

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti

Vol. II (2004), No. 1

OTVARANJE DOSIJEJA TAJNIH SLUŽBI

*Aleksandar Resanović • Vladimir Vodinelić
Slobodan Beljanski • Ivan Janković
Nenad Konstantinović*

Istraživanja

Mirjana Miočinović • Danilo Kiš

Ogledi

Predrag Čudić • Vladimir Jagličić

Zbivanja

Dragoljub Todorović • Marinko Vučinić

Polemike

Danasovski skandal

Cenzurisani tekstovi

Jovica Trkulja

Dosije o Zoranu Gluščeviću

Osvrti, prikazi, recenzije

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
Vol. II (2004), No. 1

Glavni i odgovorni urednik

Jovica Trkulja

Članovi uredništva

Predrag Čudić

Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika

Marinko Arsić Ivkov

Predrag J. Marković

Nikola Šuica

Vladimir Vodinelić

Izdavač

Centar za unapređivanje pravnih studija Beograd, Danijelova 32/II

Adresa uredništva

Beograd, Danijelova 32, II sprat, tel/fax: 011/249-7788

E-mail: cups@cups.org.yu

Lektura i korektura

Marinko Arsić Ivkov

Tiraž

500 primeraka

Godišnja pretplata: za pojedince 800 din., za ustanove 1600 din.

Uplatiti na račun: 275-2230121081100-19

Za inostranstvo: 60 EUR / 75 USD

Societe General Yugoslav Bank

Vladimira Popovica 6/apt B 31 Beograd

SWIFT address SOGYUBG

EUR: 5428-978-30121

USD: 5428-840-30121

Ilustracija na naslovnoj strani

Leonid Šejka, „Odaje Omega“, detalj, 1968.

Radove objavljenje u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uredništva. Ocene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju nužno mišljenje niti urednika, niti Izdavača.

HERETICUS

Časopis za preispitivanje prošlosti
br. 1 za 2004.

SADRŽAJ

Uvodnik 3

OTVARANJE DOSIJEJA TAJNIH SLUŽBI

<i>Aleksandar Resanović</i> Otvaranje dosijea tajnih službi – uporedna iskustva	9
<i>Vladimir Vodinelić</i> Otvaranje dosijea političke policije: dockan je ili ipak nije	29
<i>Slobodan Beljanski</i> Kosutijanovo potomstvo – zapis o dosijeima tajne policije	40
<i>Ivan Janković</i> Šta sam video u svom dosijeu	46
<i>Nenad Konstantinbović</i> Policijski dosijei: pogled iz ugla Otpora	50
<i>Prilozi</i>	
Model zakona o otvaranju tajnih dosijea	57
Pismo CUPS-a	75
Pismo MUP-a Srbije	76
Pismo Bezbednosno-informativne agencije	78

Istraživanja

<i>Mirjana Miočinović</i> Uvodna napomena za “Nacrt odbrane”	81
<i>Danilo Kiš</i> Nacrt odbrane	85

Ogledi

<i>Predrag Čudić</i> Nagrailo u bosanskom loncu	105
<i>Vladimir Jagličić</i> Pornografija našeg doba	144

Tokovi

<i>D. Ranković</i> Nove partije	177
--	-----

Zbivanja

<i>Dragoljub Todorović</i>	
Neki aspekti suđenja za zločine u Sandžaku	181
<i>Marinko Vučinić</i>	
Mediji o događajima na Kosovu	189

Polemike

<i>Jovica Trkulja</i>	
Danasovski skandal – Glas izvan hora	195

Cenzurisani tekstovi

<i>Jovica Trkulja</i>	
Cenzurisani tekstovi u “Danasu” i RTS-u	199

Dosije o Zoranu Gluščeviću

<i>Dragoljub Todorović</i>	
Zoran Gluščević – žrtva međukomunističkog obračuna	205
<i>Inkrimisani teks Zorana Gluščevića</i>	
Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68	211
<i>Suđenje</i>	
Optužnica	215
Zapisnik o glavnom pretresu	217
Presuda Okružnog suda	233
Žalba Zorana Gluščevića	277
Presuda Vrhovnog suda Srbije	244
<i>Reagovanja</i>	
Izvod iz štampe	247

Osvrti, recenzije, prikazi

<i>Marinko Arsić Ivkov</i>	
Koreni “NIN-ove nagrade”	251
<i>Ibrahim Hadžić</i>	
Miodrag Stanislavljević, pesnik u opsadi	262
<i>Jovica Trkulja</i> , Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji (Marinko Arsić Ivkov, <i>Krivična estetika</i> , Beograd 2003.)	283
<i>Nikola Šuica</i> , Istinski dosije minulosti (Eduardo Kadava, <i>Reči svetlosti – teze o fotografiji istorije</i>)	289

In memoriam

U odbrani demokratije	
Sećanje na Slobodanku Nedović (1955-2004)	293
Napomena redakcije	300

U V O D N I K

Otvaranje dosijea tajnih službi jedan je od prvih koraka u pravnom savladavanju autoritarne prošlosti, čiji je prvenstveni cilj da se žrtvama prethodne autoritarne vlasti i drugim građanima omogući uvid u ta akta, kako bi potpunije razumeli sopstvene sudbine i mehanizme autoritarne vladavine. Pored toga, otvaranje tajnih dosijea građana treba da omogući: lustraciju aktera i beneficijara prethodnog autoritarnog režima, rehabilitaciju žrtava, kao i naučno i drugo izučavanje autoritarne prošlosti. Time bi otvaranje tajnih službi prema građanima značilo zatvaranje dosijea protiv građana. Otvaranje dosijea je, dakle, potrebno zarad suočavanja sa prošlošću i sistemima vrednosoti u okviru kojih su građani živeli u vreme nedemokratskog režima. Iskustva postkomunističkih zemalja ukazuju da je otvaranje dosijea moćan mehanizam suočavanja s nasleđem autoritarne prošlosti i put ka uspostavljanju pravne države i pravde u tranzicionim demokratijama.

Otvaranje dosijea tajnih službi kao postupak uređen sistemskim zakonom bilo je izborno obećanje vodećih stranaka Srbije na parlamentarnim izborima 2000. i 2003. godine. Međutim, to obećanje nije ispunjeno. Dosovska vlast je 25. maja 2001. godine donela Uredbu o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima u Službi državne bezbednosti, kojom su tajni dosijei praktično zatvoreni, umesto da budu otvoreni. Ta uredba je nakon pet dana preimenovana, da bi potom, odlukom Ustavnog suda Srbije prestala da važi 19. juna 2003. godine.

Kao odgovor na zahtev nevladinih organizacija da se donese Zakon o otvaranju dosijea, urađeno je nekoliko modela tog zakona u Centru za unapređivanje pravnih studija, Centru za antiratnu akciju, Forumu jurisu. Predloženi modeli zakona predstavljaju odgovor pravnih stručnjaka na ovo krucijalno pitanje i izraz su sazrevanja demokratske svesti i potrebe suočavanja i savladavanja zla autoritarne prošlosti u Srbiji. Sva tri modela zakona propisuju precizno uređenje prava na pristup sadržini dosijea, procedure u kojoj se pravo ostvaruje, način rukovanja dosijeima i njihovo čuvanje. Preciznost je neophodna kako bi zloupotrebe bile svedene na najmanju meru što je nemoguće učiniti ako procedure vode pripadnici tajnih službi. Modeli se razlikuju u delu koji se odnosi na nosioce prava, rokove za ostvarivanje tih prava, rokove za predavanje dosijea nadležnoj instituciji, organe za čuvanje dosijea i sl.

U okviru temata objavljujemo priloge stručnjaka koji su učestvovali u izradi pomenutih modela zakona ili u raspravama o njima (A. Resano-

vić, V. Vodinelić, S. Beljanski, I. Janković, N. Konstantinović). Nakon toga, sledi tekst modela Zakona o dosijeima službe državne bezbednosti Republike Srbije koji su sačinili Centar za antiratnu akciju i Centar za unapređivanje pravnih studija, nevladine organizacije iz Beograda. Ovim zakonom uređuje se postupanje sa dosijeima i podacima koji su vođeni u službi državne bezbednosti Republike Srbije od 13. maja 1944. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona. Predmet zakona su dosije i podaci koje su BIA, kao i ranije službe sa istim ili sličnim zadacima, vodile o građanima, grupama građana i organizacijama. Zakonom se uređuje i postupanje sa dosijeima i podacima, i to: njihova predaja Nacionalnoj agenciji za dosjee službe državne bezbednosti, rukovanje, korišćenje, obezbeđenje, kao i kasnije preuzimanje od strane Arhiva Srbije. S obzirom na to da su, zbog prirode ranijih autoritarnih režima, BIA i ranije službe obrazovali dosjee i pribavljali podatke kršenjem ljudskih prava ili ih koristili za kršenje ljudskih prava, ovim zakonom se ti dosije i podaci čine dostupnim: da bi lica na koja se oni odnose, i njima bliska lica, mogla da sagledaju uticaj autoritarnih režima na sopstveni život, ostvare rehabilitaciju i razjasne sudbine svojih nestalih i umrlih; da bi se potpuno razjasnila priroda tih režima i uloga BIA i ranijih službi u njima; da bi se zaštitili privatnost i druga prava ličnosti od povreda koje bi mogle biti učinjene korišćenjem dosijea i podataka; kao i da bi se ostvarile druge svrhe određene zakonom. Temat se završava pismima ministra unutrašnjih poslova Srbije i direktora BIA i njihovim stavom prema predmetnom modelu zakona.

Da bi se doneo zakon o otvaranju dosijea neophodan je raskid sa autoritarnom prošlošću i preuzimanjem svog dela odgovornosti za tu prošlost. Budući da posle petooktobarskog prevrata 2000. godine i nakon decembarskih izbora 2003. godine u Srbiji nije došlo do diskontinuiteta sa prethodnim autoritarnim režimom, niti je ostvaren neophodan raskid sa mehanizmima nedemokratske vladavine, nijedan od predloženih modela zakona nije ušao u skupštinsku proceduru. U potpunosti je izostala politička volja da se Zakon donese. Jer, vladajuće političke elite u Srbiji nisu spremne da krenu u raščišćavanje raznih tajnih službi i dosijea, i da spreče ono što se sada dešava, a to je da se mešaju kriminalci i pripadnici tajnih službi, preduzetnici i kriminalci, političari i kriminalci, kao žrtve i dželati autoritarnog režima. Nepostojanje ovog Zakona sprečava primenu drugih zakona koji su usmereni na savladavanje zla autoritarne prošlosti, kao i na izgradnju i stabilizaciju demokratskih institucija.

U rubrici Istraživanja objavljujemo tekstove Mirjane Miočinović i Danila Kiša o nacrtu Kišove odbrane na sudu. Nakon toga slede ogleđi Predraga Čudića o Rajku Nogu i Vladimira Jagličića o sudbini pisca u provinciji. Zbivanja su posvećena suđenju za ratne zločine u Sandžaku

(Dragoljub Todorović) i medijskoj slici tragičnih događaja na Kosovu marta 2004. godine (Marinko Vučinić). U Polemici se osvetljava tzv. skandal koji je najavio list Danas povodom knjige kolumni Ljiljane Đurđić. Nakon cenzurisanih tekstova Jovice Trkulje u Danasu i RTS-u, sledi rubrika Dosije koja je ovog puta posvećena Zoranu Glušćeviću kao žrtvi međukomunističkog obračuna. Kao što je to već uobičajena praksa u Hereticusu, važna rubrika Osvrti recenzije, prikazi posvećena je kritičkom osvrtu na NIN-ovu nagradu za roman godine (Marinko Arsić Ivkov), prikazu poezije Miodraga Stanisavljevića (Ibrahim Hadžić), knjige Krivična estetika Marinka Arsića Ivkova (Jovica Trkulja) i studije o fotografiji Eduarda Kadave (Nikola Šuica). Najzad u rubrici In memoriam je sećanje na rano preminulu Slobodanku Nedović.

Uredništvo

.....
TEMA BROJA
.....

Otvaranje dosijea tajnih službi

Aleksandar Resanović
Centar za antiratnu akciju
Beograd

OTVARANJE DOSIJEJA TAJNIH SLUŽBI – UPOREDNOPRAVNA ISKUSTVA

Rezime: U poslednjoj deceniji dvadesetog veka, u državama Istočne i Centralne Evrope otpočeo je proces tranzicije. Kao jedna od ključnih tačaka procesa suočavanja s nasleđem iz prošlosti, postavilo se pitanje otvaranja tajnih dosijea koje su o građanima vodile razne službe bezbednosti. Pravno uređivanje i primena rešenja u praksi desetak bivših komunističkih zemalja Istočne i Centralne Evrope (Istočna Nemačka, Čehoslovačka, Poljska, Litvanija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Albanija, Makedonija, Srbija i Crna Gora) je veoma različito, zbog čega su njihova iskustva prikazana po zemljama, a ne po institutima koji su predmet razmatranja. Značajan prostor posvećen je otvaranju dosijea Štazija – službe bezbednosti bivše Istočne Nemačke, jer je to primer maksimalističkog odnosa prema ukupnoj problematici. Isto tako, značajan prostor posvećen je otvaranju dosijea u Srbiji i Crnoj Gori, jer su to primeri minimalističkog odnosa prema ovoj problematici. Najzad, ukazano je i da Savet Evrope, svojim dokumentima i odlukama Evropskog suda za ljudska prava, pruža podršku zakonskom uređivanju otvaranja dosijea, kao jednom od oblika suočavanja s prošlošću. Sva navedena iskustva mogla bi u značajnoj meri da podrže proces otvaranja dosijea službi bezbednosti u Srbiju, kako u smislu donošenja odgovarajućeg zakona, tako i u smislu ugradnje prihvatljivih zakonskih rešenja.

Ključne reči: dosijei tajnih službi, zakoni o dosijeima, lustracija, iskustva post-komunističkih zemalja.

1. Uvodne napomene

U državama istočne i centralne Evrope padom komunističkog režima devedesetih godina dvadesetog veka otpočeo je proces tranzicije. U ovim državama, kao uostalom i u drugim državama u kojim je demokratija pobedila autoritarni režim, proces suočavanja s nasleđem iz prošlosti i uspostavljanja pravde bio je dugotrajan i bolan. Kao jedna od ključnih tačaka ovog procesa, postavilo se pitanje otvaranja tajnih dosijea koje su o građanima vodile razne službe bezbednosti. Predmet posebnog interesovanja bili su dosijei koje su o građanima vodile službe bezbednosti iz političkih i ideoloških razloga, odnosno iz razloga što su oni bili protivnici ili barem neistomišljenici režima. U ovim dosijeima sadržane su veoma važne informacije, i to ne samo o pojedinačnim slučajevima, nego i o metodima i postupcima koje su u svom radu prime-

njivale navedene službe. Znači, njihovim otvaranjem ne omogućuje se samo građaninu o kojem je vođen dosije da sagleda uticaj tajnih službi na svoj život ili život njemu bliskih lica ili da ostvari rehabilitaciju, nego i da se što potpunije razjasni priroda i uloga tih službi u autoritarnim režimima, kao i samih režima, a time i ukupne prošlosti države.

Imajući u vidu stepen okrutnosti koji su službe bezbednosti često primenjivale u radu, dosijeji se mogu okvalifikovati i kao svojevrsni arhivi represije ovih službi nad građanima.

Pitanje otvaranja tajnih dosijea je posebno bitno iz razloga što su oni često jedine zvanične verzije dokumenata o mračnoj i surovoj komunističkoj prošlosti. Uprkos činjenici da ih je bilo moguće falsifikovati, kao uostalom i sve druge službene dokumente, ovi dosijeji mogu značajno da doprinesu suočavanju s prošlošću. Zato dosijeji treba da budu dostupni ne samo građanima na koje se odnose i njihovim naslednicima, nego u određenom obliku treba da budu dostupni i za naučna i stručna istraživanja, za obrazovne svrhe i za isvrhe informisanja javnosti.

U svakom slučaju, dosijeji ne smeju da budu uništavani, već moraju da budu sačuvani iz istorijskih razloga i u preventivne svrhe, odnosno u cilju definitivnog raskida sa nedemokratskom prošlošću i onemogućavanja njenog ponavljanja.

Otvaranje dosijea je pitanje koje je neposredno vezano s pitanjima osnivanja, načina rada i odgovornosti službi bezbednosti. Naime, u velikom broju bivših komunističkih država, ovo pitanje je bilo neuređeno ili nedovoljno uređeno zakonom. Time je ovim službama ostavljena velika sloboda delovanja, koju su lideri autoritarnih režima, preko šefova ovih službi, u značajnoj meri koristili u cilju opstanka na vlasti.

Većina bivših komunističkih država otvorila je dosjee o građanima koje su vodile njihove službe bezbednosti. Negde je to učinjeno odmah nakon demokratskih promena (Nemačka), a negde kasnije, čak sa desetak godina zakašnjenja (Bugarska, Makedonija, Rumunija). U nekim zemljama otvaranje dosijea je bilo potpuno i uz obavezu ispunjenja minimalnih uslova (Nemačka), a u većini zemalja – delimično i uz ispunjenje većeg broja uslova. U pojedinim zemljama su osnovana nezavisna tela, komisije i sl. koja su preuzela dosjee (Nemačka, Poljska), a u nekim zemljama su dosijeji ostali u posedu policije (Albanija, Makedonija). U pojedinim zemljama mogućnost uvida u dosjee je vremenski ograničena na 10 do 15 godina (Nemačka), a u nekim na samo godinu dana (Makedonija). U većini država ovo pitanje je bilo uređeno zakonom, a u nekim podzakonskim aktom (Srbija, Crna Gora).

Što se tiče država naslednica bivše SFRJ, samo je Makedonija zakonom uredila otvaranje dosijea. Srbija i Crna Gora su to učinile ured-

bama svojih vlada, uz napomenu da je Ustavni sud Srbije, nakon dve godine, proglasio neustavnom odgovarajuću uredbu Vlade Srbije.

Hrvatska, Slovenija i Bosna i Hercegovina nisu zakonom ili podzakonskim aktima uredile otvaranje dosijea. S obzirom na to da do otvaranja dosijea na pravnoj osnovi u ovim zemljama nije došlo, primećeno je nekoliko izjava političara ili tekstova u medijima, odnosno na internetu, koji su problematizovali ovo pitanje, ali dalje od toga se nije otišlo.

Tako, na primer, nekadašnji ministar unutrašnjih poslova Hrvatske Šime Lučan pokrenuo je pitanje otvaranja dosijea komentarom da se u Hrvatskoj dosijei o građanima i dalje vode, tako da su od 1990. do 2001. godine vođeni dosijei o 40.000 građana, od kojih su oko 30.000 građani koji su početkom rata napustili Hrvatsku, a zadržali državljanstvo. Sve ove dosjee preuzela je Služba za zaštitu ustavnog poretka pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, februara 2000. godine.¹

U Sloveniji je izbio skandal kada su se na sajtu jedne tajlandske firme, na prostoru od oko 30 MB, pojavili dosijei koje je slovenačka "Službe državne varnosti" vodila do 1990. godine. Kada se saznalo da je naručilac i autor sajta emigrant iz Australije i kada su državni organi osporili tačnost bilo koje informacije na ovom sajtu, ovaj skandal je samo uveseljavao građane Slovenije.²

Imajući u vidu sve navedene i druge razlike koje postoje u bivšim komunističkim zemljama istočne i centralne Evrope po pitanju otvaranja dosijea službi bezbednosti, to će uporednopravna iskustva, ali i iskustva iz prakse ovih zemalja, biti prikazana po zemljama, a ne po institutima koji se obrađuju.

2. Iskustva nekih zemalja istočne i centralne Evrope

Nemačka je prva evropska država koja je uredila pitanje otvaranja tajnih dosijea zloglasne službe Štazi. Nemačka je uspostavila maksimalistička rešenja u pristupu ukupnoj problematici i sprovedila ih je uspešno, kako u smislu ostvarivanja lustracije, tako i u smislu ostvarivanja narušenih individualnih prava. Razlozi za uspešnost procesa otvaranja tajnih dosijea su višestruki, a važniji su: 1) bivša Zapadna Nemačka je u političkom, stručnom, finansijskom i svakom drugom pogledu stala iza bivše Istočne Nemačke i pomogla joj da što brže i lakše prevaziđe svoju komunističku prošlost i sprovede tranziciju. S tim u vezi, stare komunističke snage u Istočnoj Nemačkoj su relativno brzo uklonjene s vlasti,

1 Dnevni list *Danas*, 6. novembar 2001. godine, str. 2.

2 Nedeljnik *Vreme*, br. 642-643, 23. april 2003, str. 56-57.

tako da nije bilo velikog broja slučajeva infiltriranja ljudi starog režima u redove nove vlasti a time ni usporavanja ili onemogućavanja realizovanja procesa otvaranja dosijea Štazija; 2) postojao je značajan konsenzus na državnom i političkom nivou, a u velikom broju pojedinačnih slučajeva postojala je i rešenost građana da se dosijei otvore; 3) dosijei su uglavnom bili savesno popunjavani informacijama, što je posledica poslovične nemačke pedantnosti i preciznosti. Istina, vremenom se toliko preteralo, odnosno zastranilo u tome, da je formiranje dosijea postalo samo sebi cilj i svrha; 4) brojni dosijei ove službe su sačuvani u vreme pada Berlinskog zida (1989), posebno u Berlinu, Lajpcigu i Roštoku, što je posledica rešenosti aktivista i običnih građana da spreče njihovo uništavanje.

Prema nezvaničnim informacijama, iako su se neki dosijei pojavili na crnoj berzi, ipak je sačuvan najveći broj dosijea Štazija, znatno više nego što su sačuvani dosijei službi bezbednosti u bivšim komunističkim zemljama istočne i centralne Evrope. Međutim, najveći broj osetljivih dosijea i drugih dokumenata veoma važnog i uticajnog HVA krila spoljno-obaveštajne službe, kojim je godinama rukovodio Markus Miša Volf, uništen je ili prenet u Moskvu još tokom jeseni 1989. godine. Proces uništavanja dosijea u HVA nastavljen je i tokom 1990, iako je glavna zgrada Štazija okupirana januara 1990. godine. Kompleksnost emotivnog odnosa i ukupnog postupanja u takvim situacijama najbolje je opisao Klaus Ajhner, bivši poručnik HVA, koji je izjavio kako je "rođenim rukama uništavao svoje životno delo".³ Slično je izjavljivao i Verner Grosman, poslednji šef HVA, patetično objašnjavajući da su agenti Štazija tokom 1990. godine uništavali dosijee Štazija, koristeći svoje privatne, male mašine za sečenje hartije, jer im je tada već bio onemogućen pristup službenim, velikim mašinama sekačima.

Oko 90.000 službenika Štazija i oko 170.000 doušnika Štazija, raspoređenih u 230 biroa širom Istočne Nemačke, savesno i sistematski je prikupljalo i pohranjivalo informacije za potrebe ove službe. Od oko 90.000 službenika, njih oko 5.000 je radilo u HVA krilu. Od oko 170.000 doušnika, njih oko 110.000 bili su redovni doušnici, dok su ostali samo povremeno uključivani u rad. S obzirom na ukupan broj stanovnika Istočne Nemačke u vreme osamdesetih godina 20. veka, to znači da je svaki pedeseti građanin ove zemlje imao veze sa Štazijem. Tako, svi oni su uspeli da formiraju oko 6 miliona dosijea, čija je ukupna dužina iznosila oko 200 km, od čega su oko 20 km bili dosijei o agentima Štazija i njihovim žrtvama.

3 Više o tome: Eš, Timoti Garton, *Dosje – lična istorija*, Beograd, Radio B 92, 1998, str. 81-82.

Ubrzo po padu Berlinskog zida, problematika otvaranja dosijea tajnih službi je obrađena već u Ugovoru o ujedinjenju,⁴ a potom i u Zakonu o dosijeima službe državne bezbednosti bivše DR Nemačke, poznatijem kao Zakon o dosijeima Štazija.⁵ Pored ovog, Nemačka je donela i više pojedinačnih zakona, saveznog i regionalnog karaktera. Ovom prilikom potrebno je ukazati na Zakon o onivanju Komisije za rad na istoriji diktature Jedinствene socijalističke partije Nemačke i posledica te diktature (1992).

Najveća vrednost Zakona o dosijeima Štazija je to što integriše pozitivna iskustva komisija za istinu i pomirenje, kao i zakona o lustraciji i uvodi princip široke dostupnosti dosijea, uz postojanje minimalne mogućnosti zloupotrebe. Na osnovu odredaba ovog zakona, čije je trajanje oročeno na 15 godina (do 2006.), dosjei su potpuno otvoreni za javnost, naravno uz ispunjenje određenih uslova. Na osnovu toga, samo u toku prve godine važenja Zakona, 650.000 građana je podnelo zahtev za uvid u dosije, a otprilike polovina od njih je to i ostvarila, dok je kasnije opalo interesovanje građana za uvid u dosjee.

Osnovni ciljevi Zakona su da: olakša individualni pristup dosijeima, zaštititi pojedinca od kršenja njegovog prava na privatnost, obezbedi i pomogne novu istorijsku, političku i sudsku procenu aktivnosti Štazija, kao i da javnim i privatnim institucijama omogućiti pristup dosijeima radi ostvarivanja navedenih ciljeva.

U tom smislu, Zakon omogućava licu uvid u dosije koji je o njemu vođen ili u bilo koji drugi dosije u kojem se ono pominje. Pravo uvida u dosije imaju i njegovi naslednici i ovlašćeni zastupnici, kao i novinari i naučnici. Naravno, za ove kategorije lica su postavljena određena ograničenja, koja se odnose na objavljivanje podataka iz dosijea vezanih za zaštitu “nevinih trećih lica”, čija se imena nalaze u dosijeima i “interese vredne zaštite” svih drugih strana.

Licu o kojem je vođen dosije dozvoljeno je da nakon uvida u njega potpuno slobodno koristi informacije do kojih je tako došlo.

Ovaj zakon je decidno utvrdio ovlašćenje za organe gonjenja da u svom radu koriste informacije iz dosijea, kako bi gonili počiniocе krivičnih dela, pre svega one koji su bili u vezi sa komunističkim režimom bivše Istočne Nemačke.

Zakonska rešenja o proveri lica pokazuju da se ona vrši na dva načina: uz saglasnost lica koje se proverava i s upoznavanjem, odnosno neovisno od volje lica koje se proverava.

4 Vidi: Prilog I, glava II, Oblast rada B, Odeljak II, član 1-5.

5 *Savezni službeni list* br. 1 od 20. decembra 1991. (više puta menjan i dopunjavan)

U praksi je postojala tendencija da se onome što piše u dosijeima Štazija daje mnogo veći značaj nego ličnim svedočenjima ili neposredno opisanim okolnostima stupanja u saradnju i rad za Štazi. Znači, onaj ko je bio optužen na osnovu navoda iz dosijea, morao je da dokazuje svoju nevinost.

S obzirom na ogroman broj dosijea koje je Štazi posedovao, to je oformljena posebna služba – Savezna kancelarija za dosijee Štazija, tzv. Gaukova kancelarija. Imajući u vidu značaj i obim posla, ova kancelarija je sastavljena od četiri odeljenja – centralno, arhivsko, odeljenje za informacije i uvid i odeljenje za obrazovanje i istraživanje. U ovoj kancelariji je 1993. godine radilo oko 3.400 službenika i dodeljen joj je godišnji budžet u iznosu od tadašnjih 260 miliona nemačkih maraka.

Ova kancelarija, na zahtev nadležnog tela koje postavlja javnog službenika (sudije, učitelje, nastavnike itd), daje mišljenje i preporuke. Ovo mišljenje je savetodavno, znači ne podrazumeva automatsku diskvalifikaciju.

Lustraciona svojstva Zakona su očigledna. Obavezan uslov za odgovornost, time i kasniju diskvalifikaciju, je da je saradnja bila svesna, bez obzira na to da li se odvijala na profesionalnom ili nekom neformalnom nivou.⁶

Svrha diskvalifikacije nije u krivičnom kažnjavanju ili osveti, već u identifikaciji odgovornih i njihovom izbacivanju s posla, uz zabranu da ponovo rade neki državni posao, jer su u prošlosti pokazali sklonost da krše ljudska prava. Tako, svi bivši službenici (ne samo agenti) Štazija izgubili su posao i bilo im je zabranjeno da se zaposle u državnim organima. Znači, agenti i drugi službenici Štazija nisu bili izloženi drugim (represivnim) merama, već su praktično naterani da nađu drugi posao i da žive kao ostali obični ljudi, što je za njih izgleda bila veoma teška “kazna”.⁷

Čehoslovačka je otpočela s lustracijom na osnovu izveštaja parlamentarne istražne komisije o saradnicima Službe državne bezbednosti (StB), koji je podnet Parlamentu u martu 1991. godine.⁸ Sledeći korak predstavlja usvajanje lustracionog zakona krajem 1991. godine,⁹ kojim

6 Više o tome: Zidar, Andraž, *Lustracija, uklanjanje protivnika demokratije s javnih funkcija*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001, str. 142-146.

7 Više o tome: Borejn A., Levi Dž. i Šefer R., *prideživači, Suočavanje s prošlošću*, Beograd, Samizdat Free B 92, 2000, str. 87.

8 Izveštaj je objavljen u: *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*, Vol. III, p. 307– 311.

9 Zakon o utvrđivanju posebnog dodatnog uslova za nosioce određenih položaja u organima i organizacijama Čehoslovačke Federalne Republike, Češke Republike i Slovačke Republike, No. 451/1991. od 4. oktobra 1991.

se, znatno šire nego navedenom odlukom, krenulo u proces lustracije saradnika bivšeg režima, među kojima i službenika i doušnika StB. Međutim, pre svega toga, Vaclav Havel je, nakon samo nešto više od mesec dana od kada je izabran za predsednika, sredinom februara iste godine, uz pomoć takođe novoizabranog ministra policije Riharda Sahera, praktično rasformirao StB i time značajno umanjio mogući otpor sprovođenju procesa lustracije.

Navedeni zakon je imao brojne nedostatke, kao na primer: lica optužena za saradnju sa StB nisu imala pristup dosijeima, u kojima su eventualno mogli da pronađu dokaze za svoju nevinost; lica koje je od strane nadležne komisije proglašeno za saradnika StB, moralo je dokazuje suprotno (ukinuta je pretpostavka nevinosti), znači smatralo se krivim dok ne odbaci optužbe; saradnici StB koji su od strane ove komisije proglašeni za “svesne saradnike” nisu imali efikasne mogućnosti da dokažu suprotno; uvedeni su elementi retroaktivnosti; kršeno je pravo na rad; na crnom tržištu se pojavila lista sa imenima oko 150.000 navodnih saradnika StB, među kojima su bile brojne poznate ličnosti, među kojima i predsednik Havel i dr. Zbog svega toga, o Zakonu su se negativno izjasnili Savet Evrope, Ustavni sud Čehoslovačke i brojne međunarodne organizacije.¹⁰ Tako je Ustavni sud Čehoslovačke poništio dve ključne odredbe o svesnim saradnicima StB i ovlašćenjima Komisije za lustraciju.¹¹ Podaci sadržani u dosijeima StB ocenjeni su kao netačni ili barem nepouzdati.¹²

Nakon razdvajanja Čehoslovačke na Češku i Slovačku (1.1.1993), sudbina Zakona i same lustracije u ove dve države je bila različita. Primena ovog zakona je praktično obustavljena u Slovačkoj, a on je formalno prestao da važi 1996. godine, čemu je najviše doprinela Vlada Vladimira Mečijara. Suprotno slovačkom iskustvu, u Češkoj je Parlament 1995. produžio važenje Zakona za pet godina, znači do kraja 2000, iako je predsednik Havel bio protiv toga. Parlament je 1999. godine usvojio izmenu Zakona, prema kojoj se lica, čija se imena pojavljuju u dosijeju, a za koja je na sudu dokazano da nisu saradivali sa StB, izuzimaju od primene lustracionog zakona. Analiza rezultata primene Zakona u Češkoj pokazuje da je, nakon deset godina od njegovog usvajanja, oko 11.000 lica obeleženo da su bili saradnici StB.¹³

10 Odluke i stavovi ovih organizacije su objavljeni u: *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*, Vol. III, p. 322-366.

11 Javna sednica Ustavnog suda Čehoslovačke, održana 26.11.1992. godine.

12 Schwartz, H., *Lustration in Eastern Europe*, p. 470.

13 Više o tome: Zidar, Andraž, *Lustracija, uklanjanje protivnika demokratije s javnih funkcija*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001, str. 133-134.

Ipak, političke promene u Čehoslovačkoj, pokrenute “Plišanom revolucijom“, dovele su do hitnog uništavanja dosijea StB. Postoji opravdana bojazan da je u Čehoslovačkoj tada uništeno nekoliko stotina hiljada dosijea StB. Neki dosijeji su se pojavili na crnom tržištu, što je izazvalo brojne lične tragedije, a globalno gledano, u društvu je zavladao strah da dosijeji nisu uništeni, već da su skonjeni u cilju obnavljanja mreže agenata i doušnika StB.¹⁴

Procesu otvaranja dosijea **Češka** je pristupila 1996. godine, kada je usvojila Zakon o uvidu u dosijee bivše tajne policije (StB).¹⁵ Time je građanima omogućen uvid u dosijee koje je o njima vodila StB u periodu od 1939. do 1992. godine. Zakon polazi od toga da u demokratskoj Češkoj Republici nije više moguće vođenje tajnih policijskih dosijea, te se zato to pitanje i ne uređuje posle 1992. godine.

Važnija prava građana utvrđena ovim zakonom su: lice o kojem je vođen dosije ima pravo uvida u isti, kao i pravo da dobije kopiju dosijea; ovo lice takođe ima pravo da sazna ime osoba koje su ga pratile, nadzirale ili denuncirale.

Osnovne slabosti Zakona su: donet je pet godina nakon pada komunizma, što znači da postoji opravdan strah da je većina dosijea uništena; proces otvaranja dosijea se sprovodi u Ministarstvu unutrašnjih poslova, znači dosijeima i dalje raspoložu službe koje su barem delimično učestvovala u njihovom stvaranju; s tim u vezi, politički uticaj u takvim uslovima je znatno lakši nego da su dosijeji preneti u nadležnost neke novoformirane, depolitizovane, nezavisne komisije ili agencije, osnovane od strane Parlamenta ili eventualno Vlade.

Na osnovu ovog zakona u Češkoj je otvoreno oko 60.000 dosijea StB, iako se sumnja da ih je (u Čehoslovačkoj) bilo oko 900.000. Međutim, mnogi građani nisu ni tražili uvid u svoje dosijee, što analitičari, na primer Karel Švarcenberg,¹⁶ tumače nepoverenjem građana u istinitost navoda koji su sadržani u dosijeima, kao i odsustvom volje.¹⁷

Poljska je, odmah po padu komunizma, kao svoju prvu pragmatičnu lustracionu akciju, sprovela reformu službe bezbednosti, iz koje je izbačeno 80% službenika. Poljska je godinama bezuspešno pokušavala da jednim zakonom uredi pitanje lustracije, ali su lustracione odredbe

14 Prema: Constitutional Court Decision on the Screening Law, 26.11.1992. (objavljeno u: *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*, Vol. III, p. 347 – 350).

15 Zbirka zakona Češke Republike, 140/1996.

16 Šef kabineta predsednika Vaclava Havela od 1990-1992 i predsednik Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava od 1984-1994. godine.

17 Borejn A., Levi Dž. i Šefer R, priredivaci, *Suočavanje s prošlošću*, Beograd, Samizdat Free B 92, 2000, str. 101.

sadržane u brojnim pojedinačnim zakonima, u kojima je lustracija oročena na period od 10, a u jednom zakonu na 15 godina. Najzad, nakon političkog skandala sa dosijeima dvojice predsednika – Kvašnjevskog i Valense, Sejm je konačno usvojio lustracioni zakon 1997. godine.¹⁸

Prema ovom zakonu, formiran je Lustracioni sud, kao zasebno odeljenje u sastavu Apelacionog suda. Ubrzo potom, 8. oktobra 1998. godine, postavljen je lustracioni tužilac. Nakon nekoliko meseci rada, lustracioni tužilac je objavio listu funkcionera, sudija, tužilaca i advokata koji su priznali saradnju sa bivšom službom bezbednosti. Na listi se nalazilo samo 300 imena, iako je priznanje zatraženo od 23.000 lica. U cilju provere ostalih koji nisu priznali, Lustracioni sud je tražio uvid u dosijee službe bezbednosti, što mu je omogućeno tek odlukom nadležnog suda.¹⁹

Za saradnike službe bezbednosti diskvalifikacija je nastupala ne u slučaju otkrivanja takve saradnje, nego u slučaju kada je saradnik negirao tu činjenicu i obmanjivao javnost da je takva saradnja postojala.

U Poljskoj je, decembra 1998, formiran Nacionalni institut za sećanje. Glavni zadatak ovog instituta, dostojanstvenog i neutralnog imena, je da istraži *modus operandi* starog režima i da to dokumentuje podacima koji su mu dostupni, sve sa osnovnim ciljem opomene budućim generacijama da se mračna prošlost više ne ponovi. Razumljiva je opaska Andžeja Žeplinskog da je “Poljska više bila sklona zaboravu vlastite prošlosti, nego otpočinjanju stvarnog procesa lustracije”.²⁰

Zakon o otvaranja dosijea u Poljskoj usvojen je 2000. godine. Usvajanje ovog zakona proteklo je u neobično dramatičnim okolnostima. Naime, Senat je 9. oktobra 1998. godine odbio dva amandamana predsednika Kvašnjevskog. Prvi amandman se sastojao u predlogu da svi građani mogu da imaju uvid u dosijee, a ne samo oni koji su oštećeni. Naime, prema predlogu Sejma, pravo na uvid u dosijee imali su samo oni koji su pretrpeli neku štetu od vođenja dosijea. To znači da saradnici i doušnici službe bezbednosti nemaju pravo na uvid u dosijee. Drugi amandman se odnosio na to ko je ovlašćen da, na osnovu dosijea, odluči ko je bio žrtva komunističkog režima. Po mišljenju Kvašnjevskog, to je sud, a prema Predlogu zakona Nacionalni institut za sećanje.

18 Zakon o razotkrivanju rada službi državne službe bezbednosti ili saradnje s njima u godinama od 1944. do 1990. onih lica koja obavljaju javne funkcije, usvojen 11.4.1997, menjan i dopunjavane nekoliko puta.

19 Zidar, Andraž, *Lustracija, uklanjanje protivnika demokratije s javnih funkcija*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001, str. 232 – 234.

20 Izlaganje na “Međunarodnoj konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea”, oraganizator Centar za antiratnu akciju i Radio B 92, Beograd, 21-23. februar 2002.

Međutim, predsednik je 4. decembra 1998. stavio veto na ovaj zakon. Solidarnost je, zajedno s nekim opozicionom partijama, skupila neophodnih tri petine glasova članova Sejma, u cilju odbijanja veta predsednika. Zbog uobičajenog pogađanja političkih stranaka o kompenzacionim rešenjima, Zakon je usvojen tek 8. juna 2000. godine. U Zakonu su prihvaćena rešenja predložena od strane Senata, a ne predsednika Kvašnjevskog.

Prema odredbama Zakona, uvid u dosijee mogu imati subjekti dosijea, članovi uže porodice žrtava, ovlašćeni zastupnici, a pod određenim uslovima i sami saradnici tajnih službi, novinari, istoričari i drugi istraživači i sudovi u svrhu istrage. Poseban akcenat se stavlja na mogućnost uvida u dosijee u cilju naučne ocene delovanja komunističkog sistema.

Nacionalni institut za sećanje je preuzeo dosijee službe bezbednosti i od aprila 2001. godine stavio ih je na uvid građanima. Procene pojedinih političkih stranaka su da je u Poljskoj bilo oko 100.000 doušnika, koji su učestvovali u formiranju oko 4 miliona dosijea građana. Kada bi ovi dosijei bili poređani jedan uz drugi, protegli bi se na oko 10 km dužine.

Institut je takođe preuzeo i dosijee Vojne kontraobaveštajne službe, ali ove dosijee, koji imaju oznaku "stroga tajna", Institut može da otvori građanima tek nakon dobijene saglasnosti od Ureda za zaštitu države.

Krajem septembra 1996. godine, predsednik Ureda za zaštitu države je izjavio da je oko 60% svih poljskih dosijea uništeno, a da je u nekim slučajevima, na primer u Gdanjsku, uništeno čak oko 95% dosijea.²¹ Sve je to uslovalo da se manje od 100.000 građana zainteresovalo da izvrši uvid u svoje dosijee.

Litvanija je pristupila problematici otvaranja tajnih dosijea bivšeg sovjetskog KGB na osnovu lustracionih propisa i odluka Parlamenta (Sejma) i Vlade. Prvi korak u tom smislu učinila je Vlada Litvanije novembra 1991. godine, donošenjem odluke kojom je svim saradnicima stranih službi (čitaj KGB) zabranila da u periodu od narednih pet godina vrše određene javne funkcije. Prema ovoj odluci, svi za koje je Komisija utvrdila da su bili saradnici KGB, morali su da podnesu ostavke do 01.02.1992.

Parlament Litvanije je decembra 1991. usvojio Zakon o verifikaciji mandata osumnjičenih za svesnu saradnju sa tajnim službama drugih zemalja. Istim zakonom formirana je komisija, poznatija po imenu svog predsednika kao Gajauskasova komisija, s ciljem da ispita sara-

21 "Dvosekli mač lustracije", *Glas*, 19. februar 2003. godine, str. 23.

dnju članova Parlamenta sa KGB. Osnovni zadatak ove komisije je bio da prikupi sve dosijee, da licima koja su optužena za saradnju sa KGB dozvoli uvid u dosijee i da nakon svega donese stav da li je saradnje bilo.

Međutim, Litvanija nije mogla da ostvari ta svoja politička opredeljenja, odnosno da otvori dosijee, iz jednostavnog razloga što joj oni nisu bili fizički dostupni. Razlog tome je zauzimanje partijskih i drugih federalnih zgrada Litvanije od strane KGB, marta 1990. godine. Do početka povlačenja iz Litvanije, avgusta 1990. i ruskog priznanja Litvanije, septembra iste godine, KGB je odneo veliki broj dosijea iz Viljnusa, uključujući gotovo sve dosijee doušnika. U Viljnsu i manjim mestima u Litvaniji ostao je samo manji broj ličnih dosijea sa šifrovanim imenima, zbog čega je interesovanje građana za uvid u te dosijee bio veoma mali.

Nakon toga su su usledili teški pregovori sa Rusijom, što je rezultiralo delimičnim vraćanjem arhive. Tako je tokom 1992. godine u Viljnsu vraćena samo jedna pošiljka, koja se sastojala od 2.400 kutija sa 31.241 dosijea o praćenju i 1.155 dosijee sa ispitivanja.²²

Međutim, Gajauskasova komisija je izrazila spremnost da rekonstruiše čitavu mrežu doušnika na osnovu postojećih arhiva, ali je to samo delimično uspela. U tom smislu, ova komisija je podsticala saradnike KGB da se sami prijave Komisiji, a za uzvrat neće biti krivično gonjeni. Štaviše, časopis *Lietuvos Aidas*, u odeljku "Paukova mreža", objavljivao je dosijee samo onih saradnika koji se nisu prijavili Komisiji.

U pogledu budućeg čuvanja dosijea, Litvanija se opredelila da dosijee kojima raspolaze tretira kao "nacionalno blago" i da kazni svako iznošenje iz zemlje ili uništavanje dosijea.

Mađarska je 1994. godine usvojila Zakon o lustraciji,²³ koji je predviđao obavezu proveru za oko 6.000 nosilaca javnih funkcija. Dve godine kasnije Zakon je izmenjen²⁴ u smislu što je broj nosilaca javnih funkcija za koje je bila potrebna provera smanjen na 509, među kojima su bili i saradnici službe državne bezbednosti. Ovim zakonom se, pored ostalog, uređuje i pristup arhivama tajne službe iz vremena komunizma.

Ovo je vrlo blag lustracioni zakon, pre svega zato što predviđa "meku lustraciju", što znači da lica za koja se utvrdi da su sarađivala sa službom državne bezbednosti treba tiho da se povuku sa funkcija na kojima se nalaze, odnosno da odustanu od kandidature za te funkcije, a ukoliko to ne učine, jedina sankcija je iznošenje u javnost činjenica do kojih je došla nadležna komisija, tzv. Istorijsko odeljenje.

22 TJ, II, str 764-765.

23 Zakon o proveru nosilaca određenih funkcija, br. XXIII, usvojen 8.3.1994, trajanje oročeno do 2000, a potom produženo do 30. juna 2004. godine.

24 Izmene Zakona od 3.7.1996. godine.

Dve godine nakon usvajanja Zakona o lustraciji, usvojen je i Zakon o otvaranju dosijea službe državne bezbednosti.²⁵ Ovaj zakon sadrži uobičajeno pravo lica na uvid u dosije koji je o njemu vođen, ali bez prava na kopiranje istog, kao ni prava da dobije izvod iz dosijea. Zakon potencira pravo na korišćenje dosijea u postupcima lustracije, kao i na uvid radi istraživanja u naučne i istorijske svrhe. Predmet Zakona su bili dosijeji Odeljenja III/III, nekadašnje tajne službe državne bezbednosti.

Na osnovu Zakona o otvaranju dosijea, od septembra 1997. godine prijavilo se 1.300 građana da izvrše uvid u svoje dosijee. Međutim, samo njih četrdesetak je ostvarilo pravo na uvid u svoje dosijee, oko 350 nije imalo otvorene dosijee, a ostali, oko 900, informisani su da postoji zapis na karticama o njihovim dosijeima, ali da ti dosijeji više ne postoje.

Veći broj onih koji su videli dosijee o sebi izjavili su da se u dosijeima nalaze samo beznačajne, često nepotpune, pa i netačne informacije. Verovatni razlog za to je što je u zimu 1989/1990, kada je bilo jasno da dolazi do političkih promena, oko polovina dosijea Odeljenja III/III uništena od strane samih agenata. Druga polovina dosijea nije legalno dostupna, jer se smatra da su ti dosijeji i dalje značajni za bezbednost države. Kao rezultat svega toga, preostalo je svega oko 215.000 dosijea, a pretpostavlja se da ih je bilo oko 1,5 milion.²⁶

Mađarska objavljuje arhivu na internetu, uključujući tu i dosijee. Ali, sva imena u dosijeima, uključujući imena doušnika, su zatamnjena, tako da se samo posredno, na osnovu mogućnosti rekonstrukcije, mogu da dovedu u opasnost prava zainteresovanih strana. Očigledno je da Mađarska nije želela da otvara pitanje bivših saradnika službe državne bezbednosti, verovatno u cilju izbegavanja mogućih širih društvenih tenzija, iako je značajna manjina – žrtve i članovi njihovih porodica, sigurno ostala nezadovoljna ovakvim rešenjem. Prema rečima Đerđ Marka, direktora Istorijskog odeljenja, tranzicija u Mađarskoj se inače odlikovala postepenošću i neznatnim stepenom revanšizma, tako da se i otvaranjem dosijea pre svega želelo da se zatvori jedna stranica (mračne) istorije.

Rumunija je usvojila zakon o otvaranju dosijea 1999. godine.²⁷ Zakon se odnosi na dosijee građana koje je politička policija – Securitateea formirala u periodu 1945-1989. godine. Rumunski zakon je solidan putokaz za zemlje koje i same neblagovremeno pristupaju zakonskom uređivanju ovog pitanja, u kojima je represija prethodnog autoritarnog

25 Zakon br. LXVII od 1996. godine.

26 Jordan, Michael J., "Spy files of Communists still Put Hungary on Edge", *Christian Science Monitor*, November 13, 1997.

27 Zakon o korišćenju ličnih dosijea i razotkrivanju Securitateea kao političke policije, Zakon br. 187, usvojen 7.12.1999. godine.

režima bila veoma oštra, u kojima je tajna policija bila glavni oslonac tog režima i u kojima je ta policija formirala veliki broj dosijea.

Ovaj zakon razrađuje proceduru o uvidu građana u svoje dosijee, uz naglasak na pravu građanina da dobije kopiju dosijea, kao i da sazna i objavi identitet agenta ili doušnika koji je učestvovao u stvaranju njegovog dosijea. Zakon sadrži razrađenu strategiju verifikacije onih koji se kandiduju ili već obavljaju neke važne funkcije u javnim službama, kao i odgovarajuće odredbe o čuvanju i obradi dosijea.

Zakon sadrži lustracione odredbe o proveri lica koja vrše ili se kandiduju da vrše određene javne funkcije, a među njima su funkcije lica u policiji i službi bezbednosti.

Zakonom je ustanovljen Nacionalni savet za proučavanje arhive Sekuritatee, koji je od Ministarstva unutrašnjih poslova preuzeo dosijee. Savet je relativno izuzet od neposredne političke kontrole, jer članovi jedanaestočlanog Kolegijuma, koji upravlja Savetom, ne smeju biti članovi nijedne stranke, mada se imenuju na osnovu predloga poslaničkih grupa Parlamenta.

U toku prve godine rada, znači do kraja 2000. godine, Savet je proverio više od 20.000 dosijea koji se odnose na oko 4.000 lica i konstatovao da je samo 1% proverenih radio za Sekuritateu. Najveći broj doušnika poticao je iz redova Demohrišćanske i Liberalne stranke, koje su bile progonjene od 1946. godine i čiji su mnogi članovi bili po zatvorima Rumunije.²⁸

Bugarska se upustila u proces diskvalifikacije i s tim u vezi otvaranja dosijea tajne policije 1991. godine, dok je do stvarnog otvaranja dosijea došlo tek 2001. godine. Zakon o lustraciji nije donet, ali je doneo nekoliko pojedinačnih zakona koji sadrže lustracione odredbe (na primer Zakon o bankama iz 1992, Zakon o penzijama iz 1992, Zakon o organizaciji uprave iz 1998), koje su kasnije proglašene za neustavne od strane Ustavnog suda Bugarske.

Postupak otvaranja dosijea počeo je da se odvija pod velom sumnje, jer je bivši, komunistički ministar unutrašnjih poslova postao potpredsednik nove vlade, a dosijei su ostali pod njegovom kontrolom. Po nekim procenama, umesto otvaranja starih dosijea, došlo je do njihovog uništavanja, i to oko 50%, kao i do formiranja novih.²⁹

Osnovni tekst zakona o otvaranju dosijea usvojen je 1997. godine i njime je predviđeno obavezno objavljivanje dosijea nosilaca visokih

28 Milosavljević, B. i Pavićević, P., *Tajni dosijei, otvaranje dosijea službi državne bezbednosti*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2001, str. 105-106.

29 Mićanović M., "Dodatak I", u: Zidar, Andraž, *Lustracija, uklanjanje protivnika demokratije s javnih funkcija*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001, str. 223-225.

državnih i javnih funkcija, čiji se dosijeji nalaze u arhivama bivše službe bezbednosti ili Ministarstva policije. Ovaj tekst zakona sadržao je i odredbe o pravu građanina na uvid u vlastiti dosije, ali je Ustavni sud Bugarske proglasio ovu odredbu neustavnom.

Posle dužih rasprava i političkih skandala povodom prisluškivanja nekih državnih funkcionera, najzad je 2001. godine usvojen Zakon o pristupu spisima nekadašnje službe državne bezbednosti. Zakon predviđa pravo građanina na uvid u svoj dosije i dobijanje kopije, ali tako što neke informacije mogu da budu izbačene, precrtane i sl. Prethodna priprema dosijea se vrši na osnovu Zakona i podrazumeva da se građaninu može dozvoliti potpun ili delimičan uvid u dosije, u zavisnosti od stepena bezbednosne zaštite pod kojom se dosije, odnosno informacija u dosijeju nalazi.

Ove odredbe se uglavnom nisu primenjivale u praksi, već su se imena saradnika, odnosno doušnika javno objavljivala, čak i preko interneta. Tako se postupak otvaranja dosijea bugarskih građana odvijao u znaku senzacionalizma i preteranog i neproverenog objavljivanja dosijea.

Zakon predviđa formiranje nezavisne dvanaestočlane komisije za proučavanje arhiva, koju formira Sobraanje Bugarske. Ova komisija je utvrdila da je u desetogodišnjem periodu (1991-2001) u Vladi bilo 121 lice, a u Sobraanju 179, za koje je utvrđeno da su u komunističkom periodu bili saradnici bivše službe državne bezbednosti.

Albanija je prepoznatljiva po veoma radikalnoj diskvalifikaciji, koja je sprovedena na osnovu Zakona o moralnoj verifikaciji službenika iz 1995. godine. Od donošenja Zakona postojala je sumnja da je cilj donošenja zakona diskvalifikacija opozicije. Zakonom je osnovana Verifikaciona komisija, koja je trebalo da izvrši verifikaciju svih onih koji se kandiduju za neku izbornu funkciju ili koje vlada imenuje, odnosno postavlja u neku službu. Svima za koje Komisija utvrdi da su zauzimali neki visok položaj u Vladi pre 1991. ili da su saradivali sa tajnom policijom, zabranjeno je da zauzmu takav položaj do 2002. godine. Odluke donete na osnovu uvida u tajne dosijee, kao i sami dosijeji, nisu bili otvoreni za javnost. Optuženi imaju pravo uvida u dokumentaciju, a odluke Komisije su mogle da se razmatraju pred sudom, ali samo na zatvorenim sednicama. Albanski Helsinški komitet je u više navrata ukazivao da su na ovim procesima kršeni albanski zakoni i međunarodni standardi.

Prema Zakonu o dosijeima tajne policije iz komunističke ere, iz 1995. godine, pravo na uvid u dosije i dobijanje kopije je vrlo ograničeno, opterećeno raznim uslovima koje je prethodno bilo potrebno ispuniti, ali i činjenicom da su dosijeji ostali pod faktičkom kontrolom poli-

cije. Zakonom je osnovana posebna komisija za nadzor nad otvaranjem dosijea, sa skromnim ovlašćenjima. Članove te komisije je imenovao Savet ministara. Znači, proces otvaranja tajnih dosijea u Albaniji se odvijao veoma teško. Na primer za Blerima Celu, bivšeg predsednika Državne komisije za borbu protiv korupcije, utvrđeno da je uništavao dosijee i druge dokumente iz komunističke ere, kao i dosijee koji su se odnosili na visoke funkcionere tada vladajuće Demokratske partije Sali Beriše, koja je nastavila sa praksom vođenja tajnih dosijea o političkim protivnicima.

Zbog svega iznetog postoji opravdana sumnja građana da su brojni dosijee uništeni, odnosno da su dokumenti koji se nalaze u dosijeima falsifikovani, te da su postojeći dosijee bezvredni i shodno tome albanski građani su pokazali izuzetno malo interesovanje za uvid u dosijee koje je o njima vodila Sigurimi.

Makedonija je jedina država – naslednica SFRJ koja je usvojila Zakon o postupanju sa ličnim dosijeima vođenim od strane službe državne bezbednosti,³⁰ što je svakako pohvalno. Zakon se odnosi na dosijee vođene u periodu od 1945. godine do trenutka stupanja na snagu Zakona, a to je do 2000. godine.

Ipak, pristup problematici otvaranja dosijea je krajnje minimalistički, te se rešenja iz ovog zakona mogu kritikovati iz više razloga (na primer nigde u Zakonu se ne navodi cilj otvaranja dosijea; potpuno je nejasno ko i na koji način vrši trijažu svih dosijea na dosijee koji se odnose na građane koji su bili politički i ideološki neprijatelji i koji se otvaraju i na sve ostale dosijee koji se ne otvaraju; otvaraju se samo individualni dosijee o građanima, a ne i o grupama građana, strankama, organizacijama, određenim događajima i sl.; uska je definicija ličnog dosijea, jer ne obuhvata podatke i dokumente koji se odnose na jedno lice, a nalaze se izvan njegovog dosijea, što znači da se radi o samostalnim podacima ili podacima koji se nalaze u drugim dosijeima; nije formirano određeno telo koje bi sve dosijee preuzelo od MUP Makedonije i otvorilo ih građanima pod određenim, zakonom propisanim uslovima, već to čini MUP, znači isti onaj organ koji je učestvovao u vođenju dosijea o građanima; rok od godinu dana, koji je dat građanima da izvrše uvid u svoje dosijee, neprimereno je kratak; postupak podnošenja zahteva za uvid u dosijee, kao i dopuna zahteva, nepotrebno su komplikovani; zakon pruža bezrezervnu i punu zaštitu radnicima i saradnicima, odnosno doušnicima službe bezbednosti; ne postoje odredbe o lustraciji lica koja su u oblasti vođenja tajnih dosijea kršila ljudska prava i slobode).

Iz navedenih razloga, kao i zbog činjenice da je Zakon usvojen devet godina nakon političkih promena u bivšoj SFRJ, a time i u Make-

30 Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 52/2000. godine.

doniji, nameće se utisak da je donošenje Zakona iznuđeno verovatno političkim razlozima, odnosno da se time prevashodno želelo da se okonča jedna neprijatna politička epizoda. Zbog toga je ukupan efekat ovog zakona više simbolički, nego što je pravni, politički, istorijski.

Srbija i Crna Gora je jedna od retkih bivših komunističkih država Istočne i Centralne Evrope koja nije pristupila procesu celovitog otvaranja dosijea. Jedno sasvim skromno otvaranje dosijea koje je učinjeno uredbama obe republičke vlade ne može se smatrati za celovito, odnosno sistemsko otvaranje dosijea. Štaviše, odgovarajuća uredba Vlade Srbije je 2003. godine proglašena neustavnom, nov propis nakon toga nije donet, tako da danas u Srbiji ne postoji nikakav pravni osnov za otvaranje dosijea. Ipak, zbog ukupnog značaja, potrebno je ukazati ne samo na rešenja crnogorske uredbe, nego i na rešenja neustavne srpske uredbe.

Srbija je načinila veoma mali korak u pravcu otvaranja dosijea. To se desilo 22. maja 2001. godine, kada je Vlada Srbije donela Uredbu o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti³¹ i svega nekoliko dana kasnije izvršila izmenu ove uredbe, pre nego što je ova uopšte stupila na snagu. To se desilo 31. maja 2001. godine, Uredbom o izmenama Uredbe o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti.³²

U pravnom smislu ovde je reč o jednoj uredbi i njenoj izmeni, ali faktički, zbog karaktera i značaja te izmene, može se reći da je reč o potpuno novoj uredbi, koja na drastično drugačiji način uređuje predmetno pitanje. Osnovna izmena sagledava se u promenjenom nazivu Uredbe i prvom članu, čime je pravo građana značajno suženo. Tako, više se ne radi o skidanju oznake poverljivosti kao opštem pristupu, već je reč o ostvarivanju pojedinačnog prava, a to je stavljanje na uvid dosijea građaninu na koga se odnosi.

Nedostatak ove uredbe sastoji se i u tome da je i ostvarivanje ovog pojedinačnog prava, odnosno stavljanje na uvid dosijea građaninu na koga se odnosi, ograničeno samo na one dosijee koji tretiraju problematiku unutrašnjih neprijatelja, odnosno unutrašnjeg ekstremizma. To praktično znači da svi drugi dosijei vođeni o građanima pod nekim drugim nazivom ili šifrom ostaju za njih i dalje nedostupni, odnosno zatvoreni.

Sledeći nedostatak procesa tzv. otvaranja tajnih dosijea, a koji to u stvari i nije, očituje se u tome što građani mogu izvršiti uvid u neke dosijee koje su o njima vodile ranije službe državne bezbednosti u Srbiji (OZNA – UDB – SDB – RDB), ali ne i u dosijee koje su vodile (možda

31 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 30/2001.

32 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 31/2001.

i danas vode) druge službe (pri Vojski Jugoslavije i Ministarstvu spoljnih poslova).

Sledeća primedba se odnosi na način sprovođenja Uredbe. Naime, građani mogu da izvrše uvid u svoj dosije samo pod nadzorom i u prisustvu službenog lica službe koja je vodila dosije o njima. Takođe, građani ne smeju da iznose svoj dosije iz službenih prostorija, niti smeju da ga kopiraju ili prepisuju. Službena lica su ih u prvim mesecima sprovođenja Uredbe upozoravala da o sadržini dosijea ne smeju da govore drugima, jer bi time povredili državnu tajnu i krivično odgovarali!

Veoma važna problematika otvaranja tajnih dosijea uređena je Uredbom koju je donela Vlada Srbije. Međutim, sledeći praksu drugih država i sagledavajući značaj ove problematike, znatno primerenije rešenje bi bilo da je Skupština Srbije usvojila zakon, kojim bi se na sasvim drugačiji način, u smislu svega napred iznetog, uredila ova oblast. Upravo član 4. Uredbe navodi da će se pitanja koja se odnose na dalje raspolaganje, korišćenje i uništavanje dosijea regulisati posebnim zakonom, međutim to se nikada nije dogodilo.

MUP Srbije nije ispunio obavezu iz člana 2. Uredbe, prema kojoj je trebalo da objavi spisak svih građana Republike Srbije koji su imali dosijee kao unutrašnji neprijatelji. Srećom, do objavljivanja ovog spiska nije došlo, jer da se to desilo, onda bi time došlo do drastične povrede prava na privatnost onih građana koji ne žele da saznaju da li uopšte imaju dosije, a pogotovo ne žele da saznaju šta se sve nalazi u dosijeu.

Najzad, potrebno je ukazati i na nepoznavanje pravno-jezičke tehnike u izradi teksta ovog podzakonskog akta. Naime, nedopušteno je da se ključna reč u Uredbi – “dosije”, povremeno koristi kao imenica muškog roda, a povremeno kao imenica ženskog roda (čl. 1. i 2).

Prema nekim procenama, u Srbiji ima od 100.000 do 400.000 dosijea službi bezbednosti.³³ Imajući u vidu činjenicu da je od političkih promena u Srbiji od 5. oktobra 2000. godine pa do stvarne promene rukovodeće strukture u tadašnjem Resoru državne bezbednosti Srbije proteklo više od tri meseca, postoji opravdan strah da su dosijei ove službe uništavani, falsifikovani i sl.

U toku prvih devet meseci važenja Uredbe, 7.724 građana Srbije se interesovalo da li ima dosije. Samo 413 od njih je imalo dosijee, od kojih je njih 356 tražilo i izvršilo uvid u svoje dosijee.³⁴

33 Iz izlaganja Zorana Mijatovića, tadašnjeg zamenika načelnika Resora državne bezbednosti Srbije, na Savetovanju o reformi MUP Srbije, Vrnjačka Banja, 19. i 20. aprila 2002. godine.

34 Izlaganje Dušana Mihajlovića, ministra unutrašnjih poslova Srbije, na “Međunarodnoj konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea”, organizator Centar za antiratnu akciju i Radio B 92, Beograd, 21-23. februar 2002. godine.

Srbija je 2003. godine, po hitnom postupku, usvojila Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, tzv. Zakon o lustraciji.³⁵ Zakon bi trebalo da se primenjuje na sadašnje i buduće nosioce javnih funkcija i to u narednih 10 godina, za koje vreme bi trebalo da se preispita da li su ova lica kršila ljudska prava u vremenu od 1976. godine, kada je u odnosu na tadašnju SFRJ stupio na snagu Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Zakonom nije utvrđen datum do kog bi se Zakon primenjivao, što je jedan od većih propusta. Skupština Srbije je u julu 2003. godine imenovala devetočlanu komisiju za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava, ali ni nakon šest meseci od imenovanja članova ne vide se rezultati rada ove komisije.

Crna Gora, odnosno Vlada Crne Gore je usvojila Uredbu o stavljanju na uvid dosijea vođenih o građanima Republike Crne Gore u Službi državne bezbjednosti,³⁶ četiri meseca nakon što je to učinila Vlada Srbije.

Izmene Uredbe nisu vršene, jer je crnogorska Vlada, poučena iskustvom iz Srbije, odmah primenila srpska izmenjena rešenja.

U suštinskom smislu, crnogorska uredba zadržava isti pristup problematici koji ima srpska uredba. U odnosu na srpsku uredbu, tekst crnogorske uredbe je u pravnojezičkom smislu poboljšan, a poseban propis (zakon) i dalje nije donet (stanje – februar 2004).

MUP Crne Gore, svega petnaest dana nakon što je Vlada donela Uredbu, donosi Uputstvo o načinu i postupku uvida u dosijea vođenih o građanima Republike Crne Gore u Službi državne bezbjednosti.³⁷ Ovim uputstvom nije postignut nikakav faktički napredak u odnosu na Uredbu, već su uvedena neka ograničenja. Na primer, građaninu se omogućava da ostvari pravo na uvid u dosije čitajući ga samo jednom, vođenje beleški nije dozvoljeno, zabranjeno je snimanje i fotokopiranje bilo kog dokumenta u celini. Međutim, za razliku od stanja u Srbiji, dopušteno je video i foto snimanje, ali bez zumiranja sadržine dosijea. Ostale odredbe Uputstava se uglavnom oslanjaju na odgovarajuće odredbe Uredbe i tehničkog su karaktera.

U toku prvih pet meseci važenja uredbe, 302 građanina Crne Gore se interesovalo da li ima dosije. Samo 75 od njih je imalo dosijee i izvršilo je uvid u iste.³⁸

35 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 58/2003 i 61/2003.

36 *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 45/2001.

37 *Službeni list Republike Crne Gore*, br. 47/2001.

38 Izlaganje Radmile Bajagić, savetnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova Crne Gore, na "Međunarodnoj konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea", organizator Centar za antiratnu akciju i Radio B 92, Beograd, 21-23. februar 2002.

3. Savet Evrope

Savet Evrope je, uviđajući složenost i težinu problema otvaranja tajnih dosijea službi državne bezbednosti u bivšim komunističkim zemljama, u nekoliko navrata, u svojim dokumentima, ukazao na neophodnost ovakvog oblika suočavanja s prošlošću. Neki noviji dokumenti su: 1) Rezolucija 1096 (1996) o merama za razgradnju nasleđa bivših komunističkih totalitarnih sistema,³⁹ koja u tački 9. navodi: “Skupština pozdravlja stavljanje dosijea tajnih službi na uvid javnosti u nekim bivšim komunističkim totalitarnim zemljama. Ona poziva sve odnosne zemlje da, na njihov zahtev, omoguće zainteresovanim licima uvid u dosije koji su o njima vodile nekadašnje tajne službe.” 2) Preporuka broj 13 (2000) o pristupu arhivama,⁴⁰ kojom se pozivaju države članice da preduzmu sve neophodne korake i mere u pravcu usvajanja novih zakona o pristupu arhivama ili usaglašavanja postojećih zakona, sve u skladu s principima ove preporuke.

Evropski sud za ljudska prava je razmatrao svega nekoliko predmeta koji se odnose na problematiku otvaranja dosijea službi bezbednosti i korišćenja informacija iz tih dosijea.

Tako, na primer, *slučaj Rotaru protiv Rumunije* presuđen 4. maja 2000. godine, počeo je da se odvija kada je Aurel Rotaru, nakon pada režima Čaušeskua, u svom dosijeu našao podatak da je bio saradnik neke fašističke organizacije.⁴¹ Podatak nije bio tačan, a u njegovom dosijeu se našao jer se odnosio na drugo lice s istim imenom i prezimenom. S obzirom na to da rasformirana Securitatea nije mogla da potvrdi ovu grešku, Aurel Rotaru se obratio Evropskom sudu za ljudska prava, koji je konstatovao da upotreba informacija iz dosijea, u slučaju kada lice na koje se odnosi nije u stanju da opovrgne takvu informaciju, nije saglasna sa pravima utvrđenim Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

U *slučaju Strelec, Kesler i Krenc protiv Nemačke*, presuđenom 22. marta 2001. godine, imenovani su od strane nacionalnog suda osuđeni zbog ubistva s predumišljajem, kao posredni izvršiooci. Na primedbu okrivljenih da je nacionalni sud povredio princip o zabrani retroaktivnosti, Evropski sud za ljudska prava je konstatovao da je opravdano da država pokrene postupak protiv lica koja su počinila krivična dela za vreme trajanja ranijeg režima, jer kršenje prava na život nije zaštićeno članom 7. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Beograd, 28. februara 2004.

39 Usvojena na 23. zasedanju Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, 27. juna 1996. godine.

40 Usvojena na 717. sednici Komiteta ministara Saveta Evrope, 13. jula 2000.

41 Bilten *Ljudska prava u Evropi*, juni 2000. godine.

Aleksandar Resanović

OPENING OF SECRET SERVICE FILES – COMPARATIVE EXPERIENCES

Summary

In the last decade of the twentieth century, in Central and East European countries, the transition process had begun. Opening of secret files kept on citizens by numerous security services was one of the key aspects of facing the heritage of the past. Legal regulations and implementation of solutions in the practice of some ten former communist countries in Central and Eastern Europe (People's Republic of Germany, Czechoslovakia, Poland, Lithuania, Hungary, Romania, Bulgaria, Albania, Macedonia, Serbia and Montenegro) is very different, which is why the experiences are presented by country and not by institutions considered. Considerable attention is given to the opening of files kept by Stazi – security service of former East Germany, since this is an example of maximalistic relation towards the given issue. Similarly, attention is given to the opening of files in Serbia and Montenegro, since these are examples of minimalistic relation towards the matter at hand. Finally, it is pointed out that the Council of Europe documents and European Court of Human Rights decisions support legislative regulation of the opening of files, as a form of facing the past. All the mentioned experiences might support, to a considerable extent, the process of opening of the secret service files in Serbia, both in terms of passing a relevant statute and in terms of incorporation of acceptable legislative solutions.

Key words: opening of secret files, experiences of post-communist countries, experiences of Serbia and Montenegro, acceptable legislative solutions.

OTVARANJE DOSIJEJA POLITIČKE POLICIJE: DOCKAN JE ILI IPAK NIJE?

Rezime: Uredbama Vlade Republike Srbije (2001) otvoreni su dosijei političke policije. Ali, sasvim ograničeno: dosijei su otvoreni samo za kategoriju “unutrašnjih neprijatelja, tj. terorista i ekstremista”; jedino pravo je bilo da se čita sopstveni dosije. Za žrtve političke policije, takvo kakvo je bilo, otvaranje je predstavljalo dodatno ponižavanje: ti dosijei represije ostali su i dalje u posedu Službe državne bezbednosti, tako da su žrtve morale ići na noge počinioциma; pošto nije dato pravo ni da se razume sadržina dosijea, već samo da se čita, kao ni pravo na kopiju ili ispis, ostalo je jedino da se s naporom uči napamet ono što se vidi. I takva kakva je bila, Uredba je 2003. proglašena protivnom Ustavu Srbije. Na taj način podelila je sudbinu gotovo svih mera koje je nova vlast preduzela u okviru pravnog savladavanja prošlosti: neke su neslavno završile kao ukinute, druge nikada nisu ni primenjene. Neretko se čuje da je sada, tri i po godine posle srpskog oktobra 2000. već prekasno za otvaranje dosijea. Nije – budući da nije ostvarena nijedna od svrha koja se i sada može ostvariti otvaranjem dosijea. Evo nekih od tih devet, još neostvarenih funkcija, kojima je ovaj prilog prvenstveno posvećen: saznavna funkcija otvaranja dosijea sastoji se u tome da se žrtvama omogući da sagledaju uticaj političke policije na njihovu ličnu sudbinu; tek otvaranjem dosijea omogućiće se i društvu da dođe do saznanja o delu sopstvene istorije; bez otvaranja dosijea biće za mnoge neostvariva i prava čije ostvarenje tek predstoji – rehabilitacija političkih osuđenika i kažnjenika i denacionalizacija; otvaranje dosijea neophodno je i kao deo stvarne reforme službe državne bezbednosti; bez toga će opstajati i politički ambijent opterećen zloupotrebama dosijea protiv političkih protivnika, i dr.

Ključne reči: otvaranje dosijea političke policije, dodatno poniženje građana, Uredba o otvaranju dosijea, legitimnost otvaranja dosijea.

I. Šta (ne) bi?

1. Zakon o rehabilitaciji političkih osuđenika i kažnjenika – ne postoji.

Zakon o vraćanju imovine i obeštećivanju za oduzetu imovinu – ne postoji.

Zakon o otvaranju dosijea službi državne bezbednosti – ne postoji.

Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (poznatiji kao zakon o lustraciji)¹ – nije primenjen.²

Komisija za istinu – nije preživela rođenje zajednice država Srbija i Crna Gora.³

Premijer Srbije – ubijen.

To je, u bitnome, bilans pravnog *nesavladavanja* autoritarne prošlosti Srbije u Srbiji.⁴

2. Prošlo je tri i po godine od srpskog Oktobra 2000. Sada je kasno, prekasno, za savladavanje autoritarne prošlosti, pogotovo je dočkan za otvaranje dosijea, pošto su brojni dosijeji do sada sigurno već uništeni ili prepravljani – čuje se sa raznih strana.

Da li je doista kasno? Nije.

Evo i zašto.

3. “Ako se zanemari Savezna Republika Nemačka, nijedna druga država nije donela toliko zamašne zakonske odredbe sa ciljem ‘savladavanja prošlosti’ kao Češka Republika”.⁵ A u njoj su tek 1997. godine, osam godina nakon pada Berlinskog zida, građani dobili mogućnost pristupa dosijeima. Ima drugih inostranih primera (recimo, Mađarska, Poljska, Bugarska) za još dočnije, u odnosu na vreme systemske promene, donošenje zakona koji služe tom vidu pravnog savladavanja prošlosti. Ali, i kada bi se u analizu uključili svi relevantni činioici (koji se tiču sličnosti i razlika tamošnjih i ovdašnje situacije pre, za vreme i posle systemske promene), ovaj *komparativni argument* o tome da – po uporednim merilima – još uvek nije nastupila prekluzija mogućnosti donošenja zakona, opet ne bi predstavljao odlučujući razlog za stav da još nije kasno za zakonodavne akte. Krunski razlozi za taj stav leže drugde i odnose se

1 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 58, 2003.

2 Zakoni o lustraciji osporavani su u pogledu njihove ustavnosti u mnogim zemljama, ali osim u pojedinim odredabama koje su kasnije izmenjene, nigde ih ustavni sudovi nisu proglasili protivnim ustavima. Takođe, ni određene inicijative za ukidanje tih zakona nisu prošle u skupštini, pa ni u poslednjem takvom slučaju u Republici Češkoj nije 2001. godine usvojen predlog za ukidanje zakona o lustraciji, koji je na snazi od 1991. godine.

3 Zakon za sprovođenje Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora (*Službeni list Srbije i Crne Gore*, br. 1, 2003) nije uvrstio ovu komisiju među savezne organe koji opstaju i nastavljaju da rade.

4 O drugom od dva koloseka pravnog savladavanja prošlosti u Srbiji, v. Vladimir V. Vodinelić, *Prošlost kao izazov pravu (srpska strana pravnog savladavanja prošlosti)*, Beograd, 2002, str. 94. i d.

5 Christiane Brenner, “Vergangenheitspolitik und Vergangenheitsdiskurs in Tschechien 1989-1998”, u: Helmut König–Michael Kohlstruck–Andreas Wöll (Hrsg), *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*, Opladen – Wiesbaden, 1998, str. 195.-

na to da u Srbiji nisu ostvarene svrhe radi kojih se dosijeji otvaraju, a te svrhe, čije ostvarenje i dalje predstavlja vrednost i potrebu, još uvek su ostvarive. Pre nego što to pokažem (V), podsetimo se sadašnje dimenzije stvari (II - IV).

II. Jedno malo, malecko otvaranje

1. Vlada Srbije donela je 2001. godine Uredbu o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u službi državne bezbednosti,⁶ koju je potom preimenovala u Uredbu o stavljanju na uvid određenih dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti.⁷ Naslov uredbe građanima mnogo više obećava nego što im njena sadržina stvarno pruža. Uredbom je priznato jedno krajnje *krnje pravo* u pogledu dosijea. Krnje, jer je od svih onih kojima bi bilo legitimno priznati pravo u pogledu dosijea, pravo priznato samo jednom uskom *krugu lica*; jer je od svih podataka u pogledu kojih je legitimno priznati građanima pravo, ono priznato samo u pogledu jednog uskog *kruga podataka*; jer je od svih ovlašćenja koja je legitimno građanima priznati povodom dosijea, priznat samo jedan uzak *krug ovlašćenja*; jer od raznih *rizika za prava ličnosti* koja prate otvaranje dosijea, *treća lica nisu baš nikako zaštićena*; jer od svih zamislivih zaštitnih mehanizama za slučaj da se građanin osujeti u ostvarenju svoga prava u pogledu dosijea, nije obezbeđen nijedan *zaštitni mehanizam*.

2. Od svih "*klijenata*" službi državne bezbednosti, pravo u pogledu dosijea dato je:

- samo građanima Srbije, ne i drugima, bez obzira na to što su i drugi bili žrtve političke policije i što žrtva nema državnu pripadnost;
- samo onim građanima Srbije koji su imali dosije kao "unutrašnji neprijatelji, tj. unutrašnji ekstremisti i teroristi", ali ne i ostalim građanima koje je Služba razvrstala u ostale kategorije podobnih za njeno interesovanje, a Vlada u nepodobne za pravo u pogledu dosijea.

Od svih *podataka* koji se odnose na neko lice, pomenuti građani dobili su pravo samo u pogledu dosijea koji je o njima lično vođen, ali ne i u pogledu:

- podataka koje o njima sadrže dosijeji koji se vode pod imenom drugih građana,
- podataka o njima koji se nalaze u dosijeima o organizacijama, iako su i u okviru takvih dosijea vođeni podaci i o pojedincima.

Od svih *ovlašćenja* iz kojih bi moglo da se sastoji pravo u pogledu dosijea, priznato pravo sadrži jedino pravo na uvid, ali ne i pravo:

6 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30, 2001.

7 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 31, 2001.

– na svaku vrstu uvida, već samo na čitanje, dok su drugi podaci, koji nisu u pisanoj formi (audio i vizuelni zapisi), ostali izvan tog prava;

– da se dosijei odnosno podaci iz njih mogu, osim za čitanje na licu mesta, koristiti za druge svrhe, kao što su, na primer, naučno-istorijska istraživanja, lustracija, rehabilitacija, objavljivanje javnosti,

– na stručnu pomoć, neophodnu za razumevanje podataka i sadržine dosijea, bez čega često ni pravo na uvid, kakvo god da je, nema nikakvog smisla.

– na kopiju,

Od svih *rizika po prava ličnosti trećih lica* koji postoje u vezi sa otvaranjem dosijea, niko nije zaštićen ni od jednog.

Od raznih mogućih *pravni mehanizama* (između ostalih, i javni poverenik kao nezavisni organ) koji služe ostvarivanju prava kada je njegovo vršenje osujećeno ili povređeno, nije predviđen nijedan mehanizam za obezbeđenje da se ostvari makar to jedno nepotpuno priznato ovlašćenje uvida doista (na primer, da se proveri da li odgovara stvarnosti obaveštenje dato zainteresovanom da se o njemu ne vodi dosije).

3. Potrebno je priznati pravo svakome o kome su podaci obrađivani. Potrebno je priznati pravo na lične podatke (u kom god dosijeu bili), a ne pravo na lični dosije. Potrebno je proširiti paletu ovlašćenja, sa sadašnjeg jednog jedinog, koje je i samo nepotpuno. Potrebno je zaštititi prava trećih lica. Potrebno je pravo u pogledu dosijea koje bi bilo ostvarivo i zaštićeno.

Sve u svemu, još smo daleko od istine o dosijeima – BIA se tek sasvim malo otvorila.

III. ... i jedno dodatno poniženje

1. Minimalistički pristup (od tri koja stoje na raspolaganju za otvaranje dosijea),⁸ koji je primenjen kod nas, čak zaostaje i u odnosu na takve, minimalističke pristupe drugde: nigde, naime, nije bilo kao kod nas da dosijei ostanu u posedu službe državne bezbednosti. U rukama onih, dakle, koji su i proizveli te dosijee represije. I da *žrtve idu na noge počiniocima!*

2. Dosijei tajne policije ostali su tajnoviti za građane i kada su otvoreni: nisu dopušteni njihovi prepisi, ne mogu se vršiti ispisi, nema kopiranja, nema stručnog objašnjenja kada je ono neophodno za razumevanje podataka koje sadrže. Takav pravni režim dosijea poruka je građaninu: samo gledaj (bez razumevanja) i uči napamet (pošto nisu do-

8 Vidi o njima u: Vladimir V. Vodinelić, "Otvaranje dosijea SDB – kraj ili tek početak?", *Izbor iz sudske prakse*, 7-8, 2001, str. 5 i d.

pušteni ni ispisi i prepisi, ni kopije)!⁹ One koje je politička policija, praveći i puneći njihov dosije, ranije ponižavala (uvlačeći im se u postelju, prisluškujući njihove razgovore, ucenjujući ih, pripremajući materijal da budu suđeni i kažnjeni što su vršili ljudska prava, itd.), sada je Vlada *do-datno ponizila takvim pravnim režimom* za pristup tim dosijeima. Oni građani koji su stisli zube i prošli kroz to poniženje, učinili su dobro, jer su mogli potom javno svedočiti o oba poniženja, što je takođe jedan vid savladavanja prošlosti. Ali, takav pravni režim dosijea je svedočanstvo, nažalost, i o Vladinom nerazumevanju prirode dosijea političke policije i svrhe njihovog otvaranja: neshvatanja da dosijeji ne pripadaju političkoj policiji, već građanima – žrtvama. To nisu, naime, obični akti, nastali u obavljanju državne delatnosti uz poštovanje propisa i ljudskih prava, običan redovni registraturni materijal, već – *dosijeji represije* koje je država vršila na građanima, i koji zato pripadaju građanima a ne njihovim proizvođačima. Onakvim otvaranjem dosijea, Vlada je u pravcu istinskog otvaranja dosijea i ostvarivanja njegovog cilja otišla jedva korak dalje od prvog čoveka političke policije iz bivšeg, autoritarnog režima koji je u vreme kohabitacije starih i novih snaga 2001. godine sa čuđenjem govorio za novine: pa, šta hoće ti građani, ti dosijeji nisu njihovi već pripadaju Službi!

Ukratko, ni takvo kakvo je, krnje, pravo dato Uredbom nije se moglo vršiti bez ponižavanja.¹⁰

IV. *Manjkav ministrov predlog koji nije ministrov predlog*

1. S obzirom na obećanja koje je tadašnji ministar policije dao još 2002. godine na Međunarodnoj konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea februara 2002. godine i s obzirom na Zakon o ministarstvima, po kome je to u njegovoj nadležnosti, očekivalo bi se da će iz tog resora uslediti predlog zakona o otvaranju dosijea.¹¹ Međutim, godine 2003. jedan drugi ministar – tadašnji ministar pravde, uzevši za osnov Model zakona o dosijeima službe državne bezbednosti Republike Sr-

9 U crnogorskoj Uredbi o stavljanju na uvid dosijea vođenih o građanima Republike Crne Gore u Službi državne bezbednosti (*Službeni list Republike Crne Gore*, br. 45, 2001) štaviše stoji da “Građanin može ostvariti uvid u dosije čitajući ga samo jedanput” (čl. 10. st. 2. reč. 1).

10 Ustavni sud Srbije je 2003. godine utvrdio neustavnost Uredbe, pošto, prema Ustavu Republike Srbije, samo zakonom može da se uređuje materija podataka o ličnosti.

11 Taj zakon je obećan (istina, pravno neobavezujuće) već u samoj Uredbi o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti – čl. 4: “Pitanja koja se odnose na dalje raspolaganje, korišćenje i uništavanje dosijea regulisaće se posebnim zakonom”.

bije koji su zajedno izradili Centar za antiratnu akciju (CAA) i Centar za unapređivanje pravnih studija (CUPS)¹², sastavio je tekst predloga zakona koji je onda podastro Vladi Srbije, ali – u ime svoje političke stranke, a ne kao ministar(!). Predlog nikada nije dospao u skupštinu. Da jeste, poslanici bi imali priliku da se izjašnjavaju o jednom modelu otvaranja dosijea političke policije koji je, istina, *bitno širi* od onog iz Uredbe (II), ali *ne dovoljno*, i koji sadrži *niz drugih nedostataka* (III) u odnosu na model koji mu je poslužio kao osnova.

2. Većina nedostataka iz Uredbe bila bi i takvim predlogom ipak otklonjena. Jer, pravo lica, kako domaćeg, tako i stranca, odnosilo bi se na sve podatke o njemu u posedu službi, a ne samo na one iz dosijea koji se vodi pod imenom tog lica, sastojalo bi se iz prava na uvid, ne samo u pisane podatke nego i u sve druge audio i vizuelne zapise, bilo bi snabdeveno i pravom na prepise i kopije, kao i na stručnu pomoć, bilo bi ostvarivo u propisanoj proceduri kod Agencije za dosjee službi državne bezbednosti (koja bi odmah preuzela dosjee od BIA), a zaštićeno i sudski, kao što bi bila zaštićena i prava trećih lica koja bi mogla biti povređena korišćenjem dosijea.

3. Ali, sa dužeg spiska nedostataka, evo nekoliko onih koji su opštije prirode.

Katalog ciljeva otvaranja je nepotpun. Nije predviđena mogućnost korišćenja dosijea u *visokoškolskom obrazovnom procesu*. Pošto se okonča vladavina autoritarnih režima, dosijeji službi državne bezbednosti – kao dosijeji represije – koriste se i u visokoškolskoj nastavi radi upoznavanja karakteristika autoritarnih režima, između ostaloga i na visokoškolskim ustanovama koje obrazuju kadar za policiju: za očiglednu nastavu o tome kako služba državne bezbednosti ne sme da postupa u demokratskom poretku. Nije, takođe, predviđena mogućnost korišćenje dosijea za *informisanje javnosti*. Pošto su autoritarni režimi, i službe državne bezbednosti u njima, nanele zlo brojnim građanima i društvu u celini, pravo je javnosti da se upozna sa tim delom društvene prošlosti. Naročito onda kada se radi o dosijeima nosilaca državnih, javnih i političkih funkcija, pošto je objavljivanje tada opravdano baš s obzirom na prirodu funkcije koju ta lica obavljaju.

Period primene je preširoko određen, jer bi se otvarali svi dosijeji koji su formirani do dana stupanja zakona na snagu. Dosjee službi državnih bezbednosti opravdano je, međutim, otvarati samo za period dok su te službe deo autoritarnog režima. Kada se formira nova, demokratska vlast, promena prirode tih službi tada je sastavni deo promene prirode vlasti. Sa promenjenom prirodom vlasti i promenom prirode te

12 Tekst Modela dostupan je na www.cups.org.yu i na www.caa.org.yu

službe, novoformirani dosijeji te službe više nisu dosijeji represije, što su bili raniji dosijeji u autoritarnom poretku, pa nema osnova ni za to da se izjednačava pravni režim jednih i drugih dosijea. Za pristup građana tim, novoformiranim dosijeima mogu da važe jedino redovni propisi.¹³ To bi značilo da se otvore dosijeji službi državne bezbednosti koji su obrazovani *do dana okončanja one trojne vlasti* (DOS, SPO, SPS) koja je bila ustanovljena u prvi mah posle Oktobra 2000.

Uvid u dosije na osnovu pristanka nije predviđen. Pravo na lične podatke je već decenijama priznato i van Evrope i u Evropi.¹⁴ Ono obuhvata i pravo da se tako raspolaže ličnim podacima o sebi, što će se dopustiti drugima da ih upoznaju. Pošto se pravo na lične podatke tiče i podataka o licu koji su sadržani u dosijeima političke policije, kada se ti dosijeji otvaraju mora se priznati i pravo lica da odredi ko će od onih, kojima nije već sam zakon dao to pravo, dozvoliti pristup podacima. Tada bi se zahtev za uvid u tuđi dosije mogao podneti i na osnovu pristanka lica na koga se podaci odnose.

Vraćanje ličnih predmeta nije se imalo na pameti. Mnoga lica o kojima su vođeni dosijeji više nisu u životu, ali još uvek u službi državne bezbednosti postoje, u vezi sa njihovim dosijeima, brojne njihove lične stvari koje su im bile oduzete – dnevници, zabeleške, pisma, fotografije, ordenje i dr. Najčešće nije bilo nikakvog osnova ni za svojevremeno oduzimanje tih stvari, a potom, time što one nikada nisu bile vraćene, samo je stradalo još jedno ljudsko pravo – pravo svojine. Ostalo bi da se sada te stvari predaju njihovim naslednicima.

V. Legitimnost velikog otvaranja, neokrnjena proteklim vremenom

1. Iz ovih primedbi se naslućuje i *kako* bi izgledalo otvaranje dosijea kada bi bilo ozbiljno shvaćeno.¹⁵ Ali, pitanje sa početka teksta nameće kao prethodni upit: *da li* uopšte otvarati dosijeje – nije li za sve to već *kasno*? Evo razvijenijeg obrazloženja za stav da nije kasno, pošto ciljevi kojima služi otvaranje dosijea i dalje predstavljaju vrednost i pošto se svi ti ciljevi još uvek mogu ostvariti.

2. I da je do sada uništeno ili prepravljeno mnogo više dosijea nego što se nagađa, to samo po sebi ne bi bio dovoljan razlog da se ne pri-

13 U ovom slučaju to bi značilo da se osavremene odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti (*Službeni list SR Jugoslavije*, br. 46, 1998), koji sada preširoko izuzima od prava na lične podatke one podatke koje o građanima obrađuju službe državne bezbednosti.

14 Najnoviji izraz dobilo je to pravo u članu 8. Povelje o osnovnim pravima Evropske Unije (2000. godine).

15 Za sasvim precizan uvid upućujem na Model zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (vidi primedbu 12).

stupi otvaranju dosijea. Verovatno je da nema zemlje gde nisu bili uništavani dosijei, čak i njihov znatan broj (na primer, u Čehoslovačkoj se smatra da se kvota uništenja kretala između trećine i polovine),¹⁶ pa je ipak došlo do njihovog otvaranja. Ali, kao ni inače, ni ovde *komparativni argument* nije sam ni dovoljan niti je odlučujući. Važnije je to što se neće moći *saznati razmere uništavanja i povrede integriteta dosijea njihovim prepravljanjem* ako se dosijei ne otvore. Otvaranjem dosijea doprinosi se i identifikovanju onih koji su *odgovorni* za uništavanje ili prepravljnje dosijea.

3. Verovatno je da su uništeni ili prepravljeni dosijei određenog broja onih koji spadaju u političku elitu, ali ne i dosijei ostalih građana. Sve da je ostao i samo jedan jedini dosije, i njega bi trebalo otvoriti kako bi se učinio dostupnim onome na koga se odnosi. Država, naime, *žrtva-ma duguje* otvaranje dosijea. Namirenje toga duga je temeljni princip, a nije taj princip broj dosijea. Građaninu se otvara pristup dosijeima kako bi mogao *sagledati uticaj službe državne bezbednosti na njegov život, na njegovu ličnu sudbinu*.¹⁷ Svako kime se bavila politička policija ima pravo na potpuno sagledavanje posledica tog bavljenja po njegov život. Reč je o pravu da se spozna i razume sopstvena prošlost u koju se država umešala kao sudbina.

4. Kao što građani na koje se odnose dosijei imaju pravo da ih upoznaju da bi bolje upoznali sebe, tako i *društvo* ima pravo da zna onaj deo svoje prošlosti koji se bez poznavanja fenomena dosijea političke policije ne može spoznati, ni u njegovom politološkom, ni u sociološkom, ni u pravnom, ni u etičkom, ni u socijalno-psihološkom aspektu.¹⁸ To

16 Za procene da je u Češkoj uništeno između trećine i polovine akata službe državne bezbednosti, vidi Christiane Brenner, "Vergangenheitspolitik und Vergangenheitsdiskurs in Tschechien 1989-1998" u: Helmut König – Michael Kohlstruck – Andreas Wöll (Hrsg), *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts*, Opladen – Wiesbaden, 1998, str. 211; o razmerama uništenja dosijea u Nemačkoj (akcija Reisswolf i dr.), up. Hans-Hermann Lochen, "Der Umgang mit den Stasi-Unterlagen", u: Georg Brunner (Hrsg), *Juristische Bewältigung des kommunistischen Unrechts in Osteuropa und Deutschland*, Berlin, 1995, str. 255. i d.; o uništenjima u Mađarskoj, vidi Gyula Józsa, "Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit in Ungarn", *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, 5, 1998, str. 9. i d.; o uništenju u Poljskoj, vidi Peter Mohlek, "Die juristische Auseinandersetzung mit der kommunistischen Vergangenheit in Polen", u: Georg Brunner (Hrsg), *op. cit.* (u ovoj prim.), str. 75.

17 Tako izričito § 1. st. 1. tač. 1. Zakona o dokumentima službe državne bezbednosti bivše Nemačke Demokratske Republike (Stasi-Unterlagen-Gesetz), od 20.12.1991. (*Bundesgesetzblatt* I, str. 2272).

18 U nekim zemljama (na primer, u Nemačkoj, Mađarskoj, Češkoj, Poljskoj) formirane su specijalizovane ustanove sa svrhom istorijskog proučavanja dosijea i drugih aspekata autoritarne prošlosti.

naročito važi za saznanje o političkoj kulturi jednog perioda, o istoriji mentaliteta, o istoriji stila vladanja, o liniji razvoja, kontinuitetima ili diskontinuitetima, o komparativnim sličnostima i razlikama, o dobrovoljnom ili iznuđivanom doušništvu, itd. Tek će se onda pouzdano znati, recimo, da li je kod nas ikada vlast imala potrebu da pređe sa spontanog doušništva na zavrbovanje i iznuđivanje denuncijacija (kao što je to uradila već boljševička vlast,¹⁹ a kasnije i vlast u istočnoevropskim socijalističkim zemljama), ili je u tom pogledu položaj naših službi državne bezbednosti bio bliži Gestapou, s obzirom na široku narodnu podršku režimu. Dosijei bi bili jedno uporište i za utvrđivanje koliko kod nas i danas žive one kolektivne predstave čiji nosilac je bio Miloševićev režim, koliko je posredi identifikacija sa autoritarnim režimom koja traje i posle osnovne propasti samog režima, što je Adorno pokazivao na nemačkom primeru.²⁰

5. Ali, dosijei se ne otvaraju samo zbog žrtava i istorijske istine o društvu, već i radi demokratije. Mlade demokratije prinuđene su da budu *borbene demokratije*, da bi se učvrstile. Kompleks mera savladavanja prošlosti jedno je od sredstava za stabilizovanje mladih demokratija. Prelazak iz autoritarizma ka demokratiji nikada nije trenutani, ni zajamčeno ireverzibilan. Autoritarna prošlost deluje u sadašnjosti, i ne može biti bačena na smetlište istorije, gde joj je mesto, ako se ostavi u svom statusu nesavladane prošlosti. Ne bavimo se prošlošću! Okrenimo se budućnosti! – nije drugo do slabašna demagogija sve dok prošlost i sadašnjost ne postanu dva odvojena sveta, a to ne mogu postati sve dok prošlost deluje u sadašnjosti. Neodgovorna prema demokratiji je, zato, svaka politika koja nema izgrađen stav prema neumirenoj prošlosti. To naglašeno važi za aktuelnu vladajuću koaliciju, za upravo obrazovanu manjinsku vladu, budući da se ona oslanja na podršku nikog drugog do onih političkih snaga u čijim je rukama politička policija počinila, nadajmo se, poslednje grozote u ovoj zemlji.

6. Kao suprotan autoritarizmu, mlad demokratski poredak legitimno ne propušta priliku da, na materijalu iz autoritarne prošlosti kakav predstavljaju dosijei represije, pokaže različitost između vrednosti na kojima sam počiva od onih na kojima počiva autoritarizam, i da tako *jača podršku novim vrednostima*, pokazujući deficite i ograničenosti au-

19 Up. kod Annette Weinke, “Der Umgang mit der Stasi und ihren Mitarbeitern”, u: Helmut König – Michael Kohlstruck – Andreas Wöll (Hrsg), *op. cit.* (u prim. 5), str. 190.

20 Theodor W. Adorno, “Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit”, u: isti, *Eingriffe*, Frankfurt a. M., 1963, str. 135. Up. i Joachim Perels, “Die Zerstörung von Erinnerung als Herrschaftspolitik (Adornos Analysen zur Blockierung der Aufarbeitung der NS-Vergangenheit)” u: Helmut König – Michael Kohlstruck – Andreas Wöll (Hrsg), *op. cit.* (u prim. 5), str. 58. i d.

toritarizma, naročito u pogledu poštovanja ljudskih prava, a za šta su dosijei političke policije, na žalost, sredstva najočiglednije nastave.

7. Otvaranje dosijea je i sredstvo za *sprečavanje manipulisanja dosijeima*. Zakonitost je: ako se dosijei ne otvore, zloupotrebljava ih svaka vlast kojoj su dostupni. I kod nas su ljudi iz vlasti, čak ministri, sami u javnosti ostavljali dokaze o tome kako im nisu nepoznati dosijei nekih njihovih političkih protivnika, dok su neke druge dosijee poklanjali kao da su njihova privatna svojina. Uređeno otvaranje dosijea je najbolji način za sprečavanje njihove neregulisane upotrebe. Dostupnost dosijea onome na koga se odnosi nekada je i jedini način da se on odbrani od optužbi (pa i one o tome da je sarađivao sa političkom policijom na uštrb tuđih ljudskih prava) i da zaštiti svoja prava od povrede. Otvaranjem dosijea se sprečava, dakle, da nekadašnji instrumenti povrede prava to ponovo postanu, samo na drugi način.

8. Otvaranje dosijea je neophodan segment *reforme do sada nereformisane službe državne bezbednosti*. Kao što se mlada demokratija distancira od službe državne bezbednosti ranijeg autoritarnog režima, tako i državna bezbednost, da bi se reformisala, mora da se depolitizuje i distancira od svoje sopstvene političke prošlosti sastavljene od dosijea represije: od prošlosti, u kojoj su, pre svega, krivično pravo i politička policija predstavljali zamenu za politiku i za političku raspru sa onima koji drugačije misle. Izuzimanjem dosijea represije iz službe državne bezbednosti i poveravanje drugom organu (recimo, agenciji za dosijee), to distanciranje dobija i svoju fizičku simboličku dimenziju. A de-sdb-izacija, de-udba-izacija itd. traži i jasne spoljne znake.

9. Za otvaranje dosijea ne postoji prepreka, već, naprotiv, *podrška* od strane *međunarodnih* integracionih tela koja su relevantna za našu zemlju, kakav je Savet Evrope. Parlamentarna skupština Saveta Evrope “pozdravlja stavljanje dosijea tajnih službi na uvid javnosti u nekim bivšim komunističkim totalitarnim zemljama. Ona poziva sve dotične zemlje da zainteresovanim licima, na njihov zahtev, omoguće uvid u dosijee koji su o njima vodile negdašnje tajne službe”.²¹

21 Stav 9. Rezolucije 1096 od 27.6.1996. godine o merama za razgradnju nasleđa bivših komunističkih totalitarnih sistema.

Vladimir Vodinečić

OPENING OF POLITICAL POLICE FILES: LATE OR PERHAPS NOT

Summary

Ordinances of the Republic of Serbia Government (2001) opened the political police files. However, only to a limited extent: files are opened only for the category of “internal enemies, i.e. terrorists and extremists”; the only right is that to read one's own file. For victims of political police, the opening, such as it was, represented an additional humiliation: these files of repression have remained in the possession of the state security service, and the victims had to go to the perpetrators; given that the right to understand the content of the file was not granted, nor was the right to copy or transcript, but only the right to read the file, the only remaining solution was to make an effort and learn what you see by heart. And, in 2003, the Ordinance, such as it was, has been pronounced contrary to the Constitution of Serbia. It thus shared the fate of almost all measures undertaken by the new government within legal overcoming of the past: some have met their inglorious end by being reversed, others have never been implemented. It is often said that today, three and a half years after the Serbian October 2000, it is already too late to open the files. It is not true – given that none of the purposes that could be accomplished now by the opening of files has been accomplished. Here are some of the nine, still unaccomplished functions, to which this contribution is dedicated: the cognitive function of the opening of files consists of enabling the victims to see the influence of political police on their personal faith; only once the files are opened shall the society be able to learn more of a part of its own history; without the opening of files many shall not be able to realise the rights the realisation of which is yet to come – rehabilitation of political convicts and denationalisation; opening of files is also necessary as a part of real reform of the state security service; without it, a political ambience burdened by abuse of files against political opponents shall exist, etc..

Key words: opening of political police files, additional humiliation of citizens, Ordinance on the Opening of Files, legitimacy of opening of files.

Slobodan Beljanski

advokat, Novi Sad

KOSUTIJANOVO POTOMSTVO – ZAPIS O DOSIJEIMA TAJNE POLICIJE

Rezime: Po mišljenju autora pasivnost prema kreatorima, snabdevačima, arhivarima i korisnicima tajnih policijskih dosijea o političkim protivnicima, i oklevanje kakvo je naša vlast pokazala prema otvaranju tih dosijea, jednostavno nisu spojivi sa prelaskom policijske i partijske države u drugi rod i ulaskom u predvorje kompetitivnih društvenih sistema. Sve dok se oko nas vrzmaju potomci Kosutijana Kapitona i njegovih sluga, čija zlopamćenja tvore hroniku hiljada i hiljada civilnih ili fizičkih smrti, živećemo u dubokoj senci manihejske pedanterije, u kojoj neće biti teško da se ohrabri i oživi ideja društva kao Bentamovog Panoptikona.

Ključne reči: Dosijei tajne policije, Kosutijanovo potomstvo, policijska i partijska država, pravna država.

Einbläsereien sind des Teufels Redekunst
Goethe, *Faust*, II, 1, 6400

U kratkom ogledu, u kome je pokušao da objasni šta hrišćanstvo duguje Vergiliju i zašto je Dante izabrao Vergilija za učitelja i vodiča sve do granica reke Lete u *Čistilištu*,¹ T. S. Eliot je posebnu pažnju posvetio značenju reči **fatum**, tako često korišćene u *Eneidi*. Eliot nalazi da smisao sudbine, kakvu s Enejom ne deli nijedan Homerov junak, nije ništa drugo nego **imperium romanum** – Rimsko carstvo, kao jedini cilj istorije i najviši domet svake, ne samo svete, već i profane i privremene državne tvorevine. Dakako, dodaje Eliot, imperija koju je Vergilije imao na umu i za čije ciljeve je Enej pokorno podnosio svoju sudbinu, nije bila imperija legionara, prokonzula, špekulanata, demagoga i vojskovođa, nego **ideal** koji je ovaj veliki pisac predao hrišćanstvu da ga čuva i razvija.

Ne verujem da bi čak i čitaoci osvojeni Eliotovim otkrićem, ali i njegovim elegantnim objašnjenjem da smo svi mi koji usvajamo evrop-

1 Reč je o ogledu T. S. Eliota “Vergilije i hrišćanski svet”. Odlomci iz ovog oglada, pod naslovom “Eliot o Vergiliju”, objavljeni su povodom Eliotove smrti, u prevodu A. I. Spasića, u *NIN*-u od 10. januara 1965. godine, a ceo ogled je u prevodu V. Gordić objavljen u februarskoj svesci *Letopisa Matice srpske* za 1995. godinu (str. 314-324).

sku civilizaciju baštini i u neku ruku građani Rimskog carstva, pribegli zaključku da se uz pomoć ovakve metafizike može izbjeći suočavanje sa licem i naličjem pravnog okvira i političke fenomenologije države u kojoj se živi. Malo ko je danas sklon uverenju da je država, kao u Hegelovom sistemu, uvek i svugde bila, a pogotovo da još uvek može biti, objektivni duh, imanentni smisao, beskonačni oblik običajnosne supstancije. Jer, smemo li zaboraviti praksu mnogih imperatora, uključujući naravno i čitavu plejadu onih iz doba Rima, koji su vlastiti interes proglašavali dostojnim sudbine svakog svog podanika i za koje, nasuprot onome što je Eliot pripisao Vergiliju, svet nije imao viši smisao, poredak i dostojanstvo, a istorija drugo značenje, osim da se imperija za sebe, baš takva kakva je data i nikako drugačija, sa svim svojim prljavim računima, ratnicima, trgovcima, ideolozima i namesnicima, veliča i po svaku cenu štiti? Može li ideja države poslužiti kao epohalni blagoslov za brojne povrede sloboda i prava građana, ne izuzimajući ni one slobode i prava zbog kojih bi “društveni ugovor”, namenjen njihovoj zaštiti, uopšte imao konstitutivno pokriće?

Uostalom, pre će biti da je i sam Vergilije, pod pretpostavkom da je Eliotova parabola na mestu, ideal imperije kao sudbine zasnovao na potrebi da, pred pravom nepogodom od zle prakse i loših iskustava, pronađe utočište u novoj imaginarnoj Atlantidi, nego što je za pokoljenja projektovao ma kakav živi model ili empirijski sadržaj vlasti.

Naprotiv, upravo je poimanje države kao fatuma vodilo njenoj istorijskoj kompromitaciji. Dogma pravovernosti stvarala je od sumnjičenja načelo vladanja, od uhođenja sistem sigurnosti, od potkazivača i evidentičara potkazanih kastu čuvara, a od aparata za obznanjivanje, prokazivanje i kažnjavanje mogućih neprijatelja – temeljne ustanove nacionalnog prestiža i spasa. Ako lojalnost, samu po sebi, smatramo idealom, ne možemo izbjeći ni idealizovanje njenih izvora i pojava oblika, što će nas neizbežno saterati u zabran u kome se strah priznaje za socijalno poželjni afekt, a poniznost, udvorištvo, pritorstvo i denunciranje proglašavaju vrlinama. Ako političku podobnost prihvatimo kao merilo za rangiranje statusa, nismo daleko od shvatanja da je i najniže moralne osobine poželjno iskoristiti kao operatore pozitivne diskriminacije. Najzad, ako se moć temelji na rasprostiranju osećanja nesigurnosti, sabiranje podataka za difamaciju i inkriminaciju, postaće jedan od naj snažnijih pokretača komunikacije.

Zato ne greše skeptici koji u velikim idealima nalaze utopijsku matricu gubitka slobode i humane autentičnosti.² Zbog toga imaju smisla postavke o tome da je uklanjanje ideala iz politike uslov neutralnosti države i da je od ideala daleko važnije pronalaženje racionalnog po-

2 Npr: Sloterdijk, P., *Kritik der zynischen Vernunft*, Frankfurt a. M., 1987.

litičkog gledišta, obavezujućeg za sve učesnike, bez obzira na njihove partikularne stavove i eventualna neslaganja.³ Ti ideali, naravno, po pravilu su prividni. Doktrina o primordijalnosti državotvorne misije, personifikovane u nesmenjivosti političkog gremija koji je prigrabio vlast, ma koliko se zaklanjala iza zainteresovanosti za sadržaj određene ideje i programa za realizaciju te ideje, u suštini se ne zalaže za preduzimanje političke akcije kojom se promovise bilo kakav politički ili etički ideal, nego isključivo brine o tome da se nadziru i neutrališu nezavisni članovi zajednice. Pod okriljem takve doktrine opšte shvatanje dobra pomera se ka đavolskom daru došaptavanja kao jedine retoričke veštine.⁴ Na taj način “došaptavanje” da je došaptavanje ona obaveza koju ne sme da ne ispuni svaki pojedinac ako ima na umu opšti interes, izgrađuje metaetički standard, prema kome, kako je to primetio jedan pesnik, nije preporučljivo imati samobitno ja, niti pristati da privatno ne bude u isto vreme i političko.⁵

Nepoverenje uopšte, a nepoverenje u političke neistomišljenike naročito, drevna je osobina vlasti. Doušništvo je reaktiv, a tajna policija retorta za kristalizaciju ovog nepoverenja. U sistemu zasnovanom na manjem ili većem stepenu institucionalizacije nepoverenja, potkazivanje je podjednako posledica socijalnog prilagođavanja koliko i socijalne patologije.

Sokrat je, na primer, za tužioce koji su mu došli glave govorio da su mnogobrojni i nepristupačni, da se dugo bave lažnim prijavljivanjem, da druge pridobijaju iz zavisti ili strasti za klevetanjem, da ništa ne veruju i da računaju sa lakovernošću.⁶ Slični su se, očigledno, našli pri ruci i Kosutijanu Kapitonu, koga Tacit naziva podlacom, pokvarenjakom i neprijateljem dobra, kada je bilo potrebno da o Trasea Petu⁷ prikupi materijal dovoljan za osudu za veleizdaju, poput optužbi da nije položio svečanu zakletvu na početku godine, da nije prineo žrtvu za zdravlje carevo, da se ne raduje carevoj sreći i ne ceni njegove talente, da se bavio

3 Raz, J., *The Authority of Law: Essays on Law and Morality*, Oxford, 1979, str. 51. Takođe, isti pisac u ogledu “Liberalizam, autonomnost i politika neutralnog obzira” (prev. D. Janić), u *Savremena politička filozofija* (J. Kiš), S. Karlovci - Novi Sad, 1998, str. 343, ff.

4 Moto sa početka ovog teksta.

5 Simić, Č., *Fabrika siročadi* (prev. V. i D. Roganović), Beograd, 1999, str. 45.

6 Platon, *Odbrana Sokratova* (prev. M. N. Đurić), u *Poslednji dani Sokratovi*, Beograd, 1959, str. 4-5.

7 Kosutijan Gaj Kapiton, legat Kilikije. Najpre je na osnovu zakona o iznuđivanju izbačen iz Senata, a kasnije, uz pomoć prefekta Tigelina i protekcije pomilovan i vraćen. Kosutijan je 66. godine, služeći se klevetama i doušništvom, uz zaključak da je “to već opozicija”, optužio za veleizdaju Trasea Peta, pobornika sloboda, smelog i čestitog stoičara, koji je nakon toga izvršio samoubistvo.

privatnim poslovima svojih klijenata dok su se senatori nadmetali ko će pre da kazni Silana i Vetera, da ne obavlja religijske dužnosti.⁸ Za vreme Tiberija čak i prvaci Senata bavili su se potkazivanjem najniže vrste, jedni otvoreno, drugi potajno, jedni da bi sebe pokrili, drugi naprosto da u takvoj revnosti ne zaostanu za drugima. Kada se Cezar, rečima da je bolje zanemariti zakone nego ukloniti njihove čuvarе, usprotivio predlogu da se tužiocima uskrati nagrada ukoliko optuženi za uvredu veličanstva oduzme sebi život pre izricanja presude, došlo je do toga da su dostavljajući, “taj ljudski soj koji se pojavio na opštu nesreću”, kako beže Tacit, dobili punu satisfakciju.⁹

Sve ove pojave, međutim, još uvek nisu imale potencijal dovoljan za diferenciranje sistema, jer ih je bilo lako pripisati manje-više uobičajenim devijacijama proisteklim iz preterane ambicije, karijerizma ili hronične potrebe za ostrakizmom. Između mera uobičajene zaštite i uređenja zasnovanog na opsesnutosti unutrašnjim neprijateljem, razlika je približno takva kakva postoji između razborite predostrožnosti i manije gonjenja. Specifikacija nastupa tek u uređenju u kome vlast odsustvo sopstvene sposobnosti ili volje da socijalnu i političku uravnoteženost ostvari konsenzusom o kulturi prava i političke utakmice nadoknađuje strategijom motrenja, apsolutnog sumnjičenja i nadzora. Pri tom, demon “sveopšte aseptizacije”, koga je de Ružmon olako razdvojio od demona policije i video oličenog u imaginarnom agentu osiguravajućih društava, postao je demonom parapolicijskog populizma, policijskog savršenstva dostignutog pomoću gotovo prećutne simbioze gonitelja i progonjenih.

Pitanje da li iko ima pravo da o drugome zna i ono što je ovaj izabrao da ne otkrije ima smisla samo ako se predmet opravdane znatiželje odnosi na poznatu i priznatu sferu nedozvoljenog. Država ima pravo da o nedozvoljenom delanju zna i ono što bi delatnik zatajio. Ipak, ni u tom domenu njeno pravo nije neograničeno. Ono mora biti uslovljeno obrazloživom potrebom javnog interesa, ograničenim sadržajem, poštovanjem propisane procedure i do kraja restriktivno postavljenom mogućnošću korišćenja dopuštenih sredstava.

Ali, zaklanjanje iza zakonitosti nije ni bezuslovno ni neoborivo. Rezervisan odnos prema pozitivnom pravu, kao odbrana od političke hipokrizije prikrivene pseudolegalitetom, blisko je stavu o važnosti odnosa između pravila i moći, s jedne strane, i odnosa između moći i strategije, s druge strane. Nije bitno samo to da se čini ono što je dopušteno, nego i to šta se sve i na koji način može protumačiti kao dopušteno i da li su granice dopuštenog dovoljno sagledive. Za domaće pravo, na pri-

8 Tacit, K., *Anali* (prev. Lj. Crepajac), Beograd, 1970, XVI, 21, 22.

9 *Ibid.*, IV, 30.

mer, u kome ovlašćenje za sakupljanje i arhiviranje informacija nije praćeno postojanjem pouzdanog i nepristrasnog nadzora, po stanovištu Evropskog suda ne može se smatrati da je sa razumnom jasnošću odredilo način i obim primene relevantnih diskrecionih ovlašćenja poverenih javnim vlastima, a time ni da je, bez obzira na činjenicu da su takva ovlašćenja propisana zakonom, uplitanje javne vlasti u privatni život, u smislu odredbe člana 8. stav 2. Evropske konvencije, “u skladu sa zakonom”. I obrnuto, u cilju uspostavljanja pravične ravnoteže između opšteg interesa i interesa pojedinca, i zaštite privatnosti i porodičnog života, izuzetno je otežan uvid trećih lica u lični dosije koji su, vodeći brigu o dobrobiti tog pojedinca, ustrojile nadležne službe (npr. službe socijalnog staranja).¹⁰

Monteskije je primetio da, za razliku od republika koje se za svoju bezbednost brinu ujedinjujući se, despotije taj cilj postižu izdvajajući se i držeći se na osami: “one žrtvuju jedan deo zemlje, uništavaju i pustoše granične oblasti, te na taj način srce carstva postaje nedohvatljivo”.¹¹ Ali, osamljivanje nije samo posledica odnosa države prema susedima, nego je i proces koji se odvija unutar države same, u odnosu vlasti prema vlastitim građanima. Vlast se osamljuje sumnjajući u pristalice, marginalizujući kritičare, odbacujući otpadnike.

Zbog toga njen virtuelni svet nije jednostruko, nego dvostruko izokrenut. Stvarna društvena funkcija čoveka, njegov komunikacija i njegovo “slobodno” prikazivanje samo su rezultat plana, provokacije, permisivne pasivnosti ili glumljene nezainteresovanosti tajne policije. U Kišovoj pripovesti “Mehanički lavovi”¹² nova vlast u Kijevu je katedralu Svete Sofije koristila kao pivaru “Spartak”. Potrebna je prerada pregrade da bi katedrala visokom gostu iz Francuske bila prikazana kao katedrala. Slika katedrale i pre i posle prerade, međutim, lažna je. Niti je istina da je katedrala pivara, niti je istina da je katedrala, koja se koristi kao pivara, katedrala. Niti je pretvaranjem u pivaru ona izgubila svoja arhitektonska i ikonografska svojstva, niti je prikazivanjem da to i dalje jeste katedrala ona prestala da funkcioniše kao pivara.

Odista, teško je reći koliko je u arheologiji tajne policije stvarnosti, a koliko policijske kreativnosti i političkih artefakata. Jedno je izvesno: otkrivanje ovih iskopina oslobađa.

Jedan Kucijev junak, na optužbu oficira bezbednosti da je izdajnički opštio sa neprijateljem, odgovara da je kod njih mir, da oni nemaju neprijatelja, osim ako greši, “osim ako mi nismo neprijatelji”. Ka-

10 Cf. European Court of Human Rights, *Rotaru vs Roumania* (2000), *Amann vs Switzerland* (2000), *Gaskin vs U. K.* (1989), *M. G. vs U. K.* (2002).

11 Montesquieu, Š., *O duhu zakona* (prev. A. Mimica), Beograd, 1989, I, str. 152.

12 Kiš, D., *Grobница za Borisa Davidoviča*, Beograd, 1976.

snije, prošavši martirij otpuštanja, zatvora i javnog sramoćenja, iako raskućen i sam, otkrio je u sebi veselost i poreklo svoje veselosti: “s mojim savezom s čuvarima Carevine je gotovo, prešao sam u opoziciju, veza je prekinuta, slobodan sam čovek”.¹³

Niko nema pravo da nas liši ovakvog osećanja oslobađanja. Ipak...

Na konferenciji o otvaranju tajnih policijskih dosijea, održanoj u Beogradu februara 2002. godine, dotaknut je i problem rehabilitacije, uz pominjanje četnika, informbirovaca i liberala. Moje, više u šali postavljeno pitanje, “a mondijalisti?”, ostalo je bez javnog odgovora. Kada je visoki funkcioner nove izvršne vlasti, zadužen baš za tu oblast, iskoristio prvu pauzu da mi diskretno ali sasvim ozbiljno objasni da među “tim vašim” mondijalistima ima mnogo stranih špijuna, shvatio sam da su stubovi policijskog panoptizma još uvek dobro ukopani.

Pasivnost prema kreatorima, snabdevačima, arhivarima i korisnicima tajnih policijskih dosijea o političkim protivnicima, i oklevanje kakvo je naša vlast pokazala prema otvaranju tih dosijea, jednostavno nisu spojivi sa prelaskom policijske i partijske države u drugi rod i ulaskom u predvorje kompetitivnih društvenih sistema. Sve dok se oko nas vrzmaju potomci Kosutijana Kapitona i njegovih sluga, čija zlopamćenja tvore hroniku hiljada i hiljada civilnih ili fizičkih smrti, živjećemo u dubokoj senci manihejske pedanterije, u kojoj neće biti teško da se ohrabri i oživi ideja društva kao Bentamovog Panoptikona.

Slobodan Beljanski

KOSUTIJAN'S DESCENDANTS – NOTE ON SECRET POLICE FILES

Summary

In the author's opinion, passive attitude towards creators, suppliers, record-keepers and users of secret police files on political opponents, and the hesitation our government has show towards the opening of these files, are simply incompatible with the transition of police and party state in another genus and with the entrance to the lobby of competitive social systems. As long as we have lingering around us the descendants of Kostutijan Kapiton and his servants, whose resentments form a chronicle of thousands and thousands of civil or physical deaths, we shall live an deep shadow of Manichean pedantry, where it shall not be difficult to encourage and revive the idea of society as Bentham's Panopticon.

Key words: secret police files, Kosutijan's descendants, police and party state, rule of law (Rechtstaat).

13 Kuci, Dž. M., *Iščekujući varvare* (prev. J. Stakić), Beograd, 1990, str. 118, ff.

Ivan Janković
advokat, Beograd

ŠTA SAM VIDEO U SVOM DOSIJEU

Rezime: Rad sadrži podatke koje je autor otkrio prelistavajući svoj dosije u Službi državne bezbednosti. On je javno izneo te podatke iz sledećih razloga: 1) da bi pokazao da dosijeji u koje građani imaju pravo uvida nisu poverljivi niti tajni; 2) da bi javnost stekla bolju sliku o razmerama i oblicima policijske represije tokom osamdesetih godina XX veka i, posebno, o punoj bezobzirnosti s kojom je tajna policija vređala ustavna prava građana; i 3) autor se nada da će njegov tekst podstaći javnu raspravu o policijskim dosijeima i njihovoj daljnoj sudbini.

Ključne reči: podaci iz dosijea SDB, tajna policija, policijska represija, kršenje ustavnih prava građana, javna rasprava o dosijeima.

Moj dosije u Službi državne bezbednosti ima 74 dokumenta. Otvoren je aprila 1981, a “operativna obrada” je obustavljena u maju 1990. godine. Iz dosijea sam saznao ovo:

Tokom tih deset godina, moj telefon je bio prisluškivan, stan ozvučen, a pošta pregledana. Stan je tajno pretresan pet puta, a jednom je pretresana soba hotela “Palisad” na Zlatiboru, gde sam bio na savetovanju Društva sociologa Srbije. Najmanje jednom sam celog dana praćen, a tajno sam fotografisan kako večeram sa jednim engleskim novinarom kod “Dva ribara” (snimljeno 14 fotografija od kojih je 4 ušlo u dosije). Te četiri su skoro identične i potpuno statične: dva čoveka sede za kafanskim stolom i jedu. Postoji trag i o “meri upozorenja” koja je prema meni primenjena, a sastojala se u tome što sam pozvan u lokalnu stanicu milicije (na osnovu čl. 154 st. 3 ZKP), gde mi je saopšteno da sam sklon ekscesnom ponašanju, a da “Služba neće tolerisati nikakve ekscese za vreme održavanja UNKTAD-a” (V konferencija UN o trgovini i razvoju u Beogradu, juna 1983.). Dosije sadrži i jedan dokument pod naslovom “Službena beleška o ličnim devijacijama Ivana Jankovića”, u kojoj se nabrajaju “poroci kojima sam odan” (formulacija Službe) i za njih navode dokazi.

Šta je bio predmet interesovanja Službe? Kretanje, delatnost i mišljenje “anarholiberala” (do 1983.), a kasnije “građanske desnice”. Određenje: sastavljanje i potpisivanje peticija državnim organima, osnivanje i rad Društva za ukidanje smrtne kazne, privatno-elitistička grupa i abolicionistički pokret uopšte, Društvo sociologa Srbije, proces šes-

torici (suđenje Vladi Mijanoviću – Revoluciji i drugima 1984/5), Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja, Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu.

Moj rad na knjizi o smrtnoj kazni je nadziran i o njemu su pisani izveštaji kao neke recenzije, a prilikom jednog tajnog pretresa je fotografisano 198 od ukupno 500 stranica rukopisa. (Fotografisani su još neki rukopisi i moj adresar.) Službu su zanimali moji životni planovi: povodom moje namere da konkurisem za mesto docenta na Pravnom fakultetu u Beogradu 1986, izveštaj naglašava da bi dodir sa studentima povećao moju društvenu opasnost.

Dosije je uglavnom birokratski pedantan. Za primenu svake pojedine “mere” (prisluškivanje, praćenje itd.) postoji uredan predlog, sa obrazloženjem, a zatim uredno rešenje kojim se odobrava primena mere. Isto tako su pojedine mere ukidane u maju 1990, da bi najzad bilo doneto rešenje o obustavljanju operativne obrade, s obrazloženjem da sam, prelaskom u advokaturu, smanjio aktivnost i proredio svoje kontakte sa građanskom desnicom. Ipak, u dosijeju se nalazi i jedan pozniji dokument. To je izveštaj o tribini održanoj maja 1995, povodom suđenja generalu Trifunoviću, na kojoj sam ja bio jedan od desetak učesnika.

Zašto sam ovde javno izneo podatke iz svog dosijeja? Tri su razloga:

Prvo, da bih pokazao da dosijeji u koje građani sada imaju pravo uvida nisu poverljivi niti tajni. Naime, Ministarstvo unutrašnjih poslova povremeno upozorava javnost da podaci iz dosijeja predstavljaju državnu tajnu i da građani koji pročitaju svoje dosijeje o njihovoj sadržini ne smeju ni sa kim da razgovaraju. Isto upozorenje u pisanom obliku daje se građanima pre nego što dobiju dosije na uvid. Ovakvo tumačenje važećih propisa o dosijeima nije valjano. Uredbom o skidanju oznake poverljivosti sa dosijeja vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti (Službeni glasnik RS, 30/01 od 25.5.2001.), koja je stupila na snagu 2. juna ove godine, ukinuta je oznaka poverljivosti sa dosijeja o “unutrašnjim neprijateljima”. Član 1. Uredbe glasi: “Skida se oznaka poverljivosti ‘Državna tajna’ sa svih dosijeja... koji se odnose na problematiku unutrašnjih neprijatelja, odnosno, unutrašnjeg ekstremizma i terorizma u periodu od osnivanja Službe do 2 juna”. (Zabrana je nastala zato što su već 31. maja izmenjeni naslov i član 1. Uredbe, pa je ona postala Uredba “o stavljanju na uvid” (a ne “skidanje oznake poverljivosti sa”) dosijeja, a članom 1. je propisano da će se dosijeji staviti na uvid građanima na koje se odnose. Izmene su stupile na snagu 8. juna, međutim Uredba je tada već bila na snazi, i to u svom prvobitnom obliku, čime su dosijeji prestali da budu poverljivi. Izmjenama Uredbe, dosijeji nisu ponovo proglašeni tajnim nego je samo propisano da će se

dati na uvid građanima na koje se odnose. Interna uputstva Ministarstva unutrašnjih poslova i na njima zasnovana upozorenja ne obavezuju građane, nego samo službenike Ministarstva. Uostalom, ako MUP zaista smatra da su uredbom obuhvaćeni dosijeji još uvek tajni ili poverljivi, trebalo bi da zbog ovog teksta protiv mene podnese prijavu za krivično delo odavanja državne tajne, pa će sud odlučiti koje je tumačenje tačno. A ako MUP smatra da dosijeji nisu tajni, ne bi trebalo da građanima daje suprotna upozorenja.

Drugo, da bi javnost stekla bolju sliku o razmerama i oblicima policijske represije tokom osamdesetih godina i, posebno, o punoj bezobzirnosti s kojom je tajna policija vređala ustavna prava građana. Jedina prava zaštita od tajne policije je javnost. (Upravo zbog toga je, pod uticajem najkonzervativnijih delova Službe, i došlo do menjanja tek donete Uredbe, u uzaludnom pokušaju da se sačuva tajnost dosijea i prikriju zlodela Udbe).

Treći i najvažniji razlog za objavljivanje ovog teksta je nada da će on podstaći javnu raspravu o policijskim dosijeima i njihovoj daljoj sudbini. Donošenjem gore pomenute uredbe Vlada Srbije učinila je krupan korak ka prevazilaženju prošlosti i demokratizaciji društva, a i ka ispunjavanju predizbornih obećanja DOS-a. Ali taj korak je nedovoljan, jer dosijeje ostavlja pod kontrolom iste tajne policije koja je zloupotrebjavala svoja ovlašćenja, kao da se kupus može poveriti na čuvanje kozi. Dobro je, doduše, što je Vlada Uredbom obavezala samu sebe na donošenje Zakona kojim će se urediti konačna sudbina policijskih dosijea. Taj Zakon treba doneti promišljeno, natenane, jer je on ključna karika u normativnom uređivanju procesa saznavanja istine i pomirenja, bez kojih neće biti stvarnih promena u našem društvu.

U skup drugih zakona koji treba da doprinesu prevladavanju prošlosti svakako spada i onaj koji će utvrditi institucionalne temelje tajnih obaveštajnih službi. Pre svega, sadašnji Resor državne bezbednosti mora se izdvojiti iz Ministarstva unutrašnjih poslova i ustrojiti kao samostalna služba pod parlamentarnom kontrolom. Dalje, moraće se presteti rad drugih obaveštajnih službi, naročito vojne i one u Ministarstvu inostranih poslova, i za njih naći posebna institucionalna rešenja. (Upada u oči da skoro niko ne govori o tajnim dosijeima vojne kontraobaveštajne službe, iako je notorno da je ona intenzivno nadzirala "unutrašnjeg neprijatelja". Pitanje dosijea je tesno povezano i sa lustracijom, postupkom utvrđivanja odgovornosti, od moralne do krivične, svih onih koji su bespogovorno služili Miloševićevom i ranijim nedemokratskim režimima i time doprineli građanskoj i nacionalnoj katastrofi kroz koju je ova zemlja prošla. Dokazi za njihovo štetočinstvo leže u dosijeima tajnih službi.

Vraćam se ličnom tonu, u kome sam i počeo ovaj tekst. Ja sam još 1981. godine verovao i na neki način “znao” (jer dokaza nisam imao ni ti sam ih mogao imati), a i prijateljima sam uvek govorio, da se moj telefon i stan prislušuju. Bio sam doneo svesnu odluku da zbog toga ne menjam svoj svakodnevni život, tj. da preko telefona govorim i u stanu radim sve što bih govorio i radio kada bih uživao punu privatnost. Ali izgleda da sam, makar u podsvesti, gajio nadu da je policija racionalna i da me, možda, niko ne prisluškuje. Jer kada sam u dosijeu video crno na belo da smo za udbaše moj stan i ja godinama bili “objekat Java”, po kome su vršljali kako su hteli, nisam ostao ravnodušan. I još nešto. Kao i 1981, tako sam i 1991. verovao i “znao” da me, sada Miloševićeva, tajna policija nadzire. Ono prvo uverenje se pokazalo tačnim, ali ovo potonje kao da nije, jer se moj dosije okončava 1990. (Ne računam onaj dokument iz 1995, jer on govori o jednoj javnoj tribini i po sadržaju se ne razlikuje od novinskih izveštaja.) Za sada sam odlučio da više verujem svom osećanju nego Ministarstvu unutrašnjih poslova. Neki moji prijatelji čiji se dosijei takođe završavaju 1990. ili 1991. godine misle da su noviji materijali uništeni posle 5. oktobra. Ne verujem. Pre će biti da je u to vreme Služba reorganizovana i da je promenjena klasifikacija dosijea. Uredbom su otvoreni dosijei o “unutrašnjim neprijateljima, odnosno unutrašnjim ekstremistima i teroristima”, ali su možda ostali dosijei o nekima od tih ljudi, samo što su oni devedesetih vođeni kao “strani plaćenici” ili ko zna kako. Voleo bih da je u pitanju moja lična paranoja. Zato nam je svima potreban zakon o dosijeima, da saznamo istinu*.

Ivan Janković

WHAT I SAW IN MU FILE

Summary

The paper includes data the author has discovered by going through his file in the State Security Service. He made those data public for the following reasons: 1) to show that the files the citizens' have the right of insight into are not confidential nor secret; 2) so that the public would get a better picture of the scope and forms of police repression during the eighties of the XX century, and, in particular, on the insolence with which the police violated citizen's constitutional rights; and 3) the author hopes that his text shall incite public debate on police files and their future destiny.

Key words: data from SSS files, secret police, police repression, violation of citizens' constitutional rights, public debate on files.

* (Tekst je objavljen u listu *Danas* 2. avgusta 2001.)

Nenad Konstantinović
advokat, Beograd

POLICIJSKI DOSIJEI: POGLED IZ UGLA OTPORA

Rezime: Otvaranje dosijea značilo bi jasan i konkretan raskid sa pret-hodnim režimom i pokazalo bi na vrlo praktičan način jedan novi demokratski obrazac u državi – državi bez tajnih policija koje se bave proizvoljno imenovanim unutrašnjim neprijateljima. Otvaranjem dosijea bila bi izvršena i rehabilitacija žrtava tajnih policija. Otvaranjem dosijea bio bi ispunjen osnovni preduslov da se započne sa pravom reformom Službe državne bezbednosti, kao i preduslov da se ratovi vođeni na teritoriji eks Jugoslavije stave u novi istorijski kontekst. Autorov zaključak je da je potrebno nastaviti sa pritiskom radi donošenja Zakona o otvaranju dosijea i da to ostaje kao jedan od ključnih koraka ka prekidu sa prevaziđenim načinom razmišljanja policijske države i vođenja politike koja se u ogromnoj meri oslanja na manipulaciju tajnim i državnim službama i podacima koje su one sakupljale. Siguran sam da bi ovakav zakon, osim što bi sprečio zloupotrebu tajnih podataka samom činjenicom da bi oni postali javni, sprečio i otimanje političkih stranaka oko prevlasti i uticaja nad vojskom i policijom, i omogućio da se ove institucije reformišu i postanu servisi države, a ne pojedinaca ili raznih političkih opcija.

Ključne reči: otvaranje dosijea, policijski dosijeji, Otpor, Zakon o otvaranju dosijea Službe državne bezbednosti.

U periodu od osnivanja Otpora 1998, a naročito posle bombardovanja 1999. godine, počela su masovna privođenja i hapšenja aktivista Narodnog pokreta otpor kako od strane Javne bezbednosti MUP-a, tako i od strane Državne bezbednosti Republike Srbije. Prema evidenciji MUP-a Srbije, Javna bezbednost privela je i obradila 1544 člana Otpora i formirala isto toliko dosijea koji su sadržali fotografije i otiske prstiju. Prema našim podacima, evidencija MUP-a je nepotpuna i taj broj kreće se preko 2000 privedenih ili uhapšenih članova Otpora. Nemamo podataka o tome koliko članova Otpora je imalo dosijee Državne bezbednosti iz razloga što se mnogi od naših aktivista nisu interesovali da li ti dosijeji postoje. Prema podacima koje imamo, odnos između broja dosijea Javne bezbednosti i Državne bezbednosti varira od mesta do mesta. Na primer, u Loznici petoro aktivista ima dosije Javne bezbednosti, a troje od njih i Državne, dok u Kragujevcu osamdeset aktivista ima dosijee u Javnoj bezbednosti, a svega tri u Državnoj bezbednosti.

Ovde treba napraviti razliku između dosijea Javne bezbednosti i drugih koje su vodile tajne policijske i vojne službe, kao što su Služba

državne bezbednosti Republike Srbije, zatim savezna Služba bezbednosti, Služba bezbednosti pri Ministarstvu inostranih poslova, kao i vojna obavешtajna služba i kontraobavешtajna služba.

Svi dosijeji iz evidencije Javne bezbednosti “svečano” su vraćeni Narodnom pokretu otpor, mi smo ih pregledali i opšti utisak je da su oni nepotpuni, odnosno da su mnogi podaci iz tih dosijea izvađeni i uklonjeni. Svi dosijeji međusobno izgledaju vrlo slično i to kao da su otkucani dan pre nego što su nam uručeni. Opštinski ogranci Ministarstva unutrašnjih poslova su iz cele Srbije slali dosijeje u MUP Srbije u Beogradu, gde su prikupljani izvesno vreme, tako da nas sve ovo navodi na zaključak da su dosijeji ponovo “obrađeni” pre nego što su nam uručeni. Treba napomenuti da dosijeji Javne bezbednosti ni ne spadaju u kategoriju tajnih policijskih dosijea, odnosno oni nisu označeni oznakom državne tajne. Dosijeji Javne bezbednosti kao takvi nikada nisu bili predmet našeg preteranog interesovanja, osim radi sprečavanja manipulacije njima, odnosno, traženo je vraćanje dosijea aktivistima Otpora da ne bi ostali zabeleženi u evidenciji policije kao lica koja su privođena.

Postoji zabluda da su “tajni” policijski dosijeji u Jugoslaviji ikada otvoreni – međutim, oni se i dalje nalaze u arhivama službi koje su ih vodile ili vode i dalje i, nažalost, oni se i dalje koriste u velikoj meri. U jednom trenutku vlast koja je došla posle 5. oktobra 2000. godine bila je izložena pritisku javnosti da ispuni jedno od svojih predizbornih obećanja koje se odnosilo na potrebu otvaranja tajnih policijskih dosijea i pod tim pritiskom je vlada Republike Srbije 22. maja 2002. godine donela Uredbu o skidanju oznake poverljivosti sa dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti, umesto da donese Zakon o otvaranju dosijea službi bezbednosti. Nažalost, čak ni ovo lošije rešenje, Uredba, nije trajala dugo, već je promenjena posle osam dana i 31. maja Vlada Republike Srbije donosi novu uredbu, sa drugačijim nazivom – Uredba o stavljanju na uvid određenih dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u službi državne bezbednosti. Samom promenom uredbe promenjen je i pristup otvaranju dosija u službi državne bezbednosti u smislu da se oni praktično ni ne otvaraju, već se samo stavljaju na uvid onim građanima o kojima su ti dosijeji vođeni, s tim što se o sadržini dosijea nije smelo javno govoriti jer oni i dalje predstavljaju državnu tajnu. Još jedna velika manjkavost same Uredbe je to što se ona odnosi samo na dosijeje koji su vođeni o građanima Republike Srbije i koji se odnose na problematiku unutrašnjih neprijatelja, odnosno unutrašnjeg ekstremizma i terorizma. Postavlja se pitanje koje su to druge kategorije pod kojima su vođeni dosijeji o našim građanima, koliko još tih kategorija ima i koliki je broj građana, odnosno dosijea koji se vode, a koje ova uredba nije obuhvatila.

Dakle ovaj postupak, odnosno donošenje i jedne i druge uredbe, bio je pokušaj Vlade da prikaže kako je ispunjeno predizborno obećanje, a da to suštinski ne uradi – sa ciljem da se smanji pritisak javnosti. Kao zaključak ostaje činjenica da je otvaranje policijskih dosijea jedino moguće donošenjem Zakona o otvaranju dosijea, zakona koji bi obuhvatio sve kategorije dosijea vođenih o građanima naše zemlje i to ne samo one vođene od strane BIA, odnosno službe Državne bezbednosti, već i drugih, prethodno pomenutih, službi bezbednosti. Jedino na ovaj način će problem biti adekvatno rešen, a ti dosijeji moraju biti izmešteni iz poseda službi bezbednosti i stavljeni u Nacionalnu agenciju, koju bi imenovala Skupština Srbije i koja bi njima raspolagala u skladu sa zakonom. Ovo rešenje onemogućilo bi dalje korišćenje podataka iz dosijea, odnosno zloupotrebu tih podataka, a koja je sasvim očigledna kroz pojedina sredstva javnog informisanja.

Takođe, Zakonom se svakom građaninu, o kojem je dosije vođen, mora omogućiti uvid u svoj lični dosije, kao i uvid u podatke koji se na to lice odnose, a koji se nalaze u dosijeima drugih lica, naravno uz saglasnost tog drugog lica.

Zakonom se mora omogućiti i mogućnost kopiranja celokupnog dosijea ili njegovih delova. Zakonom bi se predvideo i postupak ispravljanja netačnih podataka na inicijativu lica o kojem se dosije vodi. Ovo su samo neke od odredaba koje bi morale biti sadržane u novom Zakonu, a koje bi omogućile stvarno otvaranje policijskih dosijea.

Takav zakonski predlog već je urađen od strane stručnih grupa, ali bez obzira na apele javnosti, nevladinih organizacija i nekih političkih partija, niti je postojala, niti danas postoji, politička volja u Parlamentu da takav zakon bude i izglasan. Iako su mnoge parlamentarne stranke javno vrlo glasne u svojim stavovima da dosijee treba otvoriti, izgleda da se nikada ne sete da u Parlamentu predlog Zakona stave na dnevni red. Ostaje nam zato da sumnjamo da se stvarni razlozi zbog kojih se poslanici u parlamentu i lideri političkih stranaka u parlamentu plaše otvaranja policijskih dosijea nalaze u činjenici da će se saznati da su neki – možda i mnogi – od njih bili saradnici Miloševićevog režima ili doušnici, odnosno saradnici službi bezbednosti, ili da možda postoji opravdan strah da bi neki od njih otvaranjem dosijea došli pod udar Zakona o lustraciji zbog kršenja ljudskih prava.

Osim istine o pojedinim političarima, otvaranjem dosijea saznalo bi se ko su bili doušnici, odnosno potkazivači, među profesorima i zaposlenima na Univerzitetima, među tadašnjim opozicionim političkim strankama, među umetnicima, novinarima i ostalim javnim ličnostima čije je činjenje direktno uslovalo i dovelo do kršenja prava drugih ljudi, odnosno čiji je rad doveo do toga da oni o kojima su vođeni dosijeji budu zatvarani, slati na višegodišnju robiju, osuđivani na “montiranim” pro-

cesima, ili gubili posao, onemogućavani u profesionalnom napredovanju, izbacivani iz škola i fakulteta, blaćeni u javnim sredstvima informisanja i slično.

Sa druge strane, možda se razlog za oklevanje sa otvaranjem dosijea nalazi i u nespremnosti takozvane političke elite da se suoči sa onim što se dešavalo u prošlosti – kako u periodu vladavine Josipa Broza, tako i u periodu vladavine Slobodana Miloševića – ali ono što je sigurno ishod ove nespremnosti jeste činjenica da je nemoguće izgraditi demokratsko društvo na čvrstim osnovama ukoliko se ne suočimo sa zločinima koji su činjeni i ne shvatimo pravu prirodu totalitarnih režima u kojima smo živeli. Otvaranje dosijea značilo bi jasan i konkretan raskid sa prethodnim režimom i pokazalo bi na vrlo praktičan način jedan novi demokratski obrazac u državi – državi bez tajnih policija koje se bave proizvoljno imenovanim unutrašnjim neprijateljima. Otvaranjem dosijea bila bi izvršena i rehabilitacija žrtava tajnih policija. Otvaranjem dosijea bio bi ispunjen osnovni preduslov da se započne sa pravom reformom Službe državne bezbednosti, kao i preduslov da se ratovi vođeni na teritoriji eks Jugoslavije stave u novi istorijski kontekst.

Ja sam lično imao prilike da vidim dosije koji je Služba državne bezbednosti vodila o meni. Nažalost, mnoge detalje sam u međuvremenu zaboravio, a i one koje nisam ne mogu da iznosim u javnost. Pokušaću makar da opišem koja vrsta podataka se nalazi u dosijeu.

Sam dosije sadrži sve moje lične podatke i podatke o svim članovima moje porodice: podatke o roditeljima, bratu, kakva smo mi porodica, kakvi su nam politički stavovi, da li se roditelji slažu sa mojim političkim angažmanom ili ne.

Podaci su sakupljeni od komšiluka, od zaposlenih na fakultetima gde su moji roditelji bili profesori, od raznih došnika na Pravnom fakultetu, na kojem sam studirao i naravno od lica koja su bila zadužena za moje praćenje i prisluškivanje.

Podaci o meni sa fakulteta, kakav sam student, sa kim se družim, da li sam komunikativan i slično, očigledno su dobijani od studenata saradnika službe, jer je moj dosije otvoren još u vreme Studentskog protesta 96-97.

U dosijeu se takođe nalaze analize o aktivnostima vezanim za Otpor, izveštaji prisluškivanih telefonskih razgovora, izveštaji sa sastanaka, naročito Saveta Otpora, koji sam ja vodio, imena članova Saveta, razgovori koji su vođeni, podaci o raznim sastancima, zatim podaci o raznim poznatim ličnostima koje su podržavale Otpor ili bile uključene u aktivnosti Otpora.

Zanimljivo je i to da za sva druga lica koja se pominju u mom dosijeu, a koja su bila uključena u rad Otpora, pored njihovog imena piše

da i ona imaju otvorene dosijee u DB, a naveden je i broj dosijea. I ja, kao i svi aktivisti Otpora, zavedeni smo kao srpski ekstremisti, što je bio formalni razlog otvaranja dosijea. Saznao sam takođe da u pojedinim dosijeima piše na kraju da je posle petog oktobra utvrđeno da nismo ekstremisti, pa su dosijei zatvoreni.

Vrlo malo ima podataka na osnovu kojih bismo mogli otkriti druge metode prikupljanja podataka, osim naravno onih očiglednih – stalnog prisluškivanja mobilnih i kućnih telefona. U slučaju dozvola za prisluškivanje postoje razlike, u smislu da u nekim dosijeima postoji dozvola za prisluškivanje predsednika Vrhovnog Suda, u to vreme vršioca dužnosti, Balše Govedarice. Inače ta dozvola mora biti svakih šest meseci produžavana, a po mom saznanju u mnogim dosijeima takve dozvole uopšte nema, iako je primenjen isti metod prisluškivanja! Takođe, postoje podaci i o ugrađivanju prislušnih uređaja u privatne prostorije, pretresu ličnih stvari, i to u kancelarijama ili prilikom putovanja, na aerodromu, ali nema preciznih podataka o tome u kojim su prostorijama, stanovima ili kancelarijama stavljani uređaji, niti podataka o tome da li su skinuti – verovatno i da nisu.

Ono što je iz dosijea više nego očigledno izvađeno, jesu podaci o tome koji su ljudi te dosijee pravili, koji su operativci na tome radili, a naročito ko su bili doušnici unutar naše organizacije, među profesorima na Univerzitetu, odnosno među zaposlenima u bilo kojoj organizaciji koji su davali informacije i podatke. Ono što je sigurno jeste da je doušnika bilo svuda, čak i u najmanjem selu, što nam govori i podatak iz dosijea našeg aktiviste iz Valjeva, koga je Služba pratila čak u selu Šarbane, odakle je njegova majka rodnom – u dosijeu postoji detaljan izveštaj o njegovoj najširoj familiji, dedama i babama, koji je očigledno dao neko iz tog sela.

Što se naše organizacije tiče, iz dosijea naših aktivista iz unutrašnjosti vidi se da je čak i u manjim grupama, koje su imale četiri ili pet ljudi, bilo doušnika, s obzirom na to da su razgovori bili preneti od reči do reči. Sa druge strane, na osnovu analize podataka iz dosijea ljudi koji su osnovali Otpor u Beogradu, može se reći da je Državna bezbednost raspolagala samo onim informacijama koje se nismo ni trudili da sakrijemo i koje su bile daleko manje bitne u odnosu na ono što je bila naša glavna strategija. Ne postoji ni jedan izveštaj sa bilo kog od bitnih sastanaka ili o bitnim odlukama koje smo donosili van prostorija Otpora, kancelarija ili stanova nekoga od nas, uz, naravno, isključene mobilne telefone i izvađene baterije.

U nekim dosijeima postoje eventualno šifrovana imena, dok su u većini i takva imena prebojena belilom i sa jedne i sa druge strane ili je prepleljena traka (žuta ili šarena) da se ne bi videlo koji su ljudi u pitanju. U svakom slučaju, dosijei nisu kompletni.

Takođe, u jednom od dosijea se navodi da je sve rađeno uz foto dokumentaciju, a u njemu nema ni jedne fotografije. Pored toga, u njima ima mnogo praznina, neobrađenih događaja ili događaja koji su jednostavno izbačeni. Ima mnogo netačnih podataka, vrlo loših zaključaka i začuđujuće katastrofalnih procena.

Najdeblji dosije je dosije Slobodana Homena, koji sadži oko 175 mini-dosijea. Kroz njegov dosije je u stvari obrađena čitava organizacija, nabrojan je veliki deo naših javnih akcija, tako da je to najbolja arhiva onoga šta je Otpor od svog nastanka do petog oktobra radio. Najznačajniji podatak koji smo iz tog dosijea saznali, a ranije nismo znali, jeste da je Otpor formiran 27. oktobra 1998. godine u jednom kafu u Beogradu. U tom velikom dosijeu nalaze se zapisi svih telefonskih razgovora koje smo vodili Homen i ja, ili Ivan Marović, Milja Jovanović i drugi iz našeg okruženja. Nažalost, daleko više podataka o mom angažmanu u Otporu nalazi se u Homenovom nego u mom dosijeu, odnosno, kako sam saznao, na svakoj strani se pominje moje ime, ali ja taj dosije ne mogu da vidim.

Otporov stav je da je potrebno nastaviti sa pritiskom radi donošenja Zakona o otvaranju dosijea i da to ostaje kao jedan od ključnih koraka ka prekidu sa prevaziđenim načinom razmišljanja policijske države i vođenja politike koja se u ogromnoj meri oslanja na manipulaciju tajnim i državnim službama i podacima koje su one sakupljale. Siguran sam da bi ovakav zakon, osim što bi sprečio zloupotrebu tajnih podataka samom činjenicom da bi oni postali javni, sprečio i otimanje političkih stranaka oko prevlasti i uticaja nad vojskom i policijom, i omogućio da se ove institucije reformišu i postanu servisi države, a ne pojedinaca ili raznih političkih opcija.

Nenad Konstantinović

POLICE FILES: AN OUTLOOK FROM THE STANDPOINT OF OTPOR

Summary

Opening of files would imply a clear and concrete break with the former regime and would show, in a very practical way, a new democratic pattern in the state – state without secret police, which deal with arbitrarily, designated internal enemies. By the opening of files, rehabilitation of secret police victims would also take place. Opening of files would also mean the fulfilment of the basic requirement of commencing true reform of the State Security Service, as well as a precondition for the wars lead on the territory of former Yugoslavia to be put in a new historical context.

The author's conclusion is that it is necessary to continue with pressure for the passing of the Act on Opening of Files and that it remains as one of the key steps to be taken towards rupture for the outdated way of thinking of the police state and with politics that largely draws on manipulation with secret and state services and the data they collected. The author is sure that such statute, in addition to preventing abuse of confidential data by the very fact they become public, would also prevent the scramble of political parties about domination and influence over the army and the police, and enable the reform of these institutions, so that they would become state services, and not in service of individuals or various political options.

Key words: opening of files, police files, Otpor, Act on Opening of State Security Service files.

PRILOZI

MODEL ZAKONA O DOSIJEIMA SLUŽBE DRŽAVNE BEZBEDNOSTI REPUBLIKE SRBIJE*

I. Opšte odredbe

Sadržina zakona

Član 1.

(1) Ovim zakonom uređuje se postupanje sa dosijeima i podacima koji su vođeni u službi državne bezbednosti Republike Srbije od 13. maja 1944. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona.

(2) Predmet ovog zakona su dosije i podaci koje su Bezbednosno-informativna agencija Republike Srbije (dalje: BIA), kao i ranije službe sa istim ili sličnim zadacima (dalje: ranije službe), vodile o građanima, grupama građana i organizacijama.

(3) Postupanje sa dosijeima i podacima koje se uređuje ovim zakonom, obuhvata: njihovu predaju Nacionalnoj agenciji za dosjee službe državne bezbednosti, rukovanje, korišćenje, obezbeđenje, kao i preuzimanje od strane Arhiva Srbije.

Cilj zakona

Član 2.

S obzirom na to da su, zbog prirode ranijih autoritarnih režima, BIA i ranije službe obrazovali dosjee i pribavljali podatke kršenjem ljudskih prava ili ih koristili za kršenje ljudskih prava, ovim zakonom se ti dosije i podaci čine dostupnim: da bi lica na koja se oni odnose, i njima bliska lica, mogla da sagledaju uticaj autoritarnih režima na sopstveni život, ostvare rehabilitaciju i razjasne sudbine svojih nestalih i umrlih; da bi se potpunije razjasnila priroda tih režima i uloga BIA i ranijih službi u njima; da bi se zaštitili privatnost i druga prava ličnosti od povreda koje bi mogle biti učinjene korišćenjem dosjeya i podataka; kao i da bi se ostvarile druge svrhe određene zakonom.

Dosije i podaci

Član 3.

(1) Dosije u smislu ovog zakona jeste svaka zbirka podataka koja se u BIA nalazi ili vodi o građaninu ili organizaciji pod njihovim imenom, odnosno nazivom, ili o grupi građana, kao i svaki drugi podatak o njima, bez obzira na to da li su podaci pribavljeni radom zaposlenih u BIA i ranijim službama ili saradnika BIA i ranijih službi, kao i bez obzira na to da li je dopušten način na koji su pribavljeni.

* Centar za antiratnu akciju i Centar za unapređivanje pravnih studija

(2) Dosije u smislu ovog zakona jeste svaki oblik čuvanja informacija i svako sredstvo na kojem su informacije zabeležene, uključujući kartoteke, datoteke, dokumente, planove, filmove, fotografisane i fonografisane ili na drugi način zabeležene materijale, mašinski ili ručno sačinjene duplikate i kopije tih materijala, pomoćna sredstva za procenu i programe za automatsku obradu podataka.

(3) Dosije je i svaki dosije saveznih službi bezbednosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Savezne Republike Jugoslavije, ako je takav dosije u posedu republičkih organa i organizacija.

(4) Odredbe o postupanju, kao i o pravima i obavezama koja se tiču dosijea, važe i za lične podatke o građaninu o kome ne postoji dosije pod njegovim imenom (dalje: treće lice).

(5) Odredbe iz stava 4. ovog člana važe i za grupu građana i organizaciju.

(6) Građaninom u smislu ovog zakona smatra se:

1) domaći državljanin;

2) stranac, ako je bilo kada u periodu od 13. maja 1944. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona imao jugoslovensko državljanstvo; i

3) stranac, koji nikad nije imao jugoslovensko državljanstvo, ako je dosije o njemu vođen od 27. aprila 1992. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona, bez obzira na to na koje vreme se dosije odnosi.

(7) Saradnikom BIA i ranijih službi u smislu ovog zakona smatra se lice koje je svesno, dobrovoljno i prikriveno dostavljalo ili na drugi način učestvovalo u pribavljanju informacija radi obrazovanja dosijea.

Nacionalna agencija za dosijee službe državne bezbednosti

Član 4.

Nacionalna agencija za dosijee službe državne bezbednosti (dalje: Agencija) je samostalna i specijalizovana ustanova Republike Srbije, osnovana ovim zakonom, kod koje se nalaze dosijei BIA i ranijih službi.

II. Predaja dosijea Agenciji

Obaveza predaje dosijea

Član 5.

(1) BIA će predati Agenciji sve dosijee u roku od 30 dana od dana početka rada Agencije.

(2) Obaveza predaje svih dosijea iz stava 1. ovog člana odnosi se i na sve kopije dosijea koje nastanu od dana stupanja na snagu ovog zakona do dana predaje dosijea.

(3) Po proteku roka iz stava 1. ovog člana, nijedan dosije, duplikat ili kopija dosijea, kao ni pomoćno sredstvo za procenu ili program za automatsku obradu podataka iz dosijea na koje se odnosi ovaj zakon, ne smeju biti u posedu BIA.

(4) Izuzetno od odredaba stava 1. i 3. ovog člana, BIA će predati kopije, a privremeno, ali ne duže od dve godine od dana stupanja na snagu ovog za-

kona, zadržati originale onih dosijea koji su neophodni radi zaštite bezbednosti Republike Srbije, sprečavanja neposredne opasnosti po javnu bezbednost ili radi vođenja prekrivičnog, odnosno sudskog postupka, a za svaki zadržani dosije navešće razloge i pretpostavljeno vreme zadržavanja.

(5) Ako BIA smatra da i posle isteka roka od dve godine postoje razlozi iz stava 4. ovog člana, dužna je da takav dosije preda Agenciji, uz obrazloženi predlog da se pojedini podaci iz dosijea učine neprepoznatljivim.

Član 6.

(1) Svako kod koga se dosije nalazi bez pravnog osnova, dužan je da originale i kopije dosijea bez odlaganja preda Agenciji.

(2) Svako kod koga se dosije nalazi po pravnom osnovu, dužan je da o tome bez odlaganja obavesti Agenciju.

Obaveza obaveštavanja

Član 7.

BIA će obavestiti Agenciju i o svim dosijeima koji nisu u njenom posedu, a za koje zna da postoje ili su postojali.

Dosije drugih organizacija

Član 8.

(1) Agencija ima pravo da izvrši uvid i dobije kopije dosijea i drugih dokumenata Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, drugih organizacija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kao i političkih partija koje su bile na vlasti u Republici Srbiji u periodu od 1991. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona, ako se ti dosije i dokumenti odnose na:

1) građane o kojima su BIA i ranije službe vodili dosijee, i

2) usmeravanje aktivnosti BIA i ranijih službi.

(2) Državni organi i organizacije, političke partije, privatne institucije i pojedinci koji poseduju dosijee i dokumente iz stava 1. ovog člana dužni su da omoguće Agenciji uvid u navedene dosijee i dokumente i kopiranje istih.

(3) Troškove kopiranja i predaje dosijea i dokumenata iz stava 1. i 2. ovog člana snosi Agencija.

Zabrana narušavanja celovitosti dosijea

Član 9.

Zabranjuje se BIA i svakom drugom kod koga se dosije nalaze da naruše celovitost dosijea, učine podatke nečitkim ili na drugi način neupotrebljivim, kao i da ih preinačuju.

Zahtev za prestanak ugrožavanja dosijea

Član 10.

Agencija će, kada postoji konkretna opasnost, zahtevati da sud zabrani BIA ili licu iz člana 9. ovog zakona da vrši radnju kojom se ugrožava dosije.

Mere zaštite dosijea

Član 11.

(1) Agencija će odmah po preuzimanju dosijea evidentirati dosjee i sačiniti njihov registar, odrediti nosioce poslova i odgovornosti u vezi sa dosijeima i preduzeti mere, odnosno predvideti postupke za njihovo čuvanje i zaštitu, saglasno principima o postupanju sa zbirkama ličnih podataka i odredbama ovog zakona.

(2) Dosijeji koji su u posedu Agencije moraju biti zaštićeni od neovlašćenog pristupa, uvida, čitanja ili drugog vida korišćenja, kopiranja, menjanja ili brisanja podataka u njima, kao i od uništavanja ili nestanka.

(3) Agencija će propisati i sprovesti potrebne organizacione i tehničke mere zaštite i obezbeđenja dosijea.

III. Nacionalna agencija za dosjee državne bezbednosti

1. Osnovne odredbe

Status i sedište

Član 12.

(1) Agencija je pravno lice.

(2) Sedište Agencije je u Beogradu.

Svojina, finansijski plan, sredstva i naknade za rad

Član 13.

(1) Nepokretnosti i druga sredstva koja koristi Agencija u svojini su Republike Srbije.

(2) Agencija ima svoj plan prihoda i rashoda, koji podnosi Narodnoj skupštini, radi uključivanja u budžet Republike Srbije.

(3) Sredstva za rad Agencije i naknade za rad članovima Saveta Agencije obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije.

Pečat

Član 14.

Agencija ima pečat, koji sadrži pun naziv Agencije i grb Republike Srbije.

Statut

Član 15.

(1) Agencija ima Statut kojim se uređuje unutrašnja organizacija i delatnost Agencije, u skladu sa ovim zakonom.

(2) Statut Agencije potvrđuje Narodna skupština.

(3) Statut Agencije objavljuje se u "Službenom glasniku Republike Srbije".

Nadzor nad radom

Član 16.

(1) Nadzor nad radom Agencije vrši Narodna skupština.

(2) Agencija najmanje jedanput godišnje podnosi Narodnoj skupštini izveštaj o radu.

Posebni odnosi saradnje

Član 17.

Agencija naročito saraduje sa Arhivom Srbije i BIA, u oblasti stručnih i upravnih poslova od zajedničkog interesa.

2. Poslovi i ovlašćenja Agencije

Opšti katalog

Član 18.

(1) Agencija obavlja poslove koji se odnose na: preuzimanje, evidentiranje, sređivanje, čuvanje, zaštitu, korišćenje, stavljanje na uvid i izdavanje dosijea i dokumenata koji se kod nje nalaze, kao i na davanje obaveštenja u vezi s njima, u skladu sa ovim zakonom i stručnim pravilima postupanja sa arhivskom građom.

(2) U vršenju svojih poslova, Agencija ima javna ovlašćenja predviđena ovim zakonom (donošenje rešenja u upravnom postupku, vođenje javnih evidencija, izdavanje javnih uverenja, i drugo).

Odlučivanje rešenjem i sudska zaštita

Član 19.

(1) Agencija odlučuje rešenjem o stavljanju na uvid dosijea i dokumenata koje čuva.

(2) Rešenje iz stava 1. ovog člana konačno je u upravnom postupku.

(3) Lice kome je rešenjem Agencije onemogućen ili ograničen uvid u tražene dosijee i dokumente, ima pravo na sudsku zaštitu u upravnom sporu.

3. Rukovođenje Agencijom

Savet Agencije

Član 20.

(1) Agencijom rukovodi Savet Agencije od sedam članova.

(2) Savet Agencije odlučuje na sednicama, većinom glasova svih svojih članova.

Članstvo u Savetu Agencije

Član 21.

(1) Članove Saveta Agencije bira i razrešava Narodna skupština.

(2) Za članove Saveta Agencije mogu biti birani punoletni državljani Republike Srbije, koji su nestranačke ličnosti od visokog stručnog ugleda.

(3) Zaposleni u BIA i saradnici BIA, kao i zaposleni u ranijim službama i saradnici ranijih službi, ne mogu biti birani za člana Saveta Agencije.

(4) Kandidati za članove Saveta Agencije daju pismenu izjavu o činjenicama iz stava 3. ovog člana.

(5) Članovi Saveta Agencije biraju se na pet godina i mogu biti ponovo birani.

Zakletva
Član 22.

Članovi Saveta Agencije daju pred Narodnom skupštinom svečanu izjavu koja glasi:

“Zaklinjem se da ću svoju dužnost obavljati savesno, nepristrasno i odgovorno, da ću dosledno poštovati Ustav i zakon i da ću sve svoje snage posvetiti služenju istini i pravdi.”

Predsednik Saveta Agencije
Član 23.

(1) Agenciju predstavlja predsednik Saveta Agencije koji i predsedava sednicama Saveta Agencije.

(2) Predsednika Saveta Agencije biraju članovi Saveta na period od jedne godine, sa mogućnošću ponovnog izbora.

Odgovornost i prestanak mandata članova Saveta Agencije
Član 24.

(1) Članovi Saveta Agencije odgovaraju za svoj rad Narodnoj skupštini.

(2) Mandat članu Saveta Agencije prestaje razrešenjem, u sledećim slučajevima:

- 1) kada istekne rok na koji je biran, i
- 2) pre isteka roka na koji je biran:
 - na njegovo traženje;
 - ako bude pravnosnažno osuđen za krivično delo na безусловnu kaznu zatvora u trajanju od najmanje šest meseci, i
 - ako trajno izgubi sposobnost za obavljanje svoje dužnosti.

4. Pravni položaj zaposlenih u Agenciji
Pravno regulisanje radnih odnosa u Agenciji
Član 25.

Na prava i obaveze iz radnog odnosa zaposlenih u Agenciji shodno se primenjuju odredbe republičkog zakona kojim se uređuju radni odnosi u državnim organima.

Prijem u radni odnos i rukovodni kadar Agencije
Član 26.

(1) Prijem u radni odnos u Agenciji vrši predsednik Saveta Agencije, na osnovu odluke Saveta Agencije.

(2) Rukovodeća radna mesta i radna mesta sa posebnim ovlašćenjima i odgovornostima utvrđuju se Statutom Agencije.

Posebna ograničenja
Član 27.

(1) Zaposleni u Agenciji ne mogu imati, odnosno vršiti neku javnu funkciju ili neku drugu profesionalnu delatnost.

(2) U vršenju svojih službenih poslova, zaposleni u Agenciji ne smeju da se rukovode svojim političkim opredeljenjima.

5. Obaveza čuvanja tajni

Član 28.

Članovi Saveta Agencije i zaposleni u Agenciji dužni su da čuvaju državnu, vojnu, poslovnu i službenu tajnu i po prestanku svojstva člana Saveta Agencije, odnosno zaposlenog u Agenciji, nezavisno od načina na koji su je saznali.

IV. Korišćenje dosijea

Pripremanje dosijea za korišćenje

Član 29.

(1) Agencija će pre početka korišćenja dosijea:

1) izdvojiti iz dosijea stvari (lične predmete, dokumente i dr.) koje su se nalazile u nezakonitoj državini BIA i ranijih službi, kao i stvari koje su bile u vezi sa zakonitim aktivnostima BIA i ranijih službi i vratiti te stvari vlasnicima ili njihovim naslednicima, odnosno njihovim pravnim sledbenicima;

2) izdvojiti dosijee vođene pre 13. maja 1944. godine povodom kojih nije bilo operativnih aktivnosti BIA i ranijih službi posle 13. maja 1944. godine i ustupiti ih Arhivu Srbije; i

3) izdvojiti dosijee iz člana 5. stav 4. ovog zakona u poseban fond i obezbediti njihovu naročitu zaštitu do sticanja uslova za njihovo korišćenje.

(2) Agencija će sačiniti kopije dosijea i u njima učiniti neprepoznatljivim imena:

1) zaposlenih u BIA i ranijim službama;

2) saradnika BIA i ranijih službi koji su radili na obrazovanju dosijea i drugih lica koja su dala informacije radi obrazovanja dosijea; i

3) trećih lica, ako bi njihovim identifikovanjem moglo da bude povredeno njihovo pravo na ugled, pravo na privatni život, ili koje drugo pravo ili opravdani interes.

Korišćenje dosijea po ovom zakonu

Član 30.

Na osnovu ovog zakona dosijei se mogu koristiti za: ostvarivanje prava na uvid, naučna istraživanja, obrazovne svrhe, informisanje javnosti, zaštitu prava i svrhe utvrđivanja kršenja ljudskih prava.

1. Obaveštenje o dosijeu

Pravo na obaveštenje o postojanju dosijea

Član 31.

(1) Podnosilac zahteva ima pravo da ga Agencija, najkasnije u roku od 30 dana od dana prijema urednog zahteva, obavesti o tome da li postoji dosije pod njegovim imenom.

(2) Podnosilac zahteva ima pravo da ga Agencija, najkasnije u roku od 60 dana od dana prijema urednog zahteva, obavesti o tome da li se u drugim do-

sijeima pripremljenim za korišćenje sadrže podaci o njemu, kao i da li postoje drugi podaci o njemu.

Zahtev za obaveštenje o postojanju dosijea

Član 32.

(1) Zahtev za obaveštenje o postojanju dosijea podnosi se Agenciji i obavezno sadrži podatke o identitetu podnosioca (ime i prezime, devojačko prezime, imena roditelja, datum i mesto rođenja, jedinstveni matični broj građana), kao i adresu prebivališta, odnosno boravišta.

(2) U zahtevu iz stava 1. ovog člana, podnosilac može navesti i druge podatke od interesa za lakše pronalaženje dosijea (period za koji se pretpostavlja da je dosije vođen, karakteristični događaji, radni odnos, politički angažman i drugo).

(3) Zahtev koji podnosi zakonski naslednik umrlog ili nestalog lica treba da sadrži i podatke o identitetu umrlog ili nestalog lica, a uz zahtev potrebno je priložiti kopiju izvoda iz matične knjige umrlih, odnosno kopiju sudske odluke o proglašenju nestalog lica za umrlo, kao i dokaz o srodstvu sa umrlim, odnosno nestalim licem.

(4) Zahtev koji nije uredan vraća se podnosiocu, sa uputstvom o dopuni.

(5) Ako podnosilac zahteva ne otkloni nedostatke u roku od 15 dana od dana prijema uputstva o dopuni, a nedostaci su takvi da se po zahtevu ne može postupati, Agencija će doneti zaključak o odbacivanju neurednog zahteva.

(6) Agencija može da izradi obrazac zahteva, ali mora da razmotri i zahtev koji nije sačinjen na tom obrascu.

(7) Zahtev je oslobođen plaćanja takse ako se traži obaveštenje o postojanju dosijea koji se vodi pod imenom podnosioca zahteva.

Obaveštenje Agencije

Član 33.

(1) Obaveštenje Agencije iz člana 31. ovog zakona ima karakter konačnog upravnog akta i protiv njega se može neposredno pokrenuti upravni spor.

(2) Upravni spor se može neposredno pokrenuti i kada Agencija, ni u roku od sedam dana od dana ponovljenog zahteva, ne obavesti podnosioca zahteva.

2. Uvid u dosije

a) Uvid u svoj dosije

Pravo na uvid u svoj dosije

Član 34.

Podnosilac zahteva ima pravo da mu Agencija, u roku od 45 dana od dana prijema zahteva, stavi na uvid njegov dosije, odnosno da mu u roku od 90 dana od dana prijema zahteva stavi na uvid druge dosijee koji sadrže podatke o njemu, kao i druge podatke o njemu.

Zahtev za uvid u svoj dosije

Član 35.

(1) U pogledu sadržine zahteva za uvid, postupanja sa zahtevom koji nije uredan i izrade obrasca zahteva, važe odredbe člana 32. stav 1. i 3. do 6. ovog zakona.

(2) Podnosilac zahteva za uvid u svoj dosije, kao i zakonski naslednik umrlog ili nestalog lica, prilikom podnošenja zahteva za uvid ne plaća nikakvu naknadu, odnosno taksu.

Način ostvarivanja prava na uvid u svoj dosije

Član 36.

(1) Ako je istovremeno sa zahtevom za obaveštenje podnet i zahtev za uvid u dosije, kao i ako je podnet samo zahtev za uvid, Agencija će podnosioca zahteva o kojem postoji dosije obavestiti o tome kada i gde može izvršiti uvid u svoj dosije.

(2) Podnosilac zahteva iz stava 1. ovog člana može iz opravdanih razloga tražiti da uvid u svoj dosije izvrši u drugo vreme.

(3) Uvid u dosije, pripremljen saglasno članu 29. ovog zakona, vrši se u službenim prostorijama Agencije.

(4) Lice koje nije u stanju da bez pratioca izvrši uvid u svoj dosije, može da to učini uz pomoć pratioca, o čemu će obavestiti Agenciju u svom zahtevu za uvid u dosije.

(5) Tokom vršenja uvida u dosije, u prostoriji ne mogu biti prisutna druga lica, osim ako se radi o licu kojem je neophodna pomoć pratioca da bi izvršilo uvid u dosije.

(6) Agencija će, na zahtev lica kojem je potrebna stručna pomoć radi razumevanja sadržine svog dosijea, pružiti takvu pomoć.

Upoznavanje sadržine svog dosijea

Član 37.

(1) Pravo na uvid u svoj dosije obuhvata pravo na razgledanje spisa dosijea, čitanje autentičnog teksta, pravljenje rukopisnih beležaka i kopiranje.

(2) Agencija je dužna da imaocu prava na uvid, na njegov zahtev, učini dostupnom sadržinu njegovog dosijea radi upoznavanja, u onom obliku u kojem postoji taj dosije ili njegovi sastavni delovi (tj. da mu omogući čitanje, slušanje, odnosno gledanje).

(3) Ako podnosilac nije drugačije odredio u zahtevu, Agencija je dužna da imaocu prava na uvid omogući uvid u ceo njegov dosije.

(4) Upoznavanje imaoca prava na uvid sa sadržinom njegovog dosijea Agencija ne sme usloviti plaćanjem naknade.

Kopiranje sadržine svog dosijea

Član 38.

(1) Agencija je dužna da imaocu prava na uvid, izradi, overi i preda fotokopiju celog ili dela njegovog dosijea pripremljenog za korišćenje.

(2) Nužne troškove izrade, overe i predaje fotokopije celog ili dela dosijea iz stava 1. ovog člana snosi imalac prava na uvid, u skladu sa opštim aktom Agencije.

(3) Agencija je dužna da imaoocu prava na uvid, izradi, overi i preda kopiju celog ili dela njegovog dosijea pripremljenog za korišćenje, kada za to postoji tehnička mogućnost u Agenciji (fotografija, tonska, video, elektronska ili drugačija kopija).

(4) Nužne troškove izrade, overe i predaje kopije celog ili dela dosijea iz stava 3. ovog člana snosi imalac prava na uvid, u skladu sa opštim aktom Agencije.

(5) Agencija je dužna da vodi evidenciju o svim kopijama koje je sačinila, overila i predala.

Punomoćnik

Član 39.

(1) Pravo lica na obaveštenje o postojanju svog dosijea i uvida u dosije može se ostvariti lično i preko punomoćnika.

(2) Punomoćnik mora da ima jugoslovensko državljanstvo.

(3) Punomoćnik stranca, u smislu člana 3. stav 6. tačka 2. i 3. ovog zakona, može biti i strani državljanin.

(4) Punomoćje mora biti overeno.

Podaci o trećim licima, sadržani u dosijeu

Član 40.

(1) Nezavisno od odredbe člana 29. stav 2. tačka 3. ovog zakona, imalac prava na uvid u svoj dosije može izvršiti uvid i u podatke o trećem licu sadržane u dosijeu, uz pristanak tog lica.

(2) Izjava o pristanku trećeg lica može se odnositi na pojedinačni dosije, kao i na sve dosijee u kojima je njegovo ime učinjeno neprepoznatljivim.

(3) Izjava iz stava 2. ovog člana mora biti potpisana, overena i predata Agenciji.

(4) Izjava iz stava 2. ovog člana može se dati i ovlašćenom službeniku Agencije, koji je overava svojim potpisom.

(5) Nezavisno od odredaba iz prethodnih stavova ovog člana, uvid u podatke koje dosije sadrži o trećim licima može se vršiti ako je treće lice umrlo pre više od 30 (trideset) godina, odnosno ako je podatak stariji od 30 (trideset) godina.

Dobijanje posebnih informacija

Član 41.

(1) Imalac prava na uvid u svoj dosije, nakon izvršenog uvida u dosije, može dobiti informacije o imenima zaposlenih u BIA i ranijim službama, kao i saradnika BIA i ranijih službi koji su radili na formiranju dosijea, odnosno koji su davali podatke prilikom formiranja dosijea, pod sledećim uslovima:

1) da podnese poseban pismeni zahtev za dobijanje takvih informacija i obrazloži opravdanost tog zahteva;

2) da potpiše izjavu o tome da je upoznat sa obavezama korišćenja dobijenih informacija u skladu sa zakonom;

3) da Agencija može da, na osnovu sadržine dosijea, pozitivno identifikuje imena lica čije se otkrivanje traži; i

4) da lica čija imena Agencija treba da otkrije nisu bila mlađa od 18 godina u vreme kada su davala podatke sadržane u dosijeu.

(2) Smatraće se da je zahtev za dobijanje informacija iz stava 1. ovog člana opravdan ako su podaci sadržani u dosijeu takve prirode da nanose štetu interesima lica na koje se dosije odnosi.

Anonimizacija ličnih podataka

Član 42.

(1) Imalac prava na uvid u dosije, nakon izvršenog uvida u dosije, može pismeno zatražiti da lični podaci o njemu, odnosno o umrlom ili nestalom licu, budu anonimizovani posle isteka pet godina od dana stupanja na snagu ovog zakona.

(2) Anonimizacija ličnih podataka vrši se tako što se imena i prezimena lica na koje se podaci odnose, kako u originalu i svim kopijama dosijea, tako i u svim drugim evidencijama koje su ustanovljene u Agenciji, na odgovarajući način učine neprepoznatljivim.

(3) Agencija će rešenjem odbiti zahtev za anonimizaciju ako su informacije iz dosijea potrebne kao dokazi u sudskom postupku koji je u toku.

Pravo na ličnu belešku

Član 43.

(1) Imalac prava na uvid u svoj dosije ima pravo na pismenu belešku kojom ukazuje na netačne tvrdnje ili zlonamerne kvalifikacije sadržane u dosijeu, koji štete njegovoj časti i ugledu.

(2) Belešku overava i potpisuje ovlašćeni službenik Agencije i ona postaje sastavni deo dosijea.

(3) Ako imalac prava na uvid u svoj dosije iskoristi pravo iz stava 1. ovog člana, a taj dosije je prethodno dostavljen nekoj instituciji u skladu sa ovim zakonom, Agencija je dužna da toj instituciji dostavi i pismenu belešku.

Prava zaposlenih i saradnika BIA i ranijih službi

Član 44.

Ako su imena zaposlenih u BIA i ranijim službama, kao i saradnika BIA i ranijih službi otkrivena na osnovu člana 41. ovog zakona, ta lica imaju pravo da od Agencije dobiju na uvid izveštaje koje su podnosila o licu na koje se dosije odnosi, ukoliko je to potrebno radi zaštite njihovih prava.

b) Uvid u tuđi dosije

Pravo na uvid u tuđi dosije

Član 45.

(1) Podnosilac zahteva ima pravo da mu Agencija, u roku od 60 dana od dana prijema zahteva, stavi na uvid tuđi dosije, odnosno tuđe dosijee, za: naučna istraživanja, obrazovne svrhe, informisanje javnosti, odnosno zaštitu prava.

(2) Podnosilac zahteva iz stava 1. ovog člana može biti i stranac.

Zahtev za uvid u tuđi dosije

Član 46.

Zahtev za uvid u tuđi dosije podnosi se Agenciji i obavezno sadrži lično ime i adresu prebivališta, odnosno boravišta podnosioca, kao i svrhu iz člana 45. ovog zakona radi čijeg ostvarivanja se traži uvid.

Zahtev za uvid u tuđi dosije na osnovu pristanka

Član 47.

(1) Uvid u tuđi dosije može se vršiti na osnovu pristanka lica pod čijim imenom se dosije vodi.

(2) Izjava o pristanku lica iz stava 1. ovog člana daje se podnosiocu zahteva ili Agenciji generalno unapred, a potvrđuje se svojeručnim potpisom, overenim na propisani način.

(3) Izjava o pristanku iz stava 2. ovog člana može se dati i ovlašćenom službeniku Agencije, koji je overava svojim potpisom.

Punomoćnik

Član 48.

Za ostvarivanje prava na uvid u tuđi dosije preko punomoćnika važe odredbe člana 39. stav 2. do 4. ovog zakona.

Upoznavanje sadržine tuđeg dosijea

Član 49.

(1) Podnosilac zahteva ostvaruje pravo na uvid u skladu sa rešenjem Agencije o stavljanju tuđeg dosijea na uvid.

(2) Imalac prava na uvid snosi nužne troškove upoznavanja sadržine tuđeg dosijea, u skladu sa opštim aktom Agencije.

Primena odredbi o uvidu u svoj dosije

Član 50.

Na uvid u tuđi dosije shodno se primenjuju odredbe o uvidu u svoj dosije sadržane u članu 35. stav 1, članu 36. stav 2. do 6, članu 37. stav 1. do 3. i članu 38. ovog zakona.

3. Naučna istraživanja i obrazovanje

Član 51.

(1) Dosije se mogu koristiti u naučnim istraživanjima, kao i u delatnosti obrazovanja na visokoškolskoj ustanovi, radi ostvarivanja naučnih saznanja i visokoškolskog obrazovanja o autoritarnim režimima i ulozi BIA i ranijih službi u njima.

(2) Dosije se izuzetno mogu koristiti neanonimizovani u naučne i obrazovne svrhe, onda kada se ciljevi iz stava 1. ovog člana ne mogu drugačije ostvariti.

Podsticanje naučnih istraživanja

Član 52.

(1) Agencija podstiče i pomaže istraživanja koja imaju za cilj potpunije razjašnjavanje prirode autoritarnih režima i uloge BIA i ranijih službi u njima.

(2) Ostvarujući zadatak iz stava 1. ovog člana Agencija priprema informacije o strukturi, metodima i posledicama delovanja BIA i ranijih službi ili na drugi način te informacije stavlja na raspolaganje istraživačima.

4. Informisanje javnosti

Pretežan interes javnosti

Član 53.

Objavljivanje dosijea u javnim glasilima dopušteno je radi potpunijeg razjašnjavanja prirode autoritarnih režima i uloge BIA i ranijih službi u njima, odnosno kada interes javnosti da bude obaveštena o njima preteže nad interesima lica koja bi mogla biti pogođena objavljivanjem svojih dosijea, a posebno: ako je lice pristalo na objavljivanje; ako je reč o dosijeu koji se odnosi na ličnost od interesa za javnost, naročito ako se odnosi na nosioca državne, javne ili političke funkcije, a objavljivanje je važno s obzirom na okolnost da lice obavlja tu funkciju; ako je lice svojim ponašanjem dalo povoda za objavljivanje; i ako je objavljivanje u interesu pravosuđa.

Priključivanje odgovora i ispravke dosijeu

Član 54.

Ako se povodom objavljivanja dosijea u javnom glasilu objavi odgovor ili ispravka lica na koje se dosije odnosi, Agencija će odgovor, odnosno ispravku priključiti dosijeu.

5. Uvid u dosije i njegovo korišćenje radi zaštite prava

Član 55.

(1) Onaj za koga se, u vezi sa dosijeima BIA i ranijih službi, iznese tvrdnja da je bilo kada u vremenu od 13. maja 1944. do dana stupanja na snagu ovog zakona bio radnik ili saradnik ovih službi, ili koja druga tvrdnja podesna da povredi njegov ugled, privatnost, koje drugo pravo ličnosti ili opravdani interes, ima pravo na uvid u dosijee, kao i na njihovo korišćenje, kako bi mogao preduzeti radnje za zaštitu prava ili interesa.

(2) Ako je lice iz prethodnog stava umrlo, prava predviđena prethodnim stavom pripadaju njegovom bračnom drugu, deci i unucima, roditeljima, braći i sestrama, kao i licu koje je za to odredio umrli.

6. Upravni spor

Član 56.

(1) Imalac prava na uvid može neposredno pokrenuti upravni spor protiv rešenja kojim mu je uskraćeno ili ograničeno pravo na: uvid, sačinjavanje rukopisne beleške, dobijanje kopije, anonimizaciju, ili sačinjavanje lične beleške.

(2) Upravni spor se može neposredno pokrenuti i ako Agencija ne doneše rešenje u rokovima propisanim zakonom kojim se uređuju upravni sporovi.

7. Utvrđivanje kršenja ljudskih prava
Provera i obaveštenje o kršenju ljudskih prava
Član 57.

(1) Agencija je dužna da, na osnovu izvršene provere, pismeno obavesti ovlašćeni organ, odnosno organizaciju o tome da li su ovlašćena službena lica i saradnici BIA i ranijih službi kršili ljudska prava, odnosno da li su inicirali, naređivali ili svojim obaveštenjima ili na drugi način učestvovali u kršenju ljudskih prava.

(2) Provera i obaveštenje iz stava 1. ovog člana odnosi se na period od 13. maja 1944. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona.

Kršenje ljudskih prava
Član 58.

(1) Kršenje ljudskih prava u smislu ovog zakona jeste svaka radnja radnika ili saradnika BIA i ranijih službi preduzeta u vršenju dužnosti, odnosno zadatka, koja:

1) predstavlja krivično delo za koje je nastupila zastarelost krivičnog gonjenja, a u čijem je izvršenju radnik ili saradnik BIA i ranijih službi učestvovao kao izvršilac, podstrekač, saučesnik, pomagač, organizator zločinačkog udruženja ili na drugi način, ili čije izvršenje nije sprečio u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima;

2) ima za cilj da se neko lice liši prava koje mu po zakonu pripada ili da mu se oteža ostvarivanje takvog prava ili da se nekom licu omogući da stekne neko pravo ili korist koji mu po zakonu ne pripadaju; ili

3) ima za cilj da utiče na državni organ, organizaciju, preduzeće ili drugo pravno lice da donese odluku ili preduzme radnju kojom se građani dovode u neravnopravan položaj ili da utiče na ishod sudskog ili upravnog postupka.

(2) Kršenje ljudskih prava u smislu ovog zakona jeste i svaka radnja saradnika BIA i ranijih službi kojom se vređa pravo na privatnost drugog lica, a koja je preduzeta s ciljem da se dođe do informacija koje se tiču toga lica ili su u njegovom posedu, da bi se te informacije dostavile BIA ili ranijoj službi.

(3) Kršenje ljudskih prava postoji i kada je radnja iz stava 1. i 2. ovog člana izvršena po naređenju pretpostavljenog, kao i kada nije bila protivpravna prema propisima koji su važili u vreme njenog izvršenja.

(4) Kršenjem ljudskih prava iz stava 1. ovog člana ne smatra se ono kršenje ljudskih prava koje je:

1) izvršilo lice mlađe od 18 godina;

2) izvršeno usled prinude, pretnje, ucene ili drugog nedopuštenog pritiska; i

3) izvršeno davanjem informacija BIA ili ranijim službama u izjavi prilikom saslušanja u policiji, odnosno zadržavanja u policiji, zatvoru ili pritvoru.

Lica za koja se vrši provera
Član 59.

Provera iz člana 57. stav 1. ovog zakona vrši se za lica koja zauzimaju ili su kandidati za sledeće položaje:

- 1) poslanika Narodne i pokrajinske skupštine;
- 2) predsednika Republike;
- 3) predsednika i člana republičke i pokrajinske vlade;
- 4) predsednika i zamenika predsednika skupštine opštine i predsednika i zamenika predsednika skupštine grada;
- 5) sekretara Narodne i pokrajinske skupštine;
- 6) starešinu i rukovodećeg radnika u službama Narodne i pokrajinske skupštine;
- 7) starešinu i rukovodećeg radnika u službama predsednika Republike;
- 8) zamenika i pomoćnika ministra, funkcionera koji rukovodi republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i druge starešine organa u republičkim, odnosno pokrajinskim organima i organizacijama i službama, koje postavlja republička, odnosno pokrajinska vlada;
- 9) sekretara opštine i grada;
- 10) načelnika okruga i grada;
- 11) predsednika i sudiju Ustavnog suda Srbije, predsednika i sudiju sudova opšte nadležnosti i posebnih sudova, člana Visokog saveta pravosuđa, nosioca javnotužilačkih funkcija i starešinu organa za prekršaje;
- 12) direktora i člana upravnog odbora javnog preduzeća čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava;
- 13) direktora i člana upravnog odbora javne ustanove čiji je osnivač Republika, pokrajina ili lokalna samouprava i to:
- 14) predsednika i člana upravnog odbora univerziteta, rektora univerziteta i dekana fakulteta;
- 15) predsednika i člana upravnog odbora, direktora i odgovornog urednika organizacije koja se bavi javnim informisanjem;
- 16) guvernera i viceguvernera Narodne banke;
- 17) direktora banke sa većinskim državnim kapitalom;
- 18) funkcionera i ovlašćenog službenog lica u BIA;
- 19) direktora i rukovodećeg radnika u zavodskoj ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija;
- 20) šefa diplomatske misije u stranoj državi i međunarodnoj organizaciji.

Provera na zahtev i provera po službenoj dužnosti

Član 60.

- (1) Organi i organizacije nadležni za kandidovanje, izbor, postavljenje ili prijem u službu lica iz tačke 3, 5. do 13. i 15. do 18. člana 59. ovog zakona, dužni su da podnesu zahtev za proveru Agenciji.
- (2) Proveru za lica iz tačke 1, 2, 4 i 14. člana 59. ovog zakona Agencija vrši po službenoj dužnosti.
- (3) Nadležne izborne komisije su dužne da Agenciji odmah dostave utvrđene liste kandidata za lica iz tačke 1, 2 i 4. člana 59. ovog zakona.

Obaveštavanje lica, organa, odnosno organizacija

Član 61.

Agencija je dužna da o rezultatima provere odmah, a najkasnije u roku od sedam dana, obavesti lice za koje je provera izvršena, kao i organ, odnosno organizaciju nadležne za kandidovanje, izbor, postavljenje ili prijem lica u službu.

Prava lica za koje je izvršena provera

Član 62.

(1) Lice iz člana 61. ovog zakona ima pravo da u roku od sedam dana od dana prijema obaveštenja o kršenju ljudskih prava ostvari uvid u sve dosijee i dokumente na osnovu kojih je Agencija utvrdila da je kršilo ljudska prava.

(2) Lice iz stava 1. ovog člana ima pravo da, u roku od sedam dana od dana ostvarenog uvida, odnosno isteka roka za uvid, saopšti Agenciji da se povlači sa položaja koji zauzima, odnosno da odustaje od kandidature ili da uloži prigovor Agenciji.

(3) Ako se lice iz stava 2. ovog člana povuče sa položaja koji obavlja, odnosno odustane od kandidature, Agencija o tome odmah obaveštava organ, odnosno organizaciju nadležne za kandidovanje, izbor, postavljenje ili prijem lica u službu.

(4) Ako lice iz stava 2. ovog člana uloži prigovor Agenciji, Savet Agencije odlučiće o prigovoru u roku od sedam dana od dana prijema prigovora.

(5) Protiv odluke Agencije kojom je odbijen, odnosno odbačen prigovor, podnosilac prigovora može pokrenuti upravni spor u roku od 30 dana od dana prijema odluke.

Saopštenje Agencije

Član 63.

Agencija će u sredstvima javnog informisanja objaviti saopštenje sa podacima o kršenju ljudskih prava koje je izvršilo lice iz člana 62. stav 1. ovog zakona:

1) ako se to lice ne povuče sa položaja koji obavlja ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana isteka roka za vršenje prava na uvid;

2) ako to lice ne uloži prigovor u roku od sedam dana od dana isteka roka za vršenje prava na uvid; ili

3) ako se to lice ne povuče sa položaja koji obavlja ili ne odustane od kandidature u roku od sedam dana od dana prijema odluke Agencije o odbijanju, odnosno odbacivanju njegovog prigovora.

Vreme sprovođenja postupaka

Član 64.

Postupci za utvrđivanje kršenja ljudskih prava, za lica koja zauzimaju položaje ili su kandidati za položaje iz člana 59. ovog zakona, sprovodiće se u roku od pet godina od dana stupanja na snagu ovog zakona.

V. Preuzimanje dosijea od strane Arhiva Srbije

Predaja dosijea od strane Agencije

Član 65.

(1) Agencija će po isteku roka od deset godina od dana stupanja na snagu ovog zakona, a u daljem roku od tri meseca, predati Arhivu Srbije sve dosjee i svu arhivu nastalu u radu Agencije, koji se nalaze u posedu Agencije.

(2) O predaji dosijea staraće se Savet Agencije, a o preuzimanju – direktor Arhiva Srbije.

(3) Danom predaje svih dosijea Arhivu Srbije, Agencija prestaje s radom.

Postupanje Arhiva Srbije

Član 66.

(1) Arhiv Srbije je dužan da od dosijea koje je preuzeo od Agencije formira poseban arhivski fond i da utvrdi posebne mere za njegovu zaštitu i čuvanje.

(2) Dosijeji se mogu koristiti u rokovima i po pravilima utvrđenim o arhivskoj građi.

VI. Kaznene odredbe

Povreda tajnosti ličnih podataka iz dosijea

Član 67.

Ko bez pismene saglasnosti lica na koje se dosije odnosi, trećeg lica ili njihovih zakonskih naslednika otkrije, dopusti uvid ili javno saopšti lične podatke iz dosijea i time nanese štetu licu na koje se podaci odnose ili trećem licu, kazniće se zatvorom do tri godine ili novčanom kaznom.

Povreda celovitosti dosijea

Član 68.

Ko izvrši bilo kakve izmene u dosijeima, naruši celovitost dosijea, učini podatke nečitkim ili na drugi način neupotrebljivim, kao i ako ih preinači (član 9. ovog zakona), kazniće se zatvorom do tri godine ili novčanom kaznom.

Prekršaji odgovornih lica

Član 69.

Novčanom kaznom od 50.000 do 500.000 dinara kazniće se za prekršaj odgovorno lice u državnom organu i organizaciji, pravnom licu, političkoj partiji ili privatnoj instituciji koje postupi suprotno odredbama člana 5. stav 1, člana 6, člana 7, člana 8. stav 1. i 2, člana 51. i člana 53. ovog zakona.

Prekršaji fizičkog lica

Član 70.

Novčanom kaznom od 5.000 do 50.000 dinara kazniće se za prekršaj fizičko lice koje postupi suprotno odredbama člana 6. ovog zakona.

VII. Prelazne i završne odredbe

Osnivanje i početak rada Agencije

Član 71.

(1) Narodna skupština izvršiće izbor članova Saveta Agencije u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu ovog zakona.

(2) Agencija će početi sa radom u roku od 30 dana od dana izbora članova Saveta Agencije.

Stupanje na snagu

Član 72.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u “Službenom glasniku Republike Srbije”.

PISMO CENTRA ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA
I CENTRA ZA ANTIRATNU AKCIJU

Beograd, 26. april 2004. godine

- **Gospodin Dragan Jočić, ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije**
- **Gospodin Rade Bulatović, direktor Bezbednosno-informativne agencije**

Poštovani,

Obaveštavamo vas da su Centar za antiratnu akciju i Centar za unapređivanje pravnih studija, nevladine organizacije iz Beograda, sačinile model Zakona o dosijeima službe državne bezbednosti Republike Srbije.

Ovim zakonom uređuje se postupanje sa dosijeima i podacima koji su vođeni u službi državne bezbednosti Republike Srbije od 13. maja 1944. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona. Predmet zakona su dosije i podaci koje su BIA, kao i ranije službe sa istim ili sličnim zadacima, vodile o građanima, grupama građana i organizacijama. Zakonom se uređuje i postupanje sa dosijeima i podacima, i to: njihova predaja Nacionalnoj agenciji za dosjee službe državne bezbednosti, rukovanje, korišćenje, obezbeđenje, kao i kasnije preuzimanje od strane Arhiva Srbije. S obzirom na to da su, zbog prirode ranijih autoritarnih režima, BIA i ranije službe obrazovali dosjee i pribavljali podatke kršenjem ljudskih prava ili ih koristili za kršenje ljudskih prava, ovim zakonom se ti dosjei i podaci čine dostupnim: da bi lica na koja se oni odnose, i njima bliska lica, mogla da sagledaju uticaj autoritarnih režima na sopstveni život, ostvare rehabilitaciju i razjasne sudbine svojih nestalih i umrlih; da bi se potpunije razjasnila priroda tih režima i uloga BIA i ranijih službi u njima; da bi se zaštitili privatnost i druga prava ličnosti od povreda koje bi mogle biti učinjene korišćenjem dosjea i podataka; kao i da bi se ostvarile druge svrhe određene zakonom.

Naglašavamo da smo predmetni model zakona, uz ukazivanje na neophodnost njegovog usvajanja, dostavljali u više navrata doskorašnjem ministru unutrašnjih poslova Srbije i doskorašnjem direktoru BIA, ali na svoje dopise nismo udostojeni ni odgovora.

Imajući u vidu neophodnost prevazilaženja autoritarne prošlosti, kao i činjenicu da su, iz istog razloga, zakone slične sadržine i cilja usvojile i bivše komunističke države Istočne i Centralne Evrope, smatramo za neophodno da to učini i Srbija.

Molimo Vas da učinite sve što je u Vašoj nadležnosti kako bi Narodna skupština što pre razmotrila i usvojila ovaj zakon.

S poštovanjem,

Prof. Vladimir Vodinelić, direktor CUPS
Aleksandar Resanović, direktor CAA

PISMO MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA

CENTAR ZA ANTIRATNU AKCIJU

– gospodin Aleksandar Resanović, direktor

CENTAR ZA UNAPREĐENJE PRAVNIH STUDIJA

– gospodin prof. Vladimir Vodinelić, direktor

Poštovani,

Povodom Vašeg dopisa od 26. aprila 2004. godine, obaveštavamo Vas da je razmotren tekst Zakona o dosijeima službe državne bezbednosti Republike Srbije koji je pripremio Centar za antiratnu akciju iz Beograda, na osnovu ko- ga Vam dostavljamo načelne primedbe i sugestije:

1. Zakonsko uređivanje predložene materije, prema našem mišljenju trebalo bi da bude celovito, tako da obuhvata zakonom određene dosijee koje su vodile sve službe bezbednosti, a ne samo Bezbednosno-informativna agencija i druge ranije službe, odnosno službe bezbednosti pod drugim nazivom, Republike Srbije. Pri zakonskom uređivanju ove materije moralo bi se, naime, uzeti u obzir sva važeća ustavna i zakonska rešenja i, s tim u vezi, činjenica da pored Bezbednosno-informativne agencije Republike Srbije postoje i druge službe bezbednosti u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora. Konsekventno tome, morala bi se uzeti u obzir i činjenica da Zakon o službama bezbednosti Savezne Republike Jugoslavije kojim su uređena pitanja od značaja za rad četiri službe bezbednosti SRJ koje su deo sistema bezbednosti SRJ (član 1. Zakona) – još ni- je usklađen sa Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora.

2. Segmentarnim zakonskim uređivanjem naznačene materije – kako se predviđa Zakonom – stvorile bi se zakonske pretpostavke za nejednak položaj Republike Srbije po ovom pitanju u državnoj zajednici SCG i, kao jednako važ- no, za nejednak položaj građana po ovom pitanju samoj Republici Srbiji i u dr- žavnoj zajednici SCG. Ovo ne samo u pogledu dobijanja obaveštenja o postoj- anju dosijea i uvida u dosije, već i u pogledu mogućnosti uvida u tuđ dosije. S tim u vezi treba imati u vidu i odredbe člana 7. stav 2. Ustavne povelje državne zajednice SCG kojima je izuzeto samo izborno pravo, tj. prema kojima držav- ljanin države članice ima jednaka prava i obaveze u drugoj državi članici kao i njen državljanin, izuzev izbornog prava.

3. Formiranjem Nacionalne agencije za dosijee službe državne bezbed- nosti, načelno bi se otvorilo pitanje korelacije novoformirane Agencije i posto- jećih arhivskih ustanova. Između ostalog, predloženim rešenjima narušio bi se i princip nedeljivosti i jedinstva arhivske građe.

4. Takođe, ukoliko bi se usvojila predložena rešenja u Zakonu koja se odnose na osnove korišćenja dosijea u periodu od 13. maja 1944. godine do da- na stupanja na snagu Zakona, prema našem mišljenju postavilo bi se praktično pitanje da li je Bezbednosno-informativna agencija obavezna da sva buduća do- sijea i podatke o građanima, grupi građana ili organizaciji, odmah po otvaranju,

dostavlja Nacionalnoj Agenciji ili ne, odnosno da li postoji njena obaveza da to isto učini i sa kopijama.

5. Predloženi zakon zahtevao bi i kompetentno sagledavanje u pogledu kompatibilnosti sa do sada donetim zakonskim i podzakonskim aktima iz ove oblasti (Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, Zakon o službama bezbednosti Savezne Republike Jugoslavije, Zakon o kulturnim dobrima, uredbi i odluke Vlade).

6. S obzirom na sadržinu zakona, mišljenja smo da se nije vodilo računa ni o mogućim implikacijama eventualne primene ovog projekta (ugrožavanje bezbednosti interesa u celini i posebno u međunarodnim odnosima; ugrožavanje ličnog, građanskog i drugog integriteta, a posebno naših građana u inostranstvu; moguće političke zloupotrebe i opasnost po imovinu i živote većeg broja lica). S tim u vezi, Zakon ne sadrži rešenja koja bi amortizovala moguće i verovatne i političke, bezbednosne, pravne, etičke i druge reperkusije.

7. U značajnoj meri, mehanizmi prezentirani u ovom zakonu su u suprotnosti i sa principima i metodologijom rada Bezbednosno-informativne agencije, a pre svega načelom konspirativnosti. Osim toga, primenom neselektivnog pristupa Bezbednosno-informativnoj agenciji se oduzimaju sva dosijea, ne uvažavajući njihovu suštinsku i funkcionalnu različitost.

U odnosu na odredbe kojima se utvrđuje kršenje ljudskih prava (čl. 57 do 64), ukazujemo da je oblast kršenja ljudskih prava uređena Zakonom o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, koji je Narodna skupština Republike Srbije donela 30. maja 2003. godine.

S poštovanjem,

Beograd, 21.05.2004.

Savetnik Ministra
šef kabineta
major Milorad Todorović

PISMO BEZBEDNOSNO-INFORMATIVNE AGENCIJE

CENTAR ZA UNAPREĐIVANJE PRAVNIH STUDIJA

– direktoru, gospodinu profesoru Vladimiru Vodineću

Beograd

Danijelova 32

Poštovani gospodine Vodineću,

U vezi sa Vašim dopisom od 26. aprila 2004. godine, kojim ste nam dostavili MODEL ZAKONA O DOSIJEIMA SLUŽBE DRŽAVNE BEZBEDNOSTI REPUBLIKE SRBIJE, želim da istaknem sledeće:

Od presudne važnosti za uspostavljanje demokratskih odnosa u svakoj društvenoj celini je ostvarivanje i zaštita sloboda i prava čoveka i građanina. U tom smislu, pravo na uvid u lične podatke sastavni je deo ovog korpusa prava i sloboda, pa je – kao takvo – u evropskim demokratijama i zagarantovano Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Zato je razumljiva Vaša intencija u pravcu zakonskog regulisanja ove oblasti i kod nas, čiji je jedan od izraza i Model Zakona o dosijeima Službe državne bezbednosti Republike Srbije, koji su sačinili Centar za antiratnu akciju i Centar za unapređivanje pravnih studija, nevladine organizacije iz Beograda.

S tim u vezi, veoma su korisni svi pokušaji, inicijative i predlozi za zakonsko regulisanje ove posebne, izuzetno značajne i – za državu – specifično važne materije. Svi ti pokušaji zahtevaju ozbiljnu, punu, sistematsku i multidisciplinarnu pažnju, i to od strane političke, naučne i stručne javnosti.

Razumljivo je da bi najkompleksniji praktični apsekt ovog i drugih predloženih zakonskih projekata morao biti verifikovan, u prvom redu, od strane Bezbednosno-inforamtivne agencije, kao posebne organizacije zadužene za realizaciju bezbednosno-obaveštajne politike Vlade u svom delokrugu. U tom smislu, najbolja zakonska rešenja i uspešno traganje za njima moguća su samo u uslovima potpune saglasnosti o neophodnosti postojanja i kvalitetnog funkcionisanja ove Agencije u Zakonom uređenom miljeu i atmosferi uzajamnog poverenja sa političkim subjektima i drugim državnim organima i organizacijama, bez predispozicije, sumnji i nepoverenja.

Bezbednosno-informativna agencija je suštinski i egzistencijalno zainteresovana za što bržu i kvalitetniju izradu zakona o dosijeima koji bi svojom konzistentnošću, kompleksnim pristupom i kvalitetom postavljenih rešenja – na najbolji način uredio sva ova delikatna pitanja, čime bi se Agenciji omogućilo oslobađanje od tereta prošlosti i u ovom segmentu, a da pri tome – samo “otvaranje” ne oteža ili i sasvim ne uništi budućnost poslova bezbednosti. Nesumnjiva je potreba za njihovim obavljanjem, pa su oni i u razvijenim demokratijama nužnost i politički opšte prihvaćena neophodnost, upravo radi zaštite osnovnih demokratskih vrednosti.

S tim u vezi, Agencija smatra da “otvaranje” dosijea nije prevashodno pitanje, već suštinu problema predstavlja mogućnost njihove zloupotrebe, koja se ne sprečava “otvaranjem” dosijea, već drugim sredstvima i načinima.

Imajući sve izneto u vidu, proizilazi da se segmentarnim zakonskim uređivanjem ove materije – kako se predviđa ovim Modelom Zakona – ne bi ostvarili ni ciljevi naznačeni u razlozima za njegovo donošenje. Naime, ljudsko pravo na uvid u lične podatke o sebi uredilo bi se ograničeno i sa kontraproductivnim efektima, a usklađivanje našeg sa evropskim pravnim sistemom bi izostalo budući da po ovom pitanju ne bi bila zahvaćena celina našeg pravnog sistema, već bi on unutar sebe čak bio i disharmonizovan.

Pozdravljajući Vašu inicijativu, želim da istaknem da Bezbednosno-informativna agencija ostaje otvorena za buduću saradnju.

S poštovanjem,

Beograd, 28. maj 2004.

Direktor
Rade Bulatović

.....

ISTRAZIVANJA

.....

Mirjana Miočinović
publicista, Beograd

UVODNA NAPOMENA ZA “NACRT ODBRANE”

U knjizi Bora Krivokapića *Treba li spaliti Kiša?* (Zagreb, Globus, 1980) objavljeni su svi tekstovi koji su se od jula 1976, meseca u kojem je štampano prvo izdanje *Grobnice za Borisa Davidoviča*, pa do aprila 1979, pojavili u štampi na prostoru Jugoslavije a ticali su se ove knjige i njenog autora. Knjigom su obuhvaćena i dokumenta koja se odnose na tužbu novinara Dragoljuba Golubovića protiv Danila Kiša za navodnu klevetu iznesenu u knjizi *Čas anatomije* i na sudski proces koji je zatim usledio. U knjigu nije uključen samo tekst nacrtu Kišove odbrane koju je pisac vodio sam, odrekavši se pomoći advokata. Stvar sasvim razumljiva, ne samo zato što je odbrana, tokom dugog sudskog procesa, imala svoje nepredvidive tokove, već i stoga što taj nacrt nije bio obelodanjen, pa samim tim nije mogao imati vrednost “dokumenta” koji bi ušao u pomenutu Krivokapićevu knjigu. (U odcjcima sudskog procesa u štampi susreću se, međutim, rečenice iz Kišove odbrane, identične onima iz “nacrtu”.) U piščevoj ostavštini (u celosti predstavljenoj na disku *Danilo Kiš – Ostavština*) sačuvan je, među sudskim dokumentima, i tekst koji ovde zovemo “Nacrtom odbrane”. On je služio Kišu kao podloga za usmenu odbranu. U tekstu se prate osnovne tačke optužnice iznesene u Krivičnoj tužbi punomoćnika, advokata Velimira Cvetića, zatim u takozvanom “Bližem objašnjenju i proširenju tužbe” pomenutog advokata i u tekstu samog tužitelja Dragoljuba Golubovića kojim i on sam proširuje prvobitnu optužbu. Sva su ova proširenja imala za povod “Pismenu izjavu” Danila Kiša (u vezi sa tužbom Dragoljuba Golubovića) predatu Prvom opštinskom sudu u Beogradu, 28. septembra 1978, a po piščevom uvidu u tekst krivične tužbe. Svi tekstovi povezani sa tužbom i Kišova “Pismena izjava” objavljeni su, dakle, u knjizi *Treba li spaliti Kiša?*, i njihovo ponovno publikovanje ovom prilikom bilo bi suvišno već i stoga što se iz teksta “Nacrt odbrane” može lako zaključiti koje je tačke optužnice Kiš imao na umu. U pomenutom nacrtu nema samo osvrta na “Punomoćje” kojim D. Golubović ovlašćuje advokata Cvetića da ga zastupa u pomenutom sporu. Tekst tog punomoćja očigledno ni-

je bio poznat Kišu kad je pripremao odbranu. A u njemu se, pored ostalog, kaže: “Zatražiti psihijatrijski pregled za Danila Kiša, pa ako se utvrdi da je neuračunljiv ili da mu je sposobnost shvatanja svojih postupaka bitno smanjena, povući tužbu. Ako se pokaže da je uračunljiv, zatražiti najstrožiju kaznu zatvora, jer se samo zatvorskom merom u njegovom slučaju može postići svrha kažnjavanja.” (B. Krivokapić, *Treba li spaliti Kiša*, str. 425)

Što se tiče samog sudskog procesa, on je tekao na sledeći način. Prvo ročište bilo je zakazano za 20. septembar 1978, i ono je otkazano zbog nedolaska tužitelja i njegovog zastupnika. Sledeće je zakazano za 26. oktobar iste godine i prekinuto posle tročasovne rasprave. Glavni pretres održan je 26. januara 1979. i nije dovršen ni posle osmočasovne rasprave. Završna rasprava, koja je trajala pet časova, održana je 22. marta 1979, i na njoj je, posle završne reči sudije, donesena oslobađajuća presuda (II-K br. 1292/78). Među Kišovim sudskim dokumentima sačuvan je i tekst žalbe Dragoljuba Golubovića na presudu Prvog opštinskog suda u Beogradu i tekst Presude Okružnog suda od 4. juna 1980, kojim se ta žalba odbija.

Tako se, posle tri godine trajanja, završila “neviđena hajka koja se podigla oko knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča* i njenog autora” (*Čas anatomije, Sabrana dela*, Beograd, BIGZ, 1995, str. 17). U jednom odeljku “Tema i varijacija” (*Homo poeticus, S.d.*, str. 17), pod naslovom “Zaglupljivanje ponavljanjem” (pisanom 1982), Kiš će se, pored ostalog, osvrnuti i na pomenuti sudski proces. Zbog paradigmatičnosti tog teksta, navešćemo ga u celini:

“Postoji, ili je upravo uvedena od strane tih mojih tzv. oponenata, jedna nova ‘kritička metoda’ koju bih nazvao – i koja se sama definisala - kao zaglupljivanje ponavljanjem. To zatupljivanje ponavljanjem, kao vrsta intelektualnog terora i pranje mozga, jeste samo striktna primena jednog ideološkog metoda na književnu kritiku.

Jedan od oblika totalizirajuće svesti i intelektualnog terora, jedan sasvim nov kvalitet u istorijskom razvoju totalitarnog terora, jeste zapravo negiranje digniteta protivnika: sovjetski režiser Paradžanov nije ideološki nepodoban nego je pederast, švercer stranim devizama, prodavač droga; Solženjicin je Solženjicer (dakle nije Rus, nije naš) i, naravno, u službi stranih sila; Babelj je japanski špijun... Ja, u konkretnom slučaju, nisam bio samo sumnjiv kao književna pojava, nego sam još i, po tužbi mojih tužilaca, delinkvent čije knjige izdaju sumnjivi, politički sasvim nepodobni američki izdavači, ja sam, po njima, davao politički sumnjive izjave američkim novinarima, omalovažavao svoj narod itd.

Uzajamna sprega tih dvaju elemenata – zaglupljivanje ponavljanjem i moralna diskvalifikacija – jesu tipični fenomeni jednog totali-

tarnog nasleđa i primena tog nasleđa u praksi moći će jednom da posluži za jednu sociološku analizu našeg književnog života. Ako ništa drugo, moj sudski proces i moja polemika, sasvim u sprezi jedno s drugim, moći će da posluže u te svrhe: da detektuju u socijalnom i sociološkom spektru našeg društvenog života prisustvo te tamnoljubičaste boje."

*

Tekst "Nacrt odbrane" pronađen je, kao što smo rekli, u rukopisnoj ostavštini Danila Kiša i pohranjen, voljom pisca, sa svim ostalim rukopisima i dokumentima, u Arhivu SANU. Do sada je bio obelodanjen samo u elektronskom obliku na već pomenutom disku, štampanom u 200 primeraka, i dostupnom samo naučnoj javnosti. Naravno, u formi u kojoj ga je ostavio pisac. Ovo je njegovo prvo objavljivanje u obliku pripremljenom za štampu.

Tekst nacrtu ima tri dela. Prvi deo, u čijem zaglavlju piše I OŠTEĆEN, sadrži odgovore na osnovne tačke optužbe iznesene u "Krivičnoj tužbi". Drugi deo, naslovljen CVETIĆ, odnosi se na "Bliža objašnjenja i proširenja tužbe". Treći deo, označen sa GOLUBOVIĆ, ima za povod lični tužiteljev tekst kojim se, kao i u prethodnom slučaju, proširuje prvobitna tužba. Kao potporu svojoj odbrani, Kiš je pripremio izvode iz knjige Ivana Krtalića: *Antologija hrvatskog humora* (knj. 6). *Protivnici, rugači i zabavljači*: polemike i pamfleti. To su kratki odlomci iz polemika Matoša, Krleže, Cesarca i Ujevića. Smatrali smo neophodnim, a i korisnim, da ih, kao četvrti deo, pridružimo "Nacrtu odbrane". U današnje vreme, u kojem frustrirajuća logika "politički korektnog" ima samo za posledicu sputavanje duha, korisno je prisetiti se primera neumoljive borbe protiv ljudske gluposti i opskurantizma.

Tekst je, kao što se vidi iz nekoliko faksimila stranica koje prilažemo, kucan na pisačkoj mašini, s malo ispravki i precrtavanja i s kraćim dopunama ispisanim na margini ili u nastavku kucanog teksta. Priredili smo ga poštujući do u detalje njegovu izvornu formu. U napomenama skrećemo pažnju na rečenice ispisane na margini, jer smo ih inkorporirali u tekst na mestima za koja smo mislili da im pripadaju. Poštovali smo sve načine obeležavanja teksta: brojevi, paragrafi, razmaci među odeljcima, kao i načine isticanja: velika slova i kurziv (kojim smo zamenili podvlačenja, smatrajući to uobičajenim načinom štampanog predstavljanja tako označenog teksta). U prvom delu nacrtu, kada, pošto je postavio četiri osnovne teze svoje odbrane, prelazi na inkriminisane pasáže iz *Časa anatomije*, Kiš, u tekstu, a češće na margini, zapisuje broj stranice na kojoj se oni nalaze u knjizi (prvo izdanje: Nolit, 1978). Jednostavnosti radi, brojeve sa margine stavili smo u kose zagrade na kraju teksta na koji se odnose. Što se same tužbe tiče (imamo na umu sva tri njena dela), u svojim napomenama citiramo samo ona njena mesta či-

ji se smisao ne naslućuje dovoljno jasno iz samog teksta odbrane i identifikujemo lica i događaje na koje se aludira. U Krivokapićevoj knjizi, tekstovi Krivične tužbe i “Blizjeg objašnjenja i proširenja tužbe”, izišli iz pera advokata Cvetića, objavljeni su u stanju u kojem su predati Sudu: aljkavi i nepismeni. Priređivač o tome kaže: “Kako bismo isključili svaku mogućnost novih prigovora o zloupotrebi dokumenata, odustali smo i od nužnih korektorskih i lektorskih intervencija, pa sudska dokumenta predajemo u njihovoj punoj autentičnosti.” Tog se pravila i mi držimo kad god u napomenama citiramo pomenute tekstove na čiju se nepismenost osvrće i Kiš u svojoj odbrani.

*

U vremenima u kojima živimo, sudski sporovi ove vrste možda i nisu mogućni, što samo po sebi ne znači da su vremena bolja. Pre bi se moglo reći da je veća tolerancija posledica ravnodušnosti prema subverzivnoj moći pisane reči. Kišova odbrana jeste svedočanstvo o jednom vremenu, o njegovim tamnim stranama, ali i o jednom vremenu u kojem su pisci znali za “vrlinu pobune i otpora” i bili spremni da plate cenu svoje nepoćudnosti.

I. Polarnika knjige, nije za sud! nego tu je
 javni snaga I OŠTEĆEN. savanost!

I. BIO SAM GRUBO IZAZVAN. I DUGO IZAZIVAN tužiocem opadačkom
 aktivnošću protiv moje knjige i mene. Logično bi bilo da je tužim
 /Usmeni deo /v. Mihiz, N. Milošević, "Duga"-Vesović, /komenta-
 ri štampe./

II. TIME SE TUMAČI MOJA LEGITIMNA I NUŽNA ODBRANA, koja je
 odbrana vrednosti veće od tuž. časti: jednog knj. postupka, kadu je
 JAVNA, KNJIGOM. OŠTRINA MOG ODGOVORA DIKTIRANA JE UZ TO I ŽANROM:
 kao opšta, načelna odbrana od porubnih i destrukt. sudova nestručjaka
 POLEMIKA: IRONIJA, SARKAZAM, PODSMEH- Castigo ridendo mores. U pole-
 mici je sudac javnost. v. ~~xxx~~ Krtalić. /V. Gete./

III. MOTIVI MOJI U ODNOSU NA TUŽIOCA NISU BILI AD HOMINEM.
 Odatle u knjizi, kao i ranije u "OKU" samo nadimak. Ja tu govorim
 o jednoj pojavi, o jednom liku ili tipu, u književnom značenju
 te reči. Odatle u knjizi od nekih 350. str. njegovog imena nigde
 nema. Dok su svi ostali pomenuti imenom prezimeom i srednjim
 slovom, ili samo ~~(dvojica)~~ inicijalima. Činjenični sudovi, ne vrednos-
 -ni!

Detalj rukopisa “Nacrt odbrane”

Danilo Kiš
književnik

NACRT ODBRANE

I OŠTEĆEN

I. Polemika knjiž. nije za sud! Tu je jedini sudija – javnost.¹

I. BIO SAM GRUBO IZAZVAN. I DUGO IZAZIVAN tužiočevom opadačkom aktivnošću protiv moje knjige i mene. Logično bi bilo da ja tužim njega.

(Usmeni deo) V. Mihiz, N. Milošević, “Duga” – Vesović, (komentari štampe).

II. TIME SE TUMAČI MOJA LEGITIMNA I NUŽNA ODBRANA. (*Uz to odbrana vrednosti veće od tuž. časti: jednog knj. postupka, žanra i kao opšta, načelna odbrana od pogubnih i destruktivnih sudova nestručnjaka.*) JAVNA. KNJIGOM. OŠTRINA MOG ODGOVORA DIKTIRANA JE UZ TO I ŽANROM: POLEMIKA: IRONJA, SARKAZAM, PODSMEH. – Castigo ridendo mores. U polemici je sudac javnost. V. Krtalić, (v. Gete).

III. MOTIVI MOJI U ODNOSU NA TUŽIOCA NISU BILI AD HOMINEM. Odatle u knjizi, kao i ranije u “Oku”, samo nadimak (v. str. 90, Č. a). Ja tu govorim o jednoj pojavi, o jednom *liku* ili *tipu*, u književnom značenju te reči. Odatle u knjizi od nekih 350 str. njegovog imena nigde nema. Dok su svi ostali pomenuti imenom, prezimenom i srednjim slovom, ili samo inicijalima. Činjenični sudovi, ne vrednosni!²

IV. POLITIČKI. MOLIM SUD DA VIDI KAKVIM SE NAČINOM I METODAMA SLUŽI TUŽILAC. Nemam nameru da ovde izvlačim, konsekvantno, zaključak da su i njegovi motivi, osim lične ambicije, bili i politički. U svakom slučaju, ovde, u ovoj tužbi, tužilac se služi vrlo opasnim i sumnjivim metodama, kako bi svom *neuspelom atentatu na mene dao politički legitimitet*. Mislim da je to koliko naizgled opasno, toliko i neozbiljno i žalosno. *Primeri:*

§ 3/ “što podseća na “ANATOMIJU JEDNOG MORALA”...
v. Čas an. str. 11-12.

§ 4/ “i mogao pokazati onima kojima je knjiga namenjena...”
Tačno: našoj književnoj i čitalačkoj javnosti!

1 Dodato rukom na samom početku, najverovatnije kao mogući uvod: odbrana polemike kao književnog žanra.

2 Čitav odeljak precrtan.

5. str. tužbe: “On je opasan učinilac krivičnih dela i to kroz knjigu sa nadom da se ona objavi u inostranstvu i prikaže ga kao borca “za veliku stvar”. - /”Da se Vlasi ne sete” - ovo na nekog podseća./

Nažalost, ili srećom, ova tema, po ličnostima i likovima, i po samoj pojavi, nije interesantna nikakvom inostranstvu, a u ovom kontekstu ni autor knjige a kamoli anonimni tužilac. Boriti se protiv opskurantizma, međutim, jeste časna borba i ja sam izišao pred *našu javnost*.

§ 1

1. Pigeon: zašto *pogrdan*? Dovoljno je samo nadimak.

Pigeon. Koliko mi je poznato to jeste *nadimak* tužitelja, a i da nije, to bi bila najjednostavnija i najadekvatnija šifra za njegovo prezime, jer pigeon na francuskom (i engleskom) znači golub. A golub, nije pogrdna reč. Naprotiv. Pogrdno je *magarac*, na primer. On je ovde, rekoh već, *lik*, *tip* u knj. značenju. /18/

Kritičar-diletant: nestručnjak, površan poznavalac (v. *amater*). *Diletantizam*: nestručnost, površnost; površno, povremeno, nestručno bavljenje nekom znanošću, umjetnošću, poslom (Enc. L.Z., knj. II, str. 86). To bi moglo biti uvredljivo, eventualno za profesionalnog kritičara. Ne vidim *zašto* se jedan diletant vređa što je diletant. Ne postavljam pitanje o tome ko su ti *svi* koje tužilac poziva da se brinu o *osobenosti nac. kulture*, o kojim je to osobenostima reč, i kojoj ja to nacionalnoj kulturi, po mišljenju tužitelja, pripadam. Samo skrećem pažnju sudu na činjenicu da tužilac *meni podmeće* svoje sopstvene reči.

(v. “Okno” I)

ZASMRDEO NA UKVARENA JAJA, čime je izvršio krivično delo itd., jer zasmrdeti sredinu je zbilja krivično delo, ali ja za to nisam odgovoran. To je krivica tužitelja. Kad bih se bavio svim stilskim bravurama ovog teksta optužbe bilo bi to dodatno poglavlje u mom *Času anatomije*. /18/

PETARDA-žabica, to je bezopasno, ali krajnje neprijatno...

To što je tužilac želeo da njegov tekst bude *bomba* a ispao *petarda*, to nije moja krivica.

§ 2. *Poput kakvog polic. psa* je najordinarnija retorička figura – metafora i poređenje.³ Pošto nije književni kritičar, njegovo ispitivanje je moralo dobiti u mojoj knjizi jedno logično objašnjenje – poređenja sa detektivsko-kriminalističkom terminologijom.

§ 3. Koliko je to umetnost, o tome sada nemam nameru da raspravljati.

3 Na margini: vrsta obučenog psa; više kao ludak, urla kao mahnit.

Pitanje: Da li je ovo kolektivna tužba? I da li okrivljeni brani ovde i čast književnika Šćepanovića?⁴

§ (3) Šćepanović je u to vreme uređivao kao spoljni saradnik u Dugi takozvanu “svetsku priču”. A Golubović je jedan od redakcijskih urednika tog lista. Da li je to poslodavac? Onaj dakle koji ti daje posao. Ne razumem čime je povređena čast tužitelja što je dao častan posao pomenutom književniku? /21/

U čemu je pak tu uvreda časti što jedan novinar putuje... A da je čitao optužnicu protiv mene, čime je i stvorena ta pogromaška klima, to se ne može poreći. (Dokazi za tu klimu - vidi u *novinama*.) Str. 23.

Pitanje: da li je ovo jedini tužiočev “književni tekst”? Da ili ne!

Literarni i krajnje precizan način slikanja atmosfere koju je stvorio tužilac svojim destruktivnim radom. /23/

§ 4. *Samozvanac, opskurant*. Smatram da je samozvanac, što znači uzeti na sebe prerogative koji mu ne pripadaju, proglasiti se, dakle, književnim kritičarem i presuditeljem. Da je njegova rabota, rušenje jedne knjige i njenog autora *mračan posao*, to nema nikakve sumnje. /25/

Ignorant-diletant-samozvanac.

Stojim na stanovištu, pokazanom na ovom i drugim primerima u ovoj knjizi, da je ova opskurna afera oko moje knjige nastala iz sprege jednog čoveka koji profesionalno traga za skandalima i izvesnih književnih i drugih krugova i onih koji mu uručuju materijal za takav skandal. Pojam plaćenika ovde pretpostavlja odnos između onog koji naručuje i onog koji obavlja posao. (“...jer mnogi ljudi neće platu u novcu, hoće platu u nečem drugom, u naklonosti ili u poštovanju”. Marlon Brando, NIN, 21. I 79.)⁵

Koje “druge grupe”. (Ja da sam hteo da ih imenujem, imenovao bih ih u knjizi. Ja sam se u knjizi poslužio svojim da tako kažem diskrecionim pravom, koje i ovde želim da iskoristim.⁶) To su “neknjiževne” grupe: žuta štampa i ljudi čaršije... /26/

Pošto je čaršija nepismena... (Pročitati ceo deo teksta, str. 26.)

Mogu samo ponoviti svoje ranije pitanje: da li tužilac podnosi kolektivnu tužbu ne samo u ime svojih svedoka, nego pravi monstr-proces i u ime tzv. čaršije? *Čaršija* je ovde sinonim za malograđanin, malogra-

4 Tekst u tužbi glasi: Poslečitavog niza uvrea sa pretenziom, da je i to umetnost i ulazi u knjigu “ČAS ANATOMIJE”, (što potseća na “Anatomiju jednog morala”, ...

5 Zabeleženo na margini.

6 Precrtano; rukom dopisana rečenica koja sledi.

đanstvo. (V. Rečnik⁷ s/h jezika, knj. VI, 844) A malograđanin ima upravo sve one osobine koje ja ovde pominjem... A da je tužilac glas čaršije to dokazuje i činjenica što se on i u svojoj tužbi poziva na nju i govori u njeno ime, što će reći brani je.

Plaćenik koji izvršava nečije naloge... plata može biti slava. Šćep.: “Ući ćeš u knjiž.”⁸

Novinari-propali-pisci. Neka tužilac ne laska sebi da se ovo novinari-propali-pisci odnosi na njega. On nije nikad bio pisac, pa dakle on ne može imati ni tužnu slavu da makar bude propalim piscem. Prema tome, ova je tačka izvan predmeta optuženja.⁹ /26/

Pridev KNJIŽEVNI jasno određuje i pokazuje na koju vrstu mračnjaka se ovo odnosi, kao i aluzije na njihova dela. Ja sam već dao jasno do znanja da tužitelju odričem svako književno pravo i svaku književnu ulaznicu. Ovaj primer njegovog žestokog upinjanja da po svaku cenu bude tretiran kao književnik, a bez ikakvog pokrića za to, samo otkriva jedan od mogućih motiva njegovog bavljenja ovom aferom i njenog pokretanja, i jednu od njegovih golemih ambicija. Ponavljam, ako ovo nije kolektivna optužba, ne vidim zbog čega bi ovaj citat iz moje knjige bio inkriminisan. /27/

PIG. Priroda i elementi polemičkog jezika. /27/

Kratka, metaforična i na jezik tužioca prevedena demonstracija jednog od mogućih elemenata književne kombinatorike. Tako se može jasno videti da, ukoliko se pisac služi tutkalom i makazama, koliko ne samo jedan tekst, nego i jedna reč, jedan *nadimak*, mogu dobiti – u određenom kontekstu – sasvim drugo značenje. *Polemika ne samo što dopušta ona zahteva oštrinu, dosetku, ironiju.*

Šta se može od najmanje lingvističke jedinice – reči, lekseme – napraviti.¹⁰

“TAJ DOBROVOLJNI ŠEF PIGEONOVSKJE VATROGASNE DRUŽINE” (27-28)

Pod jedan: čitav odeljak se *ne odnosi* na tužitelja.

Pigeonovski je pridevsko korišćenje reči *pigeon*, čime se samo još jednom ističe da je reč o pojavi, o fenomenu, a ne o pojedincu.

Vatrogasac: Tužiteljeva neupućenost u izvesne umetničke fenomene i terminologiju i ovde dolazi do izražaja: vatrogasac, u značenju

7 Rukom dopisano: “Građ. društvo sa svojim polit-društ. nazorima, malograđani, malograđanstvo...”

8 Poslednje dve rečenice dopisane rukom.

9 Rečenica dopisana rukom.

10 Dopisano rukom.

pompier, nije ništa drugo do amater, diletant. Primer: “Planuo sam zato jer nisam niti vatrogasac niti profesor niti odborski diletant nego književnik” – Krleža, *Plamen*, 1919, broj 12. “Se dit des peintres, des sculpteurs, des écrivains qui traitent des sujets classiques avec banalité, et de leur manière: poëte pompier; art pompier.”¹¹ Larousse, str. 632 (2) 1923.

POGUBAN UČINAK MILITANTNOG NEZNANJA... Ja sam čitavu ovu knjigu i napisao zato da bih ispravio “pogubni učinak njihovog militantnog neznanja i delovanja”! Reći za nekog da je neznalica jeste neprijatno ali ne i uvredljivo, a još manje kleveta. Ne neznalica novinar nego neznalica *književni kritičar*.¹²

Str. 89 (*pročitati celo!*)

PRIVATDOCENT, v. str. 90, jer se na njega poziva Jeremić: Tužitelj i jeste u tom, metaforičnom značenju, privatni docent, kao kad bih rekao privatni asistent, pomagač u tom poslu. Uostalom, i ovde sam mu dao vrlo laskavu titulu: “*Slobodni profesor na slobodnom univerzitetu*”, po definiciji Larusa, str. 794.

PLAGIJAT. Deo o “plagijatu” je produžetak tužiočeve skandalozne afere i senzacionalističke teze koju je pokrenuo još pre dve godine. Pošto sam dobio po ovom pitanju puno zadovoljenje pred javnošću i autoritativnom kritikom, ja nemam nameru da ovde potežem odgovornost tužiočevu. NAGRADA “Ivan Goran Kovačić” za knjigu godine, kao i prevodi moje knjige na slovenački i mađarski, da ne pominjem ovde inostrana izdanja. Skrećem pažnju sudu da se ovde jasno i nedvosmisleno očituje tužiočev postupak koji sam nazvao GRUBIM IZAZOVOM i koji je uslovio sve ovo: ton i rečnik moje knjige. A to što ga ja sad i ovde pošteđujem to je, ponavljam, stoga što sam ja u odnosu na javnost dobio punu satisfakciju. I zbog toga što se po definiciji polemika vodi “unutar određenog - ravnopravnog - nivoa sudionika”. Pa to važi i za sud. tužbu. (v. Krleža).¹³

Pitanje tzv. “plagijata” nije predmet optuženja! Ovde mi treba da utvrdimo da li sam ja njega oklevetao, a ne da li sam ja oklevetan.¹⁴

I ja, dakle, upravo stoga, nemam nameru da podnosim protivtužbu, jer želim da ostanem ne samo u granicama književne rasprave i polemike nego i književne naše tradicije: Matoša, Cesarca, Ujevića, Krleže, Vinavera. Evo jednog Matoševog teksta iz davne 1909: “Tko me tuži? Književnici, pravi književnici, ljudi kao Vojnović, ..., Nazor... itd., ne bi

11 “Kaže se za slikare, vajare, pisce koji se bave klasičnim sižeima na banalan način; pesnik vatrogasac; pompijerska umetnost.” *Prim. prir.*

12 Poslednja rečenica dopisana rukom.

13 Dve poslednje rečenice dopisane rukom.

14 Dve poslednje rečenice napisane na margini.

me, u to nema sumnje, tužili sudu ni u slučaju da to mogu, jer nisu prijatelji *sudbene polemike* kakvu je kod nas odomaćio tek doktor J. Frank. Tko me tuži? Tuži me neki Dušan Plavšić jer rekoh da nije književnik!" I tužitelj ima, dakle, svoju tradiciju!¹⁵

DA BI SE POZABAVIO MOJOM KNJIGOM... (str. 90). Ja tvrdim da tužilac ne zna o literaturi ne koliko jedan student književnosti, nego ni koliko jedan najobičniji pristojan čitalac...I to, mislim, nije uvreda... No tu nije reč o tome, u ovom citatu iz moje knjige: ovo se odnosi, i iz konteksta se jasno vidi, *na drugu osobu*. Nije predmet optuženja.

PIGEONOVSKI BLESAVO to pitanje i jeste, jer pojam pigeonovski jeste postao *pojam književnog ignoranta*. Nemam šta tome dodati.

KOME SADA IZNENADNO SLUŽI ... To nisu moje reči. A to da oni služe jedan drugom, u značenju privatdocenta, to je činjenica koju sam objasnio.

§ 5. KOLIKO KOŠTA DA KOŠTA ... i jeste velik rizik koji je tužilac uzeo na sebe, jer učinio je ono što oni nisu smeli da urade, svesni rizika. Puklo kud puklo. Kolektivna tužba? /103/

Pigeon KOJI NIJE DOKTOR KNJIŽEVNOSTI. – Kako je tužilac u književnom svetu potpuno anonim, a u svom se stupanju na književnu scenu (u vezi s mojom knjigom) pokazao potpunom nezalicom, nisam mogao ni pretpostaviti da je eventualno doktor književnosti. Ukoliko to jeste, spreman sam ne samo da mu se izvinim ovde, pred Sudom, nego i javno, u sledećem, III izdanju moje knjige ČAS ANATOMIJE. A da je doktor književnosti, uzgred rečeno, to ne bi automatski značilo da nije nezalica. /120/

SKANDALMEJKER: To nije ništa drugo do tvorac skandala, što smo videli na konkretnom primeru njegovog pisanja o mojoj knjizi. Ja ovde nemam nameru da istražujem njegovu celokupnu novinarsku delatnost, jer me se ona apsolutno ne tiče. Tu je u pitanju tzv. "novinarski fah" za koji se tužilac opredelio i to je njegova lična stvar: Sudske i kriminalističke hronike glavni su deo njegove aktivnosti. I ako je to za njega uvredljivo, neka se naprosto tim poslom više ne bavi. Lično mu savetujem da ukoliko menja profesiju ili barem rubriku, neka nikako ponovo ne zakorači u književnost.¹⁶ /120/

PIGEONIJADA. Pigeonovske avanture i ujdurme, kao na primer *Gavrijada*, što je skup doživljaja nekog Gavrila. /151/

15 Deo sa citatom precrtan i označen za izbacivanje, najverovatnije zato što se Matošev tekst uzima za primer i kasnije, a potom uključuje u opšti ilustrativni materijal o polemici kao žanru.

16 Dve poslednje rečenice precrtane

& 6. JEREMIĆI-PIGEONI, koristeći se za svoje mahinacije... (nastavak) TOBOŽNJIM POKRIĆEM INSTITUCIJA, ovde, konkretno, ŠTAMPE - reč je o *zloupotrebi institucije* štampe¹⁷. /155/

ŠĆEPANOVIĆ-PIGEON: O toj sprezi, v. "Oko". Da su oni saradnici, to sam pokazao na primeru saradnje u "Dugi". A poznato mi je takođe da tužilac ima scenarističkih ambicija koje je pokušao da ostvari u toj kući. Reći za nekoga da je scenarist nije nikakva uvreda. (To se može doznati samo u dotičnoj filmskoj kući.)¹⁸ /171/

DRVENI ADVOKAT ZA BLUDNE RADNJE. Kad neko nije advokat u našem narodu (se) kaže drveni advokat, a kada neko nije književni kritičar a bavi se kritikom kaže se za njega da je amater, vatrogasac, diletant. Da je naziv drveni advokat tačan, to dokazuju upravo njegovi tekstovi iz sudnica gde on donosi presude i deli pravdu. (V. "Duga".) Ja se ovde sasvim u stilu polemičkog žanra podsmevam načinu na koji piše, jer moram da ga legitimišem pred javnošću, da ga "uvedem u knji."¹⁹

DA SU PIGEON I JEREMIĆ AKO NE ISTO LICE... (v. *ceo citat*).

Zašto tužitelju pričinjava veliku moralnu štetu i izaziva u njemu bolove činjenica što je "PROIZVOD ISTOG MORALNOG I INTELEKTUALNOG MILIEUA"²⁰ kojem pripada (dr prof. Jeremić) i osoba pomenuta u ovoj rečenici. /174/

§ 7. Postupak tužitelja prema meni i mojoj knjizi smatram klevetom i grubim izazovom i ja samo dopuštam sebi da stvari nazovem pravim imenom, jer sam knjigu i napisao da bih sve stvari nazvao pravim imenom. I na tu temu ja više nemam ništa da izjavim. Mi smo već davno izvan predmeta optuženja!²¹

Ovim tužilac ponovo želi da svoju optužnicu učini kolektivnom, a s druge strane da obmane sud: jer ovo IKAROVSKO BATRGANJE U KNJIŽEVNOSI I OVO LEBDENJE U VAZDUHU BESMISLA U SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI ni ovde se, na njegovu žalost, ne odnosi na njega; ovo LEBDENJE I BATRGANJE U VAZDUHU BESMISLA

17 Deo rečenice posle povlake naknadno napisan rukom.

18 Na margini ovog odeljka zapisano: Neka tužilac dokaže da *nije tačno!* Kakva je to kleвета!?

19 Precrtana rečenica.

20 Dodato rukom na kraju stranice, kao fusnota: *Milje* (fr. mileu) 1) sredina, okolina, društvo, sve ono što okružava jedno živo biće, pa i čoveka; 2) mali stoni čaršav, stolnjak (vezen ili od čipke).

21 Poslednja rečenica napisana na margini.

moglo bi se na njega odnositi jedino da nema dodatka U (SRPSKOJ) **KNJIŽEVNOSTI**. Žalostan je, ponavljam, i smešan tužiočev napor da po svaku cenu uđe u književnost. Ja mu to zadovoljstvo nisam pružio ni u svojoj knjizi; i upravo stoga nisam (ga) pomenuo imenom i prezime-nom. /339/

A tužiti sudu jednog književnika i jednu knjigu još nikako ne znači ući u književnost.

CVETIĆ

- 1 "VEĆE OD TUŽIOČEVE ČASTI" KZSRŠ čl. 96, nužna odbrana "opravdanih interesa". Obraniti u načelu mogućnost jednog već oktroisanog književnog postupka, čitavu jednu književnu školu /Flober, Tolstoj, Man, Andrić, Crnjanski). I što je još važnije odbraniti literaturu beletristiku polemiku i ljudski duh uopšte od senzacionalizma i od pogibeljenih sudova ambicioznih diletanata.
- od sudova nestručnjaka*
- stvar, čak i pod pretpostavkom da je ona bila dovedena u pitanje*
2. Odricao sam tužitelju svaku stručnost u stvarima književnim, u stvarima književne teorije. Književna je teorija naučna disciplina

Detalj rukopisa "Nacrt odbrane"

CVETIĆ

1. "VEĆE OD TUŽIOČEVE ČASTI" - KZSRŠ čl. 96: nužna odbrana "opravdanih interesa". Obraniti u načelu mogućnost jednog već oktroisanog književnog postupka, čitavu jednu književnu školu (Flober, Tolstoj, Man, Andrić, Crnjanski) jeste već samo po sebi "stvar veća od tužiočeve časti", čak i pod pretpostavkom da je ona bila dovedena u pitanje... I što je još važnije, odbraniti literaturu, odbraniti beletristiku, polemiku i ljudski duh uopšte od senzacionalizma i od pogibeljenih sudova ambicioznih diletanata, "od sudova nestručnjaka".

2. Odricao sam tužitelju svaku stručnost u stvarima književnim, u stvarima književne teorije. Književna je teorija naučna disciplina i ko se njome nije bavio taj ostaje nestručnjak i diletant a njegovo mišljenje o stvarima teorije valjano je samo za privatne i kafanske razgovore sa isto takvim nestručnjacima.

3. Što se tiče ostalih "stručnjaka" na koje se poziva tužilac, njihove su kompetencije iste – ja sam to dobrim delom pokazao u *Času anatomije*.

Ni ova trojica (iliti, kako je napisano u tužbi, *troica*) bez jote, ni Mali Radojica, ni Sveta Trojica im ne mogu pomoći, jer oni su, Sva tro-

jica, pisali i onaj tekst u OKU, kao i ove u NIN-u. Oni su dakle u ovoj stvari zainteresovani podjednako, pa je prema tome njihovo svedočenje nužno pristrasno.²²

KOŠ: “*Književnik izuzetnih moralnih kvaliteta*”

Jedan dosadan i loš pisac, trenutno zauzet odbranom svojih “izuzetnih moralnih kvaliteta”²³ o kojima ja ništa ne znam i koji me se ništa ne tiču, ali čak i njihova sudska potvrda i njihovo sudsko uspostavljanje neće ga načiniti boljim piscem - to je bar jasno, niti potvrditi njegove “izuzetne moralne kvalitete”.

4. *Antologija hrvatskog humora*.²⁴ Ovakve opaske može dati samo jedan opasan diletant, jednako politički i književni. Ostavljam sudu da proceni težinu ovakvih gluposti. Ovi bi samozvani cenzori hteli da mi odrede koga i kada ću da citiram i iz kog vilajeta!

5. “*Kao partizanu potura mu fon Lera*”

Da li je tužilac bio partizan ili nije, kad i koliko, to nije ovde predmet spora. U jednom svom tekstu (1966) tužilac je citirao “jednog odgovornog druga” i ja ću Vam navesti ovde taj citat: “*Nijedna zasluga u prošlosti ne može biti blanko menica na osnovu koje bi se mogle praviti štetne stvari.*” To važi, dakle, za tužioca.

Što se tiče fon Lera, stvari stoje ovako: tužilac je u svom tekstu u OKU vrlo providno i tendenciozno insistirao na tome da su junaci moje knjige *isključivo Jevreji-pobunjenici*, što je netačno i stoga tendenciozno. Pitanje koje sam postavio (u OKU) imalo je ovo značenje: zar bi vam smetalo i da su junaci moje knjige *isključivo Jevreji-pobunjenici*? I dodao (citiram): ili mislite kao Johan fon Ler, “da su Jevreji neprijatelji svake države, prevratnici i razbijači, iz neiskorenjive zloćudnosti”. To pitanje ostaje važeće i sada. *Isključivo Jevreji-pobunjenici* u tekstu tužiteljevom služi samo kao veza, jer je vezano za njega, sa onom drugom njegovom rečenicom u kojoj on poziva na budnost “*sve one koji se brinu o osobenosti nacionalnih kultura*”. Ovo je, tvrdim, opasno natrunjeno rasnom teorijom.

6. *Tužitelja ja nigde nisam nazvao svinjom!*²⁵

7. “*Vlasi, karavlasi, svinjski i vlaški komplimenti*”

22 U tekstu tužbe pominju se B. Šćepanović, M. Bulatović i E. Koš.

23 Misli se na tužbu E. Koša protiv Oskara Daviča “zbog uvrede i klevete”. Rasprava po tužbi bila je zakazana za 16. oktobar 1978.

24 U tužbi se kaže: “... pa se poziva na Antologiju hrvatskog humora, a kleveta u Beogradu”.

25 U optužnici se kaže: “Kao partizanu potura mu se Fon Ler protiv koga se borio, (...), kao čoveka naziva ga svinjom...”.

Ovu javnu smicalicu kojom se služi tužilac treba već jednom ovde raščistiti, mada je zastarelo! V. Niska od niskih pobuda.²⁶ Reč Vlasi, u množini, prvi je upotrebio tužilac i to je i međunaslov u njegovom tekstu: *Da se Vlasi ne sete*. Moj odgovor glasi: *Vi se kao inteligentan Vlah, niste setili*.²⁷ Da je u tužiocčevom tekstu bila reč *čitalac*, odgovor bi, nužno, glasio, *Vi kao inteligentan čitalac* itd. Jer on se, uprkos zaletu koji je uzeo u rečenici “Da se Vlasi ne sete” nije setio, jer tekst za koji tvrdi da je Džojsov, nije Džojsov, nego, kako to piše kod mene, od jednog drugog istraživača. No to sad nije važno. Važno je da je tužilac hteo, i još uvek to želi, ne samo da bude književni stručnjak, nego i stručnjak za čistotu rase, pozivajući *sve one koji brinu o osobenosti nacionalnih kultura*. A to je bio i ostaje rasistički i nacistički program. Tužilac je time hteo samo da svojim “književnim istraživanjima” da i *težinu nacionalnog programa, i da bi tako opravdao svoj ulazak u ovu književnu oblast*. On brani ne samo nacionalnu samosvojnost od mene nego još i *ovakvim podvalama* (kao što je ova priča o Vlahu) *pokušava da sebi stvori politički kapital kod nekih krugova, jer on tu tobože vrši nacionalnu misiju*.

Smatram signifikativnim i sramnim, i to sada prvi put kažem, da se u vreme te polemike, niko, ili skoro niko, nije našao u jugoslovenskoj javnosti da se pozabavi ovom jasnom i nedvosmislenom rasnom teorijom moga tužitelja, nego da je jedan deo javnosti pre bio sklon da nasedne na ove tužiteljeve smicalice sa Vlasima.²⁸

8. “KOJI SU TO VLASI, KARAVLASI koji govore arapskim državnim telefonima.”

Ovaj sramni pokušaj prevare suda i javnosti (u Bulatovićevom tekstu)²⁹ i ovde mislim da je po svojoj drskosti bez presedana.³⁰ Jer ovo je tipična montaža, pošto tu i takvu rečenicu u mojoj knjizi nećete naći, utoliko pre što ja pišem reč Vlasi velikim slovom, kao što se na našem jeziku pišu velikim slovom sva imena naroda, što znaju i osnovci a ne zna moj književni tužilac. To je pod 1. Pod dva. Reč Karavlasli stoji pod jednom poslovice koja je stavljena kao moto iznad mog odgovora tužitelju. Sada se postavlja pitanje: a šta kad bi to bila skandinavska, velška, turska, ruska ili engleska poslovice? Zar bih morao da objašnjavam

26 Kišov odgovor pod tim naslovom objavljen u istom broju zagrebačkog “Oka” (4-18 studeni 1976) u kojem i prvi napad na *Grobnicu za Borisa Davidoviča* iz pera D. Golubovića (“Ogrlica od tuđih bisera”). Videti u pomenutoj knjizi B. Krivokapića.

27 Na margini zapisano: Princip automatskog i logičkog repliciranja!

28 Precrtano.

29 Misli se na tekst M. Bulatovića “Dosta mi je tog kiča”, NIN, 15. oktobar 1978. Videti knjigu B. Krivokapića. str. 250-257.

30 Na margini: “Da Sud kazni na licu mesta tužilačku stranu zbog flagrantnog primera pokušaja podvale sudu!”

– na sudu ili bilo gde drugde – ko su Rusi, Turci, Englezi? A pošto su moji tužitelji neznalice, evo sam za njih izvadio iz Male enc., Prosveta, dakle *beogradske*, a ne zagrebačke, i ne karavlaške i ne ruske ili turske, značenje tog pojma: “*Karavlas*, (*“Crni Vlasi”*) *zvali su se pretežno romanski elementi u planinama (stočari), kao i stočari uopšte.*” Eto im radi informacije.

Kod mene, velim, nema *državnih arapskih telefona*, kao u ovoj bezočnoj montaži za koju se sudski odgovara, nego (str. 20) arapskih telefona na jednom mestu, a na drugom (28) državnih telefona. Državnih, kao što se kaže *državni taksi*, jer reč *javni* bila bi neadekvatna, ne samo stoga što svedok Bulatović vodi *duge* razgovore, nego i stoga što javni telefoni nisu pogodni za međugradski saobraćaj (Zagreb, Ljubljana, Sarajevo). *Arapski telefon je pak brzo prenošenje glasina od usta do uva* (Larus u boji, 1973; isto u Malom Robertu) i to je samo upotrebljeno ovde u značenju radio Mileva. A taj izraz nisam upotrebio jer ga smatram otrcanim i jeftinim. Evo primera upotrebe te reči i kod nas.

“Od usta do uha, porukama poput ‘arabijskog telefona’, ‘Tunel’ je postao knjiga sezone.”

Politika, 15. juna 1978. “Roman o tunelu Ljubelj.”

Prema tome arapski telefon je ista vrsta kovanice kao francuski ključ (kojeg Francuzi zovu engleski), tatarski biftek, engleski čaj, srpski kavijar, turska kafa. Kako bi reagovali moji tužitelji da sam napisao, recimo, opisao kao u romanu, sledeću scenu iz Kluba književnika: “Jedući ruskú salatu, Koš je pisao recenziju, Šćepanović je kusao mađarski gulaš, Bulatović je vitlao francuskim ključem, Jeremić je dostojanstveno srkao tursku kafu, dok je jedan njegov asistent ispijao gruzijski konjak”? Da li bi naša zemlja zaratila možda sa svim pomenutim nacijama, ili bih ja bio proglašen za hladnoratovskog huškača?!

9. U NIN-u su svedoci³¹ najbolje, javno, pismeno, hoću reći u pisanoj formi, ponovili manje-više sve tužiočeve teze i tu njihovo *saučesništvo* zaista nije potrebno dokazivati. To im je, uostalom, bila prava i jedina prilika da me dezavuišu, da se izdvoje i ograde od tužioca.

Svedok Bulatović je organizovao jednu od najbezočnijih hajki na jednog pisca – mene – koja je ikad vođena kod nas i to najbezočnijim cosanostrinskim montažama i političkim smicalicama, koje se, evo, pojavljuju i u ovoj optužnici.

31 Misli se na tekstove B. Šćepanovića (“Dimne zavese Danila Kiša”, NIN, 1. oktobar 1978), M. Bulatovića (“Opet o Kišu”, NIN, 8. oktobar 1978. i “Dosta mi je tog kiča”, NIN, 15. oktobar 1978) i intervju Ž. Deska (“Čestitka koja izaziva mučninu”, NIN, 22. oktobar 1978). Ti su tekstovi bili razlog zbog kojeg je Kiš vratio NIN-ovu nagradu koja mu je 1973. dodeljena za roman *Peščanik* (v. knjigu B. Krivokapića).

10. *DESKA*.³² Ako se nastavi ova eskalacija bunila u glavama mojih tužilaca i oponentata, moći će, verujem, doći ne samo do otkazivanja lektorata, nego i do prekida diplomatskih odnosa između naše dve zemlje, pa konsekventno tome, i do rata između te dve zemlje. A kako je lokalni rat danas u Evropu nemoguć, taj će rat prerasti u treći svetski rat, i ja ću, ako posle opšte kataklizme ostanemo živi, odgovarati pred nekim budućim Nirnberškim sudom kao ratni zločinac broj 1. A dotle, ovu vrstu podvale po šćepanovićeveskom scenariju morali bismo ostaviti za skandalozne i senzacionalističke rubrike i za dokone domaće.

Što se tiče DAMNJANA ANTONIJEVIĆA i njegovog teksta: ja nisam Šćepanović i ja ne naručujem svoje kritike i ne diktiram nikom u pero šta će pisati o mojim knjigama, i ja sa tim tekstom nemam apsolutno nikakve veze.³³

11. HBJ³⁴ je američko privatno preduzeće i ono objavljuje knjige po svom sistemu profita.

Što se, pak, tiče američkih kritika, naveo bih tu primer Ive Andrića, i njegove PROKLETE AVLIJE, koja je ne samo u Americi bila često tumačena kao alegorija na današnju Jugoslaviju. A znamo da je "prokleta avlija" – tamnica. Srećom, Andrić je bio pošteđen svih šćepanovića i nije bio pozvan zbog toga na odgovornost niti ga je iko nazvao hladnoratovskim huškačem.

"Tužitelj ne traži za sebe ni jedan dinar...!"

Da, pošto je javnost digla svoj glas ne samo protiv duha i slova ove tužbe, nego se sa indignacijom osvrnula i na onih *sto miliona* što ih je tužitelj tražio za sebe. A on je jasno tražio 100 miliona na koliko je procenio svoju čast.³⁵

32 Videti pomenuti intervju u kojem Ž. Deska izjavljuje da, zbog nanete mu uvrede, "može doći i do otkazivanja jugoslovenskih lektorata na nizu francuskih univerziteta", što se ponavlja i u tužbi.

33 Misli se na tekst Damnjana Antonijevića o *Času anatomije* pod naslovom "Od polemike do poetike i persiflaže", "Književna reč", 25. jul 1978 (v. knjigu B. Krivokapića).

34 Harcourte Brace Jovanovich, Kišov američki izdavač. Rečenica u tužbi glasi: "DE SE KAO DOKAZ IZVEEU KORICE KNJIGE "Grobница za Borisa Davidovića" koja je u SAD izdala kuća, koja je izdala više antikomunističkih dela a tako kako je predstavljena, može samo da služi hladnoratovskim tendencijama."

35 Na margini: "Demagoško preinačenje pod pritiskom javnosti."

Tužiteljjev zahtev glasi: "... da Prvi opštinski sud kao nadležan po mestu štampanja knjige, zakaže usmeni javni pretres, izvede predložene dokaze a posle toga donese presudu kojom će DANILA KIŠA, osuditi najstrožije po zakonu zatvorom, da plati troškove spora koje je izazvao i da plati na ime moralne štete iznos od 1, 000.000,00 oštećenom Goluboviću".

GOLUBOVIĆ (str.1)

1. “*Za mene se ovde dakle ne postavlja estetički, već etički problem.*”

Tužilac ne postavlja, kaže, *estetički problem*, nego etički. Ja pak mislim da se ta dva pojma, u konkretnom slučaju moje knjige, Grobnice za B. D. ne mogu podvojiti, a smatram *da je tužilac zalutao jednako u estetske i u etičke probleme* i tu činjenica da je OKO “list za aktuelnosti iz umetnosti i kulture” ne može mu poslužiti niti za alibi niti kao dokaz da je ušao u literaturu ili u kulturu.

– *Šta znači prisvajanje tuđe duhovne sredine?*

– Samo činjenica da ne želim da raspravljam sa tužiocem o stvarima književnim sprečava me da ovde pokažem kako se on služio fotokopijama kao falsifikatom.

V. Medvedev i OKO

– “*jer su se u Beogradu, već posle prve diskusije o ovoj knjizi, pojavile sumnje u autentičnost dela...*”

Ovaj deo tužiočeve tužbe dokazuje samo tačnost moje tvrdnje da je tužilac radio *ortački* i da se protiv moje knjige vodila kampanja.

– Gde se pojavila u Beogradu ta sumnja u autentičnost knjige?

– Ko ju je izgovorio, napisao? I gde?

– Tužiočev tekst je *prvi* koji se bavi tim pitanjem.

Tužilac nije postavio nikakva pitanja, nego je napisao u naslovu samom koliko i u tekstu da je moja knjiga plagijat. Šta znači inače naslov: “Ogrlica od tuđih bisera”. To je tvrdnja a ne *pitanje*.

2. To što se Košu³⁶ moja knjiga ne čini literaturom, to je meni vrlo drago. Kad se Košu nešto čini literaturom, to je logično njegov izbor po srodnosti, nešto što liči na njegove sopstvene knjige i njegove književne afinitete, a bože me sačuvaj od toga. Hvala mu. A to, pak, što mu se moja knjiga čini da je “sigurno politički pamflet”, i to, dodajem – jasno antistaljinistički, i to što njega taj pamflet u srce dira, to me se takođe ne tiče. Neka on tu književnu i političku nepravdu ispravi: neka napiše, kako zna i ume, svoju protivknjigu, u kojoj će dati oduška svojim političkim i književnim nazorima.

3. “Prekinuo sam polemiku...”. Tužilac nije objavio jedan, nego dva teksta u OKU, a prekinuo je u času kad je izvršio svoj zadatak: To je bilo dovoljno. Očekivati da ću ja sa tužiocem raspravljati o književ-

36 Rečenica u tužbi glasi: “A kako sam doznao i Erih Koš u jednom pismu Andrićevoj fondaciji kaže: ...” Za ovim sledi pismo E. Koša upućeno Andrićevoj fondaciji, na koje se poziva tužitelj. Na margini svog teksta odbrane Kiš zapisuje: “Kako je ‘doznao’ kad je to interni dokument Andrićeve fondacije i kako ga je dobio?”

nosti i književnoteorijskim pitanjima bilo je bespredmetno. Ja ni sa svojom tetkom o literaturi nikada ne razgovaram. A ona čita romane.

– “Sem članka i pisma u OKU”: to je množina, jer to su dva teksta, makar ih on zvao pismom.

4. “Kiš se dakle u polemici pojavljuje kao imitator.”

Ja sam rekao, i ponavljam, da se u polemici nadovezujem na tradiciju jugoslovenskih polemičara Matoša, Krležu, Cesarca, Vinavera, a mogao bih nabrojati i druga imena - izvan svakog drugog poređenja sa mnom – Vuka, Lazu Kostića, Voltera, Bodlera itd., i ja se ponosim što mogu, ako mogu (to nije na tužiocu da procenjuje) da se nadovežem *na tu antiopskurantsku tradiciju*. – Tužilac pak poziva se na svedoke koji se nadovezuju na sami sebe: Bulatović na Šćepanovića, Šćepanović na Koša, Koš na Jeremića a Jeremić na tužitelja. Svako ima svoj izbor po srodnosti i svoju tradiciju. I oni su, ovde nabrojani, svi toliko autentični i samosvojni, da ih niti ja niti iko drugi u njihovim polemikama može razlikovati, jer sve te tekstove kao da je pisala ista ruka, pa čak i onaj nesrećni intervju gospodina Deska, “šefa katedre” u Bordou. Njima se svi- ma, na primer, smučilo. A to što se njima svima smučilo, *i to odjednom*,³⁷ sada originalni književni stvaralac bez dela, to jest moj tužilac, uzima u svoju odbranu i pita mene zašto se njima smučilo svima odjednom. Odgovoriću mu: jer su tu stvar smislili zajedno, utroje, učtvero, upetoro, i od svega što su znali da smisle ti originalni duhovi, kojima nije potrebna tuđa poštapalica, jeste da im se je smučilo. Mogli su da preko g. Deska naruče ALKASELTZER. Rastvoriti u pola čaše vode. Po mogućstvu naštesra.

“Mi ne znamo da li je bilo procesa.” Neko zna a neko ne zna. Matoša su sudili, ali to nije bilo u Kraljevini Jugoslaviji, na primer.³⁸

“A i da me tuži to čestito društvo, tko da me u stvari tuži? Književnici, pravi književnici, ljudi kao Vojnović, ... Katalinić-Jerotov, Alapović... Nazor itd. ne bi me, u to nema sumnje, tužili sudu ni u slučaju da to mogu, jer nisu prijatelji *sudbene polemike* kakovu je u nas udomaćio tek dr J. Frank... Tko me tuži? Tuži me neki Dušan Plavšić, jer rekoh da nije književnik... Tuži me možda i Franjo-Franz-Francois Jarmek.” Matoš: Jarmekijada, 1909.

5. U jednom svom tekstu (“Da skinemo feredže”) u NIN-u od 11. IX 66, tužilac citira jednog “odgovornog druga” a u svoju (tužiočevu)

37 Videti napomenu 29.

38 Tekst u optužnici glasi: “Ostavljam sudu da ceni u kojoj se meri mogu porediti klevete upućene na moj račun sa onim što su pomenuti pisci u svoje vreme upućivali svojim oponentima. Mi ne znamo da li je bilo procesa. Uostalom to je bilo sudstvo kraljevine Jugoslavije i ne mogu se praviti nikakve analogije.” Videti Kišove izvode iz polemika.

odbranu: “Nijedna zasluga u prošlosti ne može biti blanko menica na osnovu koje bi se mogle praviti štetne stvari.”

6. – ”Vlah...” – To smo pitanje već raščistili. Ponavljam: tužilac tu samo traži sebi saveznike, i nalazi ih, stvarajući sebi na ovoj svojoj smicalici kapital kod čaršije i u nekim krugovima. Kao: on brani od mene narod koji ja tobože napadam. Nedostojno!

7. – Trust pilećih mozgova: *sam ih je imenovao kao svedoke!*³⁹

– Kao što je sam predložio i svoje poslodavce: to su oni isti koji su izneli “svoju sumnju u autentičnost” moje knjige.

8. Pošto je, kao što sam to rekao u *Anatomiji*, čaršija pričala, bez sumnje inicirana onima koji su tu priču i započeli, da je tužilac putovao sve mojim tragom, kako bi me uhvatio na delu. Ja sam samo ovde u OKU tvrdio, i tvrdim, da ako je tužilac putovao onda to nije činio samo u traganju za mojim izvorima. Jer ih on nije ni našao – nego je svoja eventualna putovanja – u druge svrhe, reporterske ili privatne – predstavio svojim saradnicima i svedocima kao akribiju: on tobože putuje po svetu kako bi izučio arhive i knjige kojima se ja služim, a u stvari ide, rekoh već, u kupovinu ili radi neke reportaže. To je smisao tih mojih rečenica.

9. – “*Staljinističkim* metodama najopasnijih optuživanja.”

U svom pismu IX Kongresu SKJ od 18. II 1969 (Stud.) tužilac kaže:

“Povod je jedno sasvim određeno iskustvo koje mi daje pravo da neke pojave veoma izraženog pritiska na štampu i pojedince i primenu društvenih represalija koje neodoljivo podsećaju na jedno vreme i jednu epohu koju bismo svi hteli da zaboravimo i koja se zove – staljinistička, ona koju inače tako galantno osuđujemo.”

Ne želim ovim da kažem ništa drugo do to: ko god dirne u mog tužitelja, biće proglašen *staljinistom!* To je praksa. V. Jeremić: *Grobnica* je staljinistička knjiga.

10. – Tužilac ovde, još jednom, pokazuje svoju potpunu ignoranciju.⁴⁰ Ja, nažalost, nisam u stanju da podnesem sudu na uvid taj list – *Hlasatel policejni* – jer sam ga, prosto-naprosto, izmislio u svojoj knjizi, kao što sam izmislio i njegov sadržaj. Moj cilj je bio upravo to u OKU: da pokažem tužitelju – i čitaocima – da tužilac nema pojma o literaturi. Ja nisam tražio od njega da dokaže sudu da sam mu naneo *teške bolove!*⁴¹

39 M. Bulatović, B. Šćepanović, D. Jeremić, Ž. Deska.

40 Rečenica u tužbi glasi: “Isto tako molim sud da zatraži od Kiša da podnese sudu na uvid ‘Hlasatel policejni’ da bismo utvrdili osnov po kome mene i moje ‘poslodavce’ vezuje za taj list.”

41 Rečenica dopisana rukom.

Pošto ja odbijam da sa njim govorim o literaturi, to ja neću tražiti, kao što nisam ni onda tražio (u OKU), da dokazuje svoje tvrdnje, pa da mu postavim pitanje da mi dokaže šta mu znači ova invektivna: “pogrešno se stavljaju datumi koji se koriste (‘Le Monde’, Londonski ‘Times’), izvodi iz kazivanja žrtava čistki objavljeni u nekim sovjetskim listovima i skupljeni u jednoj knjizi, stavljaju se u izmišljen časopis ‘Trud’”.

11. – “ignoranti” - njegovi svedoci.

12. – KONFIDENT (“moj konfident”): poverenik, pouzdanik, poverljiva osoba. Vujaklija: LEKSIKON stranih reči i izraza.

Ja sam, prosto-naprosto, poverio g. Deska, neke od svojih izvora, kako bi mogao da se u eventualnom prevodu moje knjige lakše snađe. Ta reč znači to i ništa više.

13. *Pesma = pig-eon*: to jeste polemički način čiji sam smisao objasnio.

14. *Reći za nekog da je glup, kad on još za to daje jasnog dokaza, nije kleveta*. Glup za književnost.

15. *“Vrata za služinčad” – ko hoće da uđe u književnost, taj mora pisati knjige. To je kapija. Ko hoće da se bavi književnim spletkama i skandalima, bez knjige, bez znanja, bez poznavanja materije, na osnovu rekla-kazala, na osnovu lažnih fotokopija, taj ulazi na mala vrata, na vrata za služinčad. I to je tako.*

16. Ta petarda, rekoh već, i jeste zasmrdela našu sredinu. Nju je zasmrdela i njegova petarda sa sporim paljenjme, posle *Anatomije*.

17. “Oduzima kompetenciju sudu...” U mom podnesku jasno stoji rečenica da sam ja za javnu polemiku, a da pri tom *ne* odričem, naravno, kompetenciju sudu...!

18. “On, dakle, želi da sebe predstavi kao žrtvu progona u ovoj zemlji na račun mračnih sila... prodaje mrak Istoka mraku Zapada... Oreol progongenog pisca.”

Tužilac svoju psihičku i moralnu konstituciju smatra univerzalnom, pa mi sad podmeće da ja oponašam njega, progongenog novinara. V. PISMO OOSK “Politike”- citiram:

“da je ‘pismo’ (sledi tužiteljevo ime) bilo samo adresovano IX kongresu, a da je u stvari unapred bilo namenjeno *određenoj javnosti...*”.

“...to ga, međutim, ne oslobađa odgovornosti za javnu reč, za *neargumentovanost onoga što tvrdi i za neistinitost podataka kojima se služi.*”

“Da tvrdi u svom napisu da je bio (posle IV plenuma) podvrgnut policijskim premetačinama, prisluškivanju telefona, podmetanju provokatora, uhođenju i sličnom, *a da to nijednom činjenicom nije dokumentovao ni u napisu ni na partijskom sastanku...*”

“*Da je svoju saradnju i položaj u redakciji NIN-a prikazao u ne-
tačnom svetlu, s namerom da pokaže kako je bio ‘politički diskvalifiko-
van’, onemogućen u radu, materijalno diskriminisan, itd.*”

“(Tužilac) je kao autor i u nekim svojim ranijim napisima u NIN-
u ispoljio nedovoljno poštovanje činjenica... i odsustvo neophodnog poli-
tičkog merila.”

“*Pre pisma Kongresu on... traži pojedine ličnosti koje bi ga uzele
u zaštitu.*”

“Postavljajući u svom napisu ... pitanje: ‘Jesmo li za Ustav ili tele-
fon?’ on se u svom ‘traženju satisfakcije’ upravo priklanja telefonu, oče-
kujući da neko ‘jak i uticajan’ izvan sredine u kojoj živi i radi ... svojom
intervencijom i svojim autoritetom ‘reši njegove probleme.’” “Student”,
15. IV 1969.

Ja sam u ovom tekstu preskočio, namerno, sve političke kvalifi-
kative koji su tu dati o tužitelju. Ja ni ovde nemam nameru da njega dis-
kvalifikujem, ni kao političku ličnost ni kao novinara. Ja govorim o lite-
raturi, kao pisac, i branim literaturu kao pisac.

II

Ko želi braniti ono što je lažno, ima razloga da nastupa tiho i da
se opredeljuje za ugladeno ponašanje. Ko oseća da je pravo na njegovoj
strani, mora grubo nastupati; učtivo pravo ne vodi ničemu.

Gete: Maksime i Refleksije

POLEMIKA

...*Polemika (je) posebna vrsta književne kritike, (da) ona pripada
takozvanoj kritici majstora u Thibaudetovom značenju te riječi. ... nje-
na realizacija moguća je jedino unutar određenog nivoa svih sudionika.*

*Književna polemika je doista literatura, jer ona čini isto što i dru-
gi manifestni oblici književnosti: proza, poezija, književna kritika.*

Ivan Krtalić: “Šta je polemika?”

ANTOLOGIJA HRV. HUMORA (knj. 6). PROTIVNICI, RU-
GAČI I ZABAVLJAČI: polemike i pamfleti.

A. G. MATOŠ

– Kao kod pojave Polić-Kamovljevih *buzdovanskih mistifikacija*,
utvrdih i tom prilikom, da se u anarhiji našeg javnog i sasvim nekultur-
nog mnijenja udružuje *hrvatska megalomanska glupost* u organizovane

koterije... što pod krinkom najružnijih modernih fraza vuku ordinarnim glupostima za nos našu sasvim nezrelu širu publiku. (str. 76)

– Kosor... bivši *tančmajster* (str. 77)

– Pa ipak, naprednjačka štampa je moju recenziju nazvala “podvalom”, a mene nenormalnim čovjekom, jer se usudih posumnjati u kritične sposobnosti *naprednjačkog novinarčića*. (...) “*Pokret*” kao da ne uviđa da rođeni, neizlječivi glupan ne prestaje biti neizlječivim, rođenim glupanom u času kad sebe smatra književnikom i pristupa stranci *intelligenata*...” (str. 77)

(*Pokret, Majer-Mjajce i literatura*)

– Samo se u Hrvatskoj ne shvaća, da tele ostaje tele, tuluman tulu-
ma, glupan glupan i onda kad je član “*intelligenata*”. Glupost je neizlječi-
va, pa i onda kad izlazi iz “*Pokreta*” i kad je brani “*Pokret*”. (79)

– Dr A. B(azala) ... *Taj anonimac* pita, gdje je moja etika i estetika, a ja ga upućujem na svoje knjige, to jest ako ih Dr A. B. bude razumjeti.... *Taj anonimni doktor bulazni* o mojoj savjesti, o mojoj podmi-
tljivosti i o - honorarima (81).

(*Crni i bijeli*)

– Tek ja pitam *tog Jermaka*, inače *bankovnog činovnika i sudeći po tome normalnog dvonošca*, kako on dolazi do toga da nas prikazuje svijetu kao kretene, bulumente i neizlječive glupane? *Njegova njemačka knjiga je rasprodana jer su je stranci kupovali za dokaze kakve zalupane blezgarije* se mogu roditi u jednoj *zatucanoj hrvatskoj tikvi*... Ali to Jaremku nije dosta. *Taj apokaliptički grafomanski junac*, ta nevjerovatna vjerovatnost, šalje svoje napoje liričke u Pariz... Zamislite francuskog urednika, spremnog umrijeti za šalu, zamislite ga čitajući tu *Fantaziju* i pokazujući je dosjetljivim pariškim salonima kao dokaz da mi Hrvati nismo samo galženjaci nego i lude, idioti, kreteni, stenjevački kandidati enfan – Jarmeki, Žarmeki.

– I dr J. Frank je vrsta herostratskog, lirskog, sentimentalnog Jarmeka, samo s tom razlikom što nije tako *bedast*.

KRLEŽA-CESAREC

GOSPODINU PROHASKI (I SVIM PROHASKAMA OVE BOŽJE KUGLE)

Upamtite dobro ovo, gosp. Prohaska!

Glupost je jedna neugodna bolest i nitko na globusu nije kriv da je glup. To Vi zacijelo znate i sami... Takvi nesposobni *glupani* skrivili su čovječanstvu već mnogo, veoma mnogo za ovih šest hiljada godina pisane ljudske historije... *Glupani u književnosti na primjer ili u kritici. Ambiciozni glupani u našoj književnoj kritici.*

Između nas (Cesarca i Krleže) s jedne strane i Vas, gosp. Prohaska s druge strane, ne može biti spora, niti problema Mi i Vi. Zašto?

Naprost zato jer smo mi, do đavola, ipak u toj jednoj književnosti *nešto rekli*. Mi postojimo kao umjetnici, stvaraoci. A gdje ste Vi, gosp. Prohaska? Gdje ste Vi što rekli? Kada? Javite se, gosp. Prohaska! Gdje ste? Da znamo!

(Str. 174, 1919, Plamen)

CESAREC: O BLIJEDOM GOSP. TIPU,
UČAST G. DR D. PROHASKE

... ne zanima li možda blijedog gospodina, što bi (...) Romain Roland (...) kazao o njemu, *literarnom policajcu* i nacionalisti, i o nama oko "Plamena". (Str. 178)

... on za hrvatsku literarnu kritiku znači isto ono što *i muha* za ogledalo; od *mnogih crnih točaka* njegovih duševnih ispada nijedan literat ne može da vidi u njoj svoj pravi odraz ... (str. 181)

KRLEŽA: SMRT GOSPODINA PROHASKE

Mjesto da oborite to... da ste *hipokrit i ignorant*, Vi se bacakate *kao hrušt* živ naboden na bumbašnicu i tješite se samozavaravanjem, da smo i mi, koji smo bili tako nesmiljeni te vas naboli, takođe proboli jedan drugoga. (Str. 184)

KRLEŽA. GROBNICA U GUNDULIĆ-HOTELU

Planuo sam zato, jer nisam niti vatrogasac, niti profesor niti odborski diletant nego književnik.

(Čas anatomije, str. 121)

Ali i da me tuži to čestito društvo, tko da me u stvari tuži?

Književnici, pravi književnici, ljudi kao Vojnović... Katalinić-Jerotov, Alaupović... Nazor itd. ne bi me, u to nema sumnje, tužili sudu ni u slučaju da to mogu, jer nisu prijatelji *sudbene polemike* kakovu je kod nas odomaćio tek dr J. Frank... Tko me tuži? Tuži me neki Dušan Plavšić, jer rekoh da nije književnik... Tuži me možda i Franjo-Franc-Francois Jarmek!

Matoš: Jarmekijada, 86/87, 88 /1909!

Discipulus: MATOŠ - UJEVIĆU

Umjesto učenika dobih majmuna... Umjesto pjesnika dovedoh na Parnas *papigu*, koja je *kriještala* kao jeka moje vlastite riječi...

Rekoše mi, da je moj *Discipulus* pisac tog penegirika. Nisam vjerovao... Postade mi mučno i u mukama vidjeh ono *nesrećno debelo prase* na imanju mog djede. *Krmka* moradoše ubiti jer mu se u pusto salo i slaninu uvukao grdan *parazitski pacov...* *Te bandite* si ti odgojio i što rekao Zagorac: Bog pravicu, *vrag prasicu*.

LITERARNI FAKINI

Reagiraše dva mladenca, blage uspomene *Kriještimir Kovačić* i *August Ujević*.

... indirektno priznali da mi bijahu modeli za *tip literarne fakinaže*...

Kovačiću dadoše... korektorsko mjesto. Kad ih taj *literarni dinstman* i *kafanski klupoder* ne mogaše proti meni služiti, baciše ga na pločnik i *najmiše* za istu elegantnu rabotu *nekog Augustina Huljevića – pardon!* – *Ujevića*...

Augustin Ujević, razumijevajući se u francusku književnost kao majmun u tragediju.

Stil A. G. Matoša ne može biti stil *nekog tamo Augustina Ujevića, Uševića, Huljevića* - kako li toga *džebraka* zovu!

(str. 103, 4, 5, 6)

UJEVIĆ - MATOŠU: CEZAR NA SAMRTI

... ovaj *originalni majmun* iz Barresove menažerije, ova *jedinstvena vrana* okićena perjem svih ptica, ptičica i ptičurina što ih poznaje svjetska (...) ornitologija... (str. 96)

.....

OGLEDI

.....

Predrag Čudić
književnik, Beograd

NAGRAILO U BOSANSKOM LONCU

Dugo sam razmišljao da li da se posvetim izučavanju Nogovih uspeha i njegove slave. Jedan glas mi je govorio da takva pojava ne sme ostati bez razumnog komentara u našoj književnoj javnosti jer će se neki budući književni poslenici zgražavati nad licemerjem našeg doba, drugi glas je uporno ponavljao da se manem čorava posla, da sam manjina u manjini te da su takve rabote, kao što je i najmanji doprinos pokušaju uspostavljanja prave vrednosne lestvice u Srba, posao opasan po lestvičnike, čak opasniji i od demontiranja paklenih mašina. Zašto je to tako? Ako bilo kako dovedem u sumnju **nesumnjivog** Noga, ljubitelji Noga, a to je veliki deo vladajuće književne čaršije, reći će: Gle, kritikuje, jer zavidi. Te će još dodati kako sam loš Srbin, mundijalista i samim tim srbomrzac, ništa manji od najvećih srbomrzaca veka i sveta. I, odista, svi oni koji budu tako razmišljali donekle će imati pravo i ja to neću opovrgavati. Jer, zavidetni Nogu nacionale na onim, ljudskom umu nepojamnim, lovorikama što ovaj pesnički genije, a književni šovinist, na svom pesničkom putu bere, mnogo je ljudskije, našem srpskom mentalitetu podobnije, nego glumiti nekakvog nezavidljivca te tako dovesti u pitanje sopstveno zdravlje, pa i sam život od naprasnog izlivanja žuči. Ko to ne zavidi, pitam one koji javno tvrde da ne zavide, a tajno se jedu kao Uroboros, da ne kažem mesec, jer to je banalno? Da li isti oni pesnici koji su bili u istom redu za nagradu, da li oni koji imaju podosta nagrada, ali ipak nekoliko manje od Noga ili, pak, one pesničke junoše koji pišući sanjaju sebe u Nogovoj koži i biografiji? No, dok oni javno tvrde da je zavist jedna osobina nedostojna uzvišenog čoveka, kakav je svaki naš pesnik rodoljubac, a u sebi misle ko zna šta, ja se usuđujem, budući čaršiji poznat po svojim književnim prestupima nedostojnim književnog uglednika, da, evo, otvoreno kažem da od zavisti nisam mogao trpeti terro Nogovog uspeha nego sam uzeo da pretresem, protresem i isprašim malo tog pesničkog giganta malih formi, soneta (sonetto - sitni zvuk) i distih balada, zvanog R. P. Nogo, ne bih li nekako, najzad bar malo

obuzdao, smirio svoju neobuzdanu zavist te prihvatio ili odbacio sine ira et studio tu književnu činjenicu ili opčinjenicu zvanu Nogo. Nogo vazda hvaljeni i vazda obilato nagrađivani još od davnih revolucionarnih Brozovih (25. maj, Dan mladosti neke Brozove godine - Nogo recituje J. B. Titu) pa preko antibirokratskih Miloševićevih do današnjih dana takozvanih velikih promena.

No, pošto proučih Nogove poslednje knjižice, mene obuze takva zavist da sam pomislio da ću i žuticu dobiti, ali sad više nisam zavideo Nogu i njegovim lovorikama, nego ljudskoj gluposti, jer ako je ljudska glupost planetarna, srpska je galaktička. Kako je moguće da ti silni književni poslenici glupost uzdižu na pijedestal i nagrađuju, kako je moguće da ne razlikuju žito od kukolja, frazu od istine, histeriju od poezije. Vaj-kajući se tako nekim prijateljima, koji takođe Noga ne uzimaju za osnovnu meru lirike serbske, oni me stadoše uveravati da baš i nema nebrojeno mnogo profesora, urednika i kritičara obožavalaca Noga kao što to izgleda, već da je sve stvar raspoređenosti i organizacije zvane književna cosa nostra. Ali, ipak, ako laže *cosa* ne laže rog!?! Dobro su organizovani pa izgleda da sve vrvi od njih, tvrdili su moji sagovornici, sve u svemu to je desetak onih iz bosansko-hercegovačke kolonije, koji su kao Kavafijevi Varvari kolonizirali svojim patriotizmom svaki drugi patriotizam jer su najglasniji ali i najopasniji, budući da su iz svoje postojbine preneli preko krive Drine podosta ubojnih sredstava. Kako ta kolonizacija, kao i svaka druga kolonijalizacija, nije ni malo benevolentna, pokazali su čim su prispeli nakon propasti "ustanka". Ti rodoljupci su ostali bez zavičaja pa su nama ovde, nama koji ne patimo od te bolesti, ponudili svoje rodoljublje kao lek od tzv. mundijalizma, jugonostalgije, neokomunizma itd., za koje oni znaju da su veoma opasne boljetice. Svaka valjana književnost u principu jeste bekstvo od provincije, pa i od zavičaja – osim one koju oni donose na svojim kondurama. Ta zar se ne sećamo kako su nas na Trgu Republike ti *dugoijekavci* pitali, čistim Nogovskim *dugoijekavskim* sa dugim pendrecima: *Šta radiš ovdje?!* Onda kada su nas tukli na Trgu, jer smo mi kao ekavci hteli da srušimo despotiju njihovog velikog brata Miloševića. Zahvaljujući našem poznavanju jezičkih varijanti odmah smo znali da to *dugoijekavske* brigade, dovedene na brzaka iz Bosne, rade i kade (vidi pesmu *Poklade*) radi uspostavljanja reda. To je bio kao bratski pozdrav i pomoć velikom bratu Slobi, a to nam je pomoglo da kući ponesemo modre uspomene na nogovsko narečje. Kada se svega toga prisetih odista me prođe nekakva jeza, opasnost od dugoijekavaca još nije prošla, oni su Srbi a mi poturice. Ali, pomislih, možda će, zbog te opasnosti, sam tekst biti istinitiji i žešći, možda će inspiracija sa dna žuči pobediti kukavičluk, možda će me se zbog svega ovoga nekad neko sa simpatijama setiti. Ta zašto se, dođavola, pisac

i bori stavljajući i samu glavu u torbu nego za naklonost i ljubav nekog nepoznatog i dalekog druga ma koje vere taj daleki bio.

Po nagradama, počastima, izdanjima pakovanim na desetine različitih načina, u vukovskom smislu (valjda je zato i vukovac, *opet to samo malo drugačije*), Nogo je bio poznat još za Titovog vakta kada je bio urednik (provereni kadar – rođen 13. maja) najuglednije sarajevske izdavačke kuće. Kuriozitet potonjeg njegovog beogradskog vremena urednikovanja, tvrdi bibliografija, bio je tiraž Nogovih pesama za decu. Njegove okoprčne pesme za decu, kao biseri (u preko 200.000 egzemplara) kolekcije *Biseri*, dakle, Nogo u kratkim ali komesarskim pantalonama izdaje direktive: *Rodila me tetka koza, Dajem glavno za sporedno, Je li bolje ono gore, Ne patim od predrasuda, Sa rodom sam raščistio, To ne može tako dulje, Ukinuću razne mame* – štampane kao jugoslovenski izdavački poduhvat (*Mladinska knjiga* – Ljubljana, *August Cesarec* – Zagreb, *Prosveta* – Beograd) – preplavili su Jugoslaviju ti biseri šmirantske teatralnosti. Zato, on nije jugonostalgican! Jer, Nogo je bio i pesnik i urednik i za njega je uvek bilo kao i sada: ima se, može se.

No, i to što sam kao fenomen zvani Nogo zapazio davno, i to njegovo nesamokritičko, čak drsko umeće da sve što skrpi odlično naplati, što je svakog od iole znanja književnog zgražavalo, ne bi me nagnalo da se pod stare dane bavim čovekom koga sam u mladosti upoznao pitajući se: da li ovaj čovek glumi sebe i kad spava. Ne bih se bavio njim jer sam ga pročitao u *celini i celosti*, još slavni sedamdesetih, koje dođoše odmah po vrlo, vrlo slavnim šezdesetosmaškim, kada se, vrlo frišak, došavši u Beograd, hitro probirikao, te je dobro znao kome će se carstvu prikloniti. Dakle, ne carstvu poezije, već carstvu političke moći, koje se u našem slučaju zvalo ***Gedžin šta(p)b***. Javna demonstracija njegovog ispravnog birikanja dogodila se u čuvenom *Kolarcu*, pred mladom književnom bratijom, kada smo se zabavljali analizirajući jednu Rakitićevu kič pesmu iz *Savremenikove* antologije *Poezija i tradicija* (danas bi se to zvalo korenska poezija). Proglasivši takve analize bezočnim vređanjem pesnika, Nogo je uzdignute glave, smešan, teatralan kao provincijski glumac napustio seansu. Nije nam preostalo ništa nego da posredno dokažemo sličnima Nogu da je i nacionalni kič, ipak, samo kič, te smo Milan Milišić i moja malenkost izveli iz tih nekoliko katrena čitavu metafizičku radio-igru za decu *Hrt u mori trt u zori*¹. Davno ali nezaboravno vreme to beše kada je u ovoj sredini još bilo nekakvog književnog života.

Dakle, to što sam Noga još tada sasvim pročitao i to što je od tada za mene sve što on radi bilo u meni znanom horizontu nacionalnog ludovanja, nije li bio dovoljan razlog da se ne bavim čoravim poslom

1 Polja, 1971.

zvanim Nogo, ili književni šovinizam na delu. Uostalom, pre izvesnog vremena osvrnuh se u listu *Danas* kratkim prilogom-komentarom *Epitaf za jednu nagradu* na Nogov *Epitaf*, gde se on poistovećuje sa M. Selimovićem, kao slično su progonjeni u Bosni i on i Meša. To bratstvo po progonu, on Nogo, smatra svojim najboljim komentarom današnje sude književne politike da on, baš on Nogo dobija nagradu *Meša Selimović*. Istina je sasvim dugačija jer je Meša Selimović u Sarajevu bio persona gratissima, a Nogo vazda persona alienam.

Avaj, nikad ne reci sebi: nikad više Nogo! Ono što me je prisililo da svoju anatomiju Noge obavim do kraja, jesu Nogove svakodnevne jadikovke. Na svakom koraku našeg kulturnog miljea nailazimo na njegove muke sa nagradama. Zasipaju ga nagradama te on u vukovskom stilu leleče da su *udarile nagrade na njega kao tojage na šarova!* *Žao mi je čoveka*, što bi rekla Desanka nacionale, recenzent čuvenih *Godina raspleta*, te i pored *nemanja vremena*, moradoh se ponovo latiti čitanja Noga, da vidim zašto je čoveku teško i zašto nagrade doživljava *kao tojage na šarova*. Oni njemu *Mešu* i tristo hiljada dindži a on kuku i lele, oni *Vitalovu* da ga revitalizuju, a on opet kao kukavica kuka, oni *Vukovu* za doprinos *vukovskom i vučjem jeziku*, ali ne pomaže. E, ta pesnička patnja, meni, a verujem i još ponekom, nepoznata, nagnala me je da se latim te takozvane *epske lirike, emblematične*, kako vele profesori, *nacionalno osveštane i osveštene*, a to, na sreću, nije iziskivalo neki napor. Jer, tu, u dve poslednje njegove knjige, nema više od hiljadu redaka, a već pola od toga vam je *emblem* do *emblema*, a može i obrnuto: sve znate još iz osnovne škole: *Zvečan, Čečan* (samo malim početnim slovom), *pšenica bjelica, donji podrumi, kondir vina, Kosovka djevojka, tri vojvode bojne...* Ono što je za Nogove profesore *emblem*, za znalce su opšta mesta, ono što je za njih *osveštano*, za trezvene majstore je profano. Sve same profane mošti naše epike, stereotipe koje i (srpski) vrapci cvkuću, Nogo kao prevoznik (metaforeas, nov. gr.) sa nacionalnom licencom voza tamo amo već godinama u lirskim dekasilabičkim i dodekasilabičkim kalupima, kenotafima, sarkofazima ili, prosto, mrtvačkim sanducima.

Prvo što pomislih kad počeh razmatrati toliko nagrađivanu *Lazarevu subotu*: da nije reč o uobraženom bolesniku koji pati od neizlečivog rodoljublja?

Uobraženi rodoljubac nudi vam obilje razloga svog rodoljublja, baš kao što vam uobraženi bolesnik nudi bezbrojne simptome svojih neizlečivih bolesti. Uobraženi bolesnik obično pabirči iz novinskih podlistaka popularne medicine simptome svojih neizlečivih bolesti, kao što uobraženi rodoljub razloge svog rodoljublja traži u opštepoznatim dnevnim pričama o tragediji i slavi svoga roda. Uobraženi bolesnici su

odlični likovi za komediju naravi, jer sve govori da je reč o nekoj vrsti pervertirane sujete. Uobraženi rodoljubac, kao kod Sterije, pevajući o svom neizlečivom rodoljublju, slika je i prilika pervertirane sujete. Kao, eto, on je baš izabran voljom nacionalnih bogova da štiti taj svoj ubogi narod stihom i slikom (srokom, rimom), pesmom *koja nas je održala*, te da njegova inspiracija (*poniranje* – vole da kažu kritičari) ide do samih korena nacionalnog bitka. Snažna kao prava histerija, kao bolest auto-hipnoze koja je dostigla klimaks, kao neuravnotežena potreba za senzacijama, sklonost da se udovolji istoriji kao trenutku politike, ta egocentristička pomama pokazuje svu teatralnost lažnog saosećanja sa opštim. Zašto je svaka histerija, pa i ova, rodoljubna, neka vrsta uobražene bolesti? Zato što u histeriji, veli medicina, nema nikakvih tragova organskih oboljenja, pa čak ni samopovređivanja, kao, recimo, kod epilepsije. Rodoljubac nije epileptičar, on je histerik na sceni.

U prvoj pesmi zbirke *Lazareva subota, Pred strašnim sudom na gračaničkom zidu*, pesnički subjekt u vidu R.P.N. se, sasvim retorički, pita, tragajući za svojim i rodovskim identitetom, za odgovorom na pitanje šta smo i ko smo: *Jesi li kopile iz crnih slovenskih šuma / Kentaur s telom ždrepcu i licem arapčeta, / U ježu lisica ili vidra jakože puma / Taj mutant istorije što za freskama šeta*. Kao što vidimo, njegov identitet se krije negde u opštim mestima: *crne slovenske šume – Karpati*, ali, gle, tu je ugalopirao i jedan helenski kentaur, sa arapskom glavom, pa i *vidra jakože puma*, a to *jakože* čitavoj potrazi daje jedan crkvenoslavjanski prizvuk – *kako carski valja i treba*. Avaj, u toj zbrci od potrage za identitetom, tzv. korenjem, je i jedna puma (enc.: kugar, planinski lav *Felis concolor*, sisar iz porodice mačaka *Felidae*, manji od leoparda, srebrnastosivog ili žućkastog krzna, rasprostranjen u Sev. i Juž. Americi, od Kanade do Patagonije). To što naš pesnik ne zna gde se može susresti ova zverka nije toliko strašno koliko je strašan kentaur sa licem arapčeta. Kao što nije strašno da nije čitao, kao druga deca, čuvene stripove naše mladosti o Timu Tejloru, gde puma ima u izobilju. Istina, da je čitao stripove, znao bi koje šume kriju pume, ali bi možda bio manji rodoljubac. I šta je dobio, osim dvadesetak književnih nagrada: morao je da se gnjavi prepevavanjem znanja iz naše istorije – a nije saznao da pume na Karpatima, u crnim slovenskim šumama, nema. No, ako se sve to shvati kao obična burleska sa smrtno patetičnim intonacijama – onda neka mu bude. Što se *vidra jakože puma*, ili puma jakože vidra ne bi pojavila sasvim iznebuha u rimi pesnika? Jer, ona se, ta *vidra jakože puma* svakako pojavila iz *crnih slovenskih šuma* – zbog rime! Tu je pesnik, kad su u pitanju rime, jakože vidra! A to, što je u tim šumama, kao u lošim bajkama, bilo svega i svačega, i Starih Slovena sa likom Arapa, i kentaura, pa i puma, to je zato što smo mi narod najstariji, stariji i od

puma. Budući da pesnik, sa akademičkim zvanjem, ne poštuje nikakva znanja pa ni znanja iz pravopisa, teško je razaznati u njegovim silnim uopštavanjima šta je šta: *S precima iz čitanki s junacima iz vuka/ S morlačkom sovuljagom unazad do čečana/ I od kosova pa do kosova kuka/ Šenicu još bjelicu i vodu sa zvečana...* Povišena temperatura traganja za identitetom pretvorila se u pravo buncanje. Preci iz naših partizanskih čitanki su pre svega: Pinki, Sava, Brile... da li je na njih mislio pesnik? Koji su to *junaci iz vuka*, da li su to baka i crvenkapa? Šta simboliše *morlačka sovuljaga unazad do čečana*? Šta je karakteristično za vrstu: *morlačka sovuljaga* i kakve to veze ima sa *unazad do čečana*. U poslednjoj strofi drugog katrena pesnik *zaziva* stare sintagme i rime bez nekog naročitog reda: *Šenicu još bjelicu i vodu sa zvečana*. No, ako i ništa ne znači dobro zveči, tj. trešti, jer u ovog pesnika sve trešti od prejakih a praznih reči-ćoraka. *Mirne i maloumne modre se oči žrtvi...* Zašto maloumne oči žrtvi? Da li zato što su oni koji su preživeli, kao Nogovi prijatelji, bili pametniji?

U pesmi *Kosovka devojka*, uveliko patosiranoj patosom, skoro bojnoj koračnici, sve zvoni od znanih motiva; avaj, već u drugom katrenu Nogo ostaje bez stope i pravilne cezure, na šestom slogu, u poslednjem, osmom stihu, te se izveštačenost patriotskog evociranja *krvavih badnjaka* pretvara u šepav politički govor.

*Crno žito kletve knez prosu po podu
Burmu pozlatiše sunce tvoji zraci
Tri vojvode bojne ako opet odu
I krvavi nam se ukrste badnjaci*

Budući da Nogo važi za velikog centuriona neprobojnih strofa centurija i kohorti, za majstora poretka strogih metričkih zakona, uzeh sebi slobodu da pokažem da nije sve tako kao što se u profesorskim hvalospevima tvrdi. Tako noster Nogo, inače naš Nostradamus, u maločas citiranoj dodekasilabičkoj strofi, u poslednjem stihu skraćuje stopu za dva koraka. *I krvavi nam se ukrste badnjaci* – ne zvuči kao dvanaesterac, već deseterac. Jer da bi zvučalo onako kako je pesnik započeo pojeti, ništa mu ne bi preostalo nego da piše onako kako poje *krrrvavi* i *ukrrrste* (kako bi “r” pretvorio u neosporni vokal, jer jako vreme stope – **arza**, spuštanje **noge** na zemlju kod antičkih metričara – ne može biti na uslovnom vokalu “r”, pogotovu što je dužina u prvoj reči na vokalu “a”, a u drugoj je naglasak na vokalu “u”). Da i ne govorimo da se cezura ne može graditi iza inverzivnog *se // ukrste*. Jer da je Nogo šutnuo ono *se* iz drame ukrštanja badnjaka, cezura na četvrtom slogu epskog deseterca bila bi kao bajat šlag na tortu nogovskih aleksandrinaca. Ne obazirući se, dakle, na povremena posrnuća hita pesnički subjekt sa kolektivnim ja dalje kroz prokisle epske stereotipe: *crno žito kletve, tri vojvode*

bojne, kondir vina, dok uzdiže u dvanaestercu *ono što smo bili desetercem*, dok *nikome božuri cvatu i zvona zvone* i s nekakvom *crkvicom na dlanu* – hrli nezaboravnoj poenti vernosti gde klikće u ime Kosovke devojke apsolutno romantično: *Šest stotina leta još ću te čekati*. Kao što vidimo, tu Nogo nije zadovoljan uvreženom simbolikom vernosti i požrtvovanja K. D., već joj predlaže, čak i nalaže, još šeststo godina vernosti. (Tu mi pesnik liči na one novinare što su se takmičili ko će naći starijeg čoveka na Kavkazu vo vremena sovjetskog blagostanja, i to je bila neka vrsta rodoljubne epike, pa je dvestogodišnjaka bilo ko pleve u svakom selu.) Ako je i od Kosovke devojke, mnogo je, pa to je više od milenijuma vernosti, ako uračunamo i dosadašnje, od Gazimestana, čekanje.

U pesmi *Potop* valja pomenuti poslednji stih prvog katrena *Sa nojeve barke i sad cvili štene*. Očigledno da je pesniku biblijski Potop poslužio za metaforu o nacionalnom potopu. Sasvim “skromno”, u stilu pomamljenog narodnjaštva, pesnik *s visokih dečana kao s ararata* brka kategorije jednog univerzalnog mita o Potopu i jedne lokalne mitomanske ideje o našem potopu i nekakvoj kukavici sa maslinovom granom: *Pa da uzletimo put nebeskog kruga/ S visokih dečana - ko sa ararata*. U svakoj patetici se negde mora skrivati kapitalna glupost i, evo, vidite, pesnik zaboravlja da je golub sa Ararata sleteo na Nojevu barku i doneo grančicu masline. Kako se takva simbolika može pervertirati u nekakvu nacionalnu nebulozu o nama koji čekamo da sinja kukavica s granom maslinovom odškrine vrata pa da uzletimo *put nebeskog kruga s visokih dečana ko sa ararata*? Prvo, u Potopu biblijskome i Ararat je bio potopljen, te Noje nije čeznuo za nebom nego je tražio zemlju kao znak života. Nebeski Nogo čezne za nebom! Golub sa Nojeve barke je doneo maslinovu grančicu kao simbol obnavljanja života na zemlji. Nogo bi sa kukavicom i maslinovom granom *s visokih dečana ko sa ararata*! E, malo morgen, kako bi rekao nekad omiljeni političar Noga i njemu sličnih pesnika. Koliko je Noah želeo da se vrati na zemlju, toliko Nogo, ah, želi u nebo – pa šta će mu tu Potop.

U *Baladi o vodi* Nogo se bavi hidroistorijom slovenstva. Tu je najpre plodova voda – *fetus oko koga se izlila materica*, zatim voda Jordana. (Do sad je pesnik sve osobene imenice pisao malim slovom, ali kad dođe vreme krštenja, Jordan je sa velikim “J”!?) *Krštenje u Jordanu a onda smo se prali / od mnogoboštva Dnjeprom niz Karpate do Save / Još su nam kose riđe i oči su nam plave*. Dakle, istorija Slovena je tekla uzvodno: prvo krštenje na Jordanu a posle pranje od mnogoboštva u Dnjepru niz Karpate. Nagradno pitanje za pesničke početnike: Kako li su Sloveni, iako su imali *oči plave*, došli do *Save Dnjeprom niz Karpate*? Ali, Sloveni tu nisu stali! *Evo nas u Bojani u Momčilovoj Tari... Pijani*

pa poklani jezdimo niz Maricu/ S Prijezdom u Moravu s Milošem u Sitnicu. Tako plutajući istorijom na distih-splavu od opštih mesta, kao na bali slame, pesnik dopluta do Plave Grobnice, gde konstatuje da su pod Plavom Grobnicom *usahle vrulje*. A do Aheronta i Lete (rimujući *vrulje* i *ulje*) pesnik, sad ponirući, stiže putem vrulja koje teku unazad. Ali tu, ipak, nije kraj, što bi, posle Aheronta i Lete, bilo logično, jer pesnički subjekt, skupa sa čitavim nacionom, koji je *grbav od istorije i u snu na mukama/ s pijavicom na usni i muljem u rukama/ Dijak koga još plaču jezika tvoga vali/ Prvo je bila voda – iz nje smo dopuzali – vraća nas u praistoriju, u doba Jure. Dakle, pesnik jednim magistralnim potezom u dvanaest distiha roni, plovi i puže kroz sve moguće vode: biološke – plodova voda, mitske – Aheront, Leta, panslavenske i nac. istorijske – Dnje-par, Marica, Sitnica, Morava, Tara, Bojana, poetsko-romantičarske – Plava Grobnica, opšegeografske – mora, jezera, vrulje – da bi kao gmi-zavac **oplakan valovima jezika** dopuzao iz prvobitne, iz pra-vode Jure. Naravno, svestan svega, pa i vode kao nacionalnog medija, pesnik govori u ime zajednice, mada *grbav od istorije i u snu na mukama*.*

U pesmi *Vaporom iz Nevijorka* pesnik nam priča priču o izve-snom rodoljubu Petru koji *na Principov sudnji letak hita Petar po svoj metak*. Verističnije bi bilo ovako: na Principov sudnji metak, ko po metak ko imetak. (Problem lažnog solunstva u Kraljevini Jugoslaviji bio je analogan problemu prvoboraštva u Titovoj Jugoslaviji.) Jer taj *Principov letak* koštao je Srbe, a i mnoge druge narode, nebrojenih života, a sam *letkopisac*, Apis, što je pisao ne uzimajući lapis crnom rukom, završio je kako je i pisao – crno i neopozivo bedno. *U bukovo ono doba/ Na Principov sudnji letak/ Vaporom iz Nevijorka/* (opet Nogo zapinje na cezuri; bolje bi bilo vaporetom, jer je cezura na četvrtom slogu te ona ne može biti iza predloga *iz*, jer se predlog u iz-govoru, kao enklitika, neminovno vezuje za imenicu Nevijorka) *Hita Petar po svoj metak*. Dalje, savim zanesen pesnik klikće: *Šta bi Solun i Odesa/Bez našega pustog mesa*. Odista, to sa našim mesom i Odesom goruće je pitanje našeg identiteta, a i besmisla rimovanja.

Kad R. P. Nogu ponestane rekvizita, ukrasa i drugog pesničkog nameštaja za njegovu mitsku plastiku, on odmah posegne za *ćukom i sovom*.

Od kad su je začarali kukavica ćuk i sova/ S nama nisu večerali Nebesnici sa Kosova. Da je pesnik znao da su greške protiv prirodnih nauka, još po Aristotelu, velike greške pesništva, on bi se morao opredeliti ili za ćuka ili za sovu, jer kad zavirite u bilo koju zoologiju vidite da je ćuk vrsta sove, pa pošto je ćuk na neki način i sova, jer je iz porodice sova, onda bez obzira što se sova u nominativu rimuje sa Kosovom u genitivu, *ćuk* tu nije imao šta da traži osim da multiplicira **mit-**

sku jezu, tako čestu u lirsko-epskom vezu izvezenu Nogom. Da li zarad jednosložnosti (*ćuk*, koji se uvek može ubacit kako bi pesnik dopunio svoje ukrštaljke) treba žrtvovati osnovna ornitološka znanja, te tako za- luđivati mlađahne čitaoce rodoljupce, koji još ne znaju da je i ćuk sova, a znaju šta je rodoljublje? I još samo nešto o Nogovoj omiljenoj ptici ću- ku: Ćuk i muk se rimuju savršeno u svim deklinacijama: ćuk-muk, ćuka- muka, ćuku-muku, ćuka-muka, ćuče-muče, ćukom-mukom, ćuku-muku, tek u množini: ćuci-muci ili ćukovi-mukovi itd. Ovako, pored povre- mene pesnikove muke ukrštanja gusala i lire, rima i stop-cezura, a bogme i sa *emblematičnim* rodoljubljem uz kameno tvrdu liru, u toj lirici imamo i puno nevolje sa prirodnim naukama.

A o simbolici – da i ne govorimo! Kukavica i ćuk, koji je i sova, ne idu u istu simboličku vreću, baš onoliko koliko ćuk i sova pripadaju istoj ptičjoj familiji. No, u ovoj pesmi pesnik u dvostihu poentu gradi na Kosovu, na braći sa Kosova:

*I na zemlji i na nebu i iz ovih tavnih slova
Za živima mrtvi zebru tužna braćo sa Kosova*

Pesnik tvrdi da mrtvi zebru za živima kako na nebu tako i na zemlji, a bogme i iz njegovijeh *tavnih slova*. Zašto zebru *iz tavnih slova*, kako se zebe iz slova? Zato što su *tavna slova* baš kao crna rupa koja usi- sava i toplotu i svetlost! Ali njegova *tavna slova* iliti crna rupa i zrače njegovu ličnu zebnju, tj. brigu, jer svako će da se z..ebe ako pomisli da pesnik zebe, baš kao i mrtvi, od zime – oni zebru zbog nepravde istorije, zbog sudbinskog udesa, i nedremanog oka koje drema kad smo mi, Srbi, u pitanju. No, tu još nije kraj, njegovom baladisanju nema kraja, on je obaladio i žive i mrtve i groblja i visine i daljine, pa poje:

*I za žive i za mrtve zadušnicu pojem tihu
Počinite krotke žrtve zagrljene u distihu*

Tako poje i opojava pesnik, bez tačke: i žive i mrtve on sahranju- je u svoj distih! Čak ih tera da se grle u distihu. Toliko brige za žive i mrtve može imati samo čovek kojem je Muza uvalila pesničko ludilo, što se najbolje vidi u pesmi *Krpelji i mladeži*:

*Po jamama jauci
Preklan jezik padeži
U zipkama pauci
Krpelji i mladeži
Šumom hodi Nedjelja
U ruci joj kandilo
Drumom bljuje lisica
A niz badžu daždilo*

*U močila konoplju
U trlice lan
Pijavice na srce
Iz noći u dan*

Ponekad testiram pesnike, velemajstore stroge forme, tako što pesmu najpre pročitam samo po desnom rubu. Naravno da oveštalo rimovanje nije najveći greh pesništva, ali banalnost rimovanja sa banalnošću konteksta odista je ravno *veštinama* onih revolucionarnih pesnika bunta i otpora, samo što je naš Nogo pesnik postrevolucionarnog, nacionalnog bunta i otpora. Tako, recimo, čitajući *Baladu o siročadi*, dobićete pregršt najoveštalih rima rodnog jezika: *dom - grom, sjen - njen, mrak - zrak, krt - smrt, plah - dah, dom - grom*. No, ne bih bio pravedan prema pesniku ako ne bih primetio da se on pozabavio i rimom unutar svog distiha, tzv. leoninskom rimom, koja je, procenite i sami, od istog materijala sa pesničkog buvljaka: *Petar - (čik, pogodi?) vjetar, bječne - lecne, sijeva - lijeva, đavoli - voli, šuma - ruma, Petar (opet, čik, pogodite?) - vjetar*. U pesmi je naravno reč o siročićima koje čuva *vjetar* pošto je odleteo *Petar*, a *dom* čuva *grom*. (*Dom* i *grom* je odavno zakonom o patentima patentirao pesnik A. Vukadinović.) Prosto da ne može prostije biti: Čaća *Petar* je pod zemljicom, a na nebu mu je *dom*, jer je voleo rum, a njega je volela smrt, koja je sletela na prozor *krt* i *trt mrt* i *trt mrt*, čiča miča i gotova priča, a sve tragično dozlaboga!

U baladi *Zapretano* pesnik klikće ko oro sa visine:

*Iz bunara sa tavana ćuk i sova spliću čini
Iz pećine pućpuriće Noćilo u pomrčini*

I ko se sad tu ne bi smrzo od stra'!? Opet ćuk i sova! Pa malo dalje:

*Uspinje se i gamiže ovejani nakot tmine
Koji jesi na nebesi ne daj da nam sunce skine.*

Normalno je da se siročići mole kad je sve tako strašno da ne mož' biti strašnije!

U baladi *Uspavanka* čitamo po desnom rubu sve što smo već odavno znali, a nismo hteli da priznamo kao vrednost: *glog - Bog; lan - dlan; san - nakresan; stan - raspjevan*; (bravo, pesniče, kad padne sa neba stan pesnik je iskreno raspjevan i nakresan!) *noć - pomoć, Bog - rog; stog - svog, bog - rog, glog - svog, šuška - kruška; tka - ja, slog - tvog*.

U baladi *Iz istog kazana* (i od istog kazandžije) pesnik tuli za *slikama duboko zapretenim*, kako kaže g. Novica Petković, u *slojevima detinjstva*. Evo kratkog inventara pesnikovog **zapretenog** blaga:

*Imali smo oca majku i pijevca (Tragičar bez kokošakah?!)
Na guslama zmiju i na zidu sveca
Uz lampu je prela leptirica tanka
Postili smo s Hristom iz istoga čanka
(Avaj, nisu izdržali!)*

*Da se omrsimo zaklaše pijevca
U gajdama žaba šišmiš mesto sveca
(Sad imaju i gajde, nedovoljno za filharmoniju!)*

Da se omrsimo zaklaše pijevca (zbog ritma u drugom delu stiha treba tri troheja a ne dva daktila) jer ovako nam Nogo opet ćopa te njegova amarkord koračnica posrće.

*Iz gusala majku podojilo zmijče
Sad kokoš bez glave noću kukuriče*

Pre samo dva distiha reč je bila o *pijevcu*, pre dva stiha o zaklanom *pijevcu*, a sad već *kokoš bez glave noću kukuriče*. Posle ovog nadrealističkog izleta u četvrtom dvostihu kao u četvrtoj dimenziji, Nogo se vraća svojoj čuvenoj moralno-političkoj podobnosti:

*Žuta nevjestica zapuhnula oca
A nas pričešćuju s koca i konopca*

Gotovo u svakoj baladi otac pesničkog subjekta strada namrtvo, ali ne zaludu, jer vaskrsava.

*Iz istog kazana ispred novog sveca
Kapa krv iz srca crnoga pijevca*

Taj mistični *pijevac*, koji je u trećoj strofi otpozadi bio i kokoš koja kuku-riče bez glave, sada, na kraju balade, opet je pijevac, te njegovom crnom krvlju pričešćuju iz kazana u ime novog sveca. I ko sad kaže da pesma, pogotovu ovakva, nije otvoreno delo! Jeste politička, ali i porodična, jeste nadrealistička, ali i patriotska, jeste luda ali i ludo zabrinuta, jeste tragična ali i tragikomična!

U *Baladi o koprivi* pesnik poje:

*Zemunice sojenice i bajte od žitkog pruća
i pećine zazidane bijahu nam nekad kuća.*

Za sojenice i zemunice znamo podavno, još iz detinjstva starih Slovena, pesnikovog omiljenog naroda, jer nam on upravo danas, posle simbolizma, imažizma, akmeizma, futurizma, dadaizma, nadrealizma i drugih "izama", otkriva panslavizam kao književni pravac, a u tom pravcu i kolibe od *žitkog pruća*. Šta je to *žitko pruće*!? *Žitko pruće* je savitljivo pruće na koje se nabacuje blato, takođe *žitko*, te su te kolibe dvostruko *žitke* dok se ne stvrdnu. Ne? Mora da se stvrdne, osuši i tek onda je to – stambena jedinica, za Noga suština poetičnosti! I ništa više nije *žitko* osim u pesmi gde je sve *žitko*. No, dalje pesnik pominje i *nebo* i *kabanice* i *zvezde* kao krov i *sirotište* i *ždrale koji pište* i uvek *kuća* pa *kuća*: ...*kuća*/... *u svanuća*, ...*u svanuća*/ ...*kuća*! Nogo nije sasvim podlegao čuvenoj šoferskoj baladi: *Gostiona to je luda kuća, gde šoferi piju do svanuća*! Jer, on unosi bitne, kreativne novine, on peva, na stare teme, sasvim novo i neponovljivo:

*Kolibu smo snijevali koja jednom bješe kuća
Na stanici u podrumu i u krčmi do svanuća
I sad kada ždrali kriče u ledena u svanuća
Onome ko doma nema prokišnjava svaka kuća.*

Ti ždrali, to su, dakako, ždrali iz našeg deseterca i tu pesnički subjekt projektuje svoje rane lirske jade u miljeu naše heroike. Ajde, de, nek mu bude! Ali da mi je znati šta je pesnik hteo da kaže poentom drugog dela ove pesme: *Onome ko doma nema prokišnjava svaka kuća!*? Nije li tu po ko zna koji put prejaka reč odstrelila pesnika. Klasici bi rekli: *O kakav divan tu posrnu um!*

U trećem delu ove *Balade o koprivi*, koja je, u stvari, balada o (univerzalnoj) kući, pesnik ubacuje u igru i koprivu ali samo kao nusprodukt nekakve urušene kuće, bivše kuće, dakle pesnik nije zaboravio naslovnu reč balade, te ju je rimovao: *Kopriva - počiva*.

*Snizile se verige, zarastao sač
Utrnulo ognjište zarđao mač*

Ima li išta lepše kad je reč o vekovnom ognjištu nego zarđalo rimovati *sač - mač!* Pesnik se seća i nekakvog zarđalog mača, a sva je prilika da je on tu zbog toga što je zarđao još u našoj svetoj epici. Na tmurnoj slici sa Nogovog kućišta: *Jošte mačak mjaukom sa kućišta plače, i trepere jasike (možda Rakićeve) i šapore drače*. Verige propale, sač zarastao (sač zaraste kao što zaraste rana), mač zarđao, a mačak plače mjaukom. Ali tu još nije kraj, tek sad dolazi ono najgore, a pravo! Šta se desilo? *Vjerni pas je izdao za koga sad laje/ Oj meseče ledeni znaš li kuća šta je*. Da li se vjerni pas može nazvati vjerni ako laje najamnički? I zato što je vjerni pas izdao te laje u najam za nekog drugog, pesnički subjekt se nema kome kome drugom obratiti nego kao mačak mesecu:

*Znaš li kamo odluta plavičasti dim
Tuži mačak mjaukom a i ja sa njim
One što nas voljaše tu zemljica pokriva
Raste zova uboga i miriše kopriva*

Ko bi rekao da je *zova uboga* tako uboga kad tako agresivno, neumorno raste kao opasan korov. A kopriva, miriše li kopriva? Možda samo u pesničkoj sinesteziji, kad mirisom ožeže, a dodirom miriše.

U baladi od pet distiha *Isto je sunce sijalo* pesnik treći i četvrti distih završava istom rimom: *isto - čisto*, a sedmi i osmi, skoro isto: *isti - čisti*, da bi poentirao: *... tad zakričao je tić - ... Raičković!* Što, po svemu sudeći, treba da znači da tića Nogića nadleće sunce a nadgleda Raičković!

U pesmi *Na cvjetnu nedjelju* pesnik obrazlaže u četiri sekstine svoje odlaske u krčmu na pričest. To je jedna pesma sa dna srca: gde rimuje *ljudima* i *grudima*, sa *bombama stida* u *grudima*. Naravno, on pri-

ma naforu u živom pesku beščašća u podaničkom avaju! odista iskreno i istinito. No, na kraju ima tu i jedno samoubistvo, dakako, imaginarno, verbalno, naime, pesnik ne može da izdrži to što je grešan: *Šta sam kada se prisetim/ U vajakadašnjem nedjelu!* On zato mučki puca u sebe i istovremeno rida (za sobom?) *Na cvjetnu nedjelju!* I to što se javno kobajagi ubio misli da je dovoljno za očišćenje od greha njegovijeh: dovoljno je, ali opet kobajagi.

U baladi *O Petrovu dne* pesnik se seća, između ostalog, progona kulaka pa kaže: *Banda je u šumi jataci u kući/ Kulaka će zmiju zadrugom zatući.* Jer njega dave još uvek *Azija i Turci iz Borča.* U preposlednjem distihu pesnik tragično saopštava: *Petrovačo grka još mi trnu zubi / Lirikom ko nožem zakla ga i ubi.* Pesnik je zaklan, i istovremeno ubijen lirikom, što nije daleko od istine. Avaj, pesnik ne bi bio pesnik kad ne bi i posle smrti mogao da pati za svojim rodnim krajem. Zato on u poslednjem dvostihu poručuje: *A od smrti amo još me tišti ljuće / Puste prazne šume prazne puste kuće.* Pitanje je šta je pusta prazna šuma, da li u šumi nema rastinja ili drvoseča ili lovaca, ili je, prosto, šuma prazna jer nema drveća. To da su praznili šume, za vreme slavnog vojevanja motornim žagama, to svi znaju; praznili šume, punili džepove, ali Nogo ne govori o tome, njega ne interesuje neposredna situacija u bosanskim šumama, njega sve rane njegovog roda bole na drugi, guslarski način upštavanja.

U *Baladi o Đurđevdanu* pesnik u verskom zanosu peva svoje ot-krovenje: *Kad prvi hrišćani zaklali su janje/ Tad je samo janje stiglo na zaklanje.* Ako malo zažmurimo i isključimo pamet, mi ćemo saznati iz prve enigme da su prvi hrišćani sami sebe zaklali. Međutim, uspeli su ti hrišćani, u ime tog *agnjeca božijeg*, dobro da okrvave skute i rukave. Bilo da su bili prvi hrišćani ili potonji, bili su odlični meštri od ognja i mača – bilo je tu jagnjadi i jagnjadi. Dalje, Nogo tvrdi, jer svi njegovi distisi su neka vrsta izričaja, tvrdnje, mitingaških govora, političko-retoričke figure, što samo obznanjuje pesnikovu moralno-političku podobnost danas i ovde: *Na Đurđevdan tuga iz Srbalja veje/ Nije sve propalo kad propalo sve je. (Pao je i četrnaesti kilometar/ al nikad neće Kadinjača.)* Dakle, opet optimizam, jer politički gledano, pesnik ne sme biti pesimista. *Ja imam nade za ovaj grad* pevao je u svom patriotizmu lokalnog tipa bukvalno besmrtni M. Pavlović. *Ja imam limunade za ovaj grad!* – dodavao sam ja u svojim đavolijama, zamišljajući pesnika-bozadžiju kako gura kolica sa ledenom bozom i limunadom. Zašto nije sve propalo? Zato što to tvrdi poeta: *I sad Sveti Đorđe u ratničkom sjaju/ Na Voždovcu kopljem ubija aždaju.* Da li to znači da aždahu, i pored ratničkog sjaja, nije iz prve dotukao ili i aždahe vaskrsavaju? I sad potpuno nejasan, potpuno zauman dvostih, čini mi se stvoren zbrkom u kojoj su Vožd i Sv.

Đorđe jedno isto baš kao što su krokodili i gušteri jedno: *U pokajnicama Vožd iz panja niče/ Krotki krokodili na guštera liče.* Aždaje postaju krotki krokodili koji liče na guštera, Vožd niče iz panja. To mora da je prepevavanje Milića od Mačve, taj je s balvanima pravio revoluciju u našem nac. slikartsvu, i nac. biću, bogme. U sledećem, pretposlednjem dvostihu, opet *tuga veje te nije sve propalo kad propalo sve je.* Ali poenta, sve je u poenti! *Na zidu u zbegu sveci i seljaci/ Viš Srbije krvavi barjaci.* Kod Noga je sve kobajagi pa je tako i sa *krvavim barjacima* to kobajagi poziv na ustanak. To nas Nogo kao podseća na ovo: *Od Đurđeva do Dmitrova dana/ Sve barjaci krvavi idoše/ Viš Srbije po nebu vedrome,/ Da se Srbliji na oružje dižu, /Al se Srbliji dignut' ne smjedoše.* Opet, po ko zna koji put, u ovih četrstotinak stihova, mahom distiha, što je sintaksički najsiromašnija pa samim tim i pesnički najbednija, ali i najretoričkija forma strofe, Nogu nedostaje realan uvid u današnje Srbije i Serbiju. On kao nešto zapeva i kukumavči, podseća nas i preko-ve, jer on je poslednji rodoljub. A njegova patriotska osećanja zaboravljaju na sve osnovne norme, pa i na stope i cezure, te cmizdreći i jecajući, kaleme aleksandrinca i deseterce. Nogo voli epiku i u svojoj lirici desetercem vitla kao teškom topuzinom, nikako zlatnim šestopercem. On ne kaže Srbi nego Srbliji, on kaže *noži u rukama...* pa se tako odaziva na lozinke Višnjiceve te nije slučajno što je, upravo, kao još jednu *tojagu po šarovu*, dobio i nagradu *Odzivi Filipu Višnjicu*, koja se dodeljuje u znamenitoj Marićevičevoj jaruzi na Sretenje.

U pogovoru koji je preobiman u odnosu na samu knjigu stihova (gotovo dvadeset stranica) g. N. Petković kaže: *Ali, svejedno, Kosovo je na izvestan, unekoliko i zagonetan način svuda u knjizi prisutno: i kad se ne pominje, oseća se - slikovito rečeno - kao laki prisnenak. Na pitanje, međutim, kako je to postignuto možda i nije teško odgovoriti. Najpre valja obratiti pažnju na razmeštaj pesama.* Ja bih rekao nameštaj, nikako razmeštaj pesama. Kako je moguće da se jedan čovek koji se u književnu nauku uputio putem ruskih formalista, koji su u principu odbacivali istorizam, sada bavi narodnjaštvom i istorizmom jednog Noga, koji u formalnom pogledu našem pesništvu nije ništa pružio osim oveštalih distiha i soneta koji, uvek i bez obzira na stopu i *razmeštaj* rima, liče na gvozdeno monotoni guslarski deseterac sa moštima. A kad g. Petković razmatra *razmeštaj*, tu sve puca od istorije: *srednji deo je pordični i lični a prednji i zadnji uokviruju ličnu sudbinu kolektivnom i istorijskom.* Bolji **razmeštaj** nameštaja se ne može zamisliti. *Jednolikim ritmom ali blago zatalasanom intonacijom.* Taj jednoliki ritam je od odziva Višnjicu, a to talasanje je kad izgubi cezuru ili stopu, pošto hoće nešto više jer hini pesnika.

Ali najzanimljivije je kako g. Petković sintaksičkoj smušenosti jedne pesme daje najvišu ocenu, pesme gde Nogo hoće na silu boga da

kneza Lazara poveže sa Lazarom Jevanđeljskim nekakvom nogovskom simbolikom. On u vaskrsenje Lazarevo, u četiri katrena, natrpa i Lazara nasred ledine (čitaj: Kosovo polje) i *kukavice kosovske šćeri jedine* i Vitaniju vaskrslog Lazara i magare koje pronese izvesnog *ga*. Ne zna se koga “njega ili *ga*”. Mi mislimo da Nogo misli na “njega ili *ga*” – Hrista, tekst tvrdi sunce. Kritičar-panegiričar prećutkuje nejasnost tih stihova gde je sve ko u bosanskom loncu. U Nogovom slučaju bosanski lonac nije kulinarski recept nego pesnički, ars poetica bosanske književnosti na beogradskom asfaltu. Na samom početku svog pogovora *Dva Lazara* g. Petković citira Njegoševog vojvodu Draška, koji kaže da su *kukavice šćeri Lazareve*. Međutim u svakom ozbiljnom rečniku simbola kukavica je simbol parazitizma, a ne patriotizma, jer jaje snese u tuđe gnezdo itd. (No, neka je kukavica za vojvodu Draška, koji je inače najkomičniji lik Njegošev /*Koju silu oni kokošakah za godinu mogu pozobati* – Draškova reportaža iz Mletaka/ pa i za Noga po g. Petkoviću simbol večne patriotske žalosti - šta s tim činiti danas?!) *Pomenite kondir vina ili božure ili pšenicu bjelicu ili brata od zakletve ili bojno koplje ili ravno polje ili krvavo razbojište ili časni krst i već ste u vlasti kosovskog predanja...* kaže g. Petković. Nogo se, pošto je u vlasti kosovskog predanja, obilato i oblaporno služi bosanskim loncem kao svojevrsnom poeticom, ne samo kad su u pitanju nacionalno-mitske teme, već i nacionalna simbolika, a i stereotipna sitnokaluderska versifikacija. On trpa u svoj bosanski lonac kao u savršenstvo nacionalne kuhinje sve što mu se kuva u glavi. *U Vitaniji zasija/ Ljubavlju Lazar vaskrese/ Mlado se sunce nasmija/ Magare kad ga pronese*. Pošto kod Noga nema nikakve interpunkcije, onda, osim Lazara, koji se pominje u drugom stihu, magare iz četvrtog stiha pre bi moglo, jer se to tako čita iz prirode sintakse stiha, proneti *mlado sunce* iz trećeg stiha nego Nogovog “*ga*”. Na ovo, što primetih, nogoverci će zagraktati: pa svak zna da je Isus pred Vitanijom uzjahao magarca. Da, neko zna, neko ne zna, eto, možda i pesnik zna, ali ne zna da je najbedastijim oblikom odnosne zamenice za jednog Boga tako uzjahao red reči da je nemoguće pomisliti da se mlado sunce nasmijalo pošto “*ga*”, tj. mlado sunce, pronosi magare. Jer, teško pobožnome koji Božijeg Sina imenuje sa “*ga*”. Pa sve da sam i prestrog kad je reč o logici pesničke sintakse Nogove stihijade, šta, uopšte, u jednoj pesničkoj patetici a la Nogo znači *Magare kad ga pronese?* Tu su i *gluve subote* koje se rimuju opet sa njima samim – sa *subote*, ali sad *Lazareve*, tu je šenica koja je *tajom listala* i mati koja je *cvijeti istkala*. Pojavljuje se tu i *Crni Lazar*, kojem pesnik imperativno nalaže da ustane *iz zemlje i sa ikone* jer su *ga sestre prokazale a braća izgone*. Teško da nešto može biti smušenije od ove Nogove enigme: o dva do tri Lazara, o ljubavi i vaskrsnuću, o izdaji i izgonu, te o očekivanom ustanku Lazarevom zbog izdaje. No, g. Petković misli da je vrlina kad pomislimo jedno a ono po-

stane drugo: *Samo što smo pomislili da se pominjanjem sestara upućuje na Martu i Mariju i već smo na krivom putu: oni su naprotiv naše današnje sestre i braća, to smo zapravo mi koji smo izdali oba Lazara, izgonimo i jednog i drugog.* Kako smo mi to izdali oba Lazara, sem ako Slobu i Rašu ne poistovećuju sa Lazarom, ko daje pravo Nogu i g. Pečkoviću da govore u ime bilo kojih “mi” sem njih samih? Kakva su to politikantska metanisanja u vidu tumačenja poezije i kakava je to uopšte moralistička folirancija u vidu stihova. Mi smo tu gde smo, a oni su brisali glavom bez obzira sa svojih rodnih planina mnogo pre nego što su vazda njihova *idejna i duhovna braća*² povela krvavo kolo. I sad za glušujuće urlaju u stihu i prozi da smo svi izdali! Nije nego, malo morgen! Da ih ponovo podsetim na njihovog omiljenog Vođu, kojem su jedva čekali da vide leđa jer nije ostvario njihove program-snove. Pa kad su mu videli leđa, sad kao žale za njim, a traže surogat: isto to samo malo drugačije. Okreni obrni uvek se vraćamo, istine radi, na onu staru narodsku, koju ovi narodnjaci odlično razumeju: *Lako je tuđim k... gloginje mlatiti.* Oni su eksperti za takve nacionalne poslove.

Bez obzira što je pesnički subjekt lirsko siročće te mu kao svakom lirskom siročću nikad nije dosta sise, zašto u njemu tolike nagrade izazivaju sve baladičnija stanja – bosiljak mu seju – njemu pelen niče, ali i niččanski brkovi?

Kad se on obraća rodnom kraju – to je da pukneš od žalosti. Kakav paradoks genija tužbalice. Oni, njegova braća zemljaci, njemu desetine najuglednijih književnih priznanja, a on baladiše i uzdiše, tužbalica tužbalicu stiže, kuku i lele, pa kuku i lele, oni onda trpaju još, povećavaju novčane iznose i počasti, a on opet neutešan, da ne može jasniji biti: *Udarile počasti na me, ko kolje na šarova – jer, dobih ove godine četiri nagrade, tri samo za ovu knjigu...*³. Avaj, jaoh, vaj, oh, kuku i lele: *Vilov dole, pa Vilov dole, ko te vole taj te vole.* Šta će naša ćorava književna politika nego da pokuša gotovo nemoguće: daje i dodaje. No, Nogo samo balade pa balade. *Ovaj liričar sa epskim pretenzijama... autentični sledbenik vukovske koncepcije sveta, dakako u vlastitoj, pesnički prepoznatljivoj formi ...* (Sonet silovan duhom deseterca je odista vlastita Nogova forma.) *Da je ta poezija sam jezik, u njegovom egzistencijalnom obliku, jezik vukovski i vučiji*⁴.

Na ove konstatacije g. M. Pantića, rekao bih samo onu staru našku, ali univerzalnu floskulu: *Može da bidne, al ne mora da znači!* Pošto se mi i ne bavimo, otkad nas je otac nacije D. Čosić kalemio, ničim drugim osim politikom u književnosti, ništa nas ne sme iznenaditi pa ni *liri-*

2 Radoš Terzić - Če: *Poema o Če Gevari.*

3 Nagrada Vukove zadužbine Rajku Petrovu Nogu, *Politika*, 18. dec. 2003.

4 Prof. dr Mihajlo Pantić, *Politika*, 18. dec. 2003.

čar s epskim pretenzijama, pa ni autentičan sledbenik vukovske koncepcije sveta, pa ni jezik vukovski i vučiji. Ta poezija je sam jezik u njegovom egzistencijalnom obliku. Blago jeziku u Nogovom sonetu, imao se rašta i roditi, blago Vuku i vukovima poezije. Od Homera i Sapfe suštinska podela na epiku i liriku nije bila tako ugrožena dok se ne lati g. M. Pantić da objašnjava Noga. Zašto je to tako, zašto su poremećene suštinske podele? Nije to samo zbog toga što prof. Pantića i sl. profesore književnosti rodi profesor Sl. Ž. Marković, a profesora Sl. Ž. Markovića rodi prof. I. Bandić, sa sinovima svojijem: prof. T. Čolakom, prof. V. Milinčevićem, a možda čak i prof. J. Deretićem, svi iz iste svete porodice, a prof. I. Bandića rodi prof. D. Vučenov, a prof. D. Vučenova rodi prof. V. Gligorić. A prof. V. Gligorić? Ko rodi prof. Gligorića? E, prof. Gligorića rodi prof. Ždanov. Ali ni profesor Ždanov nije da nije bezgrešno začēt! Jer njega rodi partenogenezom – srp i čekić! I tu je početak geneze naše svete književne familije. Svi ti vojnici partije, kako su sebe samosvesno i ponosno nazivali, od političke balege partizanske socrealističke jugoknjiževnosti decenijama su uspešno mesili dobroj deci socrealističke kolačiće sudbine, **književne činjenice** njih nisu zanimale. A naša današnja politička platforma je, baš kao kod Vuka *isto to samo malo drugačije*, ili isti ti samo malo drugačiji, nema više srpa i čekića ali ima srpstva i čekićstva, krsta časnog i ocila, a sve je sadržano u referatu Filipa Višnjica, naručenom pre dva veka pošto počē seča kneževa. Mada u referatu, sasvim demagoški, stoji: *Tu kneževi nisu radi kavzi* (jer ih seku) *nit su radi Turci izjelice, al je rada sirotinja raja...* itd. Pa ako je to pre dva veka imalo nekog političkog smisla, da nije danas možda užasno retrogradno?! Gotovo svi naši vodeći tribuni danas, kao crni Đorđe u toj Buni, tu su negde na toj *plemenitoj međi*, pa i naš Nogo je tu, hoće da se umuva u istoriju sa svojim pesmama kao političko-žurnalističkim, a ne književnim, činjenicama. Podržan od prof. Pantića, koji hvali nekakvu Nogovu *vukovsku koncepciju sveta*, pa njegov nekakav *vukovski i vučiji jezik* – pesnik u svojim rodoljubivim drhtajima i zebnjama nikako nije sam. Međutim, sorabsko koketiranje sa vukovima svakom normalnom je na vrh glave, kao da su vukovi srpski patent. Čas jedu zlatnim kašikama, a čas ko vukovi u čoporima vijū po planinama i napadaju iznenada i s leđa opkoljene. Šta to posebno naško ima u vukovima, jesmo li mi možda stariji od starog Rima, dragi profesori? Šta je *Vukovska koncepcija sveta*? Da li u tu *koncepciju sveta* prof. Pantić ubraja i Vukovo *sklanjanje* skupocenih manastirskih knjiga i ikona po evropskim privatnim kolekcijama? Da li je Vuk to radio kako bi crkvenoslovenski i sve njegove tragove iskorenio iz svoje koncepcije jezika i sveta? Jedini književno relevantan junak koji je razumeo jezik vukova je Kiplingov Mogli, nikako Nogo.

Jedna od dominantnih crta poeta-patriota je umišljeno rodoljublje. Samo ko kralj Ibi kliknu: Narode moj! – već su u nadahnuću. *Mene sve rane moga roda bole* lebdi nad glavama tih pesničkih veličina, poruka njihovog preteče, koji je, takođe, lagao kao što i oni lažu. Kako je to moguće? Ta dovoljno je posetiti najmanju opštinsku bolnicu te se uveriti da jednog čoveka, pa makar bio pesnik patriota te se do srži uživljavao u opštu nesreću, čak ni sve rane jedne opštinske bolnice ne mogu boleti i hvala bogu što je tako. No, u odbranu ove omiljene parole o ranama, bolu i rodu ustali su oni koji veruju da su pesničke laži istini slične! Jesu slične istini, ali samo slične. Samo su kobajagi istina, ne!? Uobrazeni patriotizam našeg savremenog pesništva je traženje nove moralno-političke podobnosti, koja se ranije ogledala: do 48. u privrženosti Sovjetskoj imperiji pod čeličnom pesnicom generalisimusa Staljina, posle 48. u privrženosti Titu i SKJ, radničkom samoupravljanju i radničkoj klasi. (Miljković je pevao o moru za radnike, o Titu, Popa o samoupravljačima – da pomenem samo one najznačajnije.) A Nogo, šta je on radio? On je skupa s mladima čitave zemlje slavio Dan mladosti, recitujući kao najveći Titoljubac svoje stihove lično Josipu Brozu.

Danas politički i kulturni radnici, kakav je i drug Nogo nekad bio (*omajakovskio sam sebe,/ okrežio vrijeme/ pa/ sad/ rajkujem*), pokušavaju da kroz poeziju iskupe svoje zablude, te objasne svu ljudskost kulta zaborava koji uveliko negujemo. Naše božanstvo je zaborav, naša kultura je danonoćna molitva bogu zaborava. Podignimo crkvu Bogu Zaborava, Sinu večnog kratkog pamćenja i Svetom duhu – od danas do sutra! Ne može se reći da Nogo još uvek ne *rajkuje*, ali je sad i sebe i vreme petrificirao na svoj način, odnosno *ovišnjičio*.

Druga, slavom ovenčana pesnička knjiga, a pre bi se mogla zvati plaketom, *Nedremano oko*, sadrži šeststotinak stihova. Pošto pročitah *Lazarevu subotu*, te se upoznah sa Nogovom političkom platformom, nije me iznenadila lavina novih priznanja koja se sruči na pesnika i njegovo novo stihotvorenije. Sudeći po priznanjima, *samo četiri za ovu knjigu*, kako reče pesnik, jadikujući da su ga saleteli nagradama kao toljagama šarova, pomislih da sam se ipak ogrešio o pesnika te uzeh tu novu knjigu sa novim nadama u Nogovo pero. Pošto je, samo u nagradama, premašio za tri koplja prethodnog sebe, koliko li je tek u poeziji, pomislih, kao što misli sav nenormalan svet?! (Za prethodnih sedam-osam knjiga nagrađivan je: *Brankovom, Zmajevom i Isidorinom*, te nagradama *Đura Jakšić, Milan Rakić, Branko Miljković, Sveti Sava, Jovan Dučić, Branko Ćopić* /Tri Branka za druga Rajka! – lepa i korisna asonanca/, *Princ riječi, Zaplanjski Orfej, Zlatni krst kneza Lazara, Belovodska rozeta, Velika Bazjaška povelja, Pjesnik - svjedok vremena, Skender Kulenović, Žička Hrisovulja* – što će reći dve do tri po pakovanju, uvek istih pesama.)

Poslednje Nogovo ostvarenje *Nedremano oko* nije dalo vremena za dremku kako pesniku tako ni kulturnoj javnosti. Četiri najveće nagrade uverile su javnost da samo Nogova neprevaziđenost može prevazići samu sebe, a jučerašnje rodoljublje bez premca danas stremlji ka još višim visinama. Nogo, to su Himalaji rodoljublja, bez obzira što je poslednje od priznanja stiglo pesniku iz Maričevičeve jaruge u vidu *Odziva Filipu Višnjiću*, jer je on znao najbolju lozinku. Pre toga za isto delo on je osvojio: *Mešu Selimovića*, *Nagradu Vukove zadužbine* i *Vitalov suncokret*. Hajde, da vidimo, rekoh, to čudo od poezije patriotske, bogobojažljive i nogobogobojažljive, bogonogougodne i sasvim serbsko pripodobljene. I prvo što me baci na kolena to je debljina hartije. Shvatih odmah da je za izdavača bilo najteže kako da tu knjižicu *ugoji*, te joj i tako, samim prečnikom, doda na značaju. Hartija debela i bela, ali debela baš kao hartija po našim kasapnicama, gde kasapi i tom teškom hartijom varaju na vazi, mereći jeftino kao skupo. Knjiga tvrdo povezana da se ne raspadne kojim slučajem od težine sadržaja, unutrašnjeg naboja, visoke pesničke temperature i još ponečeg. Opremljena predgovorom iz pera g. A. Jovanovića, za one koji bez predgovora na razumeju poeziju, te pogovorom tj. beleškom o piscu, iz koje možemo videti sve što je Nogo želeo da znate o R. P. Nogu. Knjiga ima četrdesetak stranica pesama a sve ostalo su predgovor, beline, beleške o liscu-piscu i nagradama, sve u svemu, sa praznim listovima između posebnih delova, 65 paginiranih stranica. No, kad je obim knjige govorio nešto o vrednosti sadržaja!? Nikad, osim u slučaju *Bele knjige* nekadašnjeg Miloševićevog ministra za kulturu Milivoja Pavlovića. Jer takve kapitalne knjige, neosporno, više vrede kad su deblje. Ne pitajte čemu onda trud izdavača da jednu malecnu pesničku plaketu tako naduva, baš kao onu žabu iz čuvene basne!

Ali, to naduvavanje žabe, to je tehničko pitanje, to je stvar izdavačke politike, marketinga! Knjiga je izašla u nekad čuvenom redovnom kolu SKZ-a, oko koga se još mnogi savremenici tiskaju čekajući svoj red, baš kao nekad za mleko i ulje, o čemu Nogove hroničarske lirske gusle nisu guslale, mada je po g. M. Pantiću baš on lirski hroničar vremena, sa epskim pretenzijama.

Šta, dakle, običan pažljiv čitalac može naći u toj knjižici koja je *dobrano napuhana* sa svih strana. Uvodna pesma *Nedremano oko* ("šarenica nedremanog oka" sintagma, prilično oksimoronska, preuzeta od I. V. Lalića, takođe veoma religioznog pesnika odgajanog u krilu partijskih komiteta, koji je čitavog života prevodio pišući i pisao prevodeći) takozvani je ključ knjige. Hajde, da opet počnemo čitanjem po desnoj ivici, da vidim ima li kakvog iznenađenja, nečeg što po hiljadu puta nisam pročitao među rečima koje se slikuju (abab). U startu Nogo to ra-

di ovako: *štedro - rimuje - vedro - miluje* – dva atributa i dva gola glagola koji se svojim gramatičkim nastavcima rimuju bez ostatka – (omiljena metoda M. Alečković i mnogih drugih autodidakta iz naše slavne prošlosti). Pa dalje: *Oko - tvorcu - soko - ocu - kroče - bolom - Oče - oreolom* – ovde osećamo izvestan napredak, jer je pesnik uspeo da iznenadi čitaoca vezivanjem glagola da kročim, da kročiš, da kroče sa oče. (Da, al šta bi ti, Kroče – oče moderne tal. estetike rekao da si počem pročitao Noga!?) I poslednji katren: *visoko - sveće - Oko - Svevideće* – pesnik rimuje ukrštajući - *oko - a, visoko - i, soko*. (*Daj mi soko tvoje bi stro oko, ili leti soko nisko pa visoko*, peva naš narod). Eto vam pesnika, narečenog majstora stiha u raljama mehanike gramatičkih nastava-ka kao rima: *rimuje - miluje, bolom - oreolom, tvorcu - ocu*. Hajd u sonet da se slikujemo i u sliku da se rimujemo!

No, hajde, pođimo u dublja traganja za smislom Nogove popunjajke. Jer, priznaćete, rimerske kombinacije jednog jezika su ograničene, porimljavanje je gorak posao, često sasvim jalov, a naročito kad je sve to van novog konteksta i posebnog ugla gledanja na svet, Weltanschauung-a, kako bi rekao Niče, od koga je Nogo pozajmio samo brkove. Kod Noga, kažu kritičari njegovi, novo je ono staro-prastaro, stari konteksti, stara pesnička rešenja, ali u svetlosti nove državotvorne politike – pesnik vaspostavlja identitet naroda na nebeski tron.

Još sunce greje po navici štedro.

Stih sasvim očekivan, savim banalan, prastaro opšte mesto, sunce kad greje, greje štedro, tj. kad nije po *navici* zubato, jer sunce po *navici* može biti i zubato, sve zavisi od položaja sunca, ugla osvetljavanja, te i grejanja planete Zemlje po *navici* a bolje reći ekliptici. Ali, idemo dalje, možda će biti i iznenađenja, nečeg što je van navike čitalaca Nogove poezije.

I zrikavac se s nečujem rimuje

Dakle, jedan zrikavac se pokušava rimovati sa nečujem. Šta je nečuj? Nečuj – ono što se ne čuje. Zrikavac se, dakle, ne čuje, ili zrikavac ne čuje nečuj ali se, tvrdi pesnik, rimuje sa nečujem. Zrikavac se uprkos nečuju ne može rimovati sa nečujem, jer se zrikavac može rimovati samo sa rečima koje se završavaju sa “avac” (bukavac, skakavac, balavac, kukavac, punoglavac, plavac itd. kao što se Hercegovac rimuje sa: rovac, novac, sinovac) a nečuj se može rimovati sa: čuj, nečuj, prečuj, Pečuj i sl. Avaj, kako da se rimuje kad se ne čuje!?! Pa u tome je štos, reći će ljubitelji Noga – to je baš pesnik hteo da kaže, da se može rimovati s čim mu padne na pamet zato što se ne čuje. Ili možda pesnik piše *rimuje* a misli ko zna šta. Recimo: muzičko-ritmički se usklađuje jedan zrikavac i jedan nečuj! Malo morgen, književni sofisti, malo morgen! Nečuj i muzika zrikavca, pa i jednog jedinog, neće se nikad rimovati niti uskla-

divati, pa sve da Nogo dobije sve nagrade pod suncem koje greje po navici štedro. No, pođimo dalje u traganju za skrivenom poezijom u *otvorenom delu*. Dakle, šta radi jedan jedini zrikavac? Da ih je više da li bi i pesničkih problema bilo više? Nikako, jer baš taj jedan zrikavac nas baca u nerešivu enigm, jer prema tvrdnji pesnika, kad se jedan zrikavac rimuje sa nečujem – to se zove: ditirambi. (Ditirambi su u svom korenskom značenju svečane horske pesme.) Šta ćemo sad?

To ditirambi slave nebo vedro

Dobro, jasno je kad sunce sija da je nebo vedro, pa i to jedinče od zrikavca što se rimuje sa nečujem na silu boga nek ostane tu gde je u drugom stihu. No, Nogo i pored sve lepote i ditiramba i svečane horske pesme jednog zrikavca što je u dosluhu sa nečujem, nema razloga za sreću jer nas *Onaj ozgo* ne miluje.

I kad nas onaj ozgo ne miluje

Ta kakva je to onda svečanost! *Onaj ozgo* nema udela u milovanju sunca koje greje štedro, jer milovanje *Onog ozgo* je za Noga viši oblik milovanja. Čini mi se da Nogo baš nije ovde mnogo mozgo, jer da sam nešto *Onaj ozgo*, ja bih Nogu za ovo *Onaj ozgo* dao fus u guz ili nogu u zadnju ložu, bez pardona, jer takve metonimije a la *Nogo* nisu ništa drugo nego uvreda za *Onog ozgo*. *Onaj ozgo* može biti neki partijski funkcioner, kako nekada – tako i sada, ali to još nije Bog. No, *Onaj ozgo*, kasnije *Nedremano oko*, kao druga, naslovna metonimija-matofora, naslovna metafora čitave ove knjižice porimljavanja pravoslavne vere Nogove, po Nogu drema:

Zadremalo je Nedremano oko

Ipak je zadremalo, a ako je zadremalo onda nije *Nedremano u celini i celosti* kako bi rekao Žika Obretković, tvorac čuvenih oksimorona u čaršiji beogradskoj.

Ne ogleda se delo u svom tvorcu

Ovaj stih je apsolutna i nerešiva zagonetka. Kako je to Nogo poznao da se delo ne ogleda u svom tvorcu, to samo njegova intuicija zna. On misli da se to objašnjava njegovim potonjim stihovima, kao jednom posebnom spoznajom, jer kaže:

U ćuku će se odmoriti soko

A sin se neće poznati u ocu

Dakle, u trenutku kad se prestane ogledati *delo u svom tvorcu*, jer je *nedremano oko*, ipak, dremnulo, onda će doći do nekih metamorfoza, pa će ćuk (Nogova omiljena ptičja vrsta), koji je legitimno iz familije sova, preći u rod sokolova da se malo *odmori*, pošto se i *Nedremano oko* odmara, a samo pesnik kao probuđeni deo svog napaćenog naroda je povazan budan. A to da se *sin neće poznati u ocu*, to i nije neka tragedija kao što Nogo želi da nas upozori. Naprotiv, taj isti narod zbog ko-

ga Nogo toliko pati je, zbog opšteg napretka, uvek tvrdio da je mnogo bolje da sin bude bolji od oca koliko konj od magarca. Čudo je da to Nogo koga sve rane njegovog roda bole (pa i nagrade koje doživljava *kao toljage na šarovu*) to ne prihvata kao notornu istinu. Ako je, pak, Nogova misao sasvim nebeska, onda je to posebna laž koja zahteva teološki demanti - ni jednog trenutka Sin se nije odricao Oca, ni na krstu.

E, sad okoprčni Nogo, kao šlag na tortu, dodaje svoj prilog, svoj spor sa *onim ozgo*, kao Jov:

*Hoće li deca koja tebi kroče
Dok budan spavaš ugledati s bolom
Zato što si nas napustio oče
U tvojoj zeni svoj lik s oreolom*

Zašto se baš toga pitanja laća Nogo dozlaboga patetično? Da li to Nogo ide nezvan u svatove? On hoće da se spori s *onim ozgo* zbog svog naroda, on je kao neki samozvani narodni poslanik pred vratima *onog ozgo* te smatra da će uspeti izmoliti nešto veću milost za svoj narod nego što *Onaj ozgo* nudi. On bi, kao svaki rodoljubac, protekciju za svoj narod, jer misli da je protekcija uvek bila najbolje rešenje, pa i pred vratima *onog ozgo*. A možda se samo patetično folira, ko zna? Zato što je enigma nerešiva: *Onaj ozgo* budan spava, pobožna deca *kročila* krokom njemu, ali ne vide *svoj lik s oreolom*. Retorička Nogova deca neće ugledati svoj lik zasigurno, i pored pesnikovog brižnog pitanja. Jer zašto bi njihov lik bio s oreolom i kako da se ogledaju u zeni kad *onaj ozgo* drema, a da i ne govorimo da njegove zene nikad niko nije video. U poslednjem katrenu pesnik lamentira nad trenutkom, nekim iz nedavne, za nas neslavne prošlosti, pa kaže:

*I kada glave digosmo visoko
U crkvi nam se pogasiše sveće
Je li trepnulo Nedremano oko
Postidelo se Oko Svevideće*

Nogo je Jov nationale i on se spori sa *onim ozgo*, ne sporadi sebe nego sporadi zajednice, zbog onog što on mrtav ladan naziva – *Mi*. Drsko, bez stida i zazora, taj Nogo, liričar sa tragičarskom togom, onakav kakvog ga je *onaj ozgo*, i još poneko ozdo, dao, pita *Onog ozgo* da li se *postidelo Oko svevideće*. Jer čim smo mi kao glave podigli visoko (Srbi-ja se saginjati neće) u crkvi nam se pogasiše sveće. Zašto? Zato što se postidelo čak i Oko svevideće! Važno je da se *mi* svi skupa s Nogom nismo postideli!

Pa, možda se *Oko postidelo*, ako u kosmičkim razmerama stid postoji, ali ne zbog toga što je zadremalo dok je Nogovom narodu bilo teško, nego zbog toga što su Nogo i njegovi pajtosi pesnički, svojom propagandom i drugim sredstvima činili razna nečoveštva, kako drugim

tako i svom narodu. To što pokušava da podvali **onim ozdo** ni po jada, ali da *onom ozgo* proda rog za sveću – to baš nije lako. Ne poje Nogo sela radi, nego sebe radi, ali svo to pojanje mi liči na ono čuveno *pevanje cvrčka u zahodu* (ovde zahod nije zalazak sunca, ali cvrčak je Nogov).

Druga Nogoova pesma sa antičkom temom *Orfej i Euridika* je pesma gde Nogo sebe zamišlja kao Orfeja, a svoj zavičaj kao Euridiku. (*Snaga Orfejeve pesme i svirke bila je čudnovata; dok je pevao jata ptica kružila su iznad njegove glave, ribe su iskakale iz mora, reke su zaustavljale svoje tokove, stenje je podrhtavalo, drveće mu je prilazilo da ga zaštititi od sunca...*) Tako veli mitologija Grčka. A Nogo krčka – bosanski lonac! Treba stvarno nategnuti vijuge do prsnuća te pomisliti da se mit ovaj antički: o ljubavi i smrti, te snazi umetnosti, muzike i još ponečem, može pretvoriti u lokalpatriotsku lagariju jednog umišljenog rodoljupca, za koga je Lepršić naivno dete. Bilo je silovanja i silovanja, ovo što Nogo radi zove se silovanje mitologije. No, u prilog pesničkog idimidođimi pevanja evo poslednjeg stiha:

*Zato što te u donjoj
U kući neobičnoj
Iz smrti dozivam
Moj zavičaju
Moja Euridiko*

Mislim da Nogo ne mora tumarati po njemu nejasnoj helenskoj mitologiji, dovoljno je da kupi **one way ticket** do Sarajeva te da ga prođe muka zavičajnog nadahnuća.

U pesmi *Na Karakaju* Nogo se imperativno obraća izvesnom *Ti* - koji – *hodi Srpskom* te tome *Ti* – koji prisvojnim pridevom bez objekta, dakle nečim bespredmetnim - *hodi Srpskom* saopštava da u *perivoju mitskom razmirja dugo traju*, što ovaj *Ti* nije znao, jer ko će znati šta sve dugo traje u takvoj nogovskoj bedastoći od *mitskog perivoja*, kad *Ti* hođa po prisvojnom pridevu bez imenice, pogotovu kad iznenada i sasvim mistično dodaje *nepogrebjeni čajju i huje duše trskom*. Otkud taj nepogrebjeni čaj!? Ako ste mislili da Nogo misli na nepodgrejani čaj, grdno ste se prevarili i tu je debelo zeznut vaš horizont očekivanja, kao nešto ranije sa ona dva-tri Lazara! I ako ste mislili kako su tu na tom *perivoju mitskom* bile neke čajdžinice pa su tu naši pesnici pili čaj, samo u dubokom mahmurluku, pa šturnuli, zagrebali, a nisu platili – onda se opet gadno varate u smislu horizonta očekivanja! Ne, gospodo, nije to čaj-izmaglica tako draga čuvenom D. J. Danilovu. Taj čaj je čaj sa dugosilaznim *a*, kao vaj, avaj; jer je taj *čaj* deo očaj-izmaglice nepogrebene s dušama, koje u istom redu, stihu, *huje trskom* kako bi otišle *vodom drinskom Letinom zagrljaju*. Tu se pesničkom subjektu nešto muva u glavi na granici kao ono Karađorđu, samo što je Karađorđe jasno i glasno ob-

znatio svoju političku platformu, rekosmo već, u Višnjicevom desetercu, a Nogo bi sve to da malo postroji u bojne kohorte-katrene. Sve prošle tragedije tih ideja nisu dovoljne da Nogo promeni ploču, jer on živi u svim vremenima istovremeno. A količina zla u istoriji ga ne brine, jer je zločinstvo podjednako raspoređeno na sva vremena i sve narode i tu smo, kako naši rodoljupci kažu, jednako dužni i jednako nedužni, pa smo kvit sa svima. A kad je već tako, Nogo bez **mitskog** a lirskog **perivoja** neće nogom nikud da kroči. U drugoj i poslednjoj strofi pesnički subjekt ispostavlja svoje veliko zaveštanje ili amanet u vidu kondicionala. Jeste amanet, ali uslovno govoreći.

*Ako me ukopaju na ovoj međi kliskoj
gde zadušnice traju na reci rabu bliskom
nesmireniku drskom kakav to obol daju
Mrtvi u crnom kraju Ti koji hodiš Srpskom.*

Opet, naviknut na obole, Nogo traži neki obol i kod *ako ukopa*, a ako nema obola, nema ni kopanja. Da li je to pesnik već oboleo od obola? Ovamo jadikuje da ga tuku nagradama *kao šarova toljagama*, ova-
mo traži obol i od **mrtvih u crnom kraju**?! Čudno pitanje i još čudniji amanet. Otkud mrtvima prilozima za *nesmirenika drskog ako* bude ukopan na *skliskoj međi*. Nogo je mutan i kriv i sklizak ko mutna i kriva Drina. Jer zna Nogo, ali čuti, šta je sve skliznulo niz tu sklisku među kod Zvonika i drugde u ime humanog preseljenja a la Ćosić, koji je zapravo za Noga bio i ostao *Onaj ozgo*.

Dobro je što u *Pesmi ćuku* osim u naslovu pesme *ćuka* nema, jer bi siroti ćuk morao da ćuka po desetercu te da ga nagoni u sonet ko *vuk magarca na plot*. No ono što bi ćuku bilo teško, ćutuku je lasno. Šta je pesnik u vidu *Ćukove pesme* koju ćuka u desetercu isćukao? Pesnik nam nudi jednu sasvim našku apokalipsu: *Popanule zvezde sa nebesa/ žiške treću sa crnih kućišta/ Zalud srebro o dimnjake stresaš/ Mlad meseče Ne ostade ništa...* Dakle, *zvezde su popanule*, ali mlad mesec koji *zalud srebro o dimnjake stresa...* Zašto zalud, zalud nam se pitati!? Valjda zato što ne ostade ništa osim pesničkog subjekta, što ćemo videti odmah u drugoj strofi. *Osim ovog mucavog kukavca/ u gradini na samrtnom logu* (šta mislite, sa čim će rimovati "logu"?)/ *Sa javora otkucava tvarca/ Morzeovo pismo gluvom bogu*. Ta *tvarca što sa javora u gradini na samrtnom logu* je, možda, ćuk, onaj što se posle naslova izgubio, ili je sam pesnik, ili, prosto, **tvarca-telegrafista**?! Pošto nedremano oko drema, a Bog je gluv, uporni pesnički subjekt pokušava telegrafskim putem sa pravim informacijama o svom rodu. Šta *tvarca* – sa znanjem morzeove azbuke – *otkucava*? Uopšte to otkucavanje, to je omiljena radnja mnogih ovdašnjih pisaca, lažnih patriota, lažnih pisaca, a stvarnih tastera. Dakle, šta *otkucava tvarca*? Dva terceta u desetercu: *Što za vek zver ne pokla*

ljeljena/ za jednu je nojcu pokošeno. Tu se, izgleda, dogodio neki odstrel jelena, krivolov. Nogo se kiti arhaizmima kao crkva moštima, on je *emblematičan* za g. N. Petkovića. Pesnički subjekt tvrdi da je tragedija u tome što su jeleni ili *ljeljeni* naši, a lovci njihovi. Ali zapevke nije bilo jer je *zalivena nečujem*, baš kao što se već jednom *zrikavac rimovao sa nečujem*. Tu božiji telegrafista dolazi do jedne nebeske slikovitosti i optimizma jer kaže, završavajući otkucavanje bogu: *Procvetaće trešnja spepeljena/ Kad zasija što je ugašeno/ Padalice upali kandilo.* Jasnije bi i gluvom bogu i čitaocima bilo da je ovim redom rekao kako će: kad padalica upali kandilo zasijati što je ugašeno te će i trešnja spepeljena procvetati. Naravno, sva je prilika da je bilo logičnije da je poslednji tercet božiji odgovor na Nogov telegrafski prigovor, jer je u tom tercetu sve nadnaravno, što i priliči *bogu*, za ovu priliku gluvom, ne *tvarci-telegrafisti*. Ovako, teško je reći da je to **moгуće i verovatno**. Ali, ako *tvarca sa javora* otkucava a pesnički subjekt to sve razume i zapisuje, onda, nikad se ne zna!

U pesmi *Budilica i uspavanka*, Nogo budi, a Raičković uspavljuje. Naime, Nogo se koristi aplikacijama kako bi sastavio sonet koji je i *buji-paji i ustaj, Rano, svanulo je davno*. No, Nogo, pošto citira stih ljubljenog Raičkovića o poslednoj ptici *I onda se u vazduhu skameni*, odmah poseže za teškim rečima, pa peva na sav glas: *Smrcu vaskrsni naš svet skamenjeni...* Nekad je bila slavljena pesnička knjiga *Smrcu protiv smrti* kao poezija visokog partijskog patriotizma! Kome se Nogo obraća ne može se videti jer, kao što maločas nije bilo objekta, sad mu nedostaje subjekt, pa prvi stih glasi: *I onda se u vazduhu skameni* (Raičković se obraća ptici, a Nogo delu Raičkovićevog stiha u kojem nema ptice... No, nije ni važno, nećemo valjda u takvoj pesničkoj egzaltaciji tražiti logiku gramatike vukovskog jezika od dobitnika Vukove nagrade). U poslednjem stihu prvog katrena pesnik tvrdi da su *nevini prvi ubijeni*. Pomislio bi čovek da govorio o Srebrenici, ali Nogo ima svoj pogled na svet, vrlo rodoljuban i vrlo ograničen. On samo klepeće da bi sakrio istinu: *Nek zalede se u lednik smamljeni/ Glasnici crni snegom postideeni/ u belu nežnost crn im vrat okreni/ Nek zaspu kao skošeni neveni.*

Nuto momka i nuto pameti! – da se setimo starog Fočić Memed-age. Ko su ti kojima Nogo poručuje neka se zalede *u lednik smamljeni*? To su neki crni glasnici postideeni snegom. I još Nogo moli neku nečistu silu da: *U belu nežnost crn im vrat okreni* te da *zaspu kao skošeni neveni*. E sad ti *skošeni neveni* nek budu *rečju okamenjeni*, pa onda zove, poput Raičkovića, *dobre, gorke, zanesene*, te one *na pravdi boga tužne umorene* (opet ne kaže tačno gde i kako) *da legnu u krv malaksali sneni gavrani crni u beličastoj peni*. I na kraju svim tim svojim apokaliptičnim predikatima poručuje, kao i Raičković, da se uspavaju gde su zatečeni.

U jednom sonetu pesnik preporučuje *skamenjivanje, zaleđivanje, zaljublivanje, vaskrsavanje smrću, zakrvavljivanje, smamljivanje, skošenje, ponovo skamenjivanje, pa ustajanje, sneno malaksavanje, pa uspavljivanje* na licu mesta, mesta *zatečenosti*. Teško bi bilo *srpskoj nejači* kada bi ih majke uspavljivale ovim sonetom, ne bi bilo druge toj dečici nego da već u kolevci postanu šizofrenici.

U pesmi *Beli vuk*, Nogo, koji veoma škrtari sa velikim slovom, čak i Bogu onako bogobojažljiv i bogotražitelan to često uskrati, ne škrtari sa velikim slovima. Već u prvom stihu pominje nekakav *Đokin Toranj*. Pomislim: evo, najzad se otkao pesnik u Nogu, pa će nešto onako kao Vuk o *Crvenom Banu*. Pogotovo kad naleteh na stih u ovoj patetičnoj dramaturgiji *Đokin se Toranj nagne do Osnovnoga Vrela*, rekoh, najzad erotika! Ali, avaj ne, nikako! Peva naš Nogo sasvim ispravno politički o ratu krsta i nekrsta! Osim Tanatosa za Noga drugog Erosa nema – Nogo je naš akreditovani – Ero(s) onog svijeta. *Kada smo mi na njemu ovo je Đokin Toranj / Ako ga oni uzmu zvaće se Mala Čaba... Alah-il-ilalah na Malu Čabu hrli / Azija arlauče a pokućnice ječe...* Pesmu Nogo završava: *Nije ni tebi lako dole u Kokošinju*. Naravno, to je onaj hipotetički Njegošev orao što zimuje s kokoškama, a sad, po Nogu, predstavlja čitav naš narod. (Zašto hipotetički? Zato što bi kokoške u tom zimovanju sa orlom, kakav god da je, prošle gore od Nogovog *pijetla*.)

U pesmi *Tuga*, pesnički subjekt, o razlozima svoje neizlečive tuge, pojeći se poje: *Za ovu čašu vina/ Zaludu su Ti klali/ Agneca sa visina/Jer ostali smo mali... Za vine i nevine/ Svaki zalogaj grkne/ U Božjoj bašti sine/ A u meni se smrkne*.

Nije li lepše i logičnije: U Božjoj bašti sine/ Rastu odlične mrkve! *Tužan sam kao pingvin/ Usamljen kao drvo... Gasan i sit već svega/ Radosno grobu hodim/ Hajdemo u ložnicu/ Sestro nečija kćeri/ Razgori ugašeno/ Mada me ne veseli*.

Zašto ga *ne veseli*, kad *radostan grobu hodi*? *Ne veseli* ga što će *sestra*, eventualno, *nečija kćer*, u ložnici, što on lično predlaže, *razgoriti ugašeno*, a to ga *ne veseli* jer se pesma zove *tuga* i jer je pesnički subjekt *tužan kao pingvin*, što je u srpskoj poeziji, od Nogovog zemljaka Đoga ustanovljeno kao sinonim za tugu. U budućem rečniku sinonima verovatno će pisati: *pingviin*, *vidi tuga*, i obrnuto, *tuga* jednako *pingvin*, jer pingvini okreni obrni nemaju nikakvog razloga da ne budu tužni, kao što će sinonim za *usamljenost* biti nogovsko *drvo*, naročito kad je u šumi. Kad Nogo kaže *agnec*, on oseća iza sebe svu tugu crkvenoslovenskog pojanja **od Karpata do božijih vrata**.

U sonetu (opet sonet) *Poklade*, Nogo bi hteo nešto da kaže, sva je prilika, i o građanskim protestima protiv Miloševićevog samovlašća,

ali da kao osvedočeni Miloševićevac prospe tu svoj pogled sa svog uzvišenog domoljubnog stanovišta, kako bi pokazao jedan viši oblik zabrinutosti za još nerođene itd. Sve u svemu, u jednoj kobajagi ironičnoj intonaciji on se ruga demonstracijama: *Ovi će nerođene s mrtvima da okade*. Ti ovi su oni koji nose *pištaljke, čagrtaljke rogove i zvončice*, tu on pominje i neke *crne šišmiše što s kišobrana vise*, naravno to: *vise* rimuje sa *sise*, kao što rimuje *metli i petli*, te *piljak i patrljak*. Njegova umetnost rimovanja je nepresušna. Ali šta je pesnik hteo da kaže, to je teško ili gotovo nemoguće reći. Naime, on i nema tu šta da kaže kao nekad ugledni član Miloševićeve komisije za izbor nacionalne himne, on samo pokušava da zabašuri svoju rupu u savesti iz ugla nekakve nebeske zabrinutosti za naciu.

U *Nevesinjskom ikonostasu* Nogova rima puca kao Nevesinjska puška: *nevidime - ime; aparatu - ratu; snega - njega; rata - fotoaparata*. Uteha svih tih poginulih je, po Nogu, da će svi oni *stati s desne strane njega*. Ne kaže Nogo zašto su ti momci sa čitulja poginuli i da li ih i njegov lik i delo navedoše na pogrešan put, u smrt. Kao profesionalna narikača on zna znanje, on će naricati sa bezbedne daljine.

U jednoj od retkih, razuđenih pesama (slobodan stih, bez naročite strofe i rime) *I Homer zadrema* – Nogo kaže: *Kad Grke pretvori u svinje/ čarobnica je Kirka Srbina / Obrnula u vuka...* Kada je Odisejeve drugove, dakle, nekolicinu Itačana, pretvorila u svinje, a to beše prema predanju desetak vekova pre Hrista, Srba nije bilo, osim u najluđim otkrićima dr J. Deretića i sličnih naučenjaka, u Šenoinom smislu te reči, ravnih Nogu pesniku. No, neko će reći, kad može da zadrema Homer, može i Nogo. Može, bolan, ako se zezamo! Ali, sad dremljivi Nogo propoveda kao Popa, popinskom prozodijom; on se pretvara u popu te nastavlja kao svoju priču *Čovekoliki vuk/ naš predak/ Planinama se smuca/* (kod Pope se, ako se dobro sećam, *gromovi smucaju s munjama*) *Čim se zarati/ A ratuje se stalno/ K njemu odbegnu očevi/ U šumi s Belim Vuksom/ Vučje kolo vode... Valjda se razumemo/ Da je pas čovek/ Ostao bi vuk.* (Da ne reče ko Popa: *valjda se razumemo*, sve bi bilo jasnije – tj. oksimoron.) I Nogo sasvim popinski poentira: *Stara je Čarobnica Grke/ Povratila u ljude/* (kad čarobnica povraća, Nogu se događaju ljudi!) *Koga heksametar ispusti/ po desetercu se smuca*. Ali i to je i pesnički i faktografski netačno, dovoljno je podsetiti se ritmičke strukture heksametra pa shvatiti sve siromaštvo i monotoniju deseterca. No, Nogo je živi primer kako se to smucanje po desetercu isplati.

U *Baladi o tramvaju* Nogo tuži:

*Dremuckaju u mitskom tramvaju
U nesreći razdragani slavski
Ljuljaju se u nemom avaju
Pogorelci dugo ijekavski*

(U pesmi *Na Karakaju* mitski je bio perivoj, sad je mitski tramvaj! Rečju: baš koliko je perivoj mitski toliko je i tramvaj, nema druge!)

*Koje Višnji u Vavilon usu
Ti se i sad rađaju na panju
Mesto svoje nose glavu rusu
Obretnu na usekovanju
Zakovani u pokretnoj kući
U tramvaju ko u karantinu
Niko neće izaći ni ući
Samo Jona u predanje minu*

Nogo se u ove tri strofe obilato služi svim svojim znanjima i neznanjima te kao i obično, poput mitskog Marka, cedi suvu drenovinu nemogućih analogija. Kao što smo videli, tramvaj je *mitski* a putnici *slavski razdragani u nemom avaju*. Ko su ovi putnici u *nemom avaju*, mada *slavski razdragani*? Oni su *pogorelci dugo ijekavski* – otkriva nam pesnik. Oni su, dakle, *dugi ijekavci, pogorelci* i zato su *razdragani slavski u nemom avaju*. Baladično da ne mož' bit' baladičnije. Ali, ali bolje je reći avaj, oni su i oni *Koje Višnji u Vavilon usu* te se oni *i sad rađaju na panju*. Nema šta, reč je o mitu o *Vavilonskoj kuli!* Ili nas, možda, pisac upućuje na *Vavilonsko ropstvo?!* No, kakave to veze ima *sa dugo ijekavskim pogorelcima* to niko ne može prokužiti!? Šta je to Nogo, skupa sa svojim Višnjim, usuo ili nadrobio, teško je shvatiti: to su neki koji se *rađaju na panju* a ne nose svoju glavu nego *glavu rusu* (crvenkastu, riđu, rumenu, rujnu, ili, pošto često ignoriše velika slova, nose svoju glavu nekom Rusu), *obretnu na usekovanju*. Dakle, to su ljudi koji su: *u mitskom tramvaju, u nesreći razdragani slavski*, što *ljuljaju se u nemom avaju*, jer su *pogorelci dugo ijekavski* te su zato oni, otkriva nama Nogo, *koje Višnji u Vavilon usu*, jer se *i sad rađaju na panju*. Nogo sve to radi u skladu sa etimologijom svog prezimena – nogom. Usekovanje se vezuje za Jovana Krstitelja, a Nogo pak želi da proširi značenje ove priče na svoj narod, koji je, po njegovoj ličnoj mitologiji, sve Krstitelj do Krstitelja. No to nije kraj ovog mitsko-baladičnog stanja pesnika u trenu dok u gromoglasnom avaju tuži za svojim narodom *razdraganim slavski u nemom avaju*.

Dakle, taj siroti narod sa crvenkastom, umesto svojom glavom, a pogorelci dugoijekavski u *nemom avaju i slavski razdragani*, koje ***Višnji usu u Vavilon*** i koji se *i sad rađaju na panju* (zbog *usekovanju*), te su mučenici još i *zakovani u pokretnoj kući u tramvaju ko u karantinu* pa nikom nema ni unutra ni vanka – i ko bi znao šta će s njima osim Noga. Jer, nisu samo Nogovi dugoijekavski sunarodnici sa tuđom glavom, već je to, sva je prilika, i sam pesnik. Ko zna čiju glavu nosi sam pesnik, kad odjednom, opet Jona: *Samo Jona u predanje minu*. Crno na belo pesnik

sa zamenjenom glavom u poslednjem stihu trećeg katrena: *Samo Jona u predanje minu!* Siroti Jona, blago njemu, narod u tramvaju-ribi a on levitira – minuvši mimo pravo u predanje. Nije ga dovoljno kaznio Bog te ga bacio u riblju utrobu, nego ga sad i Nogo šutira tamo amo po predanju, e kako bi minuo pored tramvaja levitirajući, valjda, i kroz vazduh, i kroz predanje – a sve zbog poređenja Nogovoga: tramvaj - riba. Tek, sa Nogom počinje predanje o Joni, jer ga je tek Nogo pustio da mine u predanje, a mimo tramvaja krcatog *dugojekavcima slavski razdraganim*. Tek sa Nogom svaki mit je uporediv sa sudbinom našeg roda po principu: tresla se gora, rodio se miš. Kao što znamo, Jona je starozavetni prorok kome je Bog poverio zadatke u vezi sa Asircima i on ih je uz mnogo peripetija ipak izvršio. Da li je Jona na lađi, da li u velikoj ribi ili u Ninivi (mitskoj, dakako), to nam pesnik ne saopštava. On je, kao što pesnik veli, samo minuo u predanje, da bi uvećao tragediju dugojekavaca. Ali on je i bio u predanju iliti mitu, pa kako je onda minuo iz pesnikovog danas i ovde u predanje?! I šta je on tu, taj Jona, tražio, osim da još malo sludi te ljude zakovane u tramvaju, te se pokaže kao utvara i ode u predanje. U četvrtoj strofi kao da nas Nogo vraća u mitski Vavilon, ali sad onaj iz vremena Kule vavilonske, a ne ropstva vavilonskog (ono kad je Višnji uso one koje Nogo naziva “koji”). Zašto je Jona minuo u predanje? Po Nogu:

*Da ne bude kad jesmo da nismo
Usred Kule epski apostrofi
Rikošetom pomešaše pismo
U pravilnoj u krvavoj strofi*

Ovde bi trebalo tražiti pomoć nekog znajše kako bismo raspleli enigmu-pletenicu smisla i besmisla, tragedije zvane rat sa jezikom. Dakle, šta se tu, po nama, događalo: Nogov narod i sam pesnički subjekt su u tramvaju, da ne bi bilo *kad jesmo da nismo*, a tramvaj je *Usred Kule*, plus *epski apostrofi* koji *Rikošetom pomešaše pismo/ U pravilnoj u krvavoj strofi*. Dakle, neki su pravili krvlju neku pravilnu a krvavu strofu te su rikošetom pomešali pismo u sred nekakve Kule sa epskim apostrofima. Šta su epski apostrofi, osim ako nisu proteze za ritam ili rimu? Koji to *pomešaše pismo*? Kakva je sreća vratiti se natrag u tramvaj, makar on bio i lazaret: *U tramvaju ko u lazaretu/ svak je za se rođače gubavi/ Cvili Hristos sam u Nazaretu/ Popljuje ga (šta mislite ko?) njegov rod (šta mislite kakav?) ubavi*. Jer šta se najjasnije rimuje nego *gubav i ubav* – kad ubavom dodaš “g” eto ti gubavog, i obrnuto – a šta je u najvećoj opoziciji nego baš *gubav - ubav*. Nogo je, kako se sam legitimise, vučje naravi te voli jake i nespojive pojmove, a sa istog razloga tako ofucane i početnički sirove. Nogu se to prašta jer on je majstor nacionalne lagarije. U tim rikošetima, a bilo ih je po njegovom Sarajevu podosta, nije bilo nikakvih pravilnih strofa, već jedne arogancije njegovog naro-

da na čelu sa takvim epsko-lirskim dušicama kakav je i Nogo. Pakovati epiku u liriku da se lakše guta – to je deo njihovog specijalnog rata za naše korene.

A sad da se malo pozabavimo Nogovom čuvenom upotrebom epskog vokativa u službi nominativa: *svak je za se rođače ubavi*. Kakav je smisao stiha: *Svak je za se rođače ubavi?* Kakva patina, kakav junački ton! Patina ko batina, ton kao slon u staklari! Da li je tačno da kad čovek nema drugih rođaka, onda u naškoj nuždi za rođacima, sam sebe mora uzeti kao rođaka? Osim ako ne računa sa Nogom koji je rođak svim dugim ijekavcima. U Nazaretu Hristos nije cvilio. Uostalom, Nogo valjda zna da nije cvilio ni na krstu. U Nazaretu on nije bio popljuvan, pošto je u Nazaretu živio sa svojim roditeljima (Sveta porodica) pre početka “svakog javnog delovanja”. To je bogotražiteljni Nogo trebalo da zna bez obzira na rimu *lazaretu - Nazaretu*. Nije sve što se rimuje istina, kao što je gotovo sve što narečeni pesnički subjekt rimuje pesnička besmislica u službi ideologije organicističke, nacije kao jednog jedinstvenog organizma u kojem kuca Nogovo lirsko srce sa profanim moštima epike i *kojekude* pabirčenih mitova. I, gle, narode, razrešenja ovog košmara zvanog *Balada o tramvaju!*

*Iz tunela u nebeske dveri
Ranama kad overiše vizu
Sa ljudima spandaše se zveri
Utom tramvaj stiže u remizu*

Verovali ili ne – tu je kraj balade. Dakle, tramvaj je stigao u remizu, po svoj prilici nebesku, jer to su nebeski tramvaji za nebeski narod. Međutim, tu je bila i neka granična kontrola na izlazu iz tunela, jer su putnici ranama overavali vize *razdragani slavski u nemom avaju*. Šta se na kraju desilo? Dugoijekavci su postali sodomisti jer su se spandali sa zverima, odnosno, sudeći prema Nogovoj sintaksi, zveri su se spandale sa ljudima, te izopačenju nije bilo kraja. No, na sreću, dok su zveri radile neke stvari sa ljudima, tramvaj je onako *zakovan*, onako *gubav*, onako *razdragan*, onako *kao karantin*, stigao u *remizu*, odnosno u tramvajске štale. Stari su teoretičari govorili kako često delo bude snažnije od pisca, kako ono pobedi, nadržaste pisca te nastavi samostalno da živi. Evo tog primera sa našim Nogom. Nogo htjede napisati baladu, patriotsku, bogobojažljivu, mitsku i svemirsku, moralno-politički podobnu u svakom slučaju. Avaj, napisa jednu raskalašnu pesmu punu najneobičnijih ludosti, kao da je bio mahmuran dozlaboga, te je na kraju čak otkrio da su se spandali ljudi i zveri, te ko zna šta se tu događalo u toj remizi iliti štalima (tramvajskoj).

Tako to biva kad se najlepše sniva, a u stvari se malo zna! Nogova pesma je valjda zbog **vavilonskih zračenja** postala čista pometnja, jer pesnik ne razume šta govori, te je pobrkao sva vremena i sva predanja:

Vavilon, Jonu, Jovana Krstitelja, Usekovanje, Iroda, Nazaret, Hrista koji cvili... Stvarno se valja uhvatiti za glavu i leleknuti: Avaj meni, do boga miloga kad *usred Kule* (valjda Vavilonske) naiđete na epske apostrofe koji su kao *rikošetirane granate u strofi krvavoj*, mada *pravilnoj*...

A to kako se *Vavilonska kula* srpske političke konfuzije uvlači u poeziju i postaje legitimna književnost hvaljena i nagrađivana, i to što je to obična papazjanija, to nije ništa neobično, jer pesnici su tu da mute zamučeno i da do besvesti ponavljaju – mutno je to sve u nama, i sa nama, jer pesničke laži...

U pesmi *Črte i reze*, Nogo se sasvim moralno podobno ljuti na *Varvara što nebo kontroliše*. Jer Srbi bi, po Nogu i njegovim istomišljenicima, da budu nebeski narod, ali nemaju dobru avijaciju te, mada nevarvari, ne mogu da kontrolišu svoj jedini legitimni posed – nebo. Ali pre nego što izrekne basmu *A krst se sam zatvara u šapu belog vuka* (ovde beli vuk piše malim slovima; Nogo je u svemu dosledan osim u ponečemu: ne drži se striktno ni “meke” ni “tvrde” interpunkcije, a velika slova mu često niču i po sred perivoja-redova kao korov, bez obzira da li su toponimi, lična imena ili, prosto, glagol – *Nižem*, od glagola nizati), Nogo brine za sveslovenske probleme, pa kaže: *Ne bruj bekavica niz slovensko ulište/ Već rugaju se mužu u romejskoj odeždi/ Što s hramom na rukama od Vladičice ište/ U moru agarjanskom bar inok da ne dreždi*. Ko ne razume šta pesnik kaže, evo mogućeg prevoda. Dakle, pesnik je čuo da se sricanje glasova slovenskijeh ne čuje niz pčelinjak, jer Sloveni su isto što i pčele, a pčele su jedan od simbola Hristove nauke, već se neko ili netko ruga mužu u vizantijskoj (romejskoj) nošnji (kakva je ta nošnja vidi freske sa ktitorima), i taj neko, taj muž u romejskoj odeždi sa hramom na rukama dreždi u moru agarjanskom (neverničkom). Nogo je u ovoj pesmi za svesrpsko jedinstvo i vapi za sabornošću jer kaže: *Za trpezom od vražde u razbratničkom kolu/ gde satera nas Varvar što nebo kontroliše/ to smejem se kad ridam to radujem se bolu*. Ne zvuči li vam ovaj poslednji stih kao tipična reakcija histerika. Da li je neminovno da svaki javni nacionalista privatno bude raspeti histerik. Sve u svemu književni šovinizist?

U pesmi *Dozivanje oca* Nogo nam na kraju otkriva svoj pragon: *Uvek kad viju vuci srce mi jače tuče/ Požuri da se rodim praoče beli vuče*. U ovoj pesmi Nogo *beli vuk* piše i velikim i malim slovom, u pesmi *I Homer zadrema*, pak, *Beli Vuk* je za njega ime i prezime. Kad Nogo drema – odgovora nema. U istoj pesmi, nekakvom ćopavom četrnaestercu, jer mu i pre i posle velike cezure stopa ćopa, on se opet priseća svoje sove iliti ćuka, samo je ovde sova ćelava i huče (zbog rime *Vuče*), nekakva varijanta ćelave pevačice (ptice). Nerođeni Nogo zavija: *Okota tvoga okot još krvav i slep čekam...* Nogo se pojavljuje kao autentični animalist: *U crkvi poju Oče a odjekuje Vuče* (Dva reda ispred: *ćelava sova*

huće.) Te tako kao predinkarnaciju samog vukolikog Noga – Nogo svoj sonet *Dozivanje oca* završava kapitalnim zavijanjem: *Uvek kad viju vu- ci srce mi jače tuće/ Požuri da se rodim praoče beli vuče*. Nogova fajter- ska narav nema više vremena te insistira da se rodi. Tu gde mu je prao- tac, *belog vuka* Nogo tretira malim slovom, a već u sledećoj pesmi, tamo, pak, gde je vuk konobar, *Tajna večera: Jer od ponoći Beli Vuk nas dvori* – velikim.

U pesmi *Tajna večera* Nogo ima svoju verziju Tajne večere kao somnabulnog zbitija borbe za našu stvar.

*Anđelima su podrezali krila
A Arandela strpali u žicu
A još se sveća nije ugasila
Ni prvo slovo spalo na ižicu.*

*Jer od ponoći Beli Vuk nas dvori
I ne da da nas čaše mimoiđu
Vij vuka nije molitva na Gori
Ne čeka svece s ikone da siđu
Ni anđelima da uzrastu krila
Ni Arandela da povadi mača
Nad vekom mu se senka izdužila
I odvojeno od tela korača.*

(K-raj!)

U prvoj strofi Arandel, u poslednjoj Arandel? Nogo opet dre- ma, i kad je u pitanju *Tajna večera*.

Anđelima su podrezali krila – kao da je reč o guskama, pesnik po- drezuje krila Anđelima kad mu padne na pamet, samo zbog knjiške dra- matike. *Beli Vuk* je konobar: *I ne da da nas čaše mimoiđu*. Nogo nam *Tajnu večeru* predstavlja kao nacionalni pičvavz sa mnogo čaša. On opet brka babe i žabe i sve trpa u bosanski lonac! Otkud *Arandel* ili *Arandel* na *Tajnoj večeri*, otkud *Beli Vuk* u belo- konobarskoj bluzi, otkud *vij vu- ka nije molitva na gori*. Ali sve u svemu: *Opet se nešto iza leđa Bogu* događa sa Nogovim narodom, on to vidi bolje od ostalih, zato je rodo- ljubac. To je za Noga *Tajna večera*, no ova *Tajna večera*, koju je samo Nogo video, odista bi bila jedna od najtajnijih večera samo da nam No- go nije drukao svoje stihotvorenije.

U pesmi *Ne gledam kroz prozor* čeka nas sasvim drugačija pro- zodija, pesma u slobodnom stihu. Tu pesnički subjekt sebe zamišlja kao Ofeliju, ali sa produženim trajanjem, koja, ipak, stanuje u manastiru: *Jer ja sam Ofelija/ Stanujem u Manastiru*. Ofelija bi naravno stanovala u ma- nastiru da je poslušala danskog princa, ali pošto nije, poslušao je Nogo... U jednoj od strofa ove pesme nevezanog stiha, pesnik se pojavljuje kao

Ofelija-fantom: *U gradovima razvaljenim/ U hramovima porušenim/ Cvrkuće sramota*. Da li je ikad ikom od njegovih kritičara bilo u tzv. horizontu očekivanja *cvrkutanje sramote*. No, nije sramota što u horizontu očekivanja nikad niko nije zamišljao kako *sramota cvrkuće*, nego otkud sad Nogu, prvom evropskom pesniku junačkih soneta, to **cvrkutanje sramote**, nije li sramota za njegovu patetičnu prirodu **cvrkutanje sramote**. A o Nogu, alijas Ofeliji, koji stanuje u manastiru, da i ne govorimo!

Već u sledećoj pesmi posle sramote, bez stida i zazora i, van svake sumnje, neverovatnog i nemogućeg **cvrkutanja**, u pesmi *Tropar u dva glasa* isti pesnik gleda kroz neki drugi prozor, drugim očima, te veli tropareći: *Ko kroz prozor videla si vedrinom udesa/ Smrt na krstu san u grobu...* Eto, ovde pesnik poseže za takvim slikama kakva je *vedrina udesa!* Jer ovde je pesnički subjekt sa svim svojim porodičnim tegobama i u tridesetim godinama, isto kao Božiji sin. On tropari, peva tropar samom sebi, a kao inspiraciju i razlog svoje tragedije uzima to što je u tridesetim godinama. Tu on ima i takve sintagme, pored *vedrina udesa*, kao što su: *Koprena bola, na jagnjetu plaštenica, rušna suza u purpuru, poje praščica i tvarca*. Ta *praščica i tvarca* peva: *O Hristovim ko o svojim čistim tridesetim*. Projektujući, sasvi skrušeno, Hrista u Noga i Noga u Hrista, pesnički subjekt, *praščica i tvarca*, peva o *čistim tridesetim*, još samo da mu neko poveruje u te njegove *čiste tridesete!*

U pesmi *Drugi dolazak* pesnik već u prvoj strofi-katastrofi tvrdi da nas je *po predanju vučica zadojila*. Gde nas je *po predanju vučica zadojila?! Ne možemo a da, sa usklikom, ne zapitamo. Ne mogu da verujem da Nogo ne zna koga je po predanju vučica zadojila! Opet bosanski lonac predanja, a la Nogo! Ako Nogo voli da se lažno predstavlja kao pronalazač nekakve nadistorijske istine o nekakvom slovenskom-srpskom predanju, onda se to gigantsko pitanje ne rešava jednim ovlašnim stihom. Ili je, možda, naš Nogo Mogli, čovekovo mladunče, jer su za Noga sva predanja istinska *Knjiga o džungli*. Nogo luta kroz predanje kao Mogli kroz džunglu, on misli da je toliko moćan da prepravlja predanje kako mu rodoljublje nalaže, a rima kaže. *Ne znamo što su znali i jare i magare*. Dobro, hajde, nek mu bude, neki će se uvrediti, neki neće. Još pesnik tvrdi, parafrazirajući Jevanđelje, kad je *onaj koji jeste došao, mi ga nismo prepoznali, ali, ipak, uprkos i protiv svih očekivanja: Lipovom krstu krotki pristupili su vuci*. Tu su amblemi: lipa – slovensko drvo, pa krst od lipe, pa vuci što primaju veru, pa trt mrt. Eto, kako smo neki Nogovi *mi*, kobajagi primili hrišćanstvo, ali smo u srži, kao i sam pesnik, ostali vuci u ljudskoj koži.*

U pesmi *Kenotaf* pesnički subjekt sebe doživljava kao praznu grobnicu nekog svog pretka: *Tvoj sam grob koji nemaš što šoboće i zveči!* No, na tom tužnom kenotafu najtužnije su samo dve rime: “eči” i “ola”. (Čitajući desnu ivicu *Kenotafa* vi ćete videti maestralno ukrštanje ab-ab:

Reči - ječi, spreči - zveči, reči - reči, bola - smola, zbola - smola, tmola - pola.) Što sve skupa odista **šoboće i zveči!**

Treći, i poslednji, deo knjige, koji je već na 37. stranici, počinje pesmom *Čuo sam pesmu sirene*. Tu je pesnički subjekt neka varijanta Odiseja, jer kod Noga nema malih analogija. Pesa je za ovog mitsko-mitomanskog st(v)araoca sasvim friška. Odnosi se na Nato bombardovanje. Nogo, dakle, veli da nije bio vezan za jarbol te mu je stoga i stih ovog puta nevezan, te da nije u uši stavio vosak kad počnu *Šizela i Smirela*. Budući da smo uveliko osećali njegovu "tvrdoću na ušima" u prethodnim stihovima, s radošću pomislih: *Od sad će to biti čisto milozvučje, izvadio je vosak iz ušiju*. I gle, kod ovog arheologa jezika, najednom, nešto iz slenga: *Šizela i Smirela*. Nogo ne odlazi u *podrume donje nego tamo gde buja radioaktivna trava, a nedremano oko se sklanja od stra' u samog Noga*. On je surogat svevidećeg. I zato zapeva: *Srbijo Šarena Barko/ U nebu agarjanskom/ 78 noći i 78 dana/ Pospani Gospod/ Mikrofilmovana/ Dela svijaja/ U moje oči sklanja... Sve samlji Srbiji vode rat*. I namah: *Znam ko će na Kuli/ Na Nebojšinoj/ Kada se sve prevrne/ Zvezde povatati/ Ali/ Ko je izbrisao/ Ararat// Romori Filip Višnjin/ Za jarbol prikovan*. Opet čudo patetike i prepotencije jednog naduvanog patriote. Srbija je Šarena Barka, ali u nebu agarjanskom (neverničkom) Ararat je neko izbrisao, Filip Višnjin je prikovan za jarbol, a pesnik preuzima mikrofilmovana dela gospodnja jer je sam Gospod pospan. Eto kako se pravi nova moralno-podobna poezija, svi su krivi, čitav svet, a mi smo nevini! A gde mu je tu književnost, književna, umetnička činjenica. Ovde bih morao podsetiti vernike Nogove propovedi da se sete Liliputanaca i Gulivera, te da konačno pročitaju ono mesto kako je Gulliver ugasio požar na dvoru kralja Liliputa.

U pesmi *Tužbalica* Nogo je očajan do samih korena svog bića te je i njegova slika Srbije katastrofična: *Da Zorilo i Noćilo i troglavi gle Balačko/ Večeraju pomrčinu Srbijice crna tačko/ Na kraj sveta krajem veka nekrštene jedeš dane...* Rodoljubivo tepanje Srbijice iz političkog žargona se seli u poeziju, možda je i obrnuto. Ali tu su i neki marsovci koji kukuriču i Miloš (Milošević?) koga razapinju sa Barabom i Hristom. Poslednji distih je totalno pomračenje: *Na Nebojši Jakšićevoj slepom suncu briju veđe/ Zabaso si nagrailo u neslano mesojede*. Tako preti pesnik *nagrailu* neslanim mesojedom, kao da ga izaziva na dvoboj: *strašni nagrailo* s jedne, a Nogo s druge strane crte. Opet Liliputanci i njihov pesnik.

U trećoj strofi pesme *Molitva* – Nogo moli Boga: *Ugasi Bože svice/ Isključi Tvorče cvrčke/ Utišaj lastavice/ I ćuka uvrh smrče*. Opet taj fatalni ćuk, koji je ponekad i sova. *Zakoči Svemogući/ Što ćurliče i vrvi/ A s tišinom će ući/ Blagosloveni crvi*. Eto vernika! Priziva crve da ga pojedu i još ih naziva blagoslovenim. I sve bih mu to oprostio i to što posle

njega propoveda potop. Nekad je čoveku patrioti zaista teško da se toliko muči za svoj rod, nije lako biti dežurni rodoljubac – neka, neka bude i posle Noga potop, nekako će već neko isplivati iz tog mulja, ali ne mogu takvom rodoljupcu oprostiti banalnost rime u tom tako tragičnom trenutku: *vrvi- crvi!* Ne ide to tako! No, to još nije kraj! Šta će ti crvi u Nogovoj molitvi? *Da uzvise čoveka/ I razbrbljaju javu/ Od sveta i od veka/ Okrenuo sam glavu.* Ovo je izjava koja je data pre nekoliko ogromnih priznanja koje je Nogo uredno ukravaćen primio, te je tako, po ko zna koji put, izneverio ne samo svoju Muzu nego i svoje četece verne.

Od sveta i od veka okrenuo sam glavu.

Na sreću nije bilo tako, jer pesma je za Noga samo poza, on je bard našeg pesničkog glumišta, Nogov lični život je pozornica nacionalne drame. Ali i pesnički subjekt ide tamo gde i car ide peške. Ne? Sledeća pesma sasvim poništava Nogovu totalnu rezignaciju, te nam je svima, zabrinutim za samrtna raspoloženja pesnika, laknulo. U pesmi *Razroko* Nogo opisuje stvaranje sveta sa velikom radošću rimujući: *slovo - ovo, videla - postidela, rukopisu - opisu, ponavljaše - javljaše, Boga - ovoga, rime - ime* (i sasvim amaterski rimuje po abba shemi), *ovo - pesnikovo, razroko - oko*. Ali, neka rime ostanu u drugom planu, kao što po svojoj banalnosti i moraju ostati, zanimljivo je kako pesnik u svojoj egzaltaciji vidi sebe kao dvojnika Boga, jer tvrdi: *Gore i kad spava Nedremano Oko/ A dole dvojničko oko pesnikovo.* Šta će ta dva oka gore i dole raditi? *Suncu će molitvu sricati razroko.* Zašto će sricati suncu molitvu? Zato što *rukopisac još ne nađe ime.* Čemu rukopisac još ne nađe ime? Nekakvom *ovog!* Što pita pesnik suzu: *Možeš li nas Suzo spasiti od ovog.* Mada je sve u ovoj pesmi prilično razroko, jer brinu i nadgledaju i Tvorac i pesnik, ipak je to sve **plač božiji**, ne samo što je molitva puna suza. Ili je možda problem u duploj ekspoziciji, pošto je razroko?! Ili je to čista optička varka vašarskog kaleidoskopa.

Najzad, Nogo u ulozi Jova! To je ono što smo najmanje očekivali. *Knjiga o Jovu* je pesma u nevezanom stihu, gde pesnik prozodijom Biblije, baš kao Jov, vodi spor sa Bogom te ga pita: *Šta je čovek/ Da ti je toliko važan.* Pored toliko kosmičkih poslova, Bog pesnika svaki dan pohodi te ga pesnik naziva nadzornikom ljudi, pak ga onda pita: *Zašto zli u životu ostajul Jesi li i njih sazdao.* Pravo pitanje za jednog Boga: Zašto zli opstaju predstavljajući se dobrim rodoljupcima, varajući sve? To ne pita Nogo, to pitam ja, ne, ne Boga već Noga. Nogo i Jov – kakva burleska! Zašto se uvek iznova, sa jednakom radošću, igramo patriota i izdajnika, žandara i lopova?!

U pesmama *Čele Rašovića* i *Pismo grobolomcu* Nogo, nepažnjom ili u preteranoj ljubavi prema rodoljubnom uzoru, zalazi u resor Bečkovićev, koji je zakonom zaštićen, a snagama reda obezbeđen, jer se bavi njegovom sasvim lirskom temom posrbica i poturica. *Kad bi počem da-*

nas ljutno Arnauta/ Pa sam ugazio (obično se kaže ugaziti u...) *usred Podgorice/ Tebi bi dukljani nove poturice/ S leđa na plećima prozor otvorili/ I kroza nj naizvrat sa suncem zborili/ Pa kuku i lele Lale i Drekala/ Zalelekali bi kad te s konja svale/ Nastrek Mark Miljani da ti ovo večer/ Na tu gordu bistu ne ustaknu keče...* Čisti Bečković! I, bez obzira na upotrebnu vrednost ovakve retorike, Nogo tu nema šta da traži, to je nacionalni zabran, tu *ugaziti* niko ne sme, a da ne *ugazi* u.... U pismu *Grobolomcu*, opet kao Bečković u svojim čuvenim retoričkim paradama u službi roda i jezika, Nogo peva: *Onaj si što živi kad se bližnji muče/ Svi što su ti ikad dobro učinili/ Činili su sebi a tebe mučili...* *Ko streljane strelja čije je siročje*, pita se bečkovićevska poenta u Nogovoj pesmi i raspaljuje jezivu mržnju, lira kao mašinka. *Mašino mašinko moja*, pevali su vojnici partije, vojnici sinovi nacije pevaju isto jednoulmje.

U pesmi *Gle Srbi* Nogo se pretvara u Popu, sa velikim i malim početnim slovom, kad je reč o prozodiji, ali opet Bečkovićeva politička škola: *Vodi ih nevidljivi/ Crnorizac/ Koga su turci spalili/ plamenom tih kostiju/ Oni se daljinski greju*. Sveti Sava i **daljinsko grejanje?!** To bi mogao povezati samo Popa, Nogo nikako, jer je imitator.

U pesmi *Suzna molitva* Nogo, kao Rilke u pesmi *Der Panther*, stoji ispred rešetaka divlje zveri, ali ne muči ga sputana sloboda zveri, već on muči svoju patriotsku muku jer ne zna ko u kom robija *on u vuku ili vuk u njemu*, i to: *U zbegu koji još zovu Srbija*. Tu on dalje podseća na simbole svoje omiljene: *tvrda azbuka vučija* (što rimuje sa *Srbija*) i *vatra sa Vračara* (rimuje unutrašnjom rimom: *zgara*), ali dalje, obnevideo od suza, on pita nekog od koga sve počje: *Ako si onaj od koga sve počje/ Na čije oči naša tuga sija/ i stid i jarost utrojenog pretka/* (ne brinite, biće od početka) *Senko u temelj živa uzidana/ Nerazlučena s nama od početka/ Suzna molitvo Oca Svoga Oče/ Izvedi krotki čopor iz zindana/ Da pod lipama liturgija počne*. Opet ta večna nogovska briga za *krotki čopor* u zbegu, zatvoru, pa slovenske lipe, pa Vračar, pa *Oca Svoga Oče* – itd. do Boga.

U pesmi *Žitejsko more* Nogo se opet moli tvrdeći da ništa ne ište: *Primi rušnu dušu gore ili dole/ Onogo što drugo ništa ti ne ište / Do oči da sklopi i grbu razveže*. Jer, njega, Noga ništa ne veže za *dolinu plača* sem *Dve tri reske suze vedroga očaja*. Vedar jer zna znanje, očajan jer mu znanje ne uspeva, rezak kao britka đorda.

U pesmi *Tropar leta* - pesnički subjekt, *vejač ovejane suštine*, kako bi rekao stari dobri Rable, u vidu *astmatičara što korotan poje – veje ovejanu pravdu*. Mada počinje ovako opako optimistično: *Nebo sunce more bore cvete nara...* – ne izneveravajući sebe kao i uvek te poje, ridajući, ali tu i tamo i mni: *Dok nas ne osvoje kojih se svi boje/ Nedremano oko grčkoga oltara/ Kroz vas projavljuju postideenje svoje/ Suzama šišarki krvlju zrelog nara/ Ridaj tropar leta Dok suze postoje*. Rekao bi zdrav

čovjek: čemu se pametan raduje, nad tim pojac rida, jer u toj lepoti se pojavljuje *postidenje* te valja ridati do kraja suza. Kakva patetika, kakav kičeraž verskog zanosa! Za Noga su vera, nacija i inspiracija jedno isto. Čim pomisli naš rod, on se ne hvata za pištolj, već za pero!

U pesmi *Istočni petak* Nogo kao da pravi nekakvu svoju ars poeticu. Tu on govori o zlatnom preseku, o starom razboju vezanog stiha, pa iz katrena poje:

*Distih i katren u sekstini smisla
Razlomiše se u cezuri marta
Premda ni rimi ne miriju čisla
Sneg opet čita kajdanku Mocarta.*

Šta radi kajdanka Mocarta na Nogovom Istoku? Da li je to zbog genitivnih nastavaka iznuđene rime: marta - Mocarta? Opet Nogo neće sasvim nogovski da nam sa zapada svane: *Ne čekav da nam sa zapada svane/ Istočni petak Milosti ukroči/ U ruševinu gde iz porte sija/ I zuje pčele sunce bele rade/ I kaluđerska mila melodija/ Spasi nas Spasi i pomiluj Sklade*. Naravno, u ovoj pesmi nema distiha i sekstina, a kamo li nekog smisla u snegu koji čita kajdanku Mocarta. Jedna od lepših slika o snegu je Milišićeva slika: *i gluhonijem snijeg pada*. A Milanu Milišiću je zauvek smrklo sa Nogovog Istoka. Nogov sneg je muzikalan kao Nogo, Mozart je nešto drugo. Gde mu je tu sklad? I kakve veze ima Mozart i *kaluđerska mila melodija*. Mnogo bi istinitije za samog pesnika i njegov *Weltanschauung* bila poenta: *Spasi nas spasi i pomiluj s klade!*

U poslednjoj pesmi, 33. po redu, što za Nogove nazdravičare verovatno ima duboki smisao nogoslavija, *Delo tvojih ruku*, Nogo se moli pred Bogom u *lednoj visini* za neko *slovesno* odlivanje njegovog lika u nama *u istini i u pomrčini*, te dalje moli *da nam omiliš dvostruku robiju* i poziva se na drugi dolazak: *U drugom dolasku iz svog Sina sini/ Pa ako nas ovi pred tobom pobiju/ nevinih i vinih nemoj se odreći/ Jedni u drugim dok se ogledamo...* Tu Nogo postavlja jednu teološku zagonetku:

*Delo tvojih ruku šta je Svevideći
Ako ga ne gleda Oko Nedremano*

Oko Nedremano kao nadzornik, kao božiji policajac, kao *contradictio in adiecto*. Tako se bez tačke završava Nogovo božansko umilenije. Ali, i Nogova slava nema tačke.

Jer, on veruje, što i njegovi nazdravičari ističu, u **drugi dolazak, u Strašni sud**, a sve je to kako kažu gospoda profesori **overeno kolektivnim iskustvom našeg plemena**. Ili kolektivnim ludilom, rekao bi neko sa strane. Nogo je: *...na putu nevidljivog napredovanja* (kako su ga onda videli?) *ka Smislu i Vrlini pesničkog subjekta u kojem sve vreme obitavaju pojedinac zabrinut za sudbinu kolektiva kojem bez ostatka pripada, nesmireni vernik, vođen potrebom za očišćenjem, i samosvesni stvaralac*

*dostojan svog Tvorca.*⁵ Da nije predgovor lirici, reklo bi se da je preporuka, karakteristika za manastir. Ali gde su tu lirske činjenice, šta je tu poezija?

Ne sumnjam da Nogo: Odisej, Jov, Orfej i Euridika, te pre svega i posle svega rodoljubac, veruje u *drugi dolazak* kao u još jednu priliku za poslednju nagradu svog pravednog života. Strašni sud će za mnoge biti Strašan, odista strašan, ali za rodoljupce biće najveće priznanje.

Dakle, Nogova slava počiva na tom što:

Veruje u drugi dolazak.

Plače dok suze postoje nad sudbinom Kosova.

Prekoreva sam narod zbog izdaje koje je svestan on i još nekolicina posvećenih.

Oruža se deseteračkim i jevandeoskim simbolima kao moštima da bi izgledao strašniji, ali izgleda kao strašilo.

Jadikuje nad svojim bednim detinjstvom, punim nacionalne osveštenosti još u doba komunizma. Izgleda nije bio član partije!?

Spandava se sa vukovima vukovskim i vučjim jezikom, jer tvrde najše da je to isto.

Obraća se pesnički subjekt samom sebi, tačnije nekoj vrsti sopstvenog kolektivnog ja, jer je nagralo čitav njegov narod, nespreman da se razabere u svetu sile i ukinutih vrednosti. (A.J.)

Šta radi pesnički subjekt sa nekom vrstom sopstvenog kolektivnog ja?

Bavi se političkim žurnalizmom u dekasilabičkim, dodekasilabičkim i još nekim drugim metrima.

Gde su tu dinamične slike koje sugerišu novi ugao gledanja na svet? Njegova dinamika je monotonija gusala. On pripada pesničkom krugu Hijacinta Maglanoviča.

Kakvog tu novog saznanja i mišljenja u pesničkim slikama ima? Nikakvog koje već nismo do banalnosti znali.

Šta nam Maglanoviči danas pokušavaju prodati? Stare maglušine.

Da li se tu nazire nekakva umetnička tendencija odgovorna svom vremenu? Ni u primislama tu nema umetničkih tendencija odgovornih svom vremenu, nego isključivo rodoljublja kao politike u stihovima parolama.

Domovina stvaralaštva je budućnost – govorili su pametniji od nas pre jednog veka. Gde je domovina Nogovog stvaralaštva, u kojoj budućnosti? Budućnosti Strašnog suda? Da li groteskno izgleda lirska intonacija u epskom ruhu? Nisu li Nogovi lirski obračuni sa neprijateljem

5 A. Jovanović, "Božji zaborav i lekovito osećanje stida", *Nedremeno oko*, predgovor.

groteskni kao svako bojno polje posle boja? Nisu li te mošti epike i kojekakvih mitskih simbola metafore suštinske jalovosti?

Zašto se Nogova lirika može analizirati **do kraja, bez ostatka**? Jer je to politički žurnalizam u stihu **za danas i za ovde**.

Tradicija je tu uveliko, profane mošti epike su tu, ali gde je individualni talenat? I baš zato što je naoružan amblemima prošlosti, a kuka kao sinja kukavica (inače kukavica je i simbol parazitizma, pa i kukavičluka, jer podmeće svoja jaja u tuđa gnezda, kao Nogo tuđe simbole, on ne plaća *copyright* slepoj Živani i Tešanu). Nogo ne primećuje nevolje drugih balkanskih naroda. On najbolje poje kad oseća kako je poezija *cosa nostra*.

Kako pesnik može biti takav trbuhozborac pa ne reći ni jednu ljudsku reč o tim nekrstima, o tom moru agarjanskom? Ta zar nije primetio ili čuo i za druge osmrtnice osim na vratima nevesinjske crkve?

Šta je pesnik, nije valjda megafon nacionalnih štetočina, parazita na lešini komunizma!?

Da li su sve te nagrade Nogu, pa i *Skender Kulenović* ili *Meša Selimović*, povodom koje sam već nešto rekao smatrajući da se Nogo lažno predstavlja, deo naše državne politike pranja biografija vazda podobnih i tzv. državotvornih pisaca?!

I šta se dogodilo sa onim Nogom, izabranikom sudbine, rođenim pod srećnom zvezdom petokrakom, koji je na stadionu JNA, na Dan mladosti, u rubaški recitovao pesme Josipu Brozu? Onda najvećem čoveku naših naroda i narodnosti, danas, po njima, propalici, najvećem srbohrscu, maloj bitangi.

Da li, i svojim pesmama i svim tim priznanjima, Nogov slučaj, jer to jeste slučaj, pokazuje koliko u našoj kulturi traje opasna šovinistička, rankovićevski totalitarna politika o resentimanu prognanih, poklanih, uvređenih i poniženih, a izabranih, koji svoj identitet ne smeju tražiti u evropskoj kulturi već u: saču, maču, koplju, korenima, podrumima donjim, ognjištu, krstu i guslama? Ili su ti koreni prazna naklapanja nacionalnih alhemičara kakav je i sam **pesnički subjekt sa kolektivnim ja** – Nogo.

Ali, kako ne bih sasvim prezreo korene naše kulture, evo jednog epigrama za kraj, koji je samo varijacija jedne lepe stare stvarčice Alki-bijada Nuše:

*U Srbiji prilike su take
Prave pljuju, a slave lažnjake!
Srpski pisci, ne muč'te se mnogo
Već svi skupa u stopu za Nogo.*

Bgd. mart 2004.

Vladimir Jagličić
književnik, Kragujevac

PORNOGRAFIJA NAŠEG DOBA

Disketu s fajlom čiji sadržaj ovde predočavam dobio sam poštom. Glavnog junaka ove priče nisam poznavao, nisam za njega čuo, ne znam o kome je reč. Izvesno je da je živio negde blizu, i ostao dalek. Uostalom, čemu nagađanje. Ko zna dokle bi nas to odvelo, a pakao je ionako izvestan. Pre nekoliko meseci, na pošti sam podigao ovaj nepotpisani poslatk i zavirio da pročitam šta u njemu piše.

To je sve.

Urednik

DAVNA JEDNA PRIČA

Po povratku iz vojske, pokušah da skućim neke svoje nagomilane rukopise. Konkurs jedan, konkurs drugi, konkurs treći, nigde ništa. Najčešće su me odbijali na konkursu “Pegaza”, ali ni s Maticom srpskom nisam bio bolje sreće. Na konkurs “Pegaza” slao sam zbirke, uglavnom sonete koje, verovatno, niko nije čitao. Shvativši da oni, tamo, ne vole rimovane pesme, jedanput sam, mislim iz vojske, poslao zbirku nerimovanih, kakve su objavljivali na kilo. Nisam pravio razliku između pesničke forme, važan mi je bio sadržaj. Ali, kad imaš sadržaj, zašto ne bi imao dorađenu i formu? Kad sam došao iz vojske, otidoh u redakciju “Pegaza” da pokupim svoj, opet odbijen, rukopis. Rukopis je bio čitan, stavili su čak i parafe. Čuveni književnik PM napisao je “Ipak, ne”. Još čuveniji JT je napisao “Čitao JT”. Još jedan je napisao “Ima dara”. A četvrti je bio najizdašniji, napisao je “povremeno se oseća (nečitko), ali (nečitko)”. Tako da nisam znao na šta se povremeno osećam. Ali, da je zaudaralo, više nisam sumnjao.

Stadoh, kad već nemam sreće s prestoničnim, da obilazim onaj jedini književni časopis u čaršiji.

Tamo je, još uvek, stolovao Arsenije Lomović, priznata lokalna veličina, čovek koji je objavljivao knjige u prestonici, što je smatrano za pravcato čudo. Gradom su kolale neverovatne priče da letuje s Davičom, da je viđen u penjoaru kod Duška i Lele Matić, da mu se Pekić javlja telefonom iz Londona, da kumuje s Mijom i Draškom, i slične besmislice.

Najpre sam odneo priču. U Prištini su mi objavili i nagradili otкупnom nagradom jednu priču, pa sam s tom nagradicom došao i ovde.

Imao sam priču s naročito dugom uvodnom rečenicom, napisanu još osamdeset pete, u vreme kad mi se, ko zna zašto, dopadala proza Tomasa Mana. Kiselila se duge četiri godine, mislio sam da je to dovoljan rok, da će je, možda, objaviti. Ranije su me bez pardona i objašnjenja odbijali. Sad, kad se ipak nešto s mojim imenom dogodilo na strani, u dalekoj Prištini, uzeše, mrgodni i ljuti, da čitaju tekst. Lomović je tada za urednika proze dobio nedavno nameštenog kolegu Radonjića, koga su preko Komiteta dovukli iz nekog sela gde je predavao književnost. Dolazio sam još pet-šest puta, dok nisam, napokon, shvatio da je Lomović priču dao Radonjiću na čitanje.

Časopis je, mesec dana kasnije, izašao bez moje priče. Otišao sam ponovo, da mi kažu šta u priči ne valja. Radonjića nisam mogao da nađem, ali je Lomović iskopao rukopis i vratio mi ga s Radonjićevim pisanim primedbama.

Deset godina kasnije pomislio sam da su čitanje i Radonjićeve ocene te priče - priča za sebe. Ona glasi ovako.

Cigla

PRONAĐOH u pusulama odbačenu priču. Od pre petnaestak godina. Sa epigrafom, očajničkim, iz Frenoa: "ne gubi ko iz ništa počne". Stadoh je, dokon, listati.

"TRACITI dan u mekoj fotelji na uskoj prizemnoj terasi periferijskog solitera, zapahnut tužnim mirisom crvenih muškati, okružen žučkastim bodljama nakostrešenih kaktusa, razbacanim, razjapljenim čeljustima dotrajalih papuča, sandučnim zalihama krompira i luka preteklih od zimus, u neposrednoj blizini do vrha napunjene korpe za đubre (napunjene tako dobro da ispod nemoćnog poklopca smelo vire pileće kosti od subotnjeg ručka, plastične čaše od ispijenog jogurta i, čak, ne znam otkud, jedna zgnječena kutija keksa "Pti-ber"), i krajičkom oka škiljiti kroz oble okrugle rešetke, udaljene jedna od druge verovatno po zatvorskim standardima, na nezaustavljivu, posve ozbiljnu kolonu potrošača koji vasceli dan ulaze i izlaze ozlojeđena ili ravnodušna lica, zavisno do dubine džepova, iz samousluge, te crkve pune modernih vernika koju, uostalom, i sam svakodnevno hodočastim - nije osobito zabavna stvar, pogotovu kad uhvatiš sebe da si se raspilavio u predvečernjem smiraju, svetloj težini proleća nadošloj posle kišnih dana, a da zapravo za celo poslepodne nisi pročitao ni TV-program, a kamoli stigao do čitulja, dok su sportska strana, dosadni feljton koji pomno pratiš i crna hronika već beznadno daleko, iako si bodro rasklopio novine i uporno lažeš sebe da iz njih želiš nešto da upamtiš, nego navikom i pomireno hvataš uskovitlanu bujicu istovrsnih, ritualnih, mašinizovanih pokreta, počev od ulaska, domišljanja o potrebnim i nepotrebnim stva-

rima, do plaćanja i punjenja cegera i kesa, u koje lagano, ali sigurno počinje da se smešta ono što si do juče smatrao svemirom - kao u tu ulupanu kantu za đubre koja ti smrdlja kraj nogu.

Mnogo je zabavnije pratiti spokojnost dinamičnog šefa samousluge Oroza, vrhunskog žreca i tumača božije volje, lica istesanog, nadsvođenog gustim sastavljenim obrvama. Od početka popodnevene smene nalaktio se on na ulaz svog drugog doma (kako sam, zadovoljno, ističe).

Oroz je omiljen heroj erdoglijskog kvarta. Oreol je stekao kada je jednoj od prodavačica koja je pitala neku krmeljivu babu “A šta vi očete?” - dreknuo iznad uva:

– Od sad ima da čujem samo “Izvolte” i “Molim”! Je l jasno? Kupci su u ovoj radnji gospoda!

Baba je premrla od straha. Morali su joj dati čašu vode da se povrti. Prodavačica je, posle, ronila krokodilske suze:

– To on mene... zbog onog manjka u kasi, dok sam radila u centru... Rekli mu u direkciji da me riba... Nisam ukrala, majke mi...

Mušterije su je tešile:

– Pusti, nije trgovac ko ne zdipi...

– Loše sam prebrojala kusur.

– Oroz svake druge večeri stovara zejtin i šećer, dole, ispod prodavnice i tovari ih u jedan siv kombi. Misliš da ne vidimo? Za prodaju ostavlja dva-tri kartona, da zabedi...

– Lako je njemu, on to radi s direktorom. Ja nemam zaleđinu...

Ipak, Oroz pobra opšte simpatije. Voli pusta fukara izigravati gospodu.

* * *

Ali ja sam, razmišljajući, izgleda zakunjao, jer evo, već pada večer, kad mi preostaje da zabijem nos u TV, ili talijanski porno-magazin, što je jednako dosadno, pa zato izgubljeno zurim u još uvek bleđa svetla samousluge, već prazne, koju su zavodljive prodavačice ostavile na milost i nemilost šefa, da bi on nesputano, vladarski, razgledao svoj dvor. Eno ga, ljubavnički dodirujući prekidač, pali spoljna svetla - i sve se to mesecima ponavlja, kao zaustavljen život. Već je i zaključao staklena vrata, da prebroji pazar, pre no što raspusti personal.

I, evo, vidim drugaricu Katić, uvaženu suprugu sudije okružnog suda, kako temeljnim, stokilaškim korakom žuri da joj Oroz ispred nosa ne zaključa radnju. Spazivši je, širom otvara vrata, osmehuje se:

– Komšika, da niste šta zaboravili?

Ne bi smeo prisno da joj se obrati u redovnim prilikama: ali sad, kad je radno vreme isteklo... I ona se može nasmešiti: pada mrak, to je vreme ženske prevlasti, kad slučajni smešak može odlučiti sudbinu. Dnevna strogost sme da popusti - jasno, u razumnim granicama.

Već je sfumato počeo da mi zgušnjava vidik, kada iz mraka izroni jedna ofucana Ciganka sa sinčićem. Kuca o staklena vrata, dernja se: "Otvori, otvori..."

Oroz otključava, propušta sudinicu da iziđe, i ponovo zaključava.

– Daj, lepi, samo flašu manastirke i paklo "Drine", kući ne smem da se vratim, ubiće me muž..

– Zaključano. Dođi sutra.

Iz samousluge izlaze prodavačice, za njima i Oroz koji se približava svom "stojadinu", na obliženjem parkingu. Ciganka skoro zacvili:

– Bog i duša, muž mi pijan ko zemlja, nemam gde da kupim...

Oroz se ne odazva. Ona šišnu:

– A onu kurvu si pustio!... Misliš da nisam videla?

Čak ga povuče i za rukav. Dete se zaplaka, plač se burno zakotrlja poklopiвши se s njegovim pokretom. On odgurnu ženu koja se spotiče i skljoka, zajedno s detetom, u ljidžgu, tik kraj naslaganih blokova i cigli, dopremljenih za dogradnju samousluge.

Valjda dečji plač Ciganki dade onu neshvatljivu snagu koja u trenutku učini ono za šta su smetnja godine predomišljanja: dograbi ciglu, priđe začaranom dvorcu i hitnu je žestinom pobunjenog čoveka, pretvarajući izlog u hiljade besmislenih zrnaca.

* * *

DVA milicajca dođoše posle pola sata. Postavljali su uobičajena pitanja, zapisivali nešto u raskupusane teftere, ali je iza Ciganke i deteta ostala samo spasilačka magla. I tek tad primetih da grčevito stežem metalne rešetke na terasi, kao zatvorenik."

* * *

SETIH se te, 1985. godine, kada je priča nastala kao jedno slučajno svedočanstvo. Tada, osim državnih, drugih prodavnica nije bilo, radile su radnim danom i subotom do devetnaest i trideset, a nedeljom do podne.

Odneo sam priču lokalnom književnom časopisu, ali sam je dobio natrag, sa sledećom ocenom:

"Momak, očigledno, ima literarne darovitosti, dobru percepciju s obzirom na pogođen milje malovaroškog sveta, ali su tri stvari nepodnošljive:

1. Gnev zbog društvenog ustrojstva;
2. Insistiranje na socijalnosti;

3. Površinski pristup karakterološkim odnosima.”

U potpisu:

Aleksandar Radonjić, književnik.

* * *

Sada je dvehiljadita. Radonjić je čelnik jedne opozicione stranke. Nedavno me pitao zašto se ne učlanim.

OD KOLEKTIVNE ONANIJE DO DEMOKRATIJE

Stidljiva pornografija osamdesetih svršila se opštim mestom javnih bioskopa. Počelo je mekim danskim pornićima, nastavilo se etničkim ratovima, a okončalo interkontinentalnim bombama.

Ko u čaršiji nije gledao “Hopa cupa u krevetu”? Ko ne pamti onog opskurnog tipa s naočarima koji dovodi dve fufe u stan, da odigraju karte? Onaj ko dobije sliku, skida deo odela.

U porno-bioskop su odlazili svi: budući gradonačelnici, gradski ministri, poslanici, odbornici, lekari, profesori, vojnici, džabalebaroš, čistači ulica. Napokon su velika umetnička dela zapadnog čoveka uspela oko nečega temeljnoga da ujedine srpstvo!

Koliko su samo divnih scena cenzori isekli makazama! Taman kad treba da prikažu kako ona stvar prodire u onu stvar - taman zineš, taman preklopiš stegna jaknom, da se ne vidi guka na šlicu, slika zatitra, a u publici se rađa neugodni bruj koji će se, kasnije, preneti na mitinge narodnog nezadovoljstva:

– Jebem li vam majku komunističku!

– Dole cenzura!

– Nema seksa bez vital keksa!

– Živela sloboda!

A Mića Češalj je, ne jednom, neutješno podurlavao, odnekud, s dna sale:

– Oću da ga vidim kako ulazi, breeee!

Tamo napred, u prvim redovima, nastavljala se kolektivna onanija dečaraca. Bioskop je bio pun lepljivih izdrkotina, u ono srećno vreme kad čovečanstvo još nije znalo za sidu.

Ljudi su iz bioskopa izlazili bleđi, mučaljivi, isceđeni kao limun i žurili kućama da se olakšaju, pažljivo krijući pogled da ih niko od komšija ne bi spazio. Ako bi ko koga poznatoga i spazio, pravio se da ga ne vidi, jer je zajednička tajna novostečene slobode bila odveć jaka.

Ali, pravo ludilo nastalo je tek kad su i poslednje kočnice popustile, kad su u “Šumadiji” najavili, zatim i pustili čuveni pornić “Šampanjac za doručak”, za njim švedsku bljuzgu “Ljubav na vrtešci”, a odmah za njima sada već legendarni “In love”, filmove koji su podučili gene-

racije Srpčadi, s Keli Nikols i Tiš Ambrouz u ulogama učiteljica. U pozadini velikom kamernom horu usrećitelja srpstva dirigovao je, svetski poznatom palicom, pokojni Džon Holms.

Po gradu su kolale bajke o neverovatnom broju posetilaca, mlađići su se utrkivali ko će više puta gledati pojedine filmove, a neke scene svi smo kolektivno sanjali, u najsmelijim snovima, kao naši očevi i dedovi scene kupanja iz amama u “Nečistoj krvi”. Stric mi je pričao da je “Nečistu krv” gledao tačno pedeset tri puta. Sada se to ponavljalo u fantastičnim evropejskim razmerama. Čitava čaršija je onanisala u nesvakidašnjem uzbuđenju se pripremajući za nezamislivu pornografiju devedesetih. Tema svih razgovora bile su heroine nezapamćene slobode kakvih u negdašnjim čaršijskim kuplerajima nije bilo.

– To je Zapad, gospodo – klikitali su uzbuđeno ljudi koji su omirisali tamošnju gastarbajtersku slobodu. – Mi, zaostali Balkanci, do takve slobode još nismo dorasli.

– Daćemo sve od sebe da od naših žena napravimo takve heroine – obećavali su narodu budući opozicioni prvaci. – Poslednji put smo takve cure ovde imali za vreme nemačke okupacije, tada su izlazile s nemačkim oficirima. Sada će se to odsudno promeniti.

Činovnici iz nadležštava, radnici utamničeni iza fabričkih kapija, profesori, lekari, privatnici, đaci, studenti - sve je to jedva čekalo pola šest ili osam uveče, da bi se sjurilo u porno bioskop.

A onda je televizija sve pokvarila.

Ona je narod tek nahrupio na ulice ponovo uvukla u spavaće sobe, vrativši razmažene onaniste u krevete. Najpre treći program, pa privatne televizije, pa porno časopisi... A kad su se počeli otvarati i specijalizovani video klubovi, bilo je jasno da je velika euforija izlivanja masa na ulice propala. Misija evropske slobode kod nas nema nikakvih šansi na uspeh.

Propast carstva zemaljskoga poklopila se s rascvetavanjem i venjenjem bioskopske pornografije.

Šta je ponovo moglo da ujedini masu? Šta je bila jača omamica?

Posle iznenada buknule javne slobode, nastade čas za demokratiju. Komunističku balkansku varijantu.

“GLEDIĆI”, “ELEMENTI”

Kad se koleginica matorobosanka vratila s porodiljskog, ostao sam bez posla u školi, bez plate i zakupljenog stana, pa sam se, kao bludni sin, vratio domu svome, kod roditelja.

– E, sinko moj – govorio mi je otac, i to postade lajtmotiv svih naših zajedničkih razgovora. – Da si oca slušao, druge bi ti sad tice pevale.

U novembru, šest meseci pre no što ću dobiti šut-kartu u školi, oženio sam se sa S. Zabavljali smo se nekoliko godina, sačekala me je da se vratim iz vojske, ostala je sa mnom za vreme svojih studija u Beogradu, ta stvar je morala da se završi ili zajedničkim životom dok nam bude veka ili večnosvežom ranom.

Siromaštvo njenih roditelja beše biblijske prirode, doseljeničko. Otac je došao iz Crne Gore, trbuhom za kruhom, da u fabrici automobila, tadašnjem gigantu, zaradi penziju, a majka je rodom bila iz Sjenice. Nastanili su se na periferiji grada, uz fabričku kapiju, podigli kućicu i dobili to svoje žensko jedinče. Majka moje supruge Ljilja bila je slabunjava bolešljiva žena, domaćica koja se razumela u gatanje, pa su je u komšiluku znali po tome što je skidala čini gaseći ugljevlje. Dve tužne godine smo je ispraćali sa ovog sveta, ali to će se tek desiti, pred bombardovanje. Jedva je na svet donela to žensko dete, a njen muž Vukola, iako Crnogorac starinskog tipa, začudo, nije čijao muško dete na silu. Pomirio se sa ženskim, i na dobro je izašlo. Svoje tutasto debeljušno dete, deca iz komšiluka su mučila i podsmevala mu se, jer je ono zarana otkrilo strast za čitanjem. Pri završetku gimnazije, učlanila se u studentski književni klub (gde smo se nas dvoje i upoznali). Kad je krenula na studije svetske književnosti u Beograd, svi su rekli:

– Piši propalo!

U vreme kad smo se upoznali, dok je bila treći razred gimnazije, ona je bila skoro šira no duža i svi su me drugovi, sećam se, pitali šta ćeš sa njom. No, ona se razvila u pravu lepoticu, a kad smo počeli da živimo zajedno, pokazala se takvom domaćicom, da sam na kilaži ubrzo dobio ja, pa su sad nju, često, pitali ono što su nekad pitali mene - šta ćeš sa njim. Njene komšije su govorile da me je njena majka zamandijala.

Ali, mi smo znali zašto smo zajedno, a pogotovo važnost zajedničke tajne da se to nikoga osim nas dvoje i ne tiče. Kad smo se uzeli, S. još nije bila završila Opštu književnost (ostalo joj je još nekoliko ispita), a ja sam bio bez prihoda.

Šta da se radi u zemlji u kojoj inflacija uveliko hara?

Nekoliko meseci sam primao pomoć sa SIZ-a za zapošljavanje. S. je ubrzano polagala ispite, ostao joj je još diplomski. Onda su je moj otac i majka zaposlili u školi gde su i sami radili, na određeno vreme. Pošto su tada u nastavi tražili odsek jugoslovenske književnosti, a ne opšte, svetske, koji je S. završavala, stalno je morala na SIZ-u da produžuje svoj neizvesni status.

Ja sam, konačno, objavio zbirku pesama u jednom beogradskom preduzeću. Tamo su plaćali, još uvek, pesnike, ali je taj iznos bio jednokratno, a struju i grejanje valjalo je plaćati svakog meseca.

Pošto sam osamdeset devete i devedesete već saradivao u “Elementima”, počeo sam ove nove, devedeset druge, da zalazim tamo i čitam tekstove zaposlenih novinara, a zatim i da ostajem na redakcijskim sastancima. Posle nedelju-dve predložiš mi novinari da, kao pismen čovek koji i knjige objavljuje, radim lekturu njihovih novinskih tekstova.

Beše to duboko oranje. I moranje.

Redakcija se sastojala iz desetak odlično plaćenih novinara, čije su plate u odnosu na 1989. i 1990. godinu, ove, 1991. i 1992. lagano padale.

Ja sam u “Elementima” radio kao retko plaćeni honorarac.

Moj intervju s Gojkom Đ. rađen zajedno sa S, objavljen u “Elementima” 1989. godine, išao je u tiražu od 200.000 primeraka. Tada je para bilo na pretek. Samo od polovine tog honorara S. je, te zime, kupila svojim roditeljima ogrev.

Sada, para za honorarce nije preticalo, i to se ubuduće uglavnom više neće menjati.

Te, devedeset druge mi za zbirku pesama dodeliš jednu nagradu. Nagrada je nosila i simboličnu novčanu sumu, koju sam, vraćajući se iz Beograda, odmah spiskao u jednoj usputnoj kafani, s društvom iz “Elementata”, koje me je u Beograd i dopratilo.

Ili da nosim džakove na stanici, ili da prevodim. I, mada sam i za ovo prvo bio relativno spreman, pretegnulo je ovo drugo.

U “Elementima” je vrilo kao u razdrmanoj košnici.

Posle dve-tri godine dembelaja i velikih plata, novinari i urednici “Elementata” teško su primali pad tiraža, kašnjenje plata, manje novčane iznose. Mene je zapalo da dva ili tri meseca lekturu i korekturu radim besplatno - tek da nešto radim. Takođe, i dalje sam radio intervjuje s piscima, ali to više nije donosilo nikakav novac. Kad sam, mnogo godina kasnije, o tim danima divanio sa vlasnikom “Elementata” Matkovićem, rekao mi je da je on bio ubeđen da sam ja zaposlen u školi, tako su mu rekli, pa nije ozbiljno ni mislio uvoditi me na platni spisak.

Da uđem u redakciju “Elementata”, odlučile su tri stvari.

Prvo, novčano-politički raskol u redakciji. Jedan po jedan, urednici su počeli da odlaze iz lista. Većina članova uredništva su, u to vreme, bili simpatizeri jedne opozicione stranke, a Matković se, baš tada, sa vođom te stranke posvađao. Kad je počelo da izlazi novinsko glasilo stranke, Matković se, kao prvi glavni urednik te novine, na neko vreme čak i preselio kod stranačkog lidera, u stan. Ali, onda su počeli nespozumiti, on je shvatio da će, nastavi li tako, ugasiti “Elemente”, nije se slagao ni sa novom redakcijom među kojima je bilo ljudi koji su gledali da ga se otarase, i došlo je do razlaza.

Tada sam po prvi put zapazio da je Matković lični sukob uzdigao na nivo političke drame od koje zavisi sudbina srpskog naroda. Redakcija je, međutim, ostala privržena stranci sa kojom je Matković uveliko terao mak na konac. Novinari i urednici su ili otišli, ili uveliko bili u odlasku.

Drugo, te, devedeset druge, "Elementi" su pokazali otvorenu nameru da potisnu mesni nedeljnik "Luč", koji je u to vreme bio još uvek režimsko levičarsko glasilo. U čaršiji "Elementi" nikad nisu bili dovoljno čitani i Matković je, ne bezrezonski, procenio da bi gradsko tržište moglo da istrpi jedan antisocijalistički nedeljnik, suprotstavljen "Luči".

Tako je rođen nedeljnik "Gledići".

Ja sam najpre ušao u redakciju tog nedeljnika, pa i to jedva, jer je urednik "Elementa" Mrđan S. gurao za urednika kulture "Gledića" svog zemljaka s Kosova, Dragana A, tada konobara koji je pisao pesme, kasnije novinara. No, Matković, inače uvek podložan raznovrsnim uticajima okoline, ovog puta je bio dovoljno trezven da i sam proceni kako bi konobar na mestu urednika kulture u gradu izazvao samo podsmeh. S drugim personalnim rešenjima nije bio takve sreće. Naime, za glavnog urednika, takođe u cilju slabljenja "Luči", uzeo je njihovog tehničkog urednika, karikaturistu s novinarskim ambicijama, koji je, na crno, tehnički uređivao i "Elemente", a kod koga je Matković izvesno vreme i stanovao, bolje reći krio se, u vreme mobilizacija za Vukovar, devedesete godine. Taj čovek zvao se Raca, bio je poznati karikaturista, poznati kafanski šmeker i - poznati komunista i još poznatiji tezgaroš. On nije verovao u budućnost "Gledića", ali je duboko verovao da je, uz redovnu platu u "Luči", dobro imati još jednu tezu.

– Pravi novinari su u "Luči", a mi imamo refuz, izuzimajući mene i tebe – rekao mi je jednom prilikom, dodavši: – Uostalom, da se kladi-mo u po šta hoćeš: ti ćeš na kraju, kad "Elementi" propadnu, a propašće sigurno, da završiš u "Luči".

Na promociji u Arandelovcu Raca je, popivši malo više, rekao od reči do reči zabezegnutoj publici, u kojoj je dominirao jedan sa šubarom i kokardom:

– Ja sam, ljudi, komunista, a ovo radim za pare!

Dobro smo prošli, to jest, nisu nas poklali, ali od prodaje četničkih novina čiji se glavni urednik javno hvali da je komunista, naravno, nije bilo ništa.

Prvi redakcijski sastanak je otvorio žalosne patakarte "Gledića". Na sastanak su došli ljudi koji nigde duže nisu mogli da se zadrže, bez-nadna druga liga provincijskog novinarstva. Sećam se da smo prvi broj zaključivali u nedelju, a u subotu još uvek nismo imali nijedan tekst.

Onda smo ja i Aca seli da popunimo novinu. Kad sam shvatio užasnu novonastalu situaciju, raspisao sam se kao nikada do tada. Pisao sam uvode, komentare, osvрте, prikaze, radio intervjuje i priče koje sam potpisivao pseudonimom “Ban”. Zajedno sa tehničkim urednikom Draganom D. svakog ponedjeljka odlazio sam za Beograd, da ispratimo štampanje novine u štampariju “Tas”. Bila su to lepa putovanja, sa plaćenim ručkom, sa većitim pošalicama Draganovim s radnicama “Tasa”, koje su ga šmekale jer je bio visok, mada mu je, ako ćemo iskreno, falilo jedno pet-šest zuba. Ali, visina je nadomeštala ostale nedostatke, i nekoliko radnica je uvek s čežnjom gledalo za njim dok smo odlazili, žureći da uhvatimo poslednji autobus iz Beograda. Dok je on bio u “Tasu” i očijukao sa ženskim personalom, ja sam popodneva uglavnom provodio u “Zadruzi”, gde je trebalo da mi štampaju dve-tri knjige, gde sam se u Beogradu jedino dobro osećao, i gde bih se, uvek, toliko zapio da sam se u štampariju vraćao na staklenim nogama. Svakog ponedjeljka Jovo nanovo. Podelio bih poslednji broj “Gledića”, raspričao se s Mišom Đ, jednim od retkih Šumadinaca koji su u Beogradu držali kakvu-takvu poziciju (uskoro će i ona nestati, s njegovim odlaskom u penziju), čovekom koji bi me uvek posramio svojim ogromnim znanjem, a još više dobroćudnošću kojoj, u svojim svakodnevnim petljancijama, nisam bio kadar odgovoriti, i činjenicom da uopšte nije imao pojma koliko su ga izvesni, za blisku budućnost važni ljudi, mrzeli. Ali, to je druga priča.

Od “Gledića” ništa, ugasili su se posle osamnaest brojeva, i Matković je, dugo potom, morao da otplaćuje dugove vlasniku beogradske štamparije. Ali, besomučni i uzaludni moj rad u “Gledićima” preporučio me, kasnije, za ostanak, to jest za nastavak rada u “Elementima”.

Treće, preporučivalo me i samo moje ime. Ipak u našem gradu do tada niko nije dobio veću književnu nagradu, pa je Matković, pretpostavljam, hteo da radi sa mnom. Ja se takođe nisam libio posla - Matkovića sam cenio kao novinara-istraživača, a u političko-nacionalnom smislu bili smo ako ne istomišljenici, sigurno sličnomišljenici. Za obojicu je nedostižni ideal integralne, slobodne Srbije bio i ostao jedini politički program koji nam je nešto značio, s tim što je zemaljska nemogućnost tog ideala, u umetničkom smislu, za mene bila i čvrsta uporišna tačka. Razilazili smo se u metodu. Ja sam znao da nasilje ne može da donese dobra, smatrao sam da se politička ideja osvaja mukotrpnim viševekovnim radom u ekonomiji i kulturi - onim što je nama očajnički nedostajalo. Za primer sam uvek navodio Nemce - da su izokola postigli ono što je nasiljem nepostizivo.

Odmah po gašenju “Gledića”, “Luč” je i sama postala antisocijalistički, prozapadni list, stupivši u pobunu protiv opštinske vlasti. No, čegrsti između njih i Matkovića nisu prestajale - on je na početku karije-

re pokušao tamo da radi, jedanput su ga poslali na neki zadatak, on je procenio da ga maltretiraju i više se nikada nije tamo pojavio. U stvari, procenio je da su ga odbacili kao došljaka - i tu uvredu nikada im nije zaboravio.

Da zaključim: uz Matkovića smo, kad se raskusurao sa suvlasnikom "Elementa" Ćirom, ostali samo ja i Mrđan S.

Ta suvlasnička priča je zanimljiva. Suvlasnik je figurirao da bi se pred kolektivističkim vlastima opravdala privatizacija: nije vlasnik samo jedan, nego su, eto, dvojica. "Elementi" su bili studentsko glasilo, ali kad su jače ispoljili antikomunizam i desno usmerenje, kad je tiraž počeo da raste, a Komitet da šizi, Univerzitet je jedva dočekao da ga se otarasi. Na čelu Univerziteta su bili plašljivi ljudi, koji su smatrali da je najbolje ne mešati se u svoj posao, a na list koji je povećavao antikomunistički tiraž gledali su kao na vruć krompir. Ako taj krompir upuste, više ih neće klati u Komitetu, i sve će biti lepo kao pre, kad su tezgari od fakulteta do fakulteta, kad su za svaki teži ispit primali lep mito od studenata, i jebuckali rđave studentkinje, za šesticu, po dobro zaklonjenim kabinetima. Šta bi čovek više pozeleo od života?

Onda su se Matković i Ćira pojavili kao nominalni vlasnici. Dok je firma dobro poslovala, delili su dobit, a kad je firmi krenulo loše i Matković na sebe preuzeo upravljačke poslove, Ćira se oprostio uz otpremninu i otišao u Kanadu, gde je blatio Matkovića na sva usta. Matković nije ostajao dužan, i Ćira je postao još jedan srpski izdajnik.

SASIN STO

Neko vreme u novini je, iz one stare redakcije, statirao još Saša P. On je rodnom bio iz jednog mesta pored Pančeva. Svima je, osim njemu, bilo jasno da je njegovo urednikovanje u "Elementima" istorija, da su se prilike promenile, da je staro uredništvo otišlo.

On je, ipak, dolazio, svake srede, sve bleđi, sve umorniji.

Hramao je na jednu nogu, bubrezi su mu od rođenja otkazivali, neprestano je išao na beznadežne lečničke tretmane, bilo je neizvesno koliko će još živeti - ali ja sam to doznao tek kasnije, jer, naravno, nikome na licu ne piše od čega je bolestan. On o svojoj bolesti nije pričao, jedino što se nije dalo skriti bilo je hramanje, kao i činjenica da nije mogao dugo da stoji, da je morao da sedi.

Jednom prilikom mi je pričao o ocu koji je, navodno, bio nekakva budža, direktor prehrambene firme, natuknuvši da je, ipak, taj čovek njegovu majku ostavio još dok je ova bila trudna. Onda je pričao o beogradskim žurkama, na kojima je grupni seks deo obavezne zabave. Oдавao je utisak seksualno prezasićenog muškarca, u šta niko nije verovao.

Matković se, neko vreme, kad je bila mobilizacija, krio i kod nje-ga, na nekom salašu, pa mu je dugovao još malo sve bleđe lojalnosti. Za-to mu, mislim, nije saopštavao da je u novonastalim prilikama suviše-an. Ipak, vreme prijateljstva je nepovratno prošlo, nastala je kriza, novinar iz Vojvodine više nije imao šta da radi u šumadijskom listu kojem je pa-dao tiraž.

Status se i ovde, kao u svim činovničkim firmama, pokazivao sop-stvenim kancelarijskim stolom.

Pošto je Saši saopšteno da više nije urednik, njegov sto je izbačen iz redakcije, a ja sam dobio sto bivšeg urednika Lončevića, koji je otišao za Ameriku. No, pošto je Lončević bio neuredan, taj sto je, za razliku od Sašinog, izgledao žalosno izraubovan, izrezbaren, s polomljenim fi-jokama. Saša je samo jednom nedeljno dolazio iz Vojvodine, ostajući u čaršiji jedno prepodne, i njegov sto je zbog toga bio glanc.

Zatražih od Matkovića, kad su radnici-studenti iznosili stolove, da umesto Lončevićevog, izrabaćenog, za mene ostavi onaj Sašin, oču-van, na šta je Matković slegnuo ramenima i složio se.

Saša je, ispostavilo se, saslušavši Matkovićevo obrazloženje o no-vom uredništvu, zatražio od njega da i dalje sarađuje. Trebalo je dosta pljuvačke progutati, pa umoliti gazdu da sarađuješ kao honorarac tamo gde si do juče primao platu. U stvari, Saša nije imao kud. U tom svom seocetu neko vreme je radio na lokalnom radiju, gde se, izgleda, nije snašao. Krenulo mu je, u zao čas, u dalekome gradu, u listu koji je od-jednom nabio fantastičan tiraž, i on se upecao na tu fatamorganu. Sada je trebalo da se poražen vrati u rodno mesto. Za Beograd je ostajao bez-nadni provincijalac, u "Elementima" je bar mirisalo na negdašnji za-klon. On je urednik postao tako što se izborio za svoju kolumnu u vre-me kad je novini išlo. Ali, vreme studentske popularnosti i pisanja "iz glave", ili kako izgrađeni novinari prezrivo kažu "iz dupeta", bilo je prošlost, trebalo je praviti ozbiljnu desnu novinu koja bi potrajala sa stabilnim tiražom - a to se iz Vojvodine nikako nije moglo.

No, i pored toga što više nije bio na platnom spisku, niti su mu putni troškovi plaćani, Saša je nastavio da dolazi sredom.

Da sam znao da će dolaziti, naravno, ne bih ni posezao za tim pro-kletim stolom. Ali nisam znao, mislio sam da je ta stvar raščišćena i da se ljudi ponašaju muški, izuživši jednom zasnagda nauk rastajanja. Šta tražiš tamo gde te neće? Nisam bio u pravu. Ljudi uporno dolaze na me-sta negdašnjih svojih uspeha, jer ih jedino ona podsećaju na mogućnost pravog života kakav bi hteli da žive. Jedino kao urednik "Elementa", Saša je bio potpuno živ čovek.

Ranije je dolazio kao urednik koga je čekao kancelarijski sto.

Sada je došao, po prvi put, kao odbačeni zahramali invalid.

Odlično se sećam kakav je strašan utisak ostavilo na Sašu kad je primetio da je njegov sto prešao u moje vlasništvo. Taj sto više nije bio na starom mestu (gde su se još jasno ocrtavale neprašnjave trake njegovog teškog otiska, na podu). On bi i bez moje uzurpacije bio izmešten, ali ono nepopravljivo se već dogodilo. Pokajao sam se, i bilo je kasno. Tek tog trenutka Saša je, u stvari, shvatio da više ne treba da dolazi, jer niko nije imao tri čiste, pogotovo Matković, da mu to otvoreno kaže.

Ponudio sam Sašu da sedne za moj-svoj sto, ali on je to, naravno, uvređeno odbio, a onda skrušeno seo u ugao, pored peći. Sad je već otvoreno pokušavao da izazove sažaljenje.

Mrđan je, tamo, za svojim stolom, likovao. Matković je Saši uručio otkaz, Mrđan ga kao njegov stari drug od otkaza pred Matkovićem nije odbranio, svi su u firmi čitali i gledali svoja posla, ali je ispalo da sam tek ja bio onaj koji je prešao neprekoračivu crtu i zauzeo njegov sto.

Otišao sam odmah kući, toliko sam sebi i Saši mogao da priuštim - neka taj prokleti sto bude slobodan bar dok je on tu.

I dok god je on, sredom, dolazio, nalazio sam izgovor da tog dana ne odem u firmu.

Došao je dan kad je Saša shvatio da ne treba uludo traćiti novac na prevoznu kartu, i više nije dolazio.

Ali, psihički rat invalida sa bivšom firmom je nastavljen. Rat mazonističkog nemirenja sa onim što se izgubilo traje sve dok se čovek ne smiri ispod zemlje, traje, štaviše, i posle toga.

Ja sam uređivao pisma.

Jednog dana, dok mu je u gostima bila popularna beogradska spisateljica Sidora, zove me Matković u svoju kancelariju i pokazuje mi jedno pismo.

U pismu neki čitalac piše da žali što u novinama više nema "sjajnih Sašinih tekstova". On tvrdi da list bez Saše nije isto što i sa Sašom, te nam preporučuje da ga ponovo uvrstimo ne samo u saradnike, nego i u urednike.

– U redu, daj, objaviću – velim ja.

– Nećeš – veli Matković. – Ovo je pismo napisao sam Saša. Poznajem njegovu pisaću mašinu. Vidiš, ima bleđi otisak na slovu "a". Godinama primam i objavljujem njegove tekstove, poznajem pošiljku. Zvao sam te da te upozorim na ovakve stvari.

Uporedio sam pismo navodnog čitaoca sa Sašinim priložima iz arhive - Matković je odista bio u pravu.

Sećam se da je, jedanput, telefonom pozvala njegova majka. Tražila je mene. Kad sam se javio, rekla je:

– Htela sam da čujem čoveka koji je preteo posao mom sinu.

– Onda ne pričate s pravim, gospođo... Ja sam pozvan da radim, pozvao me vlasnik lista, to je sve. Moram raditi, niko me ne pita hoću li ili neću, kao što me niko ne pita da li vaš sin treba da ima posao. Nemam ništa protiv njega.

Saša je radio i uređivao intervjuje, a ja rubriku pisama - kako bih mu mogao oteti posao? Njegove dužnosti je preuzeo Mrđan, a ja sam ostao na pismima.

Posle sam mislio, ko zna šta su njoj, tamo, u tom njenom selu, napričali. I ko zna ko je širio nezdrave glasine. Ipak je to strašna stvar, da te neko mrzi zato što postojiš. Uveravao sam tu ženu da se oko Sašinog otkaza nisam pitao, ali ukus gorčine nije se mogao zagasiti, nije mi verovala.

Kasnije sam Sašu viđao na mojim književnim nastupima u Beogradu. Na mene se nije ljutio jer je dobro znao da nema rašta - uvek bi došao, pozdravio se, donosio moje knjige na potpis, nastavio da saraduje u “Reči književnosti”, kad je Mrđan otišao iz “Elementa”, napravio puč u tamošnjoj beogradskoj redakciji i preuzeo list.

Saša je hteo po svaku cenu da ostane novinar, mislim da je u tome i uspeo, da je to, u stvari, jedino i važno.

Umro je neoženjen, ne dočekavši četrdesetu.

Često mislim na njega.

MRĐAN

Dok je brod “Elementa” lagano tonuo, gubeći tiraž, sve više zaviseći od novca četničkih krugova iz inostranstva, uz Matkovića ostadosmo samo ja i Mrđan, dotadašnji urednik kulture.

Obojica nismo imali kud.

Da pomišljam na neko državno zaposlenje, kao diplomirani pravnik, nisam se ni usuđivao. Već sam se, svojim tekstovima, iako su oni bili mahom apolitični, ipak kompromitovao, jer sam u njima zadržavao osnovu kritičkog realizma, nadgrađujući je negde humorom, negde fantastikom, negde istoricizmom. Moja opredeljenost za nacionalnu tradiciju takođe nije ostavljala sumnje, a bila je opasna, jer se nije naivno zalagala za staro zato što je staro, niti je odbacivala novo zato što je novo. Naprotiv, bila je to, kako sam je ja shvatao, novina zaboravljenog, bolje reći odbačenog, utemeljena kako na vlastitoj, tako i na najboljoj svet-skoj tradiciji. Takve osnove rađale su nezadovoljstvo postojećim, a nezadovoljstvo se pretvaralo u kritičku svest. Kritičku osnovu ove vrste niko među čitaocima nije previđao, a pogotovo je nisu previđali vladajućci krugovi. Nije da sam hteo sa njima da se sukobljavam, štaviše, do toga mi nije bilo stalo, jer se ne borim za političku vlast - ali izvesna do-

za nepotkupljive istine (ako ne laskam sebi) u tim tekstovima bila je dovoljna da budem označen kao neprijatelj.

Odmah iza toga kretala je fama o meni kao rđavom čoveku.

Prema tome, u rodnom gradu više nisam imao kud. Ovde su na vlasti bili radikalni levičari, mamutski ostaci titoizma, sa svojom komplikovanoshizofrenom infrastrukturom čobanskopartizanskog mentaliteta.

Što se Mrđana tiče, on nije imao kud iz još dva razloga: poreklom je bio sa Kosova, a ovde se već godinama unatrag gledalo rđavo na došljake, jer je bila javna tajna da je većina njih, iako pod stalnim pritiskom, ipak prodala svoja imanja na Kosovu Šiptarima, čime je izdala srpski nacionalni interes. Tragedija se sastojala u tome da će one koji to nisu hteli da učine, Šiptari, kasnije, lagano, ubijati, jednog po jednog. Nisu žurili, računajući na svoj kuneći natalitet, imali su svo vreme ovog sveta. Doseljenici s Kosova su bili užasan dokaz više o srpskom narodu kao narodu poraza, narodu u odumiranju i uzmicanju. Oni su dobro poznavali i svuda za sobom nosili tu svoju nesrećnu karmu, iz koje se rađao kompleks otuđenosti i žudnja za osvetom. Ali, izdaja je bila svestrano obostrana, podržana iz vrha tadašnje vlasti. U čaršiji je preseljavanje Srba s Kosova počelo s gradonačelnikovanjem Borka P, sredinom sedamdesetih godina. Stvar je bila u tome da je neko tu konačnu seobu, taj tihi egzodus, odozgo, politički dozvolio. Gradom je kružila nebez osnovana priča da je Mahmut Bakali ponudio Borku P. mesto u Beogradu, a da on zauzvrat primi kosovske Srbe. Pošto je čaršija tih godina bila pogođena katastrofalnim zemljotresom, pa su iz ostalih republika na čaršijski konto stizale pare iz fonda solidarnosti, genijalni gradonačelnik je naredio da se za kosovske doseljenike izgradi čitav jedan novi kvart. Ali, ni ta namera nije ispoštovana do kraja. Kad je postalo vidno da su zgrade ispale moderne i lepe, u njih se uselio domaći partijski ološ. Doseljenicima s Kosova preostaše livade na periferijama, na kojima su gradili divlja naselja, živeći poput stoke, ali ovde, bar, njihova deca više nisu dane i noći provodila u strahu, kao među Šiptarima. Gradonačelnik, spodoba koja se u poznim godinama sve više okretala svojim homoseksualnim pajtosima, napokon dobi beogradsko nameštenje, ali daleko manje od onog na koje je računao. Što će reći da su svi, osim Šiptara, ispali pomalo izjebani, a naročito gradonačelnik. Takva tri ili četiri gradonačelnika u još tri ili četiri veća grada (Smederevu ili Kraljevu, recimo) - i legalno etničko čišćenje je ostvareno mnogo pre devedesetih.

Mrđanov otac je bio pravnik, i ostao je razočaran što njegov sin nije završio fakultet. To je dovelo do neminovnog sukoba. Mrđan je pisao pesme, i za jedan ciklus pesama dobio je nagradu "Prežihov Voranc". Čudna vremena osamdesetih: Voranc je bio partizan, Slovenac,

Mrđan je pevao o Soluncima, a nagrada je dodeljivana u Nišu. Pošto je čaršija oskudevala u književnim nagradama (pre Mrđana veće priznanje dobio je jedino Braca M. za zbirku priča “Razvod”), to je ovde razglašeno na prilično velika vrata, i Mrđan se manuo pravničke karijere. Bila je to hrabra odluka, koja košta. To su oni nesrećni naši trenuci kad nam se učini da smo veći no jesmo, da možemo bez hleba svagdanjeg. Čitava ta stvar rezultirala je njegovom naknadnom nervozom, čak i otrovnom plemićkom nadmenošću, kad je shvatio da je svaka nagrada, pa i ta, danas fur sutra mur. Sećam se da sam ga, jedanput, video u holu pravnog fakulteta, tek što je bio dao intervju “Luči”. Pošto sam ja u “Luči” pisao prikaze, a pre toga na konkursu jednog srpskog lista u Prištini dobio i nagradu za priču, računao sam da jedan drugome, skoro ravnopravni, dugujemo poznanstvo. Kad sam ga neoprezno pozdravio i upitao koliko je sati, odgovorio je:

– Kupi sat i vidi.

Potom je prezrivo okrenuo glavu od mene.

Drugim rečima, nalazio se u divljem stanju divljenja ličnoj genialnosti, koje će kod njega potrajati veoma dugo, pretvorivši se u strasni nacionalizam.

No, samo desetak dana kasnije, uhvatio me za rame, na ulici, i zamolio me da govorim o Slovenu R., koga je, ispred Književne omladine čaršije, pozvao na gostovanje. Prodorno sam ga, tada, pogledao, videlo se da se snebiva i da ga je muka naterala da mi se obrati. Verovatno me ne bi pozvao da ga neko ko je obećao da će doći sa Slovenom nije u poslednji čas izradio.

Pokušao je čak i da se seti onog neprijatnog susreta, ali sam ga prekinuo:

– Ja cenim iskrenost, Mrđane.

Prihvatio sam da govorim o Slovenu, a kasnije sam govorio i o Slobodanu R. i Momčilu S. Mrđan je, sećam se, Momčilom S. bio oduševljen.

Za razliku do Matkovića, Mrđan se odazvao mobilizaciji i sa Vukovara doneo potresnu reportažu o prvim šumadijskim žrtvama. Nalazio se u bombardovanom kamionu, odakle je jedva izneo živu glavu. Ta reportaža njegova, bila je, i ostala, najbolje što je napisao.

Vrativši se sa Vukovara, preobrazio se u strasnog nacionalistu, koji je po svojim tvrdim uverenjima nadilazio čak i Matkovića. Otuda je, mislim, evoluirao ka nacional-socijalizmu, što se poklapalo s nekim tendencijama tadašnje režimske despotije. Neko sa strane, rekao bi da je to poklapanje, po režim, idealno. Ja, iznutra, ne bih tako rekao. Ipak je Mrđanu i Matkoviću socijalizam bio stran. Ali, nisu mogli da odole, makar i lažnom, velikosrpskom idealu. Za mene je ideal takve Srbije

bio velika kultura koja se obnavlja i neguje naraštajima, velikim radom i ličnim požrtvovanjem. To sam i pokušao: radiću u umetnosti, koja je moj sektor, ono što ne radi niko, i trudiću se da budem bolji od svih. Velika Srbija biće u svemu valjanom što sam pokušao. Unapred moram računati sa odbačenošću, jer je naša kulturna elita u osnovi levičarska, ali svoj se krst mora poneti. Nisam smatrao da odsudni čas kuca sad ili nikad. Smatrao sam da odsudni čas kuca uvek i na svakom mestu, pa i u najstrašnijem grotlu poraza. Matković je smatrao da je kucnuo čas, sad ili nikad, da omeđimo svoje granice i tako se, kao centralna sila Balkana, priključimo Evropi kao njenom sastavnom delu. On je uvek tačno prepoznao osnovnu boljku Srbije - da njome vlada ne velikosrpska, kako su pričali skoro svi, nego neokomunistička ideja, što je bila tužna istina koju su prećutkivali. Ali, u sebi je nosio nešto političkomesijansko i nije shvatao da je političko mesijanstvo, uvek, iluzija.

Jednom me pitao zašto ne odgovorim na napade kojima sam tokom devedesetih bio izložen. Rekao sam da ne želim da menjam svet. Sa budalama se ne treba sporiti. Rekao sam šta mislim na toliko mesta i načina. Ako svet ne želi da čuje šta sam mu govorio, od volje mu, neka ide svojim putem.

– U tome je razlika između tebe i mene – odgovorio je. – Ja želim da promenim svet.

Za mene nije bilo sumnje da je to mislio ozbiljno. Mnogi su govorili da on samo koristi nacionalnu ideju da bi se obogatio. Ali, on se, čak i za naše pojmove bogatstva, nije obogatio. Jeste menjao kola, jeste kupio štampariju, jeste se hranio dobro, jeste stekao stan. Ali, takvih je, ipak, bilo tušta i tma, čak i u njegovoj ulici, kamoli u čaršiji. Pre bi se reklo da je rasuo svoj teško, na tržištu stečen, kapital na tu nemoguću ideju da promeni svet, koji je ostao usran kao što je bio i ranije. Mrđan je, za razliku od Matkovića, u lažnom idealu prepoznao i svoju beogradsku karijeru, ali o tome kasnije.

Sa renomeom ratnog heroja, na Matkovića je više od dve, one najteže godine, devedeset druge i treće, Mrđan imao nemerljiv uticaj.

Posle propasti “Gledića” i odlaska ostalih urednika, Mrđan je, zapravo, zagospodario “Elementima”.

Nije zgorega ovde napomenuti i jednu stvar, vezanu za “Glediće”. Prvi i drugi broj “Gledića” uredili su i napisali uglavnom novinari “Elementa” - da pomognu - i ti brojevi su odisali tadašnjom opozicionarskom deposedovskom pomirljivošću. Ja sam, sećam se, objavio satiru u kojoj sam pisao o našim ratnim profiterima. Neki naši dični ratnici su iz Slavonije ovamo dovozili ukradene traktore, a na njima televizore, zamrzivače, šporete. Neki su, čak, donosili nakit. O tome je još Jakov Ignjatović u svojim memoarima pisao: neizbežni pratilac svih vojnih po-

hoda bila je i pljačka. Bio sam za to da zaštitimo naš narod od ustaša, jednako koliko i protiv pljačke. Opljačkane stvari s fronta sam viđao pogotovo na periferiji čaršije, gde su živeli roditelji moje supruge, pa sam o njima i pisao.

Kad se moj mobilisani zet vratio s Vukovara i ispričao grozne priče, napisao sam poemu u kojoj nisam štedeo ni njihove, ni naše. Ubijala je i jedna i druga strana, bio je rat, a pesnik je morao da bude protiv takvog rata. Nema nevinih, zlo je rađalo zlo, i uvek se treba pitati šta je izazvalo zlo. Lako je naknadno suditi, valja se zavući u ono, nevidljivo, na počelu. Poema iz devedeset druge objavljena je tek devedeset pete. U međuvremenu su je odbili skoro svi naši vodeći časopisi. Glavna ideja glasila je: daleko vam, severna braćo, lepa kuća, nikad više zajedno. Pa da se onda, ako je moguće, podnosimo. Ne vidim šta toj ideji fali. Ona važi i za moje prve komšije, Srbe.

Da smo nastavili u tom pravcu, možda bismo odista nešto uradili. Građanski sloj našeg stanovništva nikad nije bio rad kavzi, a on je bio naša čitateljska ciljna grupa.

No, Matković je, posle prva dva broja "Gledića", upao u redakciju i zakazao redakcijski sastanak, gde nas je sve izrezilio:

– Gde ste, deposovci! Ljudi na Vukovaru brane državu, a vi opalili po njima! Pišete o ranjenicima! O pljački! Zar je sad vreme da udarimo po vojsci?

Ja nisam udarao po vojsci, nego po rulji. Moji tekstovi nisu se idejno menjali, pisao sam kako sam i šta sam mislio. Uvek sam protiv rata, ali ako je moj narod u ratu, šta ja, mrva, mogu? No, ako ratujemo, ne znači da je sve dozvoljeno. Nikada nije i ne može biti sve dozvoljeno, nego se zna, po ljudskim i božijim merilima, šta se sme, a šta ne sme. Ako ćemo pravo, ni komšinicu koja je sa mnom makar malkice očiju-kala, nisam smeo da uhvatim za mlitavo dupe, nekmoli da nekome učini kakvog većeg zla. Ja svoj život izvan Srbije, i njene sreće ili nesreće, nisam mogao da zamislim, jer sam u njoj i u njima video nešto istinski izgubljeno i veliko. Ponekad pomislim da se samo taj osećaj u meni nije do kraja ugasio. Ali, to ne znači da sam Srbe smatrao dobrim, a ostale rđavim. Svaki je čovek karakterni priča za sebe, a svaka generalizacija netaalentovana. Ima Srba takvih kretena, da mi je muka kad i pomislim na njih, nekmoli kad ih vidim. Ako mi je Srbija draža, znači li to da ne vidim đubrišta na ulasku i izlasku iz gradova, na ulazu u groblja, na obalama bistrih reka? Da dopuštam da me muštra neka baraba iz Begrada, ne dozvoljavajući mi da uredno primim zarađenu platu ili penziju? Da treba da podmićujem lekare ne bi li me operisali, činovnike da urade svoj posao, novinare da pišu kako mi gove? Jebeš takvu Srbiju, i ja smem to da joj kažem, jer sam odlučio da živim i umrem u njoj. Me-

ne interesuje otadžbina koja funkcioniše i kojoj je stalo do mene, makar ja bio poslednji bedak na svetu. Hoćemo u rat? Izvoli, komandire, ispred mene - nema nikakvih problema. Ali, svi da idemo u rat, a ne tvoje dete da studira na Kembriđu, a siromahovo - pod crnu zemljicu.

Sad je trebalo da takve stvari, u narednim brojevima, ne primećujemo, iz višeg nacionalnog interesa. Ja to nisam mogao da shvatim, i preselio sam se na kulturu, objavljujući intervju i priče, a publicističke tekstove samo kad se moralo - kad bi nedostalo materijala za novinu. Onda bih, naravno, raspalio po tadašnjoj vlasti. Jer, i to treba reći, opozicionarstvo tog tipa kod Matkovića nikad nije bilo dovođeno u pitanje. Vladajuće socijaliste si mogao da mažeš govornima u svako doba dana i noći.

Dogodila se još samo jedna sporna stvar, kasnije, u “Elementima”.

Ja sam, naime, u “Elementima” objavio priču oca koji je izgubio sina, koju sam čuo u mlinu, čekajući u redu za brašno. Matković nije bio tu dok smo spremali broj, nije tekst video u rukopisu, a kad je novina izašla, neko mu je, verovatno iz redova beogradske ljotičevske “elite”, skrenuo pažnju na moj tekst, i on me na redakcijskom sastanku žestoko napao. Rekao je da sam u tom tekstu pogubio niti glavne priče, da sam mogao da napišem priču za sva vremena o žrtvi za otadžbinu, a da umesto toga jadikujem.

Uzdahnuo sam, opet. Umorio sam se da svima baš sve objašnjavam. Rekao sam mu da se jebe i da me ostavi na miru. Onda je on ublažio ton i počeo sa propovedi o važnosti trenutka, o “sad ili nikad”, i slično. Odgovorio sam da brka različite stvari. Ne mogu ja, iz uredničke fotelje, da slavim tuđe požrtvovanje. To bolje rade partizanski pisci. Ali mogu da oslušnem ljude koji pate. Ja sam bio u mlinu i čuo sam priču koju sam čuo. Zapisao sam šta ljudi govore. Ne vidim zašto bih falsifikovao život.

Rezultat tog nesporazuma je bio da sam za “Elemente” gotovo prestao da pišem publicističke stvari i opet sam se pomerio dalje, udno novine, na rubriku kulture, reportaže objavljujući sasvim retko. Biće da sam ih za nekoliko godina rada objavio sedam ili osam. No, ne mogu da se žalim na cenzuru, jer istinske cenzure nije bilo: na kraju krajeva, ta “sporna” reportaža je objavljena, a onda je o njoj raspravljano, potezani su ovi i oni argumenti, bez ikakvih posledica po pisca, što sve spada u demokratsku proceduru. To je sve. Da sam bio uporan i nastavio da pišem reportaže, mislim da bi sigurno bile objavljene. Ali, ja nisam imao dovoljno novinarskih ambicija, draže mi je bilo da objavim jedan prikaz, pesmu ili prevod oko kojih se neće dizati prašina, nego pet reportaža o koje će se lomiti pogrešna koplja.

Ipak je sve što bih napisao i doneo uglavnom prolazilo. U prozopadnoj demokratskoj "Luči", deset godina kasnije, ni izbliza neće biti tako. Za svaki tekst tamo objavljen morao bi da usledi precizan i strog unapredni dogovor. Od mene je traženo, striktno, da pišem izveštaje "s terena", a da se politički ne izjašnjavam. Kad god bih prekršio to pravilo, tekstovi su na tim mestima kraćeni.

Ali, to će se tek desiti.

Drugi sam ja problem imao, nevezano za "Elemente".

Trebalo je živeti među nišćima, valjalo je stalno crpsti iz sebe snagu za dočekati sutrašnji dan.

Od trećeg broja, koncepcija "Gledića" je radikalno izmenjena i potrajala je, tako izmenjena, do gašenja lista, nekoliko nedelja kasnije. Mrđan je na "Glediće" gledao s visoka, možda je bio i kivan zbog neuspeha pokušaja da onaj njegov konobar postane urednik. Može biti da se sa strane umešao u novu koncepciju, skrenuvši pažnju Matkoviću na "ideološka" odstupanja novog glasila. Pretpostavljao sam da je intervenisao Mrđan, to jest neko drugi preko Mrđana, a da je Matković tu "bu-bu u uvu" prihvatio kao svoju.

To je samo pretpostavka, ali mi se čini da zvuči logično.

Tadašnje Mrđanovo knjižarsko zaposlenje pokazaće se sudbonosnim u mnogo čemu, kad je budućnost "Elementa" u pitanju. On je radio kao trgovački pomoćnik u knjižari. Organizovao je, uz nekoliko nadobudnih prijatelja, podružnicu Književne omladine Srbije i objavio dva ili tri broja časopisa "Eros", koji nije imao svoju jasnu fizionomiju, pogotovo ne uslova za uspeh. U meni Mrđan nije gledao pesnika, nego kritičara i prozaistu. Smatrao je da bi trebalo da pišem priče, da je moja poezija zastarela. Takvo mišljenje će u Kragujevcu vladati i u narednih desetak godina, bez obzira na moje zbirke poezije i književne nagrade. Jednom me je jedan kragujevački novinar i pesnik, Mrđanov istomišljenik, zaustavio na ulici i pitao:

– Ti pesnik? Ko uopšte zna neku tvoju pesmu napamet?

Nadgradnja tog stava vodila je direktno u negaciju mog karaktera, u poziciju "za njega niko nema lepu reč". U krhkim intelektualnim krugovima čaršije vladalo je bespogovorno mišljenje da jedan darovit čovek ne bi trebalo da radi u četničkoj firmi kakva su "Elementi", a moj književni uspeh su svi odreda proglašavali političkim.

Mrđan je, kad je o mojem pesničkom umeću reč, delio opšte negativno mišljenje. On je dobio nagradu za poeziju, on je dakle pesnik, a ja sam dobio nagradu za priču, dakle ja sam prozaista. Tada zacrtano nikada se ne može i neće promeniti. Uz to, objavio sam nekoliko negativnih prikaza u "Luči" koji su skrenuli pažnju na sebe, dakle ja sam i kritičar.

Znam da zvuči glupo, ali zaista je tako bilo.

Već i iz ove čegrsti, može se naslutiti kakva je bila saradnja između mene i njega, kad je o “Elementima” reč.

Kao novak u redakciji (jer sam devedesetu godinu proveo zaposlen kao školski sekretar, dok su u redakciji razni ljudi, pa i Mrđan, sticali i gubili urednička mesta), morao sam da se zadovoljim ćutanjem i radom. To mi je odgovaralo, pisao sam svoje knjige, a kao novinar nisam imao ambicija. Takođe, izbegavao sam da beskrajno teoretišem i ćaskam sa Matkovićem - što je on, inače, veoma voleo. Njemu je, kao i svim novopečenim aristokratama koji imaju višak para, a manjak umne aktivnosti, ćaprac divan bio neophodna životna stavka. S tim, žurim to da naglasim, što je ovaj ćaprac divan sa sobom nosio priličnu misaonu, političku, geostratešku, istorijsku težinu koja bi mogla da odgovara filozofski nastrojenim ljudima koji vole salonski razgovor. Ja, međutim, nisam spadao među takve, više sam voleo tišinu koja progovori perom. Pošto je zaradio novaca, a mene nije uspevao da uvuče u salonske prepirke, koje su se, uostalom, kad god bih se u njih upustio, završavale svađom, Matković se odao raznim zabavnim aktivnostima, u čemu su ga pojedini zaposleni pratili, jer su na taj način sebi osiguravali radno mesto. Recimo, jedan njegov zemljak čije zanimanje, šef marketinga, uopšte nije bilo definisano, a koga je on zvao Miki Čeperac, morao je, kad je Matković nabacio kilažu koja mu je zasmetala, da s njim džogira u Šumicama. Ja sam u Šumicama redovno džogirao još od svojih gimnazijskih dana, ali nikako nisam pristajao da trčimo zajedno: samoća mi je, tek u šumi, postajala neophodna, dok je on i tamo želeo da sa nekim razgovara. Neko vreme se bio navukao na šah, a pošto sam ja oduvek bio strastven šahista, navadio se da igra šah sa mnom. No, brzo je prestao, jer je bio kudikamo slabiji igrač i veoma se nervirao što stalno gubi. Kasnije sam mu posvetio jednu pesmu, u kojoj sam pokušao da mu kažem da ne dobijamo i ne gubimo samo zato što smo dobri ili rđavi igrači, nego da je to, uvek, rezultat jedne dublje, kosmičke strategije. Ne verujem da ga je to objašnjenje zadovoljilo, on je voleo da pobeđuje.

I ne samo to, nego je učio da igra i tenis, jer mu je beogradska književnica Eleonora, kad je bila u poseti, zamerila što ne zna da igra taj božanstveni sport. To ga je kosnulo. I sad je taj Miki Čeperac, posle džoginga, morao i na tenis, da gazdi pravi društvo, pa mu ni to, veseliku, nije bilo dovoljno zamorno, nego je pričao anegdote o Bekeru i Živojinoviću, dok je Matković sa zadovoljstvom pripovedao kako je Eleonora namerno u njegovim kolima zaboravila rukavicu.

– Nije to rukavica – pričao je. – To je mamac. Ali se ja ne dam upecati.

Ona je došla u posetu "Elementima" zajedno sa ženom jednog scenariste. Predstavljale su se kao najbolje prijateljice, a nekoliko meseci kasnije, pošto udica s mamcem rukavice nije uspjela, Eleonora se utešila - mužem svoje najbolje prijateljice.

– Sjajne sise – govorio je Matković za Eleonoru. – Da i ne govorim o kući u Italiji. Ali, ona faca, onaj krivi nos... Džaba sisa, džaba kuće. Što će reći da je umeo da bude hrabar.

S druge strane, odnos između nas dvojice - i to nije bilo dobro - nikada nije prerastao u profesionalni odnos direktora i zaposlenog. Mi smo se, neopozivo, pretvarali u prijatelje. Nisi imao kud. Svakog dana ga viđaš, on te uvlači u magiju poslovnih tajni, a odatle u opštu raspravu koju je nemoguće izbeći, već i zato što si morao jutro da provodiš na radnom mestu. Kad je već tako, trudio sam se da vidim njegove bolje strane. Bio je to komunikativan, pronicljiv čovek, umeo je da argumentuje svoje stavove, umeo je da jednostavno diskutuje i, iako nije bio enciklopedijski obrazovan, pokazivao je želju za usavršenjem. Mnogo je čitao, ali je težio svedenom, uprošćenom mišljenju ljudi iz naroda. Ako takvim ljudima ne umeš najsloženije stvari da objasniš sa "dva i dva su četiri", batali s podukom. Oni su dovoljno iskusili život da ne bi znali kako je Ajnštajnova teorija relativiteta, ipak, najobičnija formula. Zato je cenio filozofe sa smislom za socijalno mišljenje, a posebno Karla Popera, koga je često citirao. Iz istorije je znao tančine koje nisu poznavali ni profesionalni istoričari. Za svoje knjige o četničkom pokretu anketirao je poslednje preživjele svedoke. Ponekad ga je bilo milina slušati, a njegov novinarsko-publicistički dar, što se mene tiče, nikad nije dolazio u pitanje.

Tih godina on je, međutim, kao novinar, stagnirao, jer su ga potpuno obuzele tričarije novokomponovanog beogradskog džet seta. Tek će kasnije, u stvari, kad lupi nosom o ledinu - a to će se uskoro desiti - odbaciti tu šminku i početi da piše svoje prave stvari.

Kasnije su, uostalom, sve te njegove novokomponovane bubice sa džogingom, šahom i tenisom, zamenile, ipak zdravije, kompjuterske igrice. Tu ti niko nije povlašćivao - morao si da se izboriš s mašinom. On, novi tehnički urednik Zoran K. i novinar Zoran M. - obojica moji budućí kumovi koje sam pozvao na rad kad je Mrđan otišao iz firme - ostajali su u firmi do duboko u noć da bi igrali igrice. Posebno smo se, devedeset pete i šeste, svi bili navukli na "Vulfa" - igricu u kojoj komandos ubija Nemce i koju smo neprestano igrali više meseci. U to vreme osećao sam kancelariju "Elementata" kao svoj drugi dom.

Ali, to će se tek desiti.

Za razliku od Matkovića, ćutljivi i povučeni Mrđan sa mnom je govorio samo kad se moralo. Uvek je sa sobom vukao rukopise, koje ja

nisam mogao da vidim, a i njegov sto se nalazio nekako odeljen, u ćošku. Svoj posao urednika kulturne rubrike smatrao je uzvišenim, i često isticao da "Elementi", zahvaljujući njemu, imaju najbolju kulturnu rubriku u Srbiji. Ja sam u toj njegovoj rubrici stalno pisao prikaze, ali me je on zamenio Beograđanima, najpre Gojkom M, a potom Predragom B. "Beogradske" saradnje bile su kratkotrajne tezge, ispostave dogovornih kritičarskih nameštaljki preko kojih se htelo postići nešto drugo. Potom, beogradski saradnici su gledali s visoka na provincijski list: trebalo bi da se upiškiš od sreće što te je neki bradati genije počastvovao seruckanjem svog davno izjalovljenog pera. Ti beogradski kritički tekstovi su bili više nego mediokritetski, uvek prijateljski i računđijski usmereni. Kad je cilj, u honoraru ili napredovanju preko tekstova, bivao zadovoljen, takvi kritičari bi se povlačili, tako da bih se, pre ili kasnije, ponovo vraćao da nastavim tamo gde sam stao. Zašto sam pristajao na povratak tamo gde su me tako lako smenjivali? Jer sam svoje kritičarske tekstove ulančavao, još od osamdeset i sedme godine, kad sam ih počeo objavljivati u "Luči". Koga to jednog dana bude interesovalo, trebalo bi da u mojim sabranim kritikama jasno prepozna sistem. Zbog tog sistema prelazio sam preko povređene sujete i nastavljao da radim tamo gde sam nemilosno bio odgurnut, iako bi mnogi kritičar, na mom mestu, opravdano, posle neobrazložene zamene, odustao. Imao sam svoju misiju, meni je bio potreban stalni kritičarski prostor, tim pre jer za svoje knjige nisam dobijao adekvatnu podršku u prestoničnoj kritici, niti od generacijskih kolega, pesnika koji su se, svi, međusobno, dobro poznavali i podržavali. Stariji pisci i urednici su voleli to što radim, ali su oni bili akademski nedohvatni, uljuškani na svojim pijedestalima (znao sam da će se uskoro srušiti), smatrajući dovoljnim što mi objavljuju knjige. Zašto bi se, uostalom, brinuli: njih niko nije napadao, a ja sam bio idealna meta - provincijalac koji radi u opozicionom desnom časopisu. Mogao sam uvek da se pouzdam jedino u nerazrušivu čvrstinu svoje šake desnice.

No, umesto videti ih kakvim jesu, uvek je lakše preokrenuti stvari naopačke. U ovakvom mom stavu i ponašanju mnogi su u samoj čaršiji uvidali nedostatak karaktera, a posebno bivši urednici i novinari "Elementata", kao i gradska pseudointeligencija. Oni su otišli, ja sam ostao. Trebalo je, dakle, ne bi li me poštovali, da odem i ja. Bili su to, međutim, ljudi bez kućeta i maćeta, bilo je među njima gradskih pederčića s bogatim taticom, čiji je najveći životni problem bio i ostao - da se rode. Iz novine su otišli na radio, televiziju, u carstvo stranih donacija, koje su u to vreme preko raznih fondova zapljuskivale zemlju. Ja nisam imao kud, a ni odakle da odem: tek sam bio došao, odbačen od čitavog tog kolektivističkog sistema koji je tražio ili članstvo u Partiji, ili prostituisanje ili potkupljivanje. U "Elementima" nisu tražili ni jedno ni drugo,

tražili su da pišem ono što smatram za istinu i uređujem slobodno pisane tuđe tekstove. Pred sobom sam video slobodan novinski prostor, gotovo nepostojeću oblast u ondašnjoj zemlji. Ovde, i za “ZadruGINIM” beogradskim stolom, jedino sam prihvatatan kao pisac. Na svim drugim mestima, od svih drugih ljudi, izuzev moje supruge i nekoliko pisaca-kolega, od rodne kuće do opštine, poznao sam samo izdaju, laž, prećutkivanje, podmetanje, zapravo otvoreni teror nad umom. Sećam se dobro da sam, jednom prilikom, navratio u matično udruženje pisaca, gde sam urednicima na dar poneo jedan svoj prevod. Hladnoća s kojom sam dočekan bila je polarna. Nisam očekivao crvene tepihe, nisam očekivao čak ni kafu, ali možda je neko mogao da mi nazove barem dobar dan. Ja sam to “dobar dan” i rekao, niko nije odgovorio. A kad sam hteo da im podarim primerak knjige, dvojica promrljaše da su je već videli, posle čega sam, naravno, odustao i ostavio nekoliko primeraka na stolu - neka se posluži onaj ko želi, a blizu je i korpa za otpatke, kad odem. U međuvremenu je ušao jedan kritičar - njihov stari pajtaš, koga su, potom, i u uredništvo primili. Kakvo oduševljenje! Izgledalo je kao da to oduševljenje treba i konačno da mi kaže ono što nisam uspeo da ukopčam sam - da sam uljez. Shvatio sam da svak, na kraju krajeva, ima prava da nekoga proglasi bliskim, a nekoga ne. U redu, priznaću, pomislio sam još u sebi i “kakva govna”. I izašao sam, da tu više nikada ne uđem, čak ni posle deset godina, kad sam pristao da me upišu kao urednika novoformljene redakcije. Nedaleko odatle, u omladinskoj “Reči književnosti”, moji vrsnici i dalje uporno nisu hteli čak ni čoš za par mojih stihova da izdvoje - držao se svak svoje male jazbine, iza koje je istrajavala neka slabotinja, u smradu pomešanog ništavila. Jazbine su proglašavali mestima gde se stvara i neguje velika umetnost, a smradom vučjeg brloga se opijali kao onaj direktor iz Šejićevog romana koji uživa u vonju sopstvenih vetrova. S druge strane, u akademski otuđenim institucijama, mogao si da se napiješ rakije, ali istinske zaštite, pod kojom sam ja podrazumevao života vrednu borbu za nešto odista bitno i novo, ni tamo nije bilo. Nemoć Beograda bila je zajednička, samo što se ovde ili onde zalivala skupljim ili jeftinijim rakijama.

U takvoj situaciji, “Elementi” su mi se činili jedinim izborom. Ja sam sa Matkovićem bio, ako ne istomišljenik, ono sličnomišljenik. Mi smo se razlikovali u metodu, ne u suštini, ali je taj metod u graničnim situacijama neopozivo postajao suština. A kad smo se razišli, razišli smo se kao ljudi, ne kao politički protivnici, na čemu je on uporno nastojao.

Bio sam, ipak, sam.

Izašao sam tako samcit na vetromašinu, kasno uviđajući da je upravo to bio moj jedini izbor. No, to su shvatali skoro svi ostali. Ponekad sam uviđao, kao onaj Šćepanovićev Goluža, da bi jedino moja smrt mo-

gla da ih zadovolji. Po primanju jedne nagrade, neki čaršijski novinar mi je, slučajno me sreću u gradu, naizgled u šali, to i rekao:

– Ti bi sad trebalo da umreš!

Za mene je kakva književna nagrada uvek značila mogućnost da platim kiriju na vreme i zato sam svaku rado primao. Pogledao sam novinara iskosa: uopšte se nije šalio. Imao je dvadeset godina državne mediokritetskoaminaške službe iza sebe, za koju je smatrao da mu prirodno pripada, isto onako kao što meni, prirodno, nije mogla pripasti. Ne, uopšte se nije šalio. Njemu, njima, plate, honorari, žene, kafane, svirka, besplatna hrana i piće, putovanja. Meni je verno pripadala smrt. I ja sam je prihvatio kao najčvršći oslonac.

No, vratimo se Mrđanu.

Pošto je u ozbiljne dogovore oko novog broja Matković zvao isključivo Mrđana, ja sam se zadovoljio ulogom epizodiste. U to vreme već sam imao prepevane pesme jednog velikog ruskog pesnika, a u “Zadrugi” su mi poručili još jednog i uzeli “Antologiju ruskog pesništva”. “Zadruga” je lepo ime, podsećala me na dom, na porodicu, na izgubljeno sveto, na nešto nesebično učinjeno za drugoga, na poreklo, povratak. Antologiju sam radio zajedno s Jovanom J, ali je on iznenađa odustao od njenog autorstva, povukavši svoje prepeve. I o tome kasnije.

U samim “Elementima” objavio sam eseje jednog ruskog filozofa koji su se Matkoviću veoma dopali. Knjigu je, u naredne dve godine, rasprodao, ali honorar nisam dobio. Nisam ga, ako ćemo pravo, ni tražio. Povremeno bi se sam Matković setio tog labavo dogovorenog iznosa, u vremenima kad bi firmi krenulo nabolje, ali bi onda opet počele krize i od honorara ništa. Sećam se da je Mrđan bio kivan što smo stavili njegovo ime u uredništvo, na klapnu. On je bio protiv njenog izlaska, jer je osmišljavao svoju ediciju, u kojoj za moje prinose nije bilo mesta.

Slobodno vreme, jer uređivati pisma u dvonedeljniku nije bio veliki posao, koristio sam da prevodim, držim književne večeri i pišem stihove. Moja supruga S. je, dotle, položila diplomski, bilo joj je lakše raditi u školi, gde se istakla, jer je umela da priđe deci, pa su je njeni časovi preporučili. Deci je, umesto dosadne gramatike, koju je radila samo kad se moralo, pričala o sudbinama umetnika, razgovarala s njima o književnosti i životu, pa su je đaci obožavali.

Prava je sreća da je otišla na porodijsko bolovanje dok je bila na državnoj plati. Dobili smo sina, kome je bilo suđeno da bude beba strašne devedeset treće godine. Reći ću samo jedan podatak: seljak koji nam je prodavao mleko, inače naš dalji rođak, jednog jutra traži da mu se plaća u nemačkim markama! Nedeljno, toliko i toliko, unapred. Mi smo imali nešto malo maraka, koje su ubrzo nestale, za njima je nestao rođak, a za rođakom mleko.

Srećom, moj tast Vukola je držao kozu, sirotinjsku kravu, pa sam svakog jutra morao preko brda, za predgrađe gde je tast živeo, po litar kozjeg mleka. Ili bi nam ga on, pešice, za unuka, doneo. Taman pomislim da krenem, a on, eto ga, zvoni na vrata, da me preduhitri, jer zna da treba da se javim na posao. Eto, to su prave naše priče o Velikoj Srbiji. Ono mleka što bi stiglo u samousluge, očas posla bi podelili penzioneri, za bebe nije dostajalo, mogao si samo da plačeš od jeda... Ponekad bi nam migoljivo pakovanje mleka, preko veze, uturila u šake kakva bolje raspoložena prodavačica. No, i tada bih morao da ustanem u pola pet, da se s penzionerima, koji su ustajali još u četiri, guram u redu. Jer, veza, preko prodavačice, nije isključivala čekanje u redu. Nekoliko meseci je, manje ili više, moj sinčić pio kozje mleko.

I o tome, kasnije.

Bio sam suočen s jedne strane ogorčenošću vlasti koja je tražila da ne govorim istinu, a s druge atavističkom mržnjom siromaške okoline, koja je u meni, gde god bih namislio da bacim sidro, gledala konkurenta koga se valja što pre otarasiti.

Budućnost mi nije izgledala ružičasto. O, ne, nimalo!

Lunjao sam predgrađima, osluškivao dozive iz kuća, gugutanje beba u krevcima, vetar koji je svirao na telegrafskim žicama. Uveče sam zalazio u sumnjive biruze, razgledao lica okorelih pijanaca, a onda kretao kući, naježen od hladnoće sveta. Kad bismo zaključivali broj, tražio sam da ostanem duže u redakciji, da pripomognem, ali bi Mrđan uvek rekao da to nije potrebno, da sam slobodan. Pisao sam pesme, prevodio.

Da budem nepredviđeno promaknut u jedinog Matkovićevog saradnika, čoveka koji će, faktički, preuzeti novine na sebe, odlučio je Mrđanov zanat trgovačkog pomoćnika - knjižara. Evo kako.

FANTOMSKA KNJIŽARA

Za razliku od Matkovića, koji je raskinuo partijsku i ekonomsku saradnju s umerenom desnicom, ali se još nije približio radikalnoj, Mrđan je, sad već kao ratni veteran sa Vukovara, bio (u)desnije orijentisan. U novinu je doveo fašistoidnu grupu saradnika, desetak zvučnih imena, rasporedivši ih od reportaže do kulture, dok su u feljtonima počele otvoreno da provejavaju ljotićevske ideje. I svi su oni, na neko vreme, dok su ih "Elementi" plaćali, za Mrđana postajali idealni saradnici, intelektualni krem, ljudi koji obećavaju, umeo je do neverovatnih lokal-patriotskih razmera da napumpa njihovu vrednost, koja je, objektivno, bila iskoristivost ili neiskoristivost sasvim drukčije vrste.

Kako je to Matković dopustio?

Možda je od ljoticévacu primao izvesne novce, ne znam.

Matković je u to vreme bio zauzet i izvesnim ličnim jadima, raskidima i novim vezama, koji uvek prate mlade ljude, pa je prepuštao uređivanje lista Mrđanu. Mrđan je, zapravo, postao stvarni gospodar novine, a ja sam više bio na broju, vodili su me kao urednika. Zanimljiva je stvar da će mi se to i ubuduće, tu i tamo, događati, u raznim publikacijama i novinama, gde su me pisali kao urednika, iako stvarno nisam radio taj posao. Ja sam unapred odustajao od laktanja za mesto i uticaj, što je shvatano kao slabost karaktera, dok je kod mene više u pitanju bila bezvoljnost da ubeđujem ljude u ovo ili ono. Mislio sam, oduvek, da je dovoljno dobro ono što dobro napišem.

Iako se nisam borio da preuzmem njegove poslove i uticaj u firmi, Mrđanov rad je ostajao pod velom nepristupačne ljubomorne tajne u koju ja nisam imao mogućnost zavirivanja. Mrđan je radio zaista dano-noćno. Stalno je visio na telefonu i čekao faksove, a kad bi se zaključivao broj, umeo bi, od petka do nedelje, da prespava u redakciji, uopšte ne izlazeći iz nje, čak ni po hranu. Zatekavši ga izjutra, više puta, neispavanog, podbulog, bledeg, tražio sam da i meni podeli koji rukopis, da ponešto uradim, kako bih zaradio platu koju (neredovno) primam, ali on rukopise nije ispuštao iz ruku, uz razne izgovore, ponekad i bez ikakvog objašnjenja. Tako sam i dalje uređivao samo pisma.

Meni je pripadao dan, kad je on radio u knjižari, njemu noć. Ja sam primao razne ljude, među kojima je bilo istinskih heroja, slušao sam njihove ratne i zatvorske priče, koje naša književnost nije htela da sasluša. I često sam u njima susretao onu zatajenu veličinu pristupačnu izabranima. Patnja tih ljudi je održavala zemlju Srbiju u životu, a da ona o tome nije imala ni pojma. I to je bilo veliko.

Uz Mrđanovu privatnu priču - nesporazum sa ocem, stalno seljkanje sa suprugom i dva sina, stalno zaposlenje u knjižari, videlo se da on na duže vreme mora da pukne. I odista, dao je otkaz u knjižari i potpuno se posvetio novini, što će, na žalost, rezultirati potpunim krahom časopisa.

Evo kako.

Da će Matković otvoriti knjižaru u Beogradu, od mene je bilo, neću reći skrivano, ali ću reći prećutkivano. Ne mislim da je trebalo da poznajem sve poslovne tajne u firmi u kojoj sam zarađivao za hleb svagdanji, ali, ipak, tako krupna stvar kao što je nova filijala, ne može da se skrrije. I ipak su je branili od mene. Matković se, kao i većina ljudi njegovih inostranih veza, jače dubinski otvarao samo prema onima koji su bili spremni da se uvuku zajedno s njim u neku veliku tajnu, a ja nisam spadao među takve ljude, ostajući, striktno, na poslovnoj činovničkoj vezi. Pošto sam imao bitno drukčija, nenovinarska, književna interesosa

vanja, ponašao sam se hladno, odrađujući ono što se mora, veliki deo radnog vremena posvećujući prevođenju.

Na Mrđanovu ledenost prema meni možda je uticala još jedna stvar. Živeo sam, još uvek, kod oca i majke, sa ženom i tek rođenim sinom, u, za nas petoro podnošljivom, trosobnom stanu. Mrđan je, za razliku od mene, bio u skoro nepodnošljivim stambenim prilikama. Seljakao se sa ženom koja nije radila i dva sina, tamo i ovamo. Možda je i to doprinelo njegovoj poslovnoj inicijativnosti, kao i činjenici da je na mene stalno imao pik. Njemu urednička plata nije bila dovoljna, morao je da ima još neki prihod, a odakle? Jedna od tih njegovih inicijativa je bila i otvaranje dopisničkog novinarskog centra "Elemenata" u Beogradu.

Mene je ta ideja začudila jer sam u više navrata pre toga razgovarao sa Matkovićem, pitajući ga zašto sedište firme ne preseli u Beograd, kad već ima novca, a nema stan, kad ga ništa za provinciju ne vezuje. On bi se samo nasmejao i rekao:

– Ne daj Bože! Nikud odavde!

Kasnije sam tek shvatio da je ovde bio, ipak, zaklonjen od moćnih mafijaških krugova koji su harali Beogradom. Taj njegov antibeogradizam mi se uvek dopadao, jer sam i sam u Beograd odlazio, i u njemu ostajao, samo kad moram. Za mene je Beograd bio i ostao smrdljiva antisrpska rupčaga, skorojević za nas koji smo bili staro prestonično plemstvo u propadanju - crpka za isisavanje sržnih kosti provincije. Mogao sam da podnesem Beograd samo pijan, u "Zadruzi".

No, i pored svoje poslovične antibeogradske crte, Matković je, zato što je, kao i svi znatniji duhovi, u osnovi bio veoma usamljen čovek, uvek popuštao pred nasrtljivošću najbliže okoline, u kojoj nije umeo na vreme da prepozna neprijatelja. Primitio bi čerupanje tek kad bi došlo do krilaca.

Recimo, bivši urednik Lončević, koji je postao urednik tako što je prekrećio bivše prostorije redakcije, složio mu je priču da je neizlečivo bolestan od dijabetesa, i da samo lečenje u inostranstvu, kod čikaških četnika - može da mu pomogne. Viđao sam ga tih dana prekusturenog, neizbrijanog, zavodnjenih očiju. Svojim jadikovkama obrlatio je i naše emigrante, te su mu neki obećali svesrdnu pomoć čim stigne u Čikago. Trebalo je, međutim, novca za kartu.

Matković se sažalio i dao je Lončeviću zamašnu svotu ne samo da ovaj odleti za Ameriku nego i za buduće lečenje na skupim privatnim klinikama. Stupivši na tle demokratske Amerike, Lončević je naprasno ozdravio. Jer je Amerika u osnovi lekovita zemlja.

Takvih je oko Matkovića bilo tušta i tma.

On je ponekad pare lopatama razbacivao oko sebe, uglavnom na jalove poslovne pothvate.

Ponekad sam uviđao da ga pljačkaju, ponekad nisam, ali on je uvek bio slep. Sa tri lepe rečenice i dva-tri pažljiva postupka mogao si da pridobiješ njegovu naklonost i potom da ga pelješiš sve dok on ne bi otkrio prevaru, posle čega si postajao neprijatelj srpstva. To je, nažalost, bio scenario njegovog prijateljavanja, kumovanja i raskidanja prijateljstava i kumstava.

Kad je o Mrđanu reč, on je tvrdoglavo nastojao da izradi dopisnički centar u Beogradu i Matković je, najzad, pristao. Postojalo je nekoliko ideja kako taj centar osmisлити, ali se napokon kao najbolja iskristalisala ideja o mestu gde bi se ljudi istovremeno okupljali, ali i firmi donosili prihod.

Mrđan je bio knjižarski trgovački pomoćnik, pa mu je pala na pamet ideja da se kao dopisnički centar otvori knjižara. Ja se nisam dosetio, ali me čudi da se Matković nije dosetio. Naime, tek sam kasnije, od starijih ljudi iz čaršije, čuo da su knjižare, pre Drugog svetskog rata, bile najbolja mesta za ilegalna okupljanja komunista. Kao, sede ljudi, čitaju knjige, a u stvari se domunđavaju u vezi sa raznim ilegalnim stvarima. Tada to nisam znao, ali me čudi kako pronicljivi Matković nije mogao da provali igru. U stvari, on je Mrđanu bezgranično verovao.

Knjižara se nalazila u zastakljenom trgovačkom centru, ispod Knez Mihajlove, iznad podzemnog prolaza, gde je i inače bilo privatnih radnji. Za ono što će se odigrati, idealno odabrano mesto. Veoma skupo, čak ekskluzivno, ali za ozbiljan knjižarski promet nepodobno, pa i besmisleno. Sve te privatne trgovine su, uglavnom, nabavljale i valjale neku zabranjenu robu, pripadale kriminalcima, sadašnjim i bivšim, i nije bilo daleko od pameti pomisliti da na takvim mestima samo ljudi bliski kriminalu ili vlasti - u to vreme spleteni - mogu da imaju svoj lokal, kafić ili bižuteriju. Knjižara na takvom mestu - to je bilo van pameti! A ipak je Matković na tu vanpametnu ideju naseo.

U to vreme Mrđan je sarađivao sa izvesnim Nikitom V., koji je slovio kao izdavač i prevodilac. Bio je to čovek prilično bradat, zatvoren i ćutljiv, a iza te ćutljivosti postojala je izvesna sigurnost u sebe, koja je odavala slabo prikrivenu čežnju za nadmoći. Mislim da je preveo jednu ili dve knjige, da li sa francuskog, da li sa engleskog, ali je taj posao u njegovim očima bio toliko velik da okolinu uopšte nije primećivao, kao da u tom pogledu više nije bilo mesta. Možda i zato što se družio sa Mrđanom, na mene je gledao s visoka. I ne samo on, čitavo to društvo koje je Mrđan doveo u novinu. Bili su prilično krvožedni i prilično spremni na tuđu žrtvu. Matković to nije video, ko zna, možda i zato što je umnogome i sam bio takav. Ali, kad to kažem, mislim na izvesnu nje-

govu dečju surovost. On je mogao hladno da gleda kako čovek kraj nje- ga umire, ali ako bi mu se umirući obratio, taj bi istom dobio zatraženu pomoć. To nije dobrotu, to je prefinjenija surovost novopečenog kapi- taliste. Zato on nije ni primećivao da se oko njega događaju čudovišne stvari.

Za šefa knjižare koju je trebalo opremiti stolovima, stolicama, fo- teljama, telefonom, knjigama, strujom, policama, kancelarijskim mate- rijalom, mokrim čvorom i svime onim bez čega se jedna ozbiljna firma ne da zamisliti - Mrđan je postavio majku jedne svoje saradnice, Og- njenke. Beše to tako džandrljiva baba, da se njena džandrljivost mogla hladno meriti sa neuračunljivošću. Beogradska gospođetina, rekli bi do- brodušni previđači. Kandžijara, ocenili bi istinoljupci. Drugog dana po ulasku u taj prostor, ona je stala da ispostavlja zahteve od kojih se Mat- koviću podigla kosa na glavi, a koji su se svodili na nikad izrečen osećaj nadmoći da je ona jedna beogradska dama i da Matković treba da svr- šava od sreće kad mu se ona uopšte obrati, a nekmoli zbog toga što ga je udostojila rukovođenja jednim takvim mestom kao što je popišana knjižara. Matković je crveneo i bledeo, naizmenično, jer su računi koje je knjižara pravila iz dana u dan bili veći. Mislim da je dobra tri ili četiri meseca u tu knjižaru trpao sve pare koje su stizale na račun firme iz ino- stranstva - jer i to treba znati, četnici su u Čikagu, Londonu i Australiji, Kanadi, stalno bili na nogama i stalno su prikupljali dobrovoljne pri- loge, što je takođe išlo veoma teško. Recimo, vojvoda Đujić ništa nije hteo da ti da. On je smatrao da jedna firma mora da posluje sama, od svojih prihoda, a ni ostali nisu bili bitno drukčijeg mišljenja. Bilo je izu- zetaka koji su stalno pljuckali određene svote, ali je to išlo teško, i uvek je bilo bolje kad kupe novinu, to jest kad imaju razlog zbog čega pljuc- kaju. U to vreme novina je na Zapadu išla još uvek odlično. Firma je još uvek veći problem imala s naplatom, nego s prodajom. Naime, malo- malo javljali bi se fantomski prodavci koji bi prodali pet-šest brojeva, drpili lovu i nestajali iz vidokrug. Za nekima je Matković, čak, slao poternice, ali to nije vredelo, jer smo devedesetih bili zemlja izuzeta iz međunarodnog saobraćaja. Pljačkati takvu zemlju i njene firme bilo je ne samo nekažnjivo, nego i poželjno. Samo je nekoliko punktova, koje su držali stari četnici - hoteli, crkve, neke čikaške firme - donosilo stal- lan, dobar prihod, samo su oni uplašivali dogovorene kvote od prodaje. I sav taj novac je sada preusmeravan na knjižaru, koja je i sama trebalo da plodi novac.

Umesto toga, računi su bivali sve veći i postalo je jasno da se na telefonske dacije, na plate knjižarskih radnika, na nabavku novih naslo- va, na takse - za Beograd svakodnevno moraju slati džakovi para. Firma se odjednom našla pred kolapsom, a ja platu, naravno, nisam viđao po

više meseci uzastopce, sve dok neki četnik u inostranstvu ne bi ispovrnuo buđelar. Tada bih ujedno dobio ranije ugovorene plate, ali uz inflaciju koja je bila dvocifrena - dakle, često bih dobio sasvim bezvredan novac.

Bilo je to krajem devedeset druge, početkom devedeset treće.

Tek smo ulazili u ekonomski najgore razdoblje.

Kad je Matković seo da svede račune, shvatio je da je knjižara jedan finansijski bezdan. U to vreme on je imao izvesnih privatnih, ljubavnih preokupacija - kao svaki mlad čovek - pretpostavljam da su ga one odvukle od dubljeg uvida u stvari. Mislim da se uljuljkao u slatki život i zaboravio na ono od čega se živi. Viđao se u to vreme sa svojom ljubavljju iz studentskih dana, koja se u međuvremenu bila udala. Kad danas mislim o tim danima, gotovo sam siguran da je i ona bila deo policijske igre, ali ne mogu da tvrdim. Sam Matković o toj aferici priča kao o nastavku studentskog zabavljanja. Navodno, hteli su tu devojkju da žene on i još jedan, za koga se ona kasnije i udala, jer je imao siguran posao i stan. Neko vreme su se otimali o nju, tucali je čas jedan, čas drugi, a onda se ona prelomila i otputovala s novim mužem. U zao čas Matković ju je slučajno spazio kad je ona, iz drugog grada, gde se s mužem odselila, došla u čaršiju da podigne dokumenta. Matković je pojurio za njom i tog dana su završili u njegovim kolima, u Šumicama, tucajući se na zadnjem sedištu.

– Reci mi, jesam li ja kurva?

– Nisi.

– Znam da jesam.

Kasnije im se osladilo, pa su se viđali po hotelima gradova u unutrašnjosti. U tome ne bi bilo ničega posebno zanimljivog, Matković je bio momak i mogao je da sa viđa sa kim hoće, ali u to vreme firma je uveliko posrtala i nije ličilo na njegovu proračunatost da se tako zaboravlja.

Policijska igra odvlačenja pažnje je skoro u potpunosti uspela, ali ovo je sve nalaz naknadne pameti i ne znam koliko sam u pravu kad ovako povezujem stvari.

Na stranu konstrukcije. Sada, međutim, dolazi empirijski deo priče, golo svedočanstvo.

Među Mrđanom i Matkovićem dogodio se neminovni raskol. Mrđan je obavestio Matkovića da njemu provincija više ni u čemu ne odgovaara, da je odlučio da pređe u Beograd. To se i dogodilo, skoro preko noći. U to vreme Mrđan je, ne znam kakvim vezama ili čudom, stanovao u beogradskom stanu jednog našeg poznatog pisca, kod njegovog sina s kojim se sprijateljio i gde, izgleda, nije plaćao kiriju, ili je ta suma bila

minimalna. Mislim da sam pisac s tim preseljenjem nije imao ništa, jer je u to vreme živeo u inostranstvu.

Podvevši crtu na mrđanovski period vladavine u časopisu, Matković je shvatio da knjižaru valja čim pre zatvoriti, pa je krenuo za Beograd, da preuzme preostali inventar i preda ključeve čoveku od koga je prostor zakupio.

Pošto je Mrđan otišao iz lista, ja sam odjednom postao drugi čovek firme, i Matković je, po prvi put, na jedno putovanje van čaršije poveo mene. Ja sam u Beogradu imao nekog knjižarsko-izdavačkog posla, odlučili smo da otputujemo Matkovićevim kolima izjutra, onda svak na svoju stranu, a da se u Beogradu vidimo u pet, kako bismo se zajedno vratili u čaršiju. U međuvremenu, on je trebalo da se raskusura u knjižari.

Kad sam, u pet sati, došao u knjižaru, zatekao sam onaj strašni prizor koji ostaje posle pražnjenja svake prostorije u kojoj je bilo nekakvog rada, topline, gde su postojali ljudi, inventar, stolice, knjige, gde se činilo da ima višeg smisla. Sada je ta prostorija bila prazna, po njoj su se muvali užurbani ljudi u plavim radnim odelima, Matković je bespomoćno stajao sa strane, trudeći se da im ne smeta, a onda povremeno odnosio, više da se skloni odatle, nego zato što su ga neprodani paketi tog trenu zanimali, pakete knjiga u gepek svog, ispred tržnog centra parkiranog, auta "lade". Čutao je i bledeo, kao i uvek kad bi se našao u nevolji, videlo se na kilometar da mu je teško. On nije spadao u ljude koji bi se svađali, samo je pokušavao da što pre prebrodi rđav trenutak i da ga, kasnije, u osami sagleda, svede račune, shvati gde je i koliko pogrešio, kako se slično ne bi opet dogodilo.

Ali, opet bi se dogodilo, i opet, i opet.

Knjižara krcata knjigama, od vrha do dna, tog prepodneva fantomski je nestala. Ostali su samo računi, za koje je, da bi bili namireni, takođe trebalo ispovrnuti džak konvertibilnih para.

Ali, najstrašniji tren tek je trebalo da se dogodi. Pred naš polazak za Kragujevac, u knjižaru odjednom ulazi prevodilac Nikita V. Matković ne može očima da ga vidi. Ne gledajući ga, cedi kroz zube:

– Zaključavamo.

Što je značilo da Nikita treba da ode.

– Znam – odgovara Nikita i pokazuje neki papirić. – Zato sam i došao. Ja sam novi zakupac.

Kad Matković tog trenu nije pao u nesvest, mislim da nikada neće.

Gledajući u patos, bacnuo je ključeve na sto, okrenuo se i bez reči izašao.

Tek tada je shvatio čitavu igru.

Ja je još uvek nisam shvatao.

Pitao sam ga, u kolima, zašto nije ni pogledao Nikitine papire. On utiša obojici omiljene “Rolingstounse”, s kasete.

– Zar je moguće da ni sada ne razumeš – odgovori. – Čoveče, to je Udba. Dobro je da smo pretekli živi. I još ne znam hoće li nas, usput, presresti i koknuti. Prekrsti se i ćuti, možeš da odahneš tek pošto stignemo u čaršiju.

Stigli smo živi i zdravi, ali Matković još dugo nije mogao da se izbavi mnogih zadušnih repova tog mrđanovskog perioda. Mnogi su ga pelješili, pre i kasnije, ali nikada niko kao Mrđan.

Što će reći da je “Žaoka” prilično zanimljivo delce, mada na prvi pogled izgleda limunada.

.....

TOKOVI

.....

D. Ranković

NOVE PARTIJE

Malo je ljudi u Srbiji, u kojih naš partijskih život ne izaziva najveću odvratnost. Većina su gotovi da sve pretrpljene nedaće naše zemlje i naroda pripišu postojanju političkih partija u opšte. U tome se doteralo dotle, da partije i partijsku borbu, po pravilu, odobravaju i za nju se zalažu još samo oni koji su od toga imali lične koristi, obogatili ili dospeli do velikih položaja u državi i društvu, ili to očekuju.

Većina našeg dobronamernog sveta dovedena je, usled toga, da gleda spas zemlje i naroda u ukidanju partija i partijskog života. To je, očevidno, jedna velika zabluda. U demokratiji se ne može živeti bez partija i partijske borbe, tamo gde je narod pozvan da sam brine svoju brigu. Partije postaju grupisanjem ljudi oko raznih programa za vođenje i upravljanje narodom i njegovim potrebama. To grupisanje, opet, dolazi buđenjem i stvaranjem interesa kod pojedinaca za razna pitanja državnog, političkog, ekonomskog i socijalnog života naroda. I kako se na sva ta pitanja ne mogu nikad imati apsolutno jednaki pogledi, borbom oko toga, postižu kompromisi među pojedincima za jedan ili drugi utvrđeni program. Tako postaju razne političke grupe ili partije, koje se zatim treba da posvećuju ostvarivanju i izvođenju svojih utvrđenih i primljenih programa.

To treba da je jasno svakom građaninu. Tuđa ruka svrab ne češe, pa ni drugi, bilo to jedan čovek kao u autokratiji, ili jedna ograničena, privilegovana grupa ljudi kao u oligarhskoj aristokratiji, neće i ne može nikad zbrinuti dobro narodnu, tj. u glavnom tuđu brigu. O tome narod u Srbiji ima dovoljno iskustva, jer je na svojoj koži osetio sve te težine. Niko svestan ovde ne treba ni da pomisli, a nekmoli da poželi povraćaj tih vremena. I najpokvarenija demokratija bolja je i snošljivija nego sve te preživljene vladavine despota i oligarhija.

Što ne valja kod naših partija i našeg partijskog života, to je način kako se oni vode i izvode. Kod nas, pre svega, i nema grupisanja ljudi, u pravom smislu, po programima; jer, kao što znamo, svi partijski programi u nas su bezmalo sasvim jednaki. Još manje se te grupe odaju i

posvećuju ostvarivanju svojih programa; jer kad bi toga bilo, Srbijom bi odavno bili potekli med i mleko, pošto su svi programi bolji i lepši jedan od drugoga. Kod nas se, naprotiv, grupisanje ljudi vrši po ličnim simpatijama ili po drugim, još sumnjivijim, pobudama. U najgore od ovih poslednjih spadaju lični interesi i računi, i koji su, naročito u poslednje vreme, uzeli opasne razmere. Tako isto, i na taj način postale grupe, ne odaju se ostvarivanju partijskih programa, već svojim ličnih ili, najviše, koterijskih interesa i ciljeva.

Zato i tako stanje nisu, svakako, krive mase partijske. Za tako zlopotrebljavanje naroda i njegovih demokratskih ustanova krivi su šefovi partijski, manji kao veći, posebni i lokalni kao opšti i zajednički. Oni su, zaista, u ovakom haosu, stvorenom tom i takom pometenošću pojmova o smislu i značaju partija i partijskog života, našli vanredno poprište za svoje lične i koterijske ambicije.

Naše partijske mase nisu nikad znale kuda se i zašto vode. One nikad nisu lojalno obavestavane o političkim i drugim potrebama naše zemlje. One su vazda verovala na голу reč svojih šefova, i ako je ta reč uvek bila suhoparna, prazna i, često, neznavlačka. Neznavlačka, velimo, jer otkud bi naši partijski šefovi imali tačne pojmove o pojedinima prilika ma državnog i narodnog života, kad se oni stvarno tim pitanjima ne bave ni blizu toliko koliko svojim ličnim? Otkud bi oni poznavali prave potrebe zemlje i naroda, kad oni o njima ne razmišljaju i ne staraju se ni toliko koliko o svojim najsitnijim profesijskim sitnicama? To je utisak koji smo mi redovno odnosili sobom sa svakog, tako zvanog, političkog zbora ili konferencije, sa svake skupštinske sednice, gde su naši partijski šefovi obično briljirali širinom svoga neznavanja, skučenošću svojeg horizonta, banalnošću svojega izraza.

Najgori od naših partijskih šefova bili su vazda oni, koji su bili najbrži i najdrskiji da se nametnu svojim sredinama. Većina od njih nikakvih drugih osobina nisu ni imali do jednu bezočnu drskost. A sav ostali svet gledao je apatično ili sa unezverenošću, kako slepci postaju vođe okatima, kako se ističu na najviše položaje partijske hijerarhije, na prvom mestu, oni najmanje dostojni i nimalo dorasli.

U Skupštini smo gledali da tamo vršljaju samo po nekoliko ljudi iz svake partije, držeći sve ostale sputane raznim koncesijama ili pod pritiskom jednog nepoštenog terora partijske discipline. Na taj način, umesto uprave državne narodom imali smo uvek vladu nekolicine, umesto partija koterije, i to katkad veoma uske i ograničene.

Nije potrebno dokazivati koliko je ovakav režim štetan i opasan. O tome, na žalost, i suviše rečito govore sve pretrpljene nedaće naše zemlje i naroda. I sva rugoba takog režima može se potpuno shvatiti tek kad se pomisli na, veću ili manju, anonimnost njegovih faktora. Usled

toga, u slučajevima neuspeha i nesreća vrlo je teško upoznati odgovorna lica. Odgovornost, u takim prilikama, obično je rasplinuta tako, da to čini utisak kao da je nikako i nema. Jer se obično ceo naopaki rad prikačuje onda kao, više ili manje, pokriven i priznat. Čime? Kime? Kako? Tu kod tih i takih pitanja tek izbija sva monstruoznost te anonimnosti dela i učinilaca. I to je ono što je gore kod ovakih demokratija nego u autokratijama, gde bar vladaoci plaćaju grehe nesrećnih režima, svojim prestolima, glavama ili dinastijama.

*

Iz ovoga što smo naveli, vidi se jasno šta mi smatramo kao glavni uslov za dobar i koristan uspeh svake nove partije. Ako se i nove partije misle stvarati kao dosadanje, onda se, svakako, može biti i bez njih. Ako i one pođu istim putem kao stare, izvesno je da narod i zemlju neće odvesti boljemu cilju. *Potpuna lojalnost u ophođenju s narodom, to je ono što mi ističemo kao najviši princip svake nove partije.* Demagoštvo, tj. zavaravanje naroda šarenim lažima, smatramo kao najveće nevaljalstvo našeg dosadanjeg partijskog života. Svaki nov program koji se narodu obeća, ima da bude realan a ne šimeričan, i na njegovom brzom i integralnom izvođenju ima se raditi s dogmatičarskom nepomirljivošću.

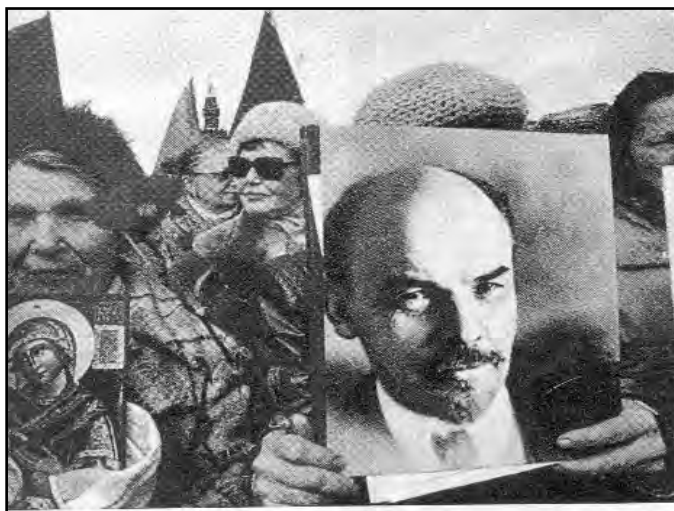
Srbijanski narod, posle svega što je preživeo i u sadašnjem neradu partijskog života, duboko oseća sve one istine koje napred navedosmo. I najviše ga boli i začuđava što se uverava da u svemu tome stojimo, ako ne gore, a ono isto onako kao pre rata. On, koji se u ratovima ipak u mnogome preobrazio, vidi da njegovi prvaci žive i dalje po svojim ranijim navikama, ne mogući nikako da iziđu iz svojih predratnih tradicija. Zbog toga, mada jako razočaran u starim partijama, on je takođe skeptičan i nepoverljiv prema svakom pokušaju obrazovanja novih partija. U Srbiji se, već odavno, nije mogla stvoriti ni jedna nova partija, i svi takvi pokušaji, iz novijeg vremena, ne samo da su ostali bez uspeha nego su čak ismejani (kao "Seljačka sloga" i dr.). Ako to može biti sporno za mnoge druge osećaje našega naroda, u ovome, u toj nevoljnoj privrženosti starim partijama, može se, zaista, reći za njega da je konservativan.

Međutim, nova era, otvorena oslobođenjem i ujedinjenjem celog našeg naroda, zahteva imperativno i nove orijentacije političke, pa i nove programe i nova grupisanja partijska. Ali, na osnovu svega što smo napred naveli, mi moramo dodati: *i nove šefove partijske.* Jer bez ovoga, čini nam se, biće nemogućan, pa možda i opet ismejan, svaki pokušaj obrazovanja novih partija.

U ovom smislu, izgleda nam da su oni naši partijski šefovi, koji su preduzeli stvaranje novih partija od starih pokazali, za sebe, jedno realistično shvatanje. Nemogućni za nove partije koje bi se tek formirale, oni su se doveli i da stvore nove partije i da ostanu stare i oni u njima. Oni

svi imaju šansa da ovim postignu dva cilja: i da odgovore jednoj potrebi novoga vremena i da se ne izlože riziku da im preduzeće nove partije sasvim propadne i, čak, bude ismejano. Uz to, neki od njih, oni kojima je visoki položaj u starim partijama bio vrlo jako uzdrman, računaju da time postignu i jedan čisto svoj cilj: da, stvaranjem novih partija i ulaskom u njih sa istim rangom, poprave tu svoju nepovoljnu situaciju u starim partijama ili je bar prikriju.

Za ovaku politiku može se reći, dakle, da je dovoljno praktična i računaska. Ali ovake procedure očevidno ne zadovoljavaju naše shvatanje o potpunoj lojalnosti, koju mi zahtevamo za sve buduće partijske odnose. Ima jedan jedini način, po našem mišljenju, koji može u ovakim slučajevima, dati jedno relativno zadovoljenje: to je eliminiranje, u svima takim kombinacijama, starih partijskih prvaka koji imaju ma kakvih re-pova. Na toj osnovici moglo bi se, čini nam se, čak uspešno izvršiti i reorganizovanje svih starih demokratskih partija, tj. sa novim prvacima, i koji su svagda, a naročito u ratu i u ovom razvratnom poratnom vremenu, pokazali izvestan nesumljiv moral i dovoljnu jačinu karaktera.*

* Časopis *Misao*, knjiga III, sveske 1 i 2, Beograd, 1920, str. 1056-1059.

.....

Z B I V A N J A

.....

Dragoljub Todorović
advokat, Beograd

NEKI ASPEKTI SUĐENJA ZA ZLOČINE U SANDŽAKU

U periodu jun 1992. – jun 1993. godine sproveden je otvoren teror, vršeno neviđeno nasilje, primenjivana brutalna sila i korišćena sva sredstva za uništavanje ljudi, kuća, stoke, imanja i drugih dobara Bošnjaka u Sandžaku, i to u kompletnoj oblasti i srpskog i crnogorskog Sandžaka. Navedeni progon sprovodile su regularne oružane formacije (vojne i policijske) Srbije i Jugoslavije, bilo iz redovnog ili mobilisanog i dobrovoljačkog sastava, zatim regularne jedinice vojske Republike Srpske, koje su delovale pod okriljem Vojske Jugoslavije. Navešćemo samo najdrastičnije slučajeve progona Bošnjaka u Sandžaku u naznačenom periodu:

1. U opštini Pljevlja, na njenom zapadnom delu, nalazi se prostrano seosko područje Bukovica, koje sačinjava 39 sela, u kojima je uglavnom živelo bošnjačko stanovništvo. Prostor Bukovice sa tri strane graniči se sa Bosnom i Hercegovinom, a granica se prostire u dužini od 140 kilometara. Iako su Pljevlja opštinski centar, sela Bukovice su od Pljevalja udaljena 70-85 kilometara, a od bosanskih gradova Čajniča 5 kilometara, Foče 15-20 kilometara, a vrlo blizu je i Goražde. U periodu jun 92. – jun 93. u Bukovici je ubijeno šest Bošnjaka, izvršene su dve otmice u kojima je oteto u prvoj pet, a u drugoj sedam Bošnjaka, koji su kasnije razmenjeni, pretučeno je 76 građana bošnjačke nacionalnosti od kojih je 31 zadobio teške telesne povrede sa trajnim posledicama, spaljeno je pet kuća, osnovna škola u selu Krčevine, džamija u selu Planjsko, a oštećena je džamija u selu Rosulje. Vršena su mnogobrojna zlostavljanja na javnom mestu, kao i pretresi koji su praćeni pljačkom imovine. Kao posledica svega navedenog došlo je do iseljavanja građana bošnjačke nacionalnosti, tako da je Bukovica praktično etnički očišćena. Nakon iseljavanja Bošnjaka njihove kuće su opljačkane i demolirane, sa kuća su poskidani krovovi, vrata i prozori, patos i ostalo pokućstvo je opljačkano.

2. U toku leta 1992. godine akcijama četničkog vojvode i narodnog poslanika Srpske radikalne stranke u Saveznoj skupštini Čeka Da-

čevića počelo je maltretiranje građana bošnjačke nacionalnosti u gradu Pljevlja. Rušene su trgovačke radnje i drugi poslovni objekti Bošnjaka, zapaljeno je šest lokala vlasnika Bošnjaka u tržnom centru u Pljevljima, nastala je panika i ogroman strah Bošnjaka građana Pljevalja. U noći između 7. i 8. avgusta, dok je Čeko Dačević bio priveden na informativni razgovor i zadržan, njegovi ijudi su blokirali Pljevlja, sprečili ulaz i izlaska iz grada ljudima i vozilima, zauzeli sve vitalne objekte u gradu: poštu, opštinu, bolnicu, benzinsku pumpu, radio relej, Centar bezbednosti, pekaru. U gradu je vladalo vanredno stanje i pretila je opasnost stravičnog pokolja Bošnjaka. U Pljevlja je došao predsjednik Republike Crne Gore Momir Bulatović i načelnik štaba Druge armije VJ general Damjanović. Predsjednik Bulatović je naredio da se Čeko Dačević pusti iz pritvora. Tu svoju odluku Momir Bulatović je kasnije komentarisao na sledeći način:

“Tada, u tim dramatičnim zbivanjima kada su nas samo sekunde djelile od ljudskog ludila i pakla međusobnih obračuna, ja sam naredio da se iz zatvora privremeno pusti Dačević. Tu sam odluku donio pod strašnom ucjenom, jer su prema kućama nedužnih pljevaljskih Muslimana bile okrenute cijevi topova i mitraljeza dovučenih sa bosanskog ratišta i vođenih rukama onih boraca koje smo tako zdušno pomagali. Sve dok nijesmo doveli značajne snage policije i vojske i deblokirali grad, morali smo da postupamo po diktatu ovih novokomponovanih demokrata.”

3. Selo Kukurovići, koje pripada opštini Priboj i koje je naseljeno bošnjačkim življem, napadnuto je 18. februara 1993. godine od strane naoružanih i uniformisanih lica i u tom napadu troje ljudi je ubijeno, dvoje teško ranjeno i zapaljeno je devet kuća. Svi stanovnici su iste noći nakon napada napustili Kukuroviće i tokom noći došli u Priboj i Pljevlja.

4. Na dan 26. avgusta 1992. godine Ramo Berbo iz sela Zabrdže, opština Priboj, čekao je autobus u selu Sjeverin na raskrsnici puta Priboj-Rudo. Sa njim je bilo više građana koji su takođe čekali autobus. U jednom trenutku u neposrednoj blizini zaustavio se kamion tipa TAM, koji je nosio protivavionski top. Iz njega je izašlo nekoliko vojnika u sivomaslinastim uniformama i dvojica su pretakala benzin od uličnog prodavca iz kanti u rezervoar, a jedan je prišao Ramu Berbu i od njega tražio lična dokumenta. Nakon što je Berbo pružio isprave na uvid, vojnik je izvadio pištolj i nekoliko puta pucao u njega. Vojnici su potom naredili prisutnima da leš bace u reku Lim. Svedoci su tvrdili da se taj vojnik koji je ubio Rama Berba zvao Milorad Savić, a za ovo ubistvo on nije odgovarao.

5. Dva monstruoza zločina koja su bila predmet sudskih procesa su otmica i kasnije ubijanje 16 putnika bošnjačke nacionalnosti dana

22. oktobra 1992. godine u mestu Mioče iz autobusa koji je saobraćao na liniji Sjeverin-Užice, zatim otmica i kasnije ubijanje 19 putnika bošnjačke nacionalnosti 27. februara 1993. godine u stanici Štrpci iz brzog voza 671 koji je saobraćao na relaciji Beograd-Bar.

Dakle, od svih mnogobrojnih zločina koji su se dogodili u Sandžaku u navedenoj godini sudski epilog, makar i delimično, nepotpuno, sa velikim zakašnjenjem i sa izostavljanjem bitnih činjenica, imale su samo otmice iz autobusa u Mioču i iz voza u Štrpcima. I jednu i drugu otmicu planirao je, organizovao, izvršio i do kraja, do likvidacije otetih, sproveo Milan Lukić, optuženik pred Haškim tribunalom za mnogobrojne stravične i za ljudski razum nezamislive zločine, počinjene u Višegradu i okolini. Suđenje za ratni zločin optuženim za otmicu u Sjeverinu održano je pred Okružnim sudom u Beogradu, pred većem kojim je predsedavala sudija Nata Mesarović, koje je presudom od 29. septembra 2003. godine osudilo u odsustvu Milana Lukića i Olivera Krsmanovića na po 20 godina zatvora, Dragutina Dragičevića, koji je prisustvovao suđenju, na 20 godina zatvora, i Đorđa Ševića, koji je takođe prisustvovao suđenju, na 15 godina zatvora.

Suđenje za ratni zločin optuženom za otmicu u Štrpcima Nebojši Ranisavljeviću održano je pred Višim sudom u Bijelom Polju, pred većem kojim je predsedavao predsednik suda doktor Vukoman Golubović, koje je presudom od 9. septembra 2002. godine osudilo Ranisavljevića na kaznu zatvora u trajanju od 15 godina.

U oba sudska postupka nesumnjivo, pouzdano, na osnovu potpuno validnih dokaza utvrđeno je da je glavni akter obe otmice i likvidacije ljudi bošnjačke nacionalnosti Milan Lukić.

Analiziraćemo dva aspekta ovih suđenja i to:

- okolnosti zbog čega Milan Lukić nije izveden pred sud za ova dva teška ratna zločina u sudovima u Srbiji i Crnoj Gori;
- okolnosti zbog kojih osuđeni u ova dva suđenja za ratni zločin nisu tretirani kao pripadnici Višegradske brigade, regularne jedinice Vojske Republike Srpske, iako je to izvedenim dokazima na oba procesa u potpunosti utvrđeno.

Samo četiri dana nakon otmice u selu Mioče iz autobusa na liniji Sjeverin-Užice, dana 26. oktobra 1992. godine u Sjeverinu su uhapšeni Milan Lukić i Dragutin Dragičević, koji su se nalazili u automobilu marke pasat. Oni su sprovedeni istražnom sudiji Okružnog suda u Užicu, a ministar policije Srbije Zoran Sokolović izjavio je da su uhapšeni osumnjičeni za otmicu iz autobusa u Mioču. Međutim, protiv Lukića i Dragičevića vodila se istraga u predmetu Okružnog suda u Užicu Ki 118/92 zbog krivičnog dela neovlašćenog nošenja oružja, jer su prilikom hapšenja kod njih i u automobilu pronađene dve automatske puške Crvena

zastava, automatska puška Tompson, četiri bombe, tromblonska trenutna mina, pištolj marke Crvena zastava i veliki broj municije od oko 300 metaka za puške i pištolj. Istraga je trajala devet dana, pa je vanraspravno veće Okružnog suda u Užicu obustavilo istragu protiv Lukića i Dragičevića, ukinulo im pritvor i pustilo ih na slobodu bez obzira na veliku količinu oružja i municije pronađenih kod njih. Na osnovu detaljnog uvida u istražne spise Okružnog suda u Užicu Ki 118/92 okrivljenih Lukića i Dragičevića vidi se da u njima nema nijedne reči, niti bilo kakvog pomena otmice u Mioču. Dakle, neko moćniji je u međuvremenu dezavuisao ministra Sokolovića i sprečio ne samo istragu oko otmice, već bilo kakvu istragu protiv Lukića i on je pušten na slobodu.

Skupština Crne Gore formirala je Komisiju za prikupljanje informacija o otmici putnika iz voza 671 izvršenoj u Štrpcima 27. februara 1993. godine, na čijem čelu je bio Dragiša Burzan. Komisija je u toku svog rada prikupila veliku i značajnu dokumentaciju od Javnog tužioca Republike Srbije. Na osnovu te dokumentacije 13. novembra 1995. godine Komisija je sačinila: *“Izveštaj o rezultatima uvida u dokumentaciju o otmici u Štrpcima u posjedu Javnog tužioca Republike Srbije”*

Izveštaj sačinjavaju karakteristični izvodi, zapažanja i kratak opis dokumenata. Izveštaj sadrži opis 58 dokumenata koji se tiču otmice i koji su sačinjeni u ogromnoj većini neposredno nakon otmice (i u roku od 15 dana posle otmice) i od relevantnih faktora (železnice, tužilaštva i organa unutrašnjih poslova iz Priboja, Užica i Beograda). Dokumentacija predstavlja odličan, validan i prvorazredan dokazni materijal za preduzimanje jedne ozbiljne i sveobuhvatne sudske istrage.

Međutim, takva istraga nije pokrenuta. U međuvremenu, u toku 1993. i 1994. godine Milan Lukić je u Srbiji bio u zatvoru ukupno 10 meseci; prvo 15 dana po rešenju sudije za prekršaje zbog neprijavljenog boravišta, a posle izvesnog vremena provedenog na slobodi 9 meseci zbog neovlašćenog nošenja oružja. Nakon isteka te kazne, protiv Lukića je stavljen zahtev za sprovođenje istrage pred Okružnim sudom u Beogradu zbog otmice u Štrpcima, a krivično delo je kvalifikovano kao protivpravno lišenje slobode. Istragu je vodio tadašnji predsednik istražnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu Dragoslav Rakić u predmetu Ki 566/94 i ona je trajala 20 dana, od 6. do 26. aprila 1994. godine. Za to vreme sudija Rakić saslušao je samo Lukića i tri svedoka, iako je morao imati svu dokumentaciju koju je Javni tužilac Republike Srbije dostavio Burzanovoj Komisiji u Podgorici. Na osnovu te dokumentacije sudija Rakić je u istrazi morao saslušati oko 150 svedoka, izvršiti niz istražnih radnji prepoznavanja, suočavanja, rekonstrukcije, uviđaja, provera i veštačenja. Rakić nije saslušao čak ni, od tužioca predložena, tri svedoka, milicionera, putnika voza, trojicu neposrednih očevidaca otmice. Istražni sudija Dragoslav Rakić je, u razlozima za neslaganje sa

njihovim saslušanjem, direktno falsifikovao i neistinito prikazao činjenice iz spisa predmeta, navodeći da ta trojica putnika, po zanimanju milicioneri, nisu bili putnici voza, već da su u ovaj slučaj umešani tako što su posle događaja kao službena lica uzimali izjave od milicionera pratilaca voza iz koga je izvršena otmica, što je čista laž.

Dakle, sudija Rakić je otvoreno, drsko i teškom zloupotrebom sudijske funkcije istragu protiv Milana Lukića lažirao i sabotirao, a u tome su mu, donošenjem odluka iz svoje nadležnosti, pomogli zamenik Okružnog javnog tužioca u Beogradu Milena Inić Drecun, sudije Okružnog suda u Beogradu Milovan Perović, Savka Gogić i Miroslav Cvetković, Javni tužilac Republike Srbije Dragan Petković i sudije Vrhovnog suda Srbije Ljubinko Sretenović, Vladislav Branovački i Dušan Maričić.

Kada je ova sramna istraga propala i obustavljena, Republika Srpska uputila je sa Pala zahtev za ekstradiciju Milana Lukića zbog krivičnog dela razbojništva (znači ne otmice), koji je potpisao sudija Blićević i koji je stigao u Okružni sud u Beogradu baš na dan kada je Lukiću ukinut pritvor 27. aprila 1994. godine. Istražni sudija Okružnog suda u Beogradu Dobrivoje Gerasimović nakon prijema zahteva za ekstradiciju svojim rešenjem Kri 607/94 od 28. aprila 1994. godine određuje Lukiću takozvani ekstradicioni pritvor koji može trajati mesec dana, u kom roku će se doneti odluka o ekstradiciji Lukića Republici Srpskoj. Inače, ovaj zahtev za ekstradiciju je bespredmetan jer Republika Srpska nije ni konstituisana kao međunarodno pravna država, pa nije legitimisana da uputi ovakav zahtev, te regularni postupak jednostavno nije moguć. Bez obzira na to, 27. maja 1994. godine istražni sudija Dobrivoje Gerasimović je našao da su ispunjeni uslovi za ekstradiciju i Milan Lukić je transportovan u Republiku Srpsku, gde je odmah pušten na slobodu i dočekan kao heroj.

O ovoj ekstradiciji izjašnjavao se i tadašnji predsednik Savezne Republike Jugoslavije Zoran Lilić, koji je, prema podgoričkoj *Pobjedi* od 20. avgusta 1994. godine, rekao:

“Javnosti je poznata otmica putnika iz voza u stanici Štrpci. Svima je brzo postalo znano da je izvršilac bio nekakav Lukić, štampa je o tome pisala. Naša policija ga je našla i uhapsila, rizikujući sopstvene živote. Istraga je povedena, ali niko i slovima niko, nije hteo da pomogne da se dođe do jednog jedinog materijalnog dokaza. Na kraju su rekli (vlasti Republike Srpske) da će njihovo pravosuđe to završiti i da je to uostalom djelo izvršeno na njihovoj teritoriji, da su oni pravna država itd. Uputili su pismo za izručenje Lukića zbog, kako se to uobičajenim pravnim jezikom kaže, osnovane sumnje da je umješan u otmicu putnika itd.

Kada je izručen i predat, odmah je pušten i čak nagrađen od strane rukovodstva Republike Srpske...”

Drugi pravni aspekt suđenja za otmice tiče se činjenice da su državni tužilac u Bijelom Polju i državni tužilac u Beogradu uporno izbegavali da u optužnom aktu navedu da su otmičari pripadnici Višegradске brigade, koja je regularna jedinica Vojske Republike Srpske. Poznato je da je sud strogim i imperativnim pravilima procesnog zakona vezan za činjenični opis dela koji daje optužba i da se izmenom tog opisa poništava identitet optužbe i presude, koji mora da postoji (ako se povredi presuda ne može da opstane). Predsednici veća, koji su sudili optuženim za otmice u Štrpcima i Mioču, u Bijelom Polju i Beogradu, sudije Vukoman Golubović i Nata Mesarović, vodili su suđenja objektivno, stručno, nepristrasno, na visokom profesionalnom nivou i vođenje ovih procesa može im služiti na čast i kao ljudima i kao profesionalcima.

Iako ograničeni odredbama procesnog zakona, oni su ipak u izreku presude uneli sledeće:

Vukoman Golubović:

“...kao dobrovoljac i vojnik Interventne čete pri Višegradskoj brigadi...” (odnosi se na okrivljenog Nebojšu Ranisavljevića).

Nata Mesarović:

“...kao pripadnici Prve lake pešadijske brigade Višegrad...” (odnosi se na okrivljene Milana Lukića, Olivera Krsmanovića i Dragutina Dragičevića).

Argumenti da su okrivljeni za otmice bili pripadnici regularne jedinice Vojske Republike Srpske su sledeći:

1. Komandant Višegradske brigade, potpukovnik Luka Dragičević je i u iskazu pred sudom u Bijelom Polju i pred sudom u Beogradu izjavio da u zoni delovanja njegove jedinice nije bilo paravojnih formacija.

2. Na osnovu potvrda koje se nalaze u spisima predmeta Okružnog suda u Užicu Ki 118/92 vidi se da su Milan Lukić i Dragutin Dragičević pripadnici jedinice Vojske Republike Srpske. Potvrde je u ime komande Prve višegradske lake pešadijske brigade izdao tadašnji načelnik štaba potpukovnik Luka Dragičević.

3. U svom iskazu pred istražnim sudijom Okružnog suda u Beogradu Dragoslavom Rakićem, u predmetu Ki 566/94 datom 6. aprila 1994. godine, Milan Lukić je izjavio:

“...Ja sam od 8. aprila 1992. godine pa neprekidno do 8. marta 1993. godine bio na ratištu, na prvoj borbenoj liniji u Višegradu. Ratovao sam u sastavu Vojske Republike Srpske, čiji je komandant Ratko Mladić. Neprekidno mi je bio neposredni starešina komandant Višegrada potpukovnik Luka Dragičević. Ja nisam bio ni u kakvim paravojnim formacijama, jer sam ja rođen u Višegradu, gde sam i odrastao pa sam se uključio u redovan sastav srpske vojske...”

4. Branimir Savović, koji se u vreme otmica u Mioču i Štrpcima nalazio na dužnosti predsednika opštine Višegrad, ispitan je kao svedok u predmetu Okružnog suda u Užicu Ki 118/92 3. novembra 1992. godine i tom prilikom je rekao:

“...Okrivljenog Lukić Milana lično poznajem. Okrivljenog Dragičevića lično ne poznajem, a moguće je da i njega lično znam iz viđenja. Okrivljeni Lukić je komandant jedinice za specijalne namene pri lakoj pešadijskoj brigadi Višegrad u sastavu Vojske Republike Srpske, tako da je on neposredno podređen komandi lake pešadijske brigade Višegrad. Mislim da je ta jedinica veličine jednog voda.

Okrivljeni Dragičević pripada jedinici kojoj je Lukić komandir tako da oni obojica predstavljaju pripadnike regularne vojske Republike Srpske.”

5. Lazar Draško, po zanimanju advokat, u ratu je imao čin poručnika Vojske Republike Srpske i u vreme otmica bio je u sastavu lake pešadijske brigade u Višegradu. Dana 3. novembra 1992. godine saslušan je pred istražnim sudijom Okružnog suda u Užicu u predmetu Ki 118/92 izjavio sledeće:

“...Okrivljene Lukića i Dragičevića poznajem, s tim što Lukića lično poznajem a Dragičevića samo iz viđenja. Obojica pripadaju regularnoj vojsci Republike Srpske, nalaze se u jedinici za specijalne namene koja je veličine jednog voda, a kojom komanduje okrivljeni Lukić.”

Dokaza za pripadnost svih okrivljenih za otmice Vojski Republike Srpske ima mnogo, navedeni su samo najubedljiviji.

Odgovor na pitanje zbog čega državni tužioci vojnike Republike Srpske tretiraju kao neke razularene bande i pljačkaše, koji isteruju neku svoju pravdu, postaje jasan kada se zna da je Vojsku Republike Srpske formirala nekadašnja JNA, a kasnije Vojska Jugoslavije. Svi visoki oficiri, komandanti jedinica Vojske Republike Srpske saslušani na suđenju u Bijelom Polju izjavili su da su bili oficiri JNA i na početku rata u Bosni nalogom Generalštaba JNA prekomandovani u Vojsku Republike Srpske da bi po završetku rata ponovo bili vraćeni u naslednicu JNA, Vojsku Jugoslavije. Pored komandnog oficirskog kadra, Vojska Republike Srpske dobila je oružje, oruđe, kompletnu tehniku i sva sredstva bivše JNA, a finansirana je od strane Savezne Republike Jugoslavije sve vreme rata. Dakle, veze dve vojske su mnogobrojne, višestruke i vrlo specifične. U predmetu u kojem je suđeno okrivljenom za otmicu u Štrpcima pred Višim sudom u Bijelom Polju postoji originalna dokumentacija železnice čija je autentičnost potvrđena saslušanjem svedoka, iz koje se vidi da je otmica u Štrpcima bila najavljena mesec dana ranije i da su o toj najavi obavешteni vrlo precizno i iscrpno svi faktori železnice, policije, vojske i politike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije,

uključujući i tadašnjeg predsednika SRJ Dobricu Ćosića. Inače, vrlo je indikativno da su se svi ovi monstruozi i duboko tragični događaji u Sandžaku dogodili u periodu dok je predsednik Savezne Republike Jugoslavije i vrhovni komandant oružanih snaga Jugoslavije bio Dobrica Ćosić. Nalazimo da je ovo forsiranje terora u Sandžaku bilo u cilju ostvarenja dogovora Tuđman-Milošević o podeli Bosne i Hercegovine, po kojem bi centralni delovi BiH pripali Bošnjacima, a granični, prema Hrvatskoj Hrvatima, a prema Srbiji Srbima, pa su u tu svrhu Bošnjaci Sandžaka bili nepoželjni na tom području, te ih je terorom, torturom i drugim metodama trebalo naterati da se presele u centralnu Bosnu.

Na kraju, radi boljeg razumevanja stava državnih tužilaca da su otmičari iz Štrbaca i Mioča pripadnici paravojnih formacija citiramo telegram koji je početkom jula 1993. godine ministar unutrašnjih poslova Republike Srpske Ratko Adžić uputio MUP-u Srbije:

“Dosadašnjom istragom je utvrđeno da su otmicu putnika izvršili pripadnici paravojne grupacije koja je delovala na prostoru Rudog i Višegrada. Radi se o grupi koja je bila izvan kontrole vojne i političke komande. Energičnom akcijom grupa je razbijena i neki pripadnici pritvoreni radi istrage i utvrđivanja činjenica. Osnovane indicije postoje da su bili manipulisani i podstrekivani na takva dela od strane obaveštajnih faktora sa ciljem medijske satanizacije srpskog naroda...”

Citirani telegram iz jula 1993. godine kao da je bio orijentacija i putokaz državnim tužiocima u Srbiji i Crnoj Gori i oni su se njega držali kao pijan plota.

Marinko M. Vučinić
publicista, Beograd

MEDIJI O DOGAĐAJIMA NA KOSOVU

Rešenje našeg problema je u tome da, uprkos svim našim nesrećama, tragedijama i brutalnim udarcima sudbine budemo i ostanemo tolerantni, smireni, ali i mudri, složni i odlučni.

Žarko Trebješanin

Poslednji tragični događaji na Kosovu i Metohiji, kada se tokom nekoliko dana odvijalo organizovano i otvoreno etničko čišćenje pre svega srpskog stanovništva, otvorili su mnogobrojna pitanja kako o stanju naše unutrašnje politike tako i o delovanju predstavnika Ujedinjenih Nacija i NATO pakta na Kosovu i Metohiji. Danas je više nego ikad posle iznenadnog “smirivanja” na Kosovu i Metohiji očigledno da su misija Ujedinjenih Nacija i koncepcija multietničkog društva doživeli potpuni kolaps. Predstavnici Ujedinjenih Nacija teško da će odustati od svoje proklamovane politike stvaranja multietničkog i demokratskog društva jer bi to jednostavno dovelo do potpune revizije politike međunarodne zajednice koja je na Balkanu vođena u toku protekle decenije. Posle provale nasilja koje je preraslo u istinski pogrom i konačno uništavanje srpske kulturne baštine, menja se i ukupna slika stanja na Kosovu i Metohiji koje je do sada predstavljano kao gotovo idilična slika novog multietničkog društva. Međutim, za nas i ukupno stanje naših političkih prilika od posebne je važnosti da se objektivno raspravi na koji način je naš narod reagovao na poslednje tragične događaje na Kosovu i Metohiji. Prva reakcija se javila kao neartikulisani izliv očajanja, besa i nemoći, kada je i došlo do nasilja na beogradskim ulicama, i kada se dogodilo neoprostivo paljenja Bajrakli džamije u Beogradu. Te prve noći ispred zgrade vlade Srbije bilo je okupljeno najšarenije društvo, od funkcionera starog socijalističko-julovskog režima, do ljudi koji sebe proglašavaju za velike patriote i borce za srpske nacionalne interese. To okupljanje je ličilo na dobro poznate potpaljivačke i iracionalne skupove koji su organizovani tokom protekle decenije kada su velike patriote koristile svaku povoljnu priliku da ispolje svoje najmračnije porive i rušilačke namere. Treba reći da su već sledećeg dana veliki gnev i nezadovoljstvo naroda uspeli da artikulišu vlada Srbije, predstavnici Srpske pravoslavne crkve, studentske organizacije i sami građani. Protesti su tako dobili potpuno drugačiji karakter i prerasli u istinsko okupljanje gra-

đana, koji su svoje nezadovoljstvo izražavali dostojanstveno i mirno bez obzira što je osnovno osećanje bilo velika nemoć i ogromno ogorčenje. Posebno je bilo od velike važnosti na koji način će studenti artikulirati i voditi svoj protest. Oni su u stvari pokazali pravo lice većinske Srbije, koja nije povodom pogroma na Kosovu i Metohiji odgovorila pozivom na revanšizam i osvetu. Ovde govorimo o većinskoj i preovlađujućoj reakciji u Srbiji, ne potcenjujući pri tome i incidente koji su se dešavali u Nišu, Novom Sadu i Beogradu. Posebno je bilo zabrinjavajuće i užasavajuće ponašanje srednjoškolaca, koji su ispoljili veliki stepen agresivnosti i nasilja. Ali to je svakako i pitanje sistema "vrednosti" koji se već dugo stvara u našem društvu, a koji je i doveo do situacije u kojoj mladi ljudi postaju deo nove kulture nasilja u kojoj nema mesta za racionalno zasnivanje uzora i istinske društvene i civilizacijske vrednosti, već se svetonazor tih razularenih mladih ljudi gradi po modelu najgledanijih ružičastih televizija. Interesantno je da u ovim protestima nisu aktivno učestvovali predstavnici političkih stranaka, koje i inače postoje da bi na valjan i racionalni način artikulirale nezadovoljstvo i protestnu energiju naroda. Svoj izostanak oni jednostavno ne mogu pravdati izgovorom da nisu želeli da politizuju skupove građana. Ovo je i bila jedinstvena prilika da se stranke barem u ovoj prilici izdignu iznad svojih posebnih stranačkih interesa. Kao i mnogo puta do sada, pokazalo se da su građani Srbije politički svesniji i racionalniji od onih koji se "profesionalno" bave politikom u ovom društvu.

Najvažniji i svakako najpotresniji izraz većinske Srbije mogao se videti u velikoj solidarnosti našeg naroda prilikom prikupljanja pomoći za prognane Srbe na Kosovu i Metohiji. Upravo se solidarnost naroda ispoljila kao najvažnije osećanje i ponašanje većinske Srbije. Očaj, nemoć i velika tuga pretvoreni su u istinsku i duboku solidarnost, što je od posebne važnosti za ukupno stanje u našem društvu koje je tokom razarajuće vladavine starog socijalističkog režima gotovo izgubilo osećaj za elementarnu solidarnost i privrženost ovom najtemeljnijem društvenom idealu.

I ovog puta mnogi tzv. nezavisni borci za ljudska prava i građansko društvo nisu propustili priliku da u svojim istupima pokušaju da predstave većinsko raspoloženje građana Srbije kao ksenofobično, nacionalističko, revanšističko i populističko. Namera je sasvim jasna i mnogo puta do sada viđena i sastoji se u već izandaloj težnji da se i sada primeni dobro poznati princip ravnoteže uzroka i posledice, poistovećivanja dželata i žrtve. Evo kako su neki poznati zagovornici ljudskih prava ocenili poslednje događaje u Srbiji. Miljenko Dereta, izvršni direktor Građanskih inicijativa konstatuje u razgovoru za *Danas* da se na Kosovu "događa etničko čišćenje, a u Srbiji se stvara nova nacionali-

stička histerija u trouglu Crkva-vlada-promiloševićevske snage”. Nataša Kandić kaže da “nema razgovora o činjenicama, političari i Crkva su stvorili atmosferu u kojoj se mora strahovati za svaku izgovorenu reč. Ne može se racionalno i trezveno razgovarati o ljudskim pravima. Defiluju sveštenici koji govore o verskim objektima, u fokusu nisu bili ljudi, nego crkve i manastiri, što je sa stanovišta ljudskih prava nedopustivo”. U Fondu Nataše Kandić smatraju da aktuelni protesti podrške kosmetiskim Srbima širom Srbije samo dodatno pojačavaju ekstremističko ponašanje srpskih grupa i pojedinaca koji otvoreno pozivaju na klanje pripadnika etničkih manjina i progon političkih neistomišljenika. Borka Pavićević, direktor Centra za kulturnu dekontaminaciju apelovala je da se stane sa uništavanjem sakralnih objekata na Kosmetu i širom Srbije. A u svojoj nemuštoj i zbrkanoj kolumni pokušala je da relativizuje tragične događaje na Kosovu i Metohiji citirajući majku dečaka čija je smrt i bila neposredni povod za pogrom koji se desio. Pri tome se nije ni jednom reči osvrnula na činjenicu na koji način je surovo izvršena manipulacija ovim tragičnim događajem. U njenoj kolumni nije ni ovog puta bilo mesta za neko svedočenje mnogobrojnih srpskih majki koje su pobegle pred nasiljem rušilačke rulje. Verovatno se ta svedočenja ne uklapaju u poznati obrazac relativizovanja i težnje da se po svaku cenu brani ideološka pozicija, a koja se sastoji u tvrdnji o permanentnoj opasnosti koja pretila od srpskog nacionalizma, klerikalizma i populizma. Jasno je da je Borka Pavićević i ovog puta ostala verna svom političkom stanovištu u kome jednostavno nema mesta za svedočenja koja govore o stradanju srpskog naroda. Na sajtu Helsinškog odbora za ljudska prava Sonje Biserko ni posle nekoliko dana od početka pogroma na Kosmetu – nema nikakvog saopštenja. Predstavnici ovog Fonda su inače veoma ekspeditivni u osudi srpskog nacionalizma. I ovog puta nije izostala Biljana Kovačević Vučo, koja ovako komentariše protekle događaje na Kosovu i Metohiji: “Prve slike sa Kosova su ogolile pravu politiku Beograda, koji je takođe po već viđenom modelu zloupotrebio tragični položaj Srba i to za pozicioniranje manjinske vlade Vojislava Koštunice. Ovde se zapravo na gori način ponavlja Miloševićeva politika – nije isto kao 90-tih, nego gore: zato što je Milošević imao plebiscitarnu podršku i mogao je da dozvoli poruke u duhu bratstva-jedinstva. Ova nova vlada to ne može sebi da dozvoli, mora da zadovolji interese nacionalista i šovinista i rehabilituje najstrašnije Miloševićeve kadrove”. Ovde se zbilja radi o nepatvorenom i otvorenom politikantstvu najgore i najprizemnije vrste. Čak ni najtragičniji pogrom koji je doživeo srpski narod u nekoliko strahotnih dana ne može da izmami od ovih velikih boraca za ljudska prava makar i pokušaj da na objektivni način progovore o etničkom čišćenju srpskog naroda. I ovog puta ta objektivnost je izo-

stala i njihova reagovanja su se svela na nekoliko politikantskih floskula o tome kako protesti u Srbiji potpiruju nacionalizam i revanšizam. Ovakvim politikantskim i pre svega neobjektivnim stavovima ovi "istaknuti" aktivisti nevladinih organizacija nanose neprocenjivu štetu delovanju mnogobrojnih nevladinih organizacija koje su dale neprocenjiv doprinos izgradnji građanskog društva i demokratije u Srbiji. Nevladin sektor postaje sve više talac grlatih predstavnika nekoliko organizacija, koje se pre svega bave najprizemnijom politikom a ne poslom za koji su prvobitno i bile osnovane. Većina ovih "reagovanja" i služi da se podpre teza o ponovnom buđenju srpskog nacionalizma, koji je čak i opasniji od onog kojim se služio socijalistički režim. Pravi se poređenje sa događajima iz 1991. godine i ističe analogija sa početkom rata na prostorima bivše Jugoslavije. Vršiti se u stvari relativizovanje pogroma koji je izvršen nad Srbima na Kosovu i Metohiji, tako što se izjednačavaju tzv. probuđeni ofanzivni srpski nacionalizam i beskrupulozno etničko čišćenje svih onih koji nisu pripadnici većinskog naroda na Kosovu i Metohiji. Ta teza o ponovnom uzdizanju i dominaciji nacionalizma u Srbiji posebno je aktuelizovana posle nedavno održanih parlamentarnih izbora. Opasnost od narastanja srpskog nacionalizma i dalje je dežurna tema za sve one političke snage koje od početka odvijanja jugoslovenske krize uporno tvrde da je glavni i pretežni krivac za raspad Jugoslavije i destabilizaciju Balkana bio srpski nacionalizam. Ovaj politikantski aksiom koristi se i sada kada je čak i predstavnicima međunarodne zajednice jasno da je na delu bilo surovo i dobro organizovano etničko čišćenje. O tome jasno svedoči i ocena Adema Demaćija, koji kaže: "U Srbiji je ponovo na delu grubi ekstremni nacionalizam. Opet su došli na vlast total-nacionalisti sa Koštunicom na čelu. Svet treba da bude načisto s tim da Kosovo treba da postane nezavisna država. Srpski režim treba da digne ruke od svojih hegemonističkih ambicija. Ali evo čujem Koštunica opet kaže: – Mi ne damo Kosovo. Mi bez Kosova ne bi smo mogli da živimo – A živeli ste bez Kosova petsto godina, živeli ste bez Kosova i ovih pet poslednjih godina. Takve parole samo iritiraju i stvaraju nepoverenje. Tu su izvori svih problema koje mi danas na Kosovu imamo". Tako posle pogroma na Kosovu i Metohiji govori A. Demaći, dežurni borac za toleranciju koji se uvek javlja kada treba da se posle najdramatičnijih događaja pokaže da na Kosovu i Metohiji ipak ima prostora za dijalog. I ovoga puta je Demaći demonstrirao poznate stavove o albanskom Kosovu, nezavisnosti Kosova, svetoj albanskoj zemlji, krivici i hegemonizmu Beograda. Očigledno je da ovaj istaknuti borac za ljudska prava i toleranciju u potpunosti deli mišljenje i stavove naših boraca za ljudska prava i toleranciju o srpskom nacionalizmu kao osnovnom problemu i remetilačkom faktoru na Balkanu.

Govoriti danas na isti način o srpskom nacionalizmu kao što je to činjeno u toku protekle decenije očiti je znak nerazumevanje ili bolje reći odsustva želje da se na pravi i objektivan način sagleda politička situacija u savremenoj demokratskoj Srbiji. Istorija se ipak ne ponavlja i to je verovatno jedino što u postojanju istorije može biti tretirano kao neka vrsta neumoljive zakonitosti. Zato objektivna analiza reagovanja na tragične događaje na Kosovu i Metohiji pokazuje da većinsko reagovanja na ove događaje nije bilo poziv na rat i revanšizam. Ipak je preovladalo razumevanje za težak i gotovo nemoguć položaj u kome se Srbija danas nalazi. Predrag Simić je veoma jasno precizirao ovu poziciju: “U nekim prošlim vremenima, prošlonedeljni događaji verovatno bi bili uvod u etničke sukobe širokih razmera. Što se to ovog puta nije dogodilo, razlog je bio kao i u proleće 2001. godine, delovanje demokratije u Srbiji, ma koliko nesavršena ona bila, i to je ono što moraju shvatiti i albanski političari na Kosovu i njihovi lobisti koji i dalje ne mogu ili ne žele da shvate da Srbija više nije izvor problema nego rešenja problema na Balkanu”. Ovu prostu činjenicu da se u Srbiji odvija demokratski preobražaj društva moraju konačno da shvate i naši domaći lobisti i borci za “ljudska prava” i demokratiju. Samo Srbija u kojoj će funkcionisati stabilan i efikasan demokratski sistem može biti stvarni garant ljudskih i egzistencijalnih prava svih njenih građana, a samim tim i presudan faktor opstanka Srba na Kosovu i Metohiji.

.....

POLEMIKE

.....

DANASOVSKI SKANDAL

Dnevni list Danas je na svojoj prvoj strani od 31. marta 2004. godine najavio "najnoviji kulturni skandal", pitajući šta je autorka "Presvlačenja" "sakrila" od recenzenta? Reč je o knjizi Ljiljane Đurđić Presvlačenje No 5102000 koju je objavio Centar za unapređivanje pravnih studija u biblioteci "Hereticus" (urednik Jovica Trkulja) i recenzentu Mirjani Miočinović.¹

Objavljujemo odgovor Jovice Trkulje, urednika biblioteke "Hereticus", Danasu koji je redakcija ovog lista u svom prepoznatljivom maniru skratila i pokušala da sakrije od svojih čitalaca.

GLAS IZVAN HORA

*Da li se Danas, bez svoje volje i zasluga,
našao u središtu kulturnog skandala?*

U svojstvu urednika biblioteke "Hereticus" Centra za unapređivanje pravnih studija ponudio sam gđi Ljiljani Đurđić da objavi kolumne koje je pisala tokom 2000-2002. godine u dnevnom listu *Danas* pod nazivom Contra/Schiht. Iz nedelje u nedelju ona je pišući oštro i oštroumno objavljivala svoje odgovore na društvene, političke i moralne izazove koji su duboko potresali naše društvo i državu. Bila je to jedna od najčitanijih kolumni ovog lista, u kojoj je autorka opisivala događaje vezane za stradanje Srbije od Miloševićeve satrapije do dolaska dosovskih junaka na vlast i njihove dvogodišnje vladavine.

Gđa Đurđić je u prepoznatljivom stilu, izdvojivši svoj glas iz hora, otvarala i postavljala pitanja koja su drugi gurali pod tepih. Ona ni-

1 "Bez svoje volje i zasluga, *Danas* se našao u središtu najnovijeg kulturnog skandala. Gotovo da nije zabeležena takva podvala: da autor zamoli nekoga za recenziju, a zatim mu 'sakrije' deo rukopisa. Nakon objavljenog pisma Mirjane Miočinović mnogi čitaoci su se interesovali o čemu je zapravo reč. Zbog toga objavljujemo tekst 'Danasovci' iz knjige *Presvlačenje No 5102000*, (urednik Jovica Trkulja), zatim poslednji tekst Ljiljane Đurđić u *Danasu* kojim je svojevreteno objavila svoju kolumnu i ponavljamo pismo koje smo prošle nedelje dobili od recenzenta ove knjige Mirjane Miočinović." (Napomena redakcije *Danasa* u antrefileu, *Danas*, 31. mart 2004. str. 6).

je pristajala da se kreće u okvirima tabua i zabrana mišljenja koja se nameću u ime “višeg”, “nacionalnog”, “državnog”, “neupitnog” i “nedodirivog” interesa. Naprotiv, smelo i dosledno osporavala je tzv. jednu jedinu Istinu i neosporne autoritete. Ona je plivala protiv struje, dosledno protiv onoga što je opšteprihvaćeno kao većinsko, jer je većinsko, a poglavito protiv onog što se nameće autoritarno od strane vlasti i političkih moćnika. Koristeći svoj književni talenat, bogatu erudiciju i hrabrost, ona je tehnikom radikalizacije i bespoštedne kritike vlastodržaca pomoću humora i ironije uspevala da skine mitske velove i realistički osvetli naše (ne)prilike i imenuje aktore, naročito kad su zaštićeni aurorom moći.

Na taj način gđa Đurđić je uspevala da svojim kolumnama demistifikuje i retušira zatamnjenju sliku naše stvarnosti, da dovede u pitanje vladajuće dogme i tabue. Kroz veliku neprozirnu tminu koja vlada opustošenom i otuđenom medijskom scenom Srbije, njeni tekstovi su svetlucali opirući se totalnoj praznini neznanja, neotesanosti, samoljublja i sveopšteg varvarstva. Pišući tako, ona je izazivala oštre reakcije, pretnje i napade, više nego svi kolumnisti *Danasa* zajedno.

Jedna od retkih koja je podržavala javnu delatnost gđe Đurđić bila je i gđa Mirjana Miočinović. Ona je recenzirala tri knjige gđe Đurđić, ulazila u arenu i uzimala je u zaštitu kada su na nju napadi bili najžešći i najopasniji. Ona je “refleksno stajala na stranu slobodnih strelaca, na stranu onih koji su sami na brisanom prostoru, bez zaštite, zaklona i odstupnice” i koji su “bez ‘sigurnosnog šlaufa’ zagazili u vode stvarnosti koje politika i dalje zagađuje” (M. Miočinović).

To su bili razlozi zbog kojih je gđa Đurđić na moj predlog zamolila gđu Miočinović da napiše recenziju za knjigu *Presvalačenje No 5102000*. Kao urednik bio sam spreman da gđi Miočinović dam na uvid pripremljen rukopis za štampu i da joj se zahvalim na podršci. Vremena je za to bilo na pretek jer je izdavač “Astimbo knjiga” odustao od štampanja knjige. Međutim, obavešten sam da je gđa Miočinović otputovala u Pariz i da je na osnovu kolumni gđe Đurđić, koje je redovno čitala u *Danasu*, spremna da napiše recenziju rukopisa, koju sam ubrzo dobio.

Iz tih razloga sam bio veoma iznenađen njenim obrazloženjem javnog izvinjenja glavnom uredniku *Danasa* zbog teksta gđe Đurđić “Danasovci” u kojem se “uvredljivim tonom i nedopustivim rečnikom govori” o tom listu i nekolicini njegovih saradnika. Da li su dve stranice spornog teksta (od 280 stranica knjige + prethodne dve recenzirane knjige gđe Đurđić) bile dovoljne da gđa Miočinović radikalno promeni svoj sud i zaključi: “nedopustivo je samo to da me (Lj. Đurđić – prim. J.T) dovodi u situaciju da, s pozicije recenzenta, moram s njom da delim stavove za koje ona dobro zna da nisu moji”?!“

Što se, pak, Danasa tiče ništa me ne može iznenaditi. Posebno ne glumljenje nevinosti bez zaštite, jer se navodno “bez svoje volje i zasluga, Danas našao u središtu najnovijeg kulturnog skandala”. Kulturni skandal je bio i ostao ono što je Danas činio sa tekstovima svojih kolumnista, posebno sa tekstovima gde Đurđić (intervencije, skraćanja, cenzure), a ne nesporazum između autorke i recenzenta jedne knjige. Zlurado najavljivanje na prvoj strani Danasa tog “skandala” i “nezabeležene podvale” je potvrda da se osvetoljubivost najbolje objašnjava pozivanjem na nevinost i pravednost.

Indikativno je da Danas nije našao za shodno da reaguje na objavljivanje šest cenzurisanih kolumni gde Đurđić (uključujući i “Danasovce”), koje je prošle godine objavio časopis Hereticus. Vitezu i Pioniru slobodnih medija trebalo je vremena da dočeka pismo ugledne i čestite gde Miočinović, da skriven iza desetak redaka njenog izvinjenja, odapne otrovne strele na svoju nekadašnju saradnicu i konačno objavi njen neobjavljeni tekst.

Nadam se da će u nastupu hrabrosti i probuđene uređivačke korektnosti smoći snage da objavi moju kolumnu kojom sam 13.10.2001. digao svoj glas protiv zabrana i povampirenog jednoulja u “oslobođenim” medijima, a čiji je povod bio upravo cenzurisanje kolumni gde Đurđić. Redakcija Danasa je odbila da objavi taj tekst i tako okončala našu dvogodišnju saradnju.

Budući da čitaoci Danasa još uvek nisu dobili odgovor zašto nema moje kolumne “U bespuću”, nadam se da će “Danasovci” konačno objaviti pomenuti tekst, kojim sam “odjavio svoju kolumnu” a kojim će oni priložiti još jedan dokaz kako su se povodom teksta gde Đurđić, tobož nevini, “bez svoje volje i zasluga, našli u središtu najnovijeg kulturnog skandala”.

Jovica Trkulja²

2 Tekst je 02.04.2004. dostavljen *Danasu*. Objavljen je 22.04.2004, str. 7, pod naslovom *Glas izvan hora*, s tim što je redakcija *Danasa* skratila tekst, izostavljajući deo koji je ovde štampan kurzivom.

CENZURISANI TEKSTOVI

Jovica Trkulja

Pravni fakultet

Beograd

CENZURISANI TEKSTOVI U “DANASU” I RTS-u

SPOLJA GLADAC, IZNUTRA JADAC

1. *Rokada vozača i suvozača.* U slavljeničkoj euforiji kojom se ovih dana širom Srbije obeležava godišnjica tzv. srpske oktobarske revolucije, mnogo je razloga da se podsetimo trezvenog upozorenja Benžamena Konstana, koji kaže: “Političke promene ne znače skoro ništa. Pravi istorijski napredak je onaj koji se odigrava u dubinama društva.”

U toj optici, politički prevrat u Srbiji značio je odbacivanje nepodnošljive stvarnosti i rokadu dojakošnjih vozača i suvozača srpske pogibelji. Dramatični kraj Miloševićeve vladavine možda je krah starog režima, ali ne i kraj starog društva koje se, za razliku od režima, ne može političkim dekretom promeniti i pretvoriti u civilno društvo.

Kategorički imperativ DOS-a u predizbornoj kampanji glasio je: “Nema više nerešeno – sve će biti rešeno kad padne Milošević!” Lideri DOS-a, koji su olako obećali oporavak zemlje odmah sa njihovom izbornom pobedom, sada ne hajući za to bezočno se otimlju o vlast i tuku oko plena. Zauzeti time, oni su deo svoje oktobarske pobede prepustili snagama poraženog režima. Njihov legalizam se sve više pokazuje kao novi oblik otpora reformama i modernizaciji.

Revolucionarni zanos i patos ubrzo su našli svoj smiraj u ambijentu predmoderne nušićevske Srbije. Očekuje se samo čas da “mali od Nušića” uleti među nas i vikne “Pala vlada”!

2. *Simulakrum liberalne demokratije.* Stoga, krajnje je vreme da oktobarska euforija ustupi mesto trezvenijem razmišljanju. Slomom Miloševićevog režima procesi konstituisanja Srbije kao moderne demokratske zajednice oživljavaju i počinju da žive tamo gde su nasilno prekinuti. Pri tome, srpsko “oslobađanje istorije” i “povratak u (modernu) istoriju” dobija sve više odlike osvete istorije.

Posle oktobarskog prevrata, Srbija je krenula putem tranzicije. Suočena sa strašnim posledicama autoritarne vladavine jednog satrapskog režima, nova vlast je učinila prve korake ka izlazu iz bespuća i ostvarila značajne rezultate, naročito na međunarodnom planu.

Međutim, na drugoj strani, DOS nije uspeo da uspostavi suštinski diskontinuitet sa prethodnim režimom. Glavni problemi nisu rešeni, već su produbljeni. Umesto izlaska na evropski drum, nameće nam lažne dileme i anahrone teme o karakteru države, obliku vladavine, o crkvi, veronauci i sl. koje su nebitne za demokratsku tranziciju.

Letimičan pogled na dvojno knjigovodstvo jednogodišnje vladavine DOS-a jasno ukazuje da na istorijskim terazijama minusi daleko pretežu nad plusovima, da je tzv. dosovska demokratija krhka i ranjiva, jer njene slabosti daleko nadmašuju vrline. Time su široko otvorena vrata pretvaranju dosovske vladavine u demagošku demokratiju. Iza simulakruma liberalne demokratije skriva se istina o izopačenoj autoritarnoj stvarnosti, odnosno spolja (demagoški) gladac, iznutra (demokratski) jadac.

3. *Stubovi vlasti / mačke u vreći.* Politička praksa vladavine DOS-a još uvek nije izašla izvan okvira autoritarnog modela. Gotovo svi elementi prethodnog režima prepoznatljivi su u stvarnosti dosovske Srbije. Osnovni stubovi, poluge vlasti Miloševićevog režima (monopol nad finansijama i ideološkim aparatima, lojalni partijsko-državni aparat i vojno-policijski kompleks) ostali su nepromenjeni. Lideri DOS-a, na čelu sa premijerom Đinđićem i predsednikom Koštunicom, više su energije i vremena utrošili u borbi za preuzimanje ovih poluga vlasti, nego njihovoj promeni i reformama.

Kako vreme odmiče, u DOS-u se kao u ogledalu odslikavaju slabosti prethodne koalicije. Sa porastom socijalno-ekonomskih problema u društvu, rastu i tenzije u DOS-u. Ova koalicija sve više nalikuje na 18 mačaka vezanih u jednoj vreći, koje bi najradije iskočile i samostalno krenule u lov. Na okupu ih drži ne zajednički program i politička kohezija, već spoljašnji zajednički problemi, potencijalni i stvarni neprijatelji, kao i činjenica da nijedna stranka DOS-a nema dovoljno vlastitih mandata da izlaskom ugrozi apsolutnu većinu koalicije u Skupštini Srbije.

Poslednjih nedelja porasli su animoziteti stranačkih lidera i nastupila dosad najteža politička kriza Vlade i DOS-a. Ona će imati dalekosežne posledice i predstavljaće početak kraja DOS-a, koji će završiti neslavno kao i sve prethodne koalicije srpske opozicije.

4. *Između pijanca i kockara.* Osnovni uzroci neuspeha reformi i mršavi rezultati jednogodišnje vladavine DOS-a proizlaze iz neuspele modernizacije i nedovršene države. Reč je o "modernizaciji bez moder-

nosti" (R. Darendorf), jer su suspendovana dva ključna faktora zapadne modernizacije – građanin i preduzetnik.

Zato na godišnjicu oktobarskog "bljeska slobode", sa mnogo rezignacije, možemo zaključiti: U Srbiji ništa novo! Uprkos zaglušujućoj buci i velikim očekivanjima od naše "oktobarske revolucije", Srbija nije raskinula sa autoritarnim, niti je uspostavila demokratski poredak. Zapravo, oktobarski prevrat je predstavljao samoodbrambeni refleks masa od brutalno kriminalizovanog režima. Po svemu sudeći, to je još jedna revolucija izneverenih nada, čiji je najveći domet "oslobođenje prostora za nadoknađivanje propuštenog razvoja" (Habermas).

Otuda još ne možemo govoriti o postmiloševićizmu, već o antimiloševićizmu u kojem se odvija, u raljama "anti" i "post", magijski obred poništenja, ne suštine starog režima, već njegovih pojava posljedica. Stoga, kako god borbeni dosovci svojom revolucionarnom retorikom pokušavali negirati Miloševićev režim, oni ga zasad samo dopunjuju.

Nastavi li ovako, nova dosovska vlast će ubrzo građane Srbije staviti pred dilemu sličnu dilemi supruge koja se, bežeći iz bračnog pakla sa pijancem, preudala za kockara, te sada na novim mukama razmišlja o novom braku, ili vraćanju pijancu.

5. *Vitezovi kao rentijeri.* Pomenute slabosti i mane dosovske demokratije ne smeju se potcenjivati, a još manje prikrivati. Njih valja biti svestan pogotovu danas, kada se u Srbiji ponovo učvršćuje autoritarni poredak i kada na političku scenu sve arogantnije stupaju zakleti protivnici i neprijatelji demokratije. Reč je o sve militantnijim neofašističkim i neoklerikalnim grupama i pokretima, koji bi na "demokratsku silu da odgovore Bogom blagoslovenom pravednom silom" i za koje je demokratija oličenje zla – "poluga globalne ideološke manipulacije kojom se razaraju suvereniteti nacionalnih država". Sasvim je izvesno da će ove snage učiniti sve da se, koristeći slabosti dosovske vlasti i nemoć demokratskih snaga i institucija, dočepaju vlasti i ukinu demokratiju.

Sve u svemu, dosovski vitezovi demokratije su umesto radikalne promene društva zasad uspeli da promene sebe. Postali su rentijeri demokratije. Demokratija u Srbiji se našla na kritičnoj tački, sa koje se prevladavaju njene mane i slabosti, ili se ona deformiše i survava u ka-ljugu predgrađanskog, predmodernog društva.¹

1 Ovaj tekst je, kao rezime stavova objavljenih u kolumni "U bespuću", izgovoren u kameru 10. oktobra 2001. godine povodom godišnjice petooktobarskog prevrata, a u okviru pilot-emisije "Program sa pogledom" na novoj RTS. Emisija nikad nije prikazana na televiziji. Novo rukovodstvo na čelu sa Aleksandrom Crkvenjakovim i Bojanom Lekić proglasilo je emisiju "netelevizičnom", a njenog autora, urednika Branislava Guzinu "pustilo nizvodu".

POVAMPIRENO JEDNOUMLJE

U četvrtak 11. oktobra tekuće godine *Danas* je u rubrici *Ličnost* pod naslovom “Povratak profesiji” pozdravio dolazak Bojane Lekić za urednika Informativnog programa u “obezglavljenom i rasutom RTS-u”. Dok je čitaocima *Danasa* lebdela pred očima u punom sjaju slika “prve dame srpskog nezavisnog novinarstva... koja se nije libila da pita i ono što bi mnogi smatrali nepristojnim” – nova urednica, zajedno sa cenzorskim kolegijom RTS-a (Crkvenjakov-Ristić-Lazović), skinula je sa prvog programa prvu emisiju TV magazina urednika Branislava Guzine (nedavno smenjenog urednika Beogradskog programa). Prilozi Ljiljane Đurđić, Nataše Bogović, Ivane Kronje, Nenada Miloševića, Miše Đurkovića i moje malenkosti nisu izdržali stare/nove kriterijume cenzora u RTS-u. Osiono kao u “vunenim vremenima” zabranjeno je njihovo emitovanje u udarnom terminu RTS-a, posle drugog TV dnevnika. Obrazloženje o “netelevizičnosti emisije” sledilo je nekoliko dana kasnije. Time su moćnici (i oko) RTS-a pokazali da i dalje čvrsto drže daljinske upravljače, a novu glavnu urednicu, “koja se najednom pokazala spremnom da po visoku cenu brani čast profesije”, stavili su na veliko iskušenje: profesija ili jednoumlje i cenzura?

Dva dana pre toga, na istoj strani *Danasa* nije se pojavila (po treći put od “oktobarske demokratske revolucije”) kolumna Contra/Schiht Ljiljane Đurđić. Reč je o najčitanijoj kolumni ovog lista, u kojoj autorica opisuje događaje vezane za stradanje Srbije u periodu od septembarskih izbora i dolaska dosovskih junaka na vlast i rezultata njihove jednogodišnje vladavine. Gđa Đurđić je u prepoznatljivom stilu, izdvojjviši svoj glas iz hora, ovog puta pisala kritički o liku i delu premijera Đinđića i njegovih mlađanih trabanata, o njihovom prepotentnom i narcisoidnom nastupu na kongresu DS-a. Redakcija *Danasa* je sa indignacijom odbila da objavi ovu kolumnu, a zamenik glavnog urednika je, umesto obrazloženja, sasuo u lice gđi Đurđić niz uvredljivih gadosti.

Na taj način, *Danas* se pridružio onim medijima u Srbiji koji svaki kritički glas žestoko kritikuju i guše. Zato je na njegovim stranicama sve manje mesta za tekstove gđe Đurđić i sličnih autora, ali je sve više prostora za dnevničke, lične i sl. zapise mnogobrojnih ketmana i kameleona koji su verno služili i odlično plivali u Miloševićevom satrapskom režimu.

Pišući svoju kolumnu “U bespuću” u *Danasu* tokom protekle dve godine, ponadao sam se da je nepovratno prošlo vreme jednoumlja, uzurpacije prava na istinu, progona autonomnih autora, cenzurisanja i zabrana. Poverovao sam da dolazi novo vreme, u kojem je uslov dostojanstvenog života čoveka i zaloga naše ljudskije budućnosti – sloboda mišljenja i govora i to mišljenja što smelijeg, raznovrsnijeg i slobodnijeg.

Međutim, najnovije zabrane po medijima zastrašujući su znak povampirenog jednoulja, ubedljiv dokaz da kod nas još preovlađuju monolozi moćnih zasnovani na argumentu snage, a ne na snazi argumenta, na dogmatskoj isključivosti i neargumentovanoj uzurpaciji prava na jedino ispravno gledište.

Otuda se, s puno razloga, postavlja pitanje o kakvom je to "povratku profesiji" reč? Ima li tu bilo kakvog profesionalizma, a o etici da i ne govorimo? O čemu, zapravo, govore najnovije zabrane i progoni po medijima diljem Srbije?

Ne zavaravajmo se: medijski kredo u Srbiji je bio i ostao proizvodnja političke lojalnosti, onesposobljavanje građana da misle svojom glavom, instrumentalizacija novinara, manipulacija podanicima i industrijsko oblikovanje javnog mnjenja. Daljinski upravljači medijskim mrakom Srbije posle oktobarskog prevrata prešli su samo iz jedne u drugu ruku.

Aktuelnim vlastodršcima u Srbiji i SRJ, jednako kao i onima u doba Miloševića i Broza, nisu potrebni novinari koji misle svojom glavom, koji su spremni da pošto-poto slede najviše profesionalne i etičke standarde svoje struke i koji poštuju istinu, ljudska prava i objektivno informisanje kao najviši princip svoje profesije. Naprotiv, njima su potrebna lakejska novinarska škrabala, korumpirani direktori i ambiciozno disciplinovani urednici, koji će zarad višeg statusa, privilegija, lukrativnog čara, ekspresne političke ili profesionalne promocije, prihvatiti podanički odnos medijskih vazala i lakeja. Jer, u industriji svesti bivšeg/sadašnjeg režima koja državnu kontrolu praktikuje totalitarno, novinarima je namenjena uloga transmisije, pukog izvršioca, a ne kreatora.

Zato nove zabrane i cenzure nisu nikakvo iznenađenje. One su sasvim logične, razumljive i "normalne". Jer, slobodna, kritička reč ugrožava autoritarni poredak i smrtna je opasnost za osione vlastodršce. Oni i njihovi medijski lakeji to dobro znaju. Tu ih instinkt vladanja i dominacije ne vara. Stoga se od njih ne može očekivati da tolerišu i podupiru autonomno, slobodno i kritičko novinarstvo. Time bi potkopali temelje svoje moći i svog položaja.

U srpskom bespuću ponovo se igra stara predstava – medijski bal vampira, sa novim ketmanima u glavnim ulogama. Sem novih demokratskih maski i elegantnih dosovskih kostima, sve je ostalo isto. U mraku, iza scene, povampireno jednoulje siše krv ostacima slobodnog novinarstva, da bi na svetlo dana isplivala strategija zabašurivanja i zamaglivanja do 5. oktobra 2000. jasne granice između despotizma i slobode, gospodara i sluge, dželata i žrtve.

Tom medijskom balu vampira pridružio se, izgleda, i list *Danas*, koji je svojevremeno, po cenu zabrana, drakonskih kazni i progona, pro-

nosio sveću medijske slobode Srbijom. Poslednjih meseci dozvolio je da mu navuku autoritarni jaram i stege jednouljja; uputio se stranputicom neprofesionalnog i vazalnog novinarstva i našao u bespuću (auto)cenzure, profesionalnog i moralnog posrnuća.

U takvom *Danasu*, razume se, nema više mesta, ni potrebe za mojim kolumnama. Kao dojakošnji saradnik *Danasa*, a u ime njegovih najlepših tradicija koje i mene obavezuju, protestujem i dižem svoj glas protiv bezrazložnih, anticivilizacijskih i neprofesionalnih zabrana u “oslobođenim” srpskim medijima.

P.S. Zahvaljujem čitaocima *Danasa*, koji su se pokazali kao najiskreniji, najobjektivniji i najoštiji kritičari mojih tekstova. Oni su me hrabрили nadom da zlo, nasilje i prevara ne mogu trajno vladati svetom. Podsticali su me na pisanje, uprkos beznađu, govoru mržnje i ratu koji obesmišljavaju svaku reč. Uzdám se u razumevanje i podršku onih čitalaca koji refleksno stoje na strani slobodnih strelaca, na strani onih koji su sami na brisanom prostoru, bez zaštite, zaklona i odstupnice.²

Beograd, 13. oktobar 2001.

2 Redakcija *Danasa* je odbila da objavi ovaj tekst i tako okončala dvogodišnju saradnju sa piscem kolumni “U bespuću”. (Prim. autora).

DOSIJE O ZORANU GLUŠČEVIĆU

Dragoljub Todorović
advokat, Beograd

ZORAN GLUŠČEVIĆ, ŽRTVA MEĐUKOMUNISTIČKIH OBRAČUNA

Glavni i odgovorni urednik *Književnih novina* Zoran Gluščević objavio je u *Književnim novinama* od 30. avgusta 1969. godine tekst "Pet varijacija na temu vrelo praško proljeće 68." Reč je o eseju napisanom povodom godišnjice upada snaga Varšavskog pakta u Čehoslovačku avgusta 1968. godine, u kojem Gluščević osuđuje okupaciju Praga, direktno se obraćajući mladim vojnicima i oficirima okupacionih trupa, i objavljuje njihov fotos sa potpisom ispod njega: *Sovjetske trupe koje su okupirale Zlatni Prag uživaju u baroknim lepotama grada.*

Esej je izazvao je vrlo oštru reakciju tadašnjeg političkog establišmenta na čelu sa neprikosnovenim Josipom Brozom Titom. Odmah po njegovom objavljivanju, *Književne novine* su sudski zabranjene, Zoran Gluščević je smenjen sa mesta glavnog urednika, prestalo je dalje izlaženje *Književnih novina* i na kraju je Zoran Gluščević osuđen u montiranom sudskom procesu pred Okružnim sudom u Beogradu na šest meseci zatvora zbog krivičnog dela povrede ugleda strane države iz člana 175 stav 1 KZ.

Površnom istraživaču političkih prilika u bivšoj SFRJ u to vreme biće vrlo čudno otkud tolika represija, taj stepen netolerancije i progon slobodnog izražavanja misli, ideja i stavova. To pogotovu nije jasno kada se ima u vidu da je upad vojnih trupa Sovjetskog Saveza i njihovih satelita u Čehoslovačku 21. avgusta 1968. godine, jednodušno i vrlo transparentno osuđen od svih političkih faktora u Jugoslaviji, uključujući i šefa partije i države Tita. Visoki partijski funkcioner Mijalko Todorović je na mitingu održanom na beogradskom Trgu Marksa i Engelsa, pred više od 100.000 ljudi, oštro, ne birajući reči i ne vodeći računa o pravilima diplomatskog protokola, napao Sovjetski Savez i zemlje iz njegovog lagersa zbog okupacije Čehoslovačke. I drugi komunistički prvaci prosto su se utrkivali ko će što više i što teže optužiti SSSR. Na sednici CK SKJ Miko Tripalo je ustvrdio da u Sovjetskom Savezu jačaju neostaljinističke tendencije i da su one našle svoj najdrastičniji izraz u oružanoj in-

tervenciji u Čehoslovačkoj. Cvijetin Mijatović je ocenio da agresija protiv Čehoslovačke predstavlja apsurdnu i mračnu avanturu koja označava totalni krah jedne preživele politike. Na sednici CK usvojena je i rezolucija koja otvoreno, bez ikakvog okolišenja i rezervi osuđuje okupaciju Čehoslovačke. Sva jugoslovenska štampa, televizija i radio bili su jedinstveni protiv intervencije armija Varšavskog pakta na čelu sa Crvenom armijom u Čehoslovačkoj.

Kada se sve to zna, u najmanju ruku zbunjuje i izaziva nedoumicu ta hajka na Gluščevića i *Književne novine*. Gluščević, sa očiglednim literarnim ambicijama, piše traktat o slobodi, o univerzalnim vrednostima ljudskog roda, o posledicama koje zbog učešća u okupacionoj vojsci ti vojnici mogu imati u budućnosti zbog svoje dece, koja će ih pitati: “*Šta ste radili u Pragu leta 1968. godine?*”, i o sličnim temama koje nemaju isključivo političku i ideološku konotaciju. Dakle, zbog čega se progoni, sudi i zabranjuje Gluščević kada politiku, njenu retoriku i implikacije koristiti samo kao kontekst za plasiranje opštih i nespornih civilizacijskih vrednosti i kategorija, dok istovremeno političari otvoreno izriču eksplicitne političke ocene, osude i pri tome koriste politički i ideološki diskurs.

Objašnjenje za navedeni paradoks, za primenu različitih aršina i duplih standarda kada su u pitanju političari s jedne strane, i književnici, intelektualci i drugi misleći ljudi s druge strane, leži u osnovnom, pravom i suštinskom političkom i ideološkom opredeljenju vođe jugoslovenske revolucije, doživotnog predsednika države i generalnog sekretara partije Josipa Broza Tita. Naime, bez obzira na trenutne sukobe sa Sovjetskim Savezom i njegovim vođama u pojedinima fazama istorije, Josip Broz je *par excellence* čovek prve zemlje socijalizma, njene boljševičke partije i Oktobarske revolucije. Za maršala Tita su Zapad, njegove vrednosti, države i državnici uvek bili “*besni psi imperijalizma*”. Sa Sovjetima je dolazio u sukob samo kada su ugrožavali njegov tron (kao, primera radi, sukob sa Staljinom 1948. godine). I tada je nestrpljivo i željno očekivao povod za pomirenje. Potvrdu za izloženi stav o Titovoj potpunoj, bezrezervnoj i permanentnoj pripadnosti sovjetskom bloku daje i jedan od najznačajnijih političara sa ovih prostora u drugoj polovini XX veka, Marko Nikezić, u razgovoru sa novinarom Slavom Đukićem. Na Đukićevo pitanje odakle potiče Titova odbojnost prema demokratizaciji društva, Nikezić odgovara:

“Vaspitanje, ruski uticaj, rano je prestao da bude sposoban za promene. To je istorijsko, biološko, psihološko pitanje. On se tukao u okviru Kominterne i bio je srećan kada je došlo do pomirenja. Voleo je taj svoj visoki položaj u međunarodnom radničkom pokretu i van toga nije video svoje mesto. Kad je hteo da me opomene, rekao bi: Ono je imperi-

jalizam, a ovo je socijalizam, makar sa nedostacima. To mi je govorio još dok sam bio ambasador u Americi, smatrao je da branim Amerikance. Smelo je ušao u sukob sa Rusima, ali mu je kasnije ogromno laknulo. Dok sam bio predsednik u Srbiji, kaže mi: Tu se govori da ja šurujem sa Rusima. Kako možete govoriti tako kada sam ja prvi digao zastavu borbe protiv njih? Uveravao sam ga da niti sam ja, niti neko u Ce-ka tako rekao. Zaista, nikada nije došlo do takve formulacije, ali je u nečemu bio u pravu: postojao je jedan osećaj, i to recimo široko u Ministarstvu inostranih poslova, da je on pod uticajem Rusa. Treba pažljivo proučiti tu 1962. godinu na koju se stalno vraćam sa današnjom glavom. Tito dolazi iz Moskve i partijskom aktivu Beograda kaže: Treba izbiti antisovjetizam iz glava naših kadrova. Znači, antisovjetizam postoji i treba ga izbiti iz glava.

Uvek sam prijateljima govorio: dok postoji taj veliki ledeni breg, kakav je Rusija, nema pravog kravljenja nigde, pa ni kod nas. Znam, mnogi to neće prihvatiti ali mislim da je režim u Rusiji kroz čitavo vreme bio garant režima u Jugoslaviji. Čak i za vreme naših svađa. To je paradoksalno, ali je tako. Predsednik je, mislim, posle pomirenja sa Rusima imao i neku formalnu garanciju. Ja sam se rano uverio, pogotovo kada sam bio savezni sekretar za inostrane poslove, da ćemo morati da se krećemo zajedno sa celim Istokom.”

Kada su Rusi upali u Čehoslovačku, 21. avgusta 1968. godine, Tito se osetio ugroženim i uplašio se da bi mogli i njega da “počiste”. U tom kontekstu treba posmatrati sva reagovanja političara, CK SKJ, samog Tita, štampu, sve osude, rezolucije, mitinge i druge manifestacije u Jugoslaviji povodom okupacije Čehoslovačke. Međutim, kada je prva opasnost prošla, kada su se političke strasti oko okupacije smirile i stvari polako ulazile u mirnije vode i monotoniju, Tito je počeo da traži put i način za približavanje Rusima i da za to vrebava priliku. Godinu dana nakon okupacije, Tito dobija signale iz Moskve da bi u Beograd mogao da dođe sovjetski ministar inostranih poslova Andrej Gromiko.

Nekako baš u to vreme, povodom godišnjice, Zoran Gluščević je u *Književnim novinama* objavio tekst o kome je reč. Tekst je u toj meri iritirao Ruse da su kao uslov za Gromikovu posetu tražili sudsku osudu Zorana Gluščevića. Taj ruski uslov, zahtev ili ultimatum je istinit, potpuno nesporan i relevantan podatak. Isključivo zbog takvog ruskog stava pokrenut je krivični postupak protiv Zorana Gluščevića. Gromikova poseta zvanično figurira i u dokaznom postupku na suđenju Gluščeviću, kada ga javni tužilac pita da li mu je bilo poznato da će tih dana u našu zemlju doći ministar spoljnih poslova SSSR-a Gromiko. Gromikova poseta se pominje i u sudskoj presudi kojom je Zoran Gluščević osuđen na šest meseci zatvora, kao i u Gluščevićevoj žalbi.

Direktna veza između Gromikove posete i suđenja Gluščeviću vidi se i iz svedočenja tadašnjeg predsednika Okružnog suda u Beogradu Momčila Preradovića, koje je on izneo pred trojicom sudija Vrhovnog suda Srbije i pred autorom ovog teksta, polovinom osamdesetih godina prošlog veka u Vrhovnom sudu Srbije. Preradovićevo sećanje na vreme kada je suđeno Zoranu Gluščeviću potvrđuje prave razloge za organizovanje ovog montiranog sudskog procesa, pa ga u nastavku interpretiramo:

Rusi su pročitali Gluščevićev tekst i uslovili Gromikov dolazak izvođenjem na sud i osudom Gluščevića. Tito, kao pragmatičan političar, to prihvata, ali je partijskim kanalima poručio da se Gluščeviću izrekne uslovna osuda. Kada je ta direktiva došla do tadašnjeg predsednika Okružnog suda u Beogradu Mome Preradovića, on je razmišljao kome sudiji da dodeli Gluščevićev predmet sa direktivom o uslovnoj osudi. Odlučio se da predmet poveri sudiji Dragoslavu Draganu Lukiću, koji je bio ozbiljan čovek, i odličan sudija, a nije bio član Saveza komunista, što je među sudijama toga vremena bila prava retkost, jer je za izbor sudije bilo *conditio sine qua non* članstvo u SKJ.

Preradović je pozvao Lukića i obratio mu se rečima: *“Dragane, evo ti ovaj predmet Gluščevića, morali smo da mu sudimo zbog Gromikove posete, ali to brzo završi i izreci mu uslovnu osudu”*.

Na to je sudija Lukić ustao, stavio ruku na srce i patetično rekao: *“Predsedniče, čovek koji je oklevetao najslavniju armiju sveta ne može da dobije uslovnu osudu”*.

Preradović se zburnio, ali je ovu Lukićevu primedbu prećutao, a Lukić je odneo predmet.

Preradović je kasnije proverio Lukićevu biografiju i utvrdio da je sudija Dragan Lukić 1948. godine bio sekretar Ekonomskog fakulteta u Beogradu i da je kao ibeovac isključen iz partije.

Naravno, Lukić je Gluščevića osudio na aktivnu kaznu zatvora u trajanju od šest meseci, što ju je tek u žalbenom postupku Vrhovni sud uslovio.

Ako je Josip Broz bio pragmatičan političar, ako je nastojao da izglati nesporazume sa Rusima, i da bez obzira što je osudio okupaciju Čehoslovačke ostane sa njima u dobrim odnosima, sudija Dragoslav Lukić se pokazao kao zagriženi ibeovac i ostrašćeni rusofil, kao čovek koji odobrava upad ruskih trupa u Čehoslovačku i koji smatra da je Gluščević svojim tekstom narušio posebne prijateljske odnose sa SSSR-om. Presuda sudije Lukića, na šest kucanih strana, nijednom rečju ne pominje okupaciju Čehoslovačke 1968. godine, osudu koju je ta okupacija izazvala širom sveta, kao i vrlo oštro reagovanje protiv okupacije partijskih i državnih faktora Jugoslavije, uključujući i samog Tita.

Sudija Lukić u presudi uopšte ne komentariše odbranu Gluščevića da on u svom eseju piše protiv militarizma, protiv upotrebe grube sile u međunarodnim odnosima, kao i da je kao književnik reagovao rukovodeći se emocijama i humanošću i, posebno, da je protiv rata i okupacije. Takvu odbranu u presudi sudija Lukić ne ceni niti daje argumente i razloge zbog čega je ne prihvata. Takođe, sudija u presudi uopšte ne zauzima stav o okupaciji Čehoslovačke.

Međutim, kada odbacuje odbranu Gluščevića da on ne govori o SSSR kao državi već o okupacionim vojnicima u Pragu, sudija Lukić piše:

“...ovde je suvišno i dokazivati da se u ovom slučaju radi o tome da je Armija sprovodila u delo politiku svoje države i svog političkog rukovodstva na koje se u članku i misli. Ovde se ne radi o oružanom odredu i političarima koji su delovali odvojeno i neovlašćeno od strane države SSSR.”

Sudija Lukić se uopšte ne određuje prema činu okupacije, kao da je to potpuno normalna stvar, kao da protiv okupacije nije bio ceo svet, uključujući i Jugoslaviju. Blagonaklon i pozitivan stav prema upadu Crvene armije u slobodnu i suverenu državu, sudija Lukić otvoreno demonstrira kada u presudi, kao otežavajuću okolnost za Gluščevića, ističe da naša država čini velike napore radi održavanja i razvijanja prijateljskih odnosa sa drugim državama, a posebno sa SSSR-om. Odnosi sa SSSR-om u to vreme nisu bili prijateljski, čak nisu bili ni podnošljivi. Objektivno, bili su vrlo loši i zategnuti, a Lukić apostrofira da naša država posebno želi i forsira prijateljske odnose sa SSSR-om, što nije odgovaralo istini. Tito je samo nastojao da zaustavi dalje pogoršanje odnosa da ne bi izbilo otvoreno neprijateljstvo.

Uopšte, presuda sudije Dragoslava Lukića Zoranu Gluščeviću je jedna od najmračnijih, najciničnijih i najstaljinističких presuda od svih napisanih u montiranim procesima širom Jugoslavije od 1945. do 1991. godine.

Zoran Gluščević je u svojoj opširnoj žalbi na 20 kucanih strana sa 16 priloga, koje sačinjavaju novinski članci i fotosi sa reagovanjima na okupaciju Čehoslovačke, vrlo detaljno, sveobuhvatno i sistematski izložio reakcije naših političara, medija i najšire javnosti na upad trupa Varšavskog pakta u Čehoslovačku avgusta 1968. godine. Ta iscrpnost materijala iz Gluščevićeve žalbe iskristalisala je kontrast u odnosu na Lukićevu presudu i doprinela prikazivanju u potpuno ogoljenom vidu jedne otvorene staljinističke presude, iz koje se vidi da se jedan iskusan čovek, sudija Okružnog suda u glavnom gradu Beogradu, otvoreno nalazi na pozicijama odobravanja okupacije Čehoslovačke. To, pored ostalog, potvrđuje teze mnogih analitičara političkih prilika u Titovoj Ju-

goslaviji da su vrlo široki slojevi u političkim, medijskim, univerzitet-skim, književnim i uopšte intelektualnim krugovima zahtevali od Tita i njegovog režima više komunizma, sovjetizma i ortodoksije, iako je Tito bio prilično čvrst, postojan i ortodoksan komunista.

Sudija Dragoslav Lukić se ovom presudom svrstao u te Titove oponente i to sa najgorih, već tada bajatih i duboko anahronih i proskribovanih staljinističkih pozicija.

INKRIMINISANI TEKST ZORANA GLUŠČEVIĆA

PET VARIJACIJA NA TEMU VRELO PRAŠKO PROLEĆE 68.

Iz starog vojničkog albuma

Volite li uniforme? Sve uniforme nisu iste, razlikuju se po boji, kroju, znacima, odlikovanjima. Deca vole uniforme, deca se igraju uniformama dok se njihovi očevi igraju oružjem. Deca ne znaju šta sve uniforme znače, roditelji znaju kad ih i zašto oblače. Ali, deca su radoznala, umeju da iznenade svojim pitanjima i da zbune onda kad to najmanje očekuje njihov tata, lepo uniformisan i uparaden i propisno vojnički nakinduren svim drangulijama koje spadaju u opremu savremenih ratnika... Tada prestaje harmonija zajedničkog i naivnog igranja. Deca vole da se igraju i fotosima, porodičnim uspomenama, starinskim albumima. Tate uživaju u tome da sav svoj život, a naročito onaj njegov vojnički deo, ovekoveče na fotosima. Tako nastaju domaće porodične fototeke, koje stvaraju i brižljivo neguju sve tate sveta.

Još kao dete igrao sam se takvim albumima, moji prsti najviše bi se zaus-tavljali na fotosima koji prikazuju sure vojničine sa isukanim sabljetinama i dugačkim brcima, sa puščetinama i pocepanim šinjelima. Zavoleo sam te slike iako nisam ni znao šta znače. Kasnije su mi objasnili i moj je ponos, a i ugled među decom koja nisu imala takve fotose, silno porastao: moj tata u ratu, moj tata u zarobljeništvu, moj tata zasut cvećem kao oslobodilac, mog tatu ispraćaju mađarske žene i deca sa suzama u očima jer im se nije svetio za zlodela njihovih muževa i očeva u zloglasnom logoru u Boldogasonju...

Moj je tata bio ne samo ratnik nego i vitez. Ostavljao je za sobom i suze, doduše, ali suze radosnice, suze zbog rastanka. Ja sam zbog toga ponosan na svoga tatu... I kad god sam se setio mađarske dece, ja im nisam zavezao zbog onoga što su njihove tate radile u Gornjem Milanovcu dok je moj tata čamio u Boldogasonju. I mađarska deca su imala tate, ali ta deca, nimalo svojom krivicom, nisu mogla biti ponosna svojim tatama kao ja mojim... Možda njihove tate nisu fotografisale ono što su radile po Srbiji? Možda njihova deca nikad nisu saznala šta su im tate radile po okupiranim zemljama? Ja nisam imao prilike da im to kažem, a i da sam imao, ne bih mogao to učiniti. Neka misle dobro o svojim tatama, možda će im ta laž pomoći da i sami budu bolji od svojih tata... Ali neke tate vole da se slikaju, šta ćemo sa njima kad im fotosi dođu u ruku njihove dece.

Ne bih voleo da sam u koži takvih tata, ali ni da otkrijem takve fotose kod svoga tate...

Jedan savet svakoj oružanoj sili

U ovo opako vreme u kome živimo često je, u nekim trenucima i u nekim situacijama, bolje i ne roditi se. Ali kad ste se već rodili, najbolje je da nikad ne budete tata, ili bar da ne budete tata koji je, u nekim trenucima, u nekim decenijama ovog vremena, morao biti na nekim mestima. Zamislite kakva je to

ogavna stvar biti rođen u ovom veku i kao mladić, sa samom činjenicom što ste tada i tada rođeni, što podležete vojnoj obavezi, što je vojska organizacija koja se ne šali, što je sva sila zakona u službi te organizacije kad proganja one koji joj se ne odazivaju, što ste 1956. godine upućeni iz Moskve na vojnu službu u Budimpeštu, 1966. ili 1967. pozvani iz Kanzasa ili Virdžinije “na odsluženje vojnog roka” u Vijetnam, a avgusta prošle godine došli iz Lenjingrada pravo u Prag!

Šta da radite? Kako ste mogli da izbegnete sramnu ulogu koja vam je tako bila dodeljena? Neki su dezertirali, neki su pucali u vazduh, najmanji broj se ubio ili otkazao poslušnost. Vi ostali, nesposobni za otkazivanje poslušnosti, pokušajte, zarad svoje dece i svoga potomstva, da učinite jedno: ni za živu glavu ne dozvolite da vas fotografišu. Ne ostavljajte iza sebe nikakav dokumenat o sebi, ni po koju cenu, ako ne želite da doživite da vas se deca stide i ekskomuniciraju vas iz svoga roda i svoje duhovne zajednice kao što je Hruščov ekskomunicirao Staljina, a Mao Ce Tung – Hruščova.

Ako vam se ipak desi nezgoda da se kao vojnik zateknete u tuđoj zemlji gde ste nepoželjni, i da se izložite fotografskim kamerama, onda dobro otvorite oči, pazite na svaki detalj, na sve što na vama i od vas može da uhvati kamera. U stvari, u tom slučaju vi ste u istoj situaciji u kojoj i osumnjičeni kome organ krivičnog gonjenja, počinjući prinudan razgovor sa njim, zlobno skrene pažnju: od ovog trenutka pazite šta govorite, jer svaka izgovorena reč može biti na sudu upotrebljena protivu vas. Vojniče! Od trenutka kad ste stupili nogom na tuđe tle, svaki sačuvani podatak u vašem boravku u okupiranoj zemlji može jednog dana biti iskorišćen protivu vas! Isti je slučaj i sa vama, neznani vojniče sa fotografije, svaki detalj te fotografije može biti iskorišćen protivu vas od strane suda istorije.

Ako se neoprezno nasmejete, to može značiti da likujete nad potlačenim stanovništvom u čijoj se zemlji nalazite protivu njegove volje. Ako okačite fotoaparatus na svoj vrat i sa naivnom, smernom i iskrenom, radoznalošću razgledate praški barok, to će delovati cinično. Soldateska, koja je otela Pražanima slobodu, bavi se u slobodnim časovima turizmom, dok Pražani sve svoje vreme provode u kuknjavi nad izgubljenom slobodom!

Beskrajno sam srećan što nisam imao na sebi vašu uniformu leta gospodnjeg 1968. godine...

Zla sudbina vojničkog poziva

I vojnici su ljudi, i vojnici imaju žene, decu, prijatelje, pa srećniji među njima i – unuke. Vojnici se, ne daj bože, ne bave samo ratovanjem ili osvajanjem i pljačkom tuđih teritorija, nego se i žene, osnivaju porodice, rađaju decu, vode pošten mirnodopski život kao i svi ostali ljudi koji ni metka nisu ispalili u svom životu. Iako dosta putuju, i seljakaju se, naročito po tuđoj zemlji, vojnici nisu beskućnici: vole oni i te kako da se ustale na jednom mestu, da se uvreže u tle, da se odomaće, da steknu i održe prijateljstva, da se druže sa mirnim i neratobornim građanima, da uživaju ugled i poverenje, dobar glas u svojoj okolini.

Nezgode porodičnog života jednog aktivnog ili bivšeg vojnika počinju onda kad deca ili unuci stanu da im postavljaju nezgodna pitanja. Nijedan vojničnik ni za živu glavu ne priznaje da je profesionalni ubica, unesrećitelj drugih ljudi, rušitelj tuđih domova, tlačitelj tuđih sloboda. U svim zemljama i svim državama sveta neguje se glorifikacija domaće vojske, u svim zvaničnim istorijama uvek je tuđa vojska ta kojoj se pripisuju zverstva, svirepost i nepravdičnost, i uvek

je sopstvena vojska obavijena oreolom ljudskosti, viteštva, herojstva, plemenitosti i vrlosti.

Ali ako je u državnim i nacionalnim razmerama viteški mit o nacionalnoj vojsci gotovo nerazrušiva fikcija, u individualnim slučajevima dolazi ponekad do tragčinih raspleta i rastakanja vojne mitomanije. Teško vojsci koja ne uspe da prikrije tragove svoga nečoveštva na tuđoj teritoriji! Ima jedna pojava koju dosad psiholozi nisu uspjeli da objasne: krvnik ne samo da uživa u nedelu i žrtvi, nego traži da sačuva trajnu uspomenu na svoje zlodelo. Zahvaljujući toj patološkoj sklonosti, istorija savremenih ratova i okupacija i nedela prepuna je najautentičnijih svedočanstava. Ma kako izgledala njegova žrtva i njegovo nasilje, ma u čemu se sastojalo, nasilnik voli da se sa njom naslika.

Zar imamo jednu fotografiju četničkog koljača koji stoji nogom na grlu svoje žrtve? Zar se jedan Nemač fotografisao pored streljanih talaca? Zar je ijedan okupatorski vojnik, ma koje sile i ma u kojem trenutku, propustio priliku da se fotografiše u zemlji koju je okupirao? Klupče patoloških strasti razmotava se i u suprotnom pravcu: žrtve su vezane za mesta svojih mučenja kao i krvnici za mesta svojih nedela. Zar se jedan zarobljenik fotografisao u zarobljeničkom lageru u kojem je gladovao? Zar je jedan logoraš sačuvarao neku sitnicu kao uspomenu na fabriku smrti čijem je uništenju izmakao?

Zapamtite ova lica!

Zapamtite dobro lica sa ovih fotosa! Odsecite ovaj fotos i sačuvajte ga! Možda će se ova ista lica pojaviti sutra i u vašoj zemlji, samo bez uniforme, u civilu, kao naivni turisti koji uživaju u lepotama vaše zemlje, vašeg grada. Ne verujte im, budite oprezni, podozrivi, ako treba i lukavi! Možda oni drukčije deluju kad navuku civilna odela? Možda su onda snishodljivi, uviđavni, blagočestivi? Civilno odelo oplemenjuje!

Ali poznaćete ih po hodu! Njima civilno odelo ne pristaje, delovaće kao da nije za njih skrojeno: pokojnik je bio veći! Oni gaze teškim hodom kao da na nogama nose negve a ne plitke cipele. U njihovoj pojavi ima nečeg nezgrapnog kao da su došli sa druge planete. Oni se ulicom kreću nesigurno kao da su tek maločas izašli iz tenkova. Njihovi pokreti su automatizovani iako izgledaju do krajnosti nehajni. Oni jesu ljudi, živa bića, ali – dirigovana...

I kad se smeju, i kad fotografišu, i kad radozno gledaju, i kad se dive, i kad prave široke pokrete rukom – ni na šta ih to ne obavezuje: Befehl ist Befehl! Kad im naredi, svoju urođenu dobroćudnost i lica širokih osmeha zameniče mrgodnošću sure uniforme koja sabija rogove u vreću svakom ko joj se ne povinuje. To što su pre toga dozvolili da postanete svedoci njihovih ljudskih trenutaka, što ste ih sagledali i videli kao ljude, ne obavezuje ih na ljudskost kad stigne naredba iz komande. I oni koji su sa vama, obučeni u civilu, bili ljubazni, neposredni, iskreni i nekontrolisano ljudski, vraćeni u uniforme, postaće nemilosrdni sprovodioci grube sile. Zapamtite lica sa ovih fotosa!

Možda će vam jednom zatrebati. Možda će se vama, ili vašoj deci, pružiti prilika da im jednom pogledate pravo u lice; lice u lice! Ako budu mogli da izdrže vaš pogled i da odgovore na vaša pitanja: sad će već biti u civilu, sura uniforma biće daleka prošlost i za njih. Odavno su odslužili svoje, prešli u civilstvo, zaboravili i da su bili vojnici. Ali vi ne zaboravite da ih upitate: šta su radili u Pragu avgusta 1968. godine?

Šta su radili u Pragu?

Mladi ljudi, vi sa ovog i sličnih fotosa. Nimalo vam ne zavidimo! Kada se jednog dana bude iznova gradilo prijateljstvo između naroda, prijateljstvo bez ideološkog terora i nasilnih posrednika, slobodni ljudi širom sveta zapitaće vas: da niste 66. ili 68. bili u Vijetnamu, da niste 68. ili 69. bili u Pragu? Najgore će biti ako vam ta pitanja postave vaša deca ili vaši unuci. Teško vama ako se utvrdi da ste tih dana zavodili red u Sajgonu ili u Pragu, ovako iskićeni, ugojeni, ulickani, sveži, mrgodni ili nasmejani, sa foto-aparatima u ruci i strogo znatiželjnim izrazom na licu! Ništa vas neće moći da iskupi u očima slobodnih ljudi.

Šta ste tamo radili? Divili se budističkim pagodama, praškom baroku ili najstarijem slovenskom univerzitetu? Možda ste bili samo na odsustvu? Nasilan boravak u tuđoj zemlji za vas je bio nagrada za dobro obavljanje vojne službe? Da li znate kakav je nemir uneo u praške žitelje bat vaših čizama po praškim ulicama? Vaši pogledi skrnave lepotu jednog grada čija je tragedija u nemoći da vam se vojnički odupre.

Vaše prisustvo otkriva nam tragičnu zabludu svake visoko kultivisane nacije. Teško onome ko se isuviše uzdaje u kulturu kao u moć komunikacije, u reč kao sredstvo otklanjanja nesporazuma, u iskrenost kao u jedinu zalogu isto-rijske egzistencije. Vaše uljudne uniforme i izglangane čizme govore o nemoći ljudskog duha da se jedino duhom odupre sili.

Učoporili ste se, jer bi vas pojedinačno razbilo zračenje ove kulture. Dok se krećete u gomilama, u dobro potkovanim kohortama, kohezija vaše ideološke stege jača je od svakog drugog utiska kojem biste kao pojedinac možda i podlegli. Vaši političari znaju šta rade: dobro su izučili đavolsku nauku vladavine nad ljudskim dušama. Ovako, opasnosti za vas nema: sve što biste da vidite, čujete, osetite – prethodno prolazi kroz ideološke filtre koji imaju čudesnu moć: da belo učine crnim, da humani san o socijalizmu pretvore u izdaju Marksa, težnju za slobodom – u imperijalističku zaveru, pravo na samostalnost – u buržoasku zabludu. Vi ste unapred lišeni napora da mislite, da razmišljate, da se predomišljate, da se kolebate, da odabirate, da se odlučujete.

U vaše ime sve je unapred odlučeno: ostaje samo da pritisnete oroz!*

Trupe koje su okupirale "Zlatni Prag" uživaju u baroknim lepotama grada

* Tekst i fotografija objavljeni u *Književnim novinama*, br. 361, 30.08.1969.)

SUĐENJE

OPTUŽNICA

OKRUŽNO JAVNO TUŽILAŠTVO

U BEOGRADU

KT-br, 1570/69

25.IX.1969. god.

Beograd

OKRUŽNOM SUDU U BEOGRADU

BEOGRAD

Na osnovu čl. 44 st. 2 tač. 2 ZKP, podnosim tome sudu

OPTUŽNICU

protiv:

GLUŠČEVIĆ ZORANA, književnika – glavnog i odgovornog urednika nedeljnog lista “Književne novine” iz Beograda, sa stanom u Beogradu, ul. Stevana Sremca br. 1-b, rođenog 23.V.1926. godine, u Užičkoj Požegi, od oca Marka i majke Milice, rođene Đurić, Srbin, držav. SFRJ, oženjenog – otac jednog maloletnog deteta, pismen, završio Filozofski fakultet u Beogradu, vojsku služio u NOB od 1944. do 1946. godine, vodi se u vojnoj evidenciji SO Stari Grad u Beogradu, bez nepokretne imovine, sa mesečnom zaradom od oko 3.000.- dinara, neosuđivan, brani se iz slobode,

ŠTO JE:

Kao glavni i odgovorni urednik nedeljnog lista “Književne novine”, u Beogradu, svojim napisom u ovom listu br. 361 od 30.VIII.1969. godine pod naslovom “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.” i izloženom fotografijom ispod napisa – izložio poruzi SSSR kao državu obraćajući se u napisu pripadnicima Armije SSSR-a u vezi njihovog dolaska iz Lenjingrada u Prag avgusta 1968. godine kroz pitanja, savete i ironiju – šta da rade, kako da izbegnu sramnu ulogu koju im je država SSSR dodelila, a pošto su nesposobni za otkazivanje poslušnosti da ne dozvole da ih fotografišu u Čehoslovačkoj, da je SSSR svojom soldateskom otela Pražanima slobodu, koja se u slobodnim časovima bavi turizmom dok Pražani kukaju za izgubljenom slobodom, da je teško vojsci koja ne uspe da prikrije tragove svoga nečoveštva na tuđoj teritoriji, pripisujući pri tome SSSR ulogu krvnika koji ne samo da uživa u nedelu i žrtvi, već traži da sačuva trajnu uspomenu na svoje zlodelo, identifikujući zatim pripadnike Armije SSSR sa četničkim koljašima i Nalcima za vreme okupacije naše zemlje, postavlja im pitanje šta su u Čehoslovačkoj radili i ironično odgovara – da su se možda divili praškom baroku ili najstarijem slovenskom univerzitetu, i najzad, vređajući njih i državno rukovodstvo SSSR završava napis:

“Učoporili ste se... Dok se krećete u gomilama... – kohezija vaše ideološke stege jače je od svakog drugog utiska... Vaši političari znaju šta rade: dobro su izučili đavolsku nauku vladavine nad ljudskim dušama... sve što biste da vidite, čujete, osetite – predhodno prolazi kroz ideološke filtre koji imaju čudesnu moć: da belo učine crnim, da humani san o socijalizmu pretvore u izdaju Marksa, težnju za slobodom – u imperijalističku zaveru... U vaše ime sve je unapred odlučeno: ostaje samo da pritisnete na oroz.” – čime je izvršio krivično delo povrede ugleda strane države iz čl. 175 st. 1 KZ.

Stoga,

PREDLAŽEM

Da se zakaže i održi glavni pretres i na isti pozovu:

1/ Okružni javni tužilac u Beogradu, i

2/ Okr. Gluščević Zoran, književnik iz Beograda, sa stanom u ul. Stevana Sremca br. 1-d.

Da se na pretresu pročita inkriminisan napis okrivljenog Gluščevića pod naslovom “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.” objavljenom u nedeljnom listu “Književne novine” br. 361 od 30.VIII. 1969. godine, da se izvrši uvid u priloženo odobrenje Saveznog javnog tužilaštva KTR-br. 372/69 od 8.IX. 1969. godine, kojim se utvrđuje da ima mesta podizanju optužnice bez sprovođenja istrage.

OBRAZLOŽENJE

Činjenično stanje iz dispozitiva optužnice utvrđuje se isključivo na osnovu inkriminisanog napisa okr. Gluščevića kao autora i glavnog i odgovornog urednika nedeljnog lista “Književne novine” pod naslovom “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.”, kao i priznanja okr. Gluščevića da je on pisac ovog napisa i da ga je on objavio kao glavni i odgovorni urednik nedeljnog lista “Književne novine” u Beogradu.

Iz inkriminisanog napisa očigledno je da je okrivljeni Gluščević kao autor istog izložio poruzi stranu državu, u konkretnom slučaju SSSR, i to na taj način što se u napisu obraća pitanjima, savetima i ironijom pripadnicima oružanih snaga SSSR iznoseći pri tome da im je njihova država SSSR u slučaju Čehoslovačke od avgusta meseca 1968. godine dodelila sramnu ulogu, da su oni nesposobni za otkazivanje poslušnosti i da zbog toga ne treba da dozvole da ih fotografišu u Čehoslovačkoj, da je SSSR svojom soldateskom otela Pražanima slobodu, vređajući uz to SSSR da je u konkretnom slučaju imala ulogu krvnika, da uživa u nedelu i žrtvi, da su postupci njegove armije identični postupcima četničkih koljaša i nemačkih okupatora u našoj zemlji za vreme okupacije itd., kako je to već istaknuto u dispozitivu optužnice.

Okr. Gluščević nije se suprotstavio predlogu ovog Tužilaštva da se ne sprovodi istraga za počinjeno kriv. delo iz čl. 175. st. 1 KZ. Priznao je da je on autor članka i da ga je on kao glavni i odgovorni urednik nedeljnog lista “Književne novine” i objavio i ilustrovao jednim posebnim fotosom koji prikazuje pripadnike armije SSSR u Pragu za vreme avgustovskog događaja 1968. godine, sa objašnjenjem: “Sovjetske trupe koje su okupirale “Zlatni Prag” uživaju u baroknim lepotama grada”.

Shodno čl. 177 st. 1 KZ gonjenje za predstavljeno krivično delo povrede ugleda strane države iz čl. 175 st. 1 KZ podleže predhodnom odobrenju Savez-

На данашњи претрес дошла сва позвана лица.

На питање суда оптужени изјављује да адвокат Реља Поповић, више није његов бранилац и да ће га бранити адвокат Милош Тасић.

Странке пре пљчетка претреса немају никаквих посебних предлога.

Суд доноси

РЕШЕЊЕ

да се претрес одржи, и констатује да је оптужница КТ.бр.1570/69 од 25. септембра 1969 године на правној снази и да испуњава услов предвиђен чланом 177 ст.1 КЗ.

ЛИЧНИ ПОДАЦИ ЗА ОПТУЖЕНОГ.

Опт.ЗОРАН ГЛУШЧЕВИЋ, саличним подацима као на записнику у претх. поступку од 19. септембра 1969 године, с тим да станује у улици Стевана Сремца бр.1-б и да је књижевник и да није у радном односу.

Претрес почео у 8.14 часова.

Јавни тужилац чита оптужницу КТ.бр.1570/69. од 25. септембра 1969 године.

Опт.Зоран Глушчевић, пошто га је председник већа упозорио на права која има у поступку, изјави да је разумео оптужницу, па у своју одбрану каза:

ја сам аутор инквизиторског чланка. Тада сам био главни и одговорни уредник Књижевних новина. 13 септембра 1969 године поднео сам оставку на ову дужност, а почетком овог месеца и служ ено сам разрешен ове дужности.

Оптужницу сматрам неодрживом и апсурдном. Ја нисам писао о Совјетском савезу. Ја сам се изјаснио против милитаризма и против употребе грубе силе у међународним односима. Совјетске трупе у Чехословачкој као и Америчке трупе у Вијетнаму ја сам овде поменуо само примера ради. Посебно могу да нагласим да ја нисам говорио о Совјетском савезу и његовој армији у целини узев, него само о делу те Армије која се налази на туђој територији без пристанка и противно вољи тога народа. То је све што ја имам да кажем у своју одбрану подовом оптужнице против мене. Управо за сада толико могу да кажем.

Јавни тужилац и бранилац нису имали питања оптуженом.

- 3 -

ДОКАЗНИ ПОСТУПАК

Прочитани су писмени докази предложени у
оптужници и то:

Инкриминисани напис оптуженог Глушчевића
под насловом: "пет варијација на тему вредо прашко пролеће 1968"
који је објављен у Књижевним новинама бр.361 од 30.августа
1969 године.

Прочитано је одобрење Савезног јавног тужилаштва
КТ.бр.372/69 од 8.септембра 1969 године, као и решење истражног
судије овог суда Кио.бр.1097 од 22.IX.1969 године.

Писмени докази прочитани без примедба.

На питање суда оптужени изјављује да је
фотос којим је илустрован инкриминисан чланак производ
он лично преузео из "Паримача", а ради се о фотосу који
је тамо изашао на две стране, па је зато и предомљен тако
да се не виде неки детаљи који су били на саставу страница.

На питање јавног тужиоца оптужени изјављује
да се руководио годишњицом окупације Прага, када је писао
овај чланак. Није ми било познато да ће ових дана у нашу
земљу доћи министар спољних послова СССР-а Громико.

Јавни тужилац, бранилац и оптужени немају
предлога у допуну доказног поступка

Суд доноси

РЕШЕЊЕ

По службеној дужности одређује се извођење
доказа увидом и читањем списка овог суда КР.85/69 који се
односи на забрану листа Књижевне новине бр.368 од 30.VIII.
1969 године, као и да се прочита извештај Г СУП-а бр.16593
од 1.X.1969 године о осуђиваности.

Подовом прочитаног извештаја о осуђиваности,
оптужени изјављује да је издржао 9 месеци од изречене казне
и помилован.

^{докази}
Предлога у доказном поступку није било,
па председник већа објављује да је доказни поступак завршен.

РЕЧ СТРАНАКА

Заступник јавне тужбе у завршној речи
изјављује да остаје у свему при оптужници коју сматра
доказаном. Сматра смишљеном а у суштини неоснованом одбрану
оптуженог и закључује да је чланак писан баш са намером да
се увреди Совјетски савез као држава, њена армија и њено
руководство, и да је баш оптужени бирао моменат тј. да чланак
напише пред посету Совјетског министра спољних послова. Не-
упуштајући се у детаљну анализу инкриминација јавни тужилац
закључује своју реч тиме да сматра ове изразе увредљивим и
да је њиме извршено дело из чл.175 ст.1 КЗ. Предлаже казну
по закону с тим да суд има у виду све околности које су од
утицаја на казну.

Констатује се да је јавни тужилац у својој речи рекао да у чланку има антимилиитаристичког става.

Бранилац оптуженог у завршној речи предлаже да суд ослободи оптуженог, јер сматра да правно формално оптужница не стоји. У чланку оптуженог нигде није ништа речено, а поготову не увредљиво о Совјетској држави. Бранилац цитира Устав СССР-а, па закључује да Министарство оружаних снага СССР-а и Армија не представљају Совјетску државу у односу према страним државама. Правно према томе бранилац сматра да овде не може бити речи о делу из чл.175 КЗ, јер се онд може извршити само према оним органима који државну службу не представљају, а два враћања армије не значи и враћање државе и када би се узело да је оптужени враћао. Такође сматра да се речи које се односе на политичаре не односе на државу, јер су у питању неименовани политичари а не државно руководство, а посебно што се у чланку нигде и не говори о којим је то политичарима реч и којег су ранга. Бранилац указује суду на то да треба имати у виду целокупну делатност оптуженог као књижевника, а посебно као главног одговорног уредника овог листа, па неће бити тешко да се установи да оптужени није никакав русофил и дословно "Русовдџер". Оптужени је у листу објављивао преводом многих Совјетских саврмених писаца, а недавно је пре инкриминисаног чланка објавио коментар Павла Јакшића, генерала у пензији на ратне мемоаре маршала Жукова.

Бранилац се посебно осврће на атмосферу у нашој земљи после прошлогодишњег догађаја у Чехословачкој и посебно помиње говоре неких руководилаца, па вели да је било и тежих речи од оних које је оптужени у чланку употребио, а посебно на митингу који је тих дана одржан и који је био масовно посећен, а вероватно су били и органи правосуђа на том митингу, па ако је следити мисао оптужнице, ваљало би и све учеснике тог митинга осудити за исто дело. Оптуженом треба веровати да није знао за долазак совјетског министра спољних послова, јер је оптужени веома заузет човек, а у то време је био на путу.

Бранилац сматра да се чланак оптуженог односи само на један део совјетске армије и то на оне трупе које су у Чехословачкој. Део не представља целину, па се не може говорити ни о томе да оптужени враћа армију у целини, ако и има нешто увредљиво у овом чланку, а бранилац сматра да нема већ да се овде ради о критици, и о публицистичком прилазу овој теми - ставу према армији о чему су многи писци и уметници уопште рекли своју реч.

Оптужени Зоран Глушчевић у завршној речи изјављује да усваја реч свога браниоца, остаје при својој одбрани и додаје:

Да је он књижевник који не пише под притиском било којим, него импресиивно реагује, а овај чланак је писао као и онај од пре годину дана из истих побуда, а онај први и са већом жестином, за који није позван на одговорност. Пишући чланак за руководиоце емоцијама и хуманостију, а невоља је у томе што је његов лист излазио петнаестодневно, а он био на путу и није пратио политичке догађаје за које каже да их и не прати, те се тако чланак појавио нешто каснијег што је он намеравао, тј. баш у време посете совјетског министра.

- 5 -

Није писао против Совјетског савеза као државе, већ само о оним трупима које су окупирале Чехословачку. Писао је против милитаризма и окупације, а не против народа. Није писао о Совјетској армији из 1945 године која је ослободила пола Европе. Ако је његов чланак политичка грешка, сматра да му не треба судити због онога шта је писао, него због тога што је уопште писао, а кад је већ писао о тој теми, он друкчије писати није могао. Он је против рата и сваке окупације. Да је невоља ова задесила Београд, па он о томе писао, то би му било одобрено, а нема разлике између Београда и Парагва. Апелујем на суд да ствап не цени према потребама политичког тренутка, већ тражи хуману процену према трајану вредности: истичући да се не би могао овај народ, са моралним правом позивати на отпор ако би у будуће дошло до неке окупације, ако нам се не допушта да смо против окупације у принципу. Сматра да није увредио Совјетску државу, а ако је неко увређен догађајима то би могли бити само Чеси.

Пошто више нико није имао ништа да каже председник већа објављује да је главни претрес завршен у 10,12 часова., и саопштава да ће се пресуда објавити у 12 часова.

За овим је суд изрекао, а председник већа јавно објавио

У ИМЕ НАРОДА

ПРЕСУДУ

опт.Зоран Глушчевић, са личним подацима као у списима,

К р и в ј е:

што је:

као главни и одговорни уредник недељног листа "Књижевне новине" у Београду, својим написом у овом листу бр.361 од 30.VIII.1969 године под насловом "Пет варијација на тему врело прашко пролеће 68." и изложеном фотографијом испод написа - изложио порузи СССР као државу обраћајући се у напису припадницима Армије СССР-а у вези њиховог доласка из Лењинграда у Праг августа 1968.године кроз питања, савете и иронију - шта да раде, како да избегну срамну улогу коју коју им је држава СССР доделила, а пошто су неспособни за отказивање послушности да не дозволе да их фотографишу у Чехословачкој, да је СССР својом солдатеском отела Пражанима слободу, која се у слободним часовима бави туризмом док Пражани кукају за изгубљеном слободом. да је тешко војсци која не успе да прикрије трагове нечовештва на туђој територији, приписујући при томе СССР улогу крвника којине само да ужива у недељу и жртви већ тражи да сачува трајну успомену на своје злодело, идентификујући затим припаднике Армије СССР са четничким кољашима, и Немцима за време окупације наше земље, поставља им питање шта су у Чехословачкој радили и иронично одговара - да су можда дивили прашким бароку или најстаријем словенском универзитету, и најзад, вређајући њих и државно руководство СССР завршава напис: "Учопорили сте се.... Док се крећете у гомилама.... - кохезија ваше идеолошке стеге јаче је од сваког другог утиска ... Ваши политичари знају шта раде: добро су изучили Баволску науку владавине над људским душама.... све што бисте да видите, чујете, осетите - претходно пролази кроз идеолошке филтере који имају

чудесну моћ: да бело учине црним, да хумани сан о социјализму претворе у издају Маркса, тежњу за слободом - у империјалистичку заверу.... У ваше име све је унапред одлучено: остаје само да притиснете на ороз.", -

чиме је извршио кривично дело повреде угледа стране државе из чл.175 ст.1 КЗ,

3 и 38 КЗ па га суд применом цитираног прописа и чл.

О С У Ђ У Ј Е

на казну затвора у трајању од 6-шест месеци.

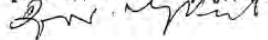
Оптужени је дужан да плати на име судског паушала износ од 50,-динара у року од 15 дана под претњом принудне наплате.

По саопштењу пресуде председник већа даје укратко разлоге и поуку о праву жалбе.

Записничар,

Председник већа, судија

PRESUDA OKRUŽNOG SUDA

K-616/69

U IME NARODA

Okružni sud u Beogradu, u veću sastavljenom od sudije Dragoslava Lučića, kao predsednika veća i sudija porotnika Stevana Miljkova i Milana Jevremovića, kao članova veća, sa zapisničarom Olgom Sedlar, u krivičnom predmetu optuženog Zorana Gluščevića, književnika iz Beograda, sa stanom u Ulici Stevana Sremca br. 1-b, zbog krivičnog dela iz člana 175 stav 1 KZ, po optužnici Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu Kt. br. 1570/69 od 25.IX 1969. godine, po održanom usmenom, javnom glavnom pretresu u prisustvu zamenika Okružnog javnog tužioca Krste Nenkovića, optuženog i njegovog branioca Miloša Tasića, advokata ovd., izrekao je i javno objavio 28. oktobra 1969. godine

PRESUDU

Opt. ZORAN GLUŠČEVIĆ, rođen 23. maja 1926. godine u Užičkoj Požegi, od oca Marka i majke Milice rođene Đurić, Srbin državljanin SFRJ, književnik iz Beograda, sa stanom u Ulici Stevana Sremca br. 1-b

KRIV JE

što je:

Kao glavni i odgovorni urednik nedeljnog lista "Književne novine" u Beogradu, svojim napisom u broju 361 od 30.VIII 1969. godine ovog lista, pod naslovom "Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68" i izloženom fotografijom ispod napisa – izložio poruzi SSSR kao državu obraćajući se u napisu pripadnicima Armije SSSR-a u vezi njihovog dolaska iz Lenjingrada u Prag avgusta 1968. godine kroz pitanja, savete i ironiju – šta da rade, kako da izbegnu sramnu ulogu koju im je država SSSR dodelila, a pošto su nesposobni za otkazivanje poslušnosti, da ne dozvole da ih fotografišu u Čehoslovačkoj, da je SSSR svojom soldateskom otela Pražanima slobodu, koja se u slobodnim časovima bavi turizmom dok Pražani kukaju za izgubljenom slobodom, da je teško vojsci koja neuspe da prikrije tragove svoga nečoveštva na tuđoj teritoriji, pripisujući pri tome SSSR ulogu krvnika koji ne samo da uživa u nedelu i žrtvi, već traži da sačuva trajne uspomene za svoje zlodelo identifikujući zatim pripadnike Armije SSSR sa četničkim koljašima i Nemcima za vreme okupacije naše zemlje, postavlja im pitanje šta su u Čehoslovačkoj radili i ironično odgovara – da su se možda divili praškom baroku ili najstarijem slovenskom univerzitetu, i najzad, vređajući njih i državno rukovodstvo SSSR završava napis "učoporili ste se... Dok se krećete u gomilama... – kohezija vaše ideološke stege jača je od svakog drugog utiska... Vaši političari znaju šta rade: dobro su izučili đavolsku nauku vladavine vašim ljudskim dušama... sve što biste da vidite, čujete, osetite – pret hodno prolazi kroz ideološke filtre, koji imaju čudesnu moć: da belo učine crnim, da humani san o socijalizmu pretvore u izdaju Marksa, težnju za slobodom – u imperijalističku zaveru... u vaše ime sve je unapred odlučeno: ostaje samo da pritisnete na oroz" –

čime je izvršio krivično delo povrede ugleda strane države ili međunarodne organizacije iz člana 175 stav 1 KZ,
pa ga Sud, primenom citiranog propisa i člana 3 i 38 KZ

OSUĐUJE

Na kaznu zatvora u TRAJANJU od 6 - ŠEST MESECI.

Optuženi je dužan da plati na ime sudskog paušala iznos od 50 dinara u roku od 15 dana pod pretnjom prinudne naplate.

Objasnenje

Okružno javno tužilaštvo u Beogradu, svojom optužnicom Kt. br. 1570/69 od 25.IX 1969. godine optužilo je Zorana Gluščevića, bivšeg glavnog i odgovornog urednika nedeljnog lista "Književne novine", zbog krivičnog dela povrede ugleda strane države ili međunarodne organizacije iz člana 175 stav 1 KZ putem članka pod naslovom "Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68" koji je ođštampan 30.VIII 1969. godine u broju 361 pomenutog lista.

Za ovu optužnicu odobrenje je dalo Savezno javno tužilaštvo svojom odlukom Kt. br. 372/69 od 8.IX 1969. godine u smislu člana 177 stav 1 KZ.

U postupku pred ovim sudom nije bilo sporno da je optuženi Gluščević autor članka u pitanju. Takođe nije bilo sporno ni to da su izvodi iz članka verno citirani u optužnici.

Optuženi Zoran Gluščević je pred ovim sudom u svoju odbranu naveo da je u vreme pisanja članka bio glavni i odgovorni urednik "Književnih novina". Na dan 13.IX 1969. godine podneo je ostavku i ove dužnosti je razrešen početkom oktobra ove godine.

Navigate optužnice smatra neodrživim i apsurdnim. Tvrdi da nije pisao o Sovjetskom savezu. On se izjašnjavao protiv militarizma i protiv upotrebe grube sile u međunarodnim odnosima. Sovjetske trupe u Čehoslovačkoj, kao i američke trupe u Vijetnamu, u članku je pominjao samo primera radi. Nije govorio o Sovjetskom savezu i njegovoj Armiji u celini uzev, nego samo delu te Armije, koji se nalazi na tuđoj teritoriji bez pristanka i protivno volji toga naroda.

Dalje je naveo u svojoj odbrani da je on književnik koji ne piše pod bilo čijim pritiskom, nego impresivno reaguje na događaje, pa je tako i pre godinu dana na ovu istu temu pisao članak sa još većom žestinom, ali ga niko nije uzimao na odgovornost. Prilikom pisanja članka rukovodio se emocijama i humanošću, a kako ne prati političke događaje uopšte, štampanje ovog članka nije dovodio u vezu sa posetom sovjetskog ministra Gromika našoj zemlji, za koju posetu tvrdi da nije ni znao.

U svojoj odbrani posebno je podvukao da je on pisao protiv militarizma i okupacije, protiv rata, a ne protiv Sovjetskog saveza kao države. Tražio je od suda da ovu stvar raspravi, ne prema potrebama političkog trenutka, već prema trajnim i humanim vrednostima.

Branilac optuženog je smatrao da optuženi nije izvršio delo koje mu je stavljeno na teret, jer ukoliko u članku i ima nečega uvredljivog (a branilac smatra da nema) to se niukom slučaju ne odnosi na stranu državu kako to predviđa propis člana 175 KZ. Ovu tezu je branilac objasnio, pozivajući na Ustav SSSR, prema kojem Ministarstvo oružanih snaga SSSR i Armija ne predstavljaju Sovjetsku državu prema stranim državama, a takođe, državu ne predstavljaju ni

neimenovani političari o kojima se u članku govori. Branilac je istakao i to da optuženi nije rusofob, ni – kako branilac doslovno kaže – “rusožder”, što se može videti iz celokupne delatnosti optuženog. Primera radi, branilac navodi da je optuženi objavljivao prevode mnogih sovjetskih savremenih pisaca, pa i prikaz “Ratnih memoara” maršala Žukova. Branilac je posebno istakao da su neki naši rukovodioci u svojim govorima povodom čehoslovačkih događaja, upotrebljavali reči teže od onih koje je optuženi u svom članku upotrebio. Branilac je smatrao da se u članku radi o publicističkom prilazu ovoj temi i o kritici, te da stoga ovde nije u pitanju delo iz optužnice.

U dokaznom postupku sud je izvršio uvid u spise ovog suda Kr. 85/69, na osnovu kojih se utvrđuje da je pravosnažnim rešenjem od 5.IX 1969. godine zabranjeno rasturanje ovog broja “Književnih novina”, zbog ovog istog članka optuženog Gluščevića.

Na glavnom pretresu je pročitana ceo članak “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68”, pa je sud, posle analize članka u celini zaključio da je optuženi ovim člankom, pojedinim izrazima u njemu, čitavim formulacijama i intonacijom članka, izložio poruzi SSSR kao stranu državu.

Ovde nema potrebe da se ponavljaju izrazi i formulacije iz izreke ove presude. Dovoljno je, primera radi, navesti samo nekoliko.

Sovjetska Armija je prema ovom članku – soldateska.

Grupa sovjetskih vojnika i oficira sa fotografije kojom je članak ilustrovan, predstavljena je kao grupa krvnika vezanih za mesto svojih nedela. Pri tome se oni izjednačuju sa četničkim koljašima (“koji stoje na grlu svoje žrtve”) i Nemcom koji se fotografisao pored streljanih talaca.

Za ove iste vojnike i oficire sa fotografije, optuženi Gluščević u članku koristi izraz koji se upotrebljava kad su u pitanju životinje, i kaže: “učoporili ste se...”

Ovi vojnici su nesposobni da misle. U njihovo ime sve je unapred odlučeno. Odlučuju njihovi političari koji su “dobro izučili đavolsku nauku vladavine nad ljudskim dušama”... i tako dalje.

Prema izloženom, očigledno je da smisao i sadržina inkriminiranih navoda predstavlja vređanje i izvrgavanje ruglu SSSR-a, njegove Armije, ljudi u njoj i njegovog političkog rukovodstva.

Iz ovih razloga sud je našao da je optuženi izvršio krivično delo povrede ugleda strane države ili međunarodne organizacije iz člana 175 stav 1 KZ.

Sud je cenio odbranu optuženog, pa je našao da je ta odbrana neprihvatljiva.

U spoljnoj politici naše zemlje, jedan od principa je i princip poštovanja druge države. Taj princip naša država nudi i ostvaruje ne samo preko svojih službenih predstavnika, nego i preko cele nacije i svakog pojedinca. Preko građana, država ostvaruje taj princip ne naređujući im da vole ili da mrze neku stranu državu, – ali im zabranjuje da stranu državu vređaju. Građanima se, dakle, nameće da se uzdrže od vređanja. To je minimum koji se traži od građana, kao njihova podrška ovom principu naše spoljne politike. Ne traži se ni reciprocitet u krivično-pravnim odredbama stranog prava.

Optuženi Gluščević se nije pridržavao ni tog minimuma, nego je na gore opisan način izvrgavao ruglu stranu državu. Prema tome, njemu se ovde nije su-

dilo za principe u ime kojih veli da je članak pisao, već zbog vređanja i izvrgavanja ruglu strane države, od čega je morao da se uzdrži prema naredbi koju sadrži propis člana 175 KZ, koji propis čak i isključuje tzv. "privilegovanu kritiku" o kojoj je reč u članu 173 KZ.

Sud je ocenio kao neosnovanu tezu odbrane, prema kojoj se u članku ništa ne govori o stranoj državi i prema kojoj, Armija i neimenovani političari ne predstavljaju državu, a posebno, da onaj deo Armije na čehoslovačkoj teritoriji ne predstavlja Armiju u celini. Ovo stoga, što je ovde suvišno i dokazivati da se u ovom slučaju radi o tome da je Armija sprovodila u delo politiku svoje države i svog političkog rukovodstva, na koje se u članku i misli. Ovde se ne radi o oružanom odredu i političarima koji su delovali odvojeno i neovlašćeno od strane države SSSR.

Povodom odbrane optuženog da mu ne treba suditi prema potrebama političkog trenutka, već polazeći od principa humanosti, sud nalazi da je ovakva teza potpuno bez osnova.

Krivični zakonik, koji sud primenjuje, ne odražava političke potrebe jednog trenutka, ali nije ni izvan prostora i vremena, već izražava potrebe jednog perioda razvoja. On ne prati politička gibanja, nego pruža zaštitu vrednostima od trajnog značaja, – a to je, u ovom konkretnom slučaju, ugled strane države, koji naša država čuva polazeći od trajnog principa poštovanja druge države. A za poštovanje, minimalni uslov je – ne vređati.

Prilikom odmeravanja kazne optuženom, sud je imao u vidu društvenu opasnost izvršenog krivičnog dela i okolnosti pod kojima je ovo delo izvršeno, i to u vreme kada naša država čini velike napore radi održavanja i razvijanja prijateljskih odnosa sa drugim državama, a posebno sa SSSR. Sud je imao u vidu i težinu upotrebljenih uvredljivih izraza kojima se SSSR izvrgava ruglu. Posebno je sud kao otežavajuću okolnost uzeo u obzir da je optuženi u vreme pisanja članka, bio glavni i odgovorni urednik ovog nedeljnog lista, te je kao takav i izvršilac sa visokim stepenom krivične odgovornosti.

Od olakšavajućih okolnosti sud je uzeo u obzir činjenicu da je optuženi otac jednog maloletnog deteta od sedam godina.

S obzirom na sve što je napred izloženo, sud je stekao uverenje da je kazna zatvora u trajanju od šest meseci nužna i vremenski dovoljna da u svemu ostvari svrhu kažnjavanja koju predviđa član 3 KZ.

Iznos paušala odmeren je prema dužini trajanja postupka i imovnom stanju optuženog.

OKRUŽNI SUD U BEOGRADU

K-616/69

28. oktobra 1969. g.

Zapisničar,
Olga Sedlar

Predsednik veća – sudija
Dragoslav Lukić

PRAVNA POUKA:

Protiv ove presude dozvoljena je žalba Vrhovnom sudu Srbije preko ovog suda u roku od 8 dana po prijemu pismenog otpravka.

ŽALBA ZORANA GLUŠČEVIĆA

OKRUŽNOM SUDU U BEOGRADU ZA VRHOVNI SUD SR SRBIJE

Žalim se na presudu Okružnog suda u Beogradu K-br. 616/69 od 28. X 1968. godine kojom sam osuđen zbog krivičnog dela iz člana 175 stav 1 KZ na kaznu zatvora u trajanju od 6 meseci.

“Svako je slobodan da piše i govori sve što želi, bez i najmanjih ograničenja... Sloboda štampe i reči mora biti potpuna... Ja sam dužan da ti, u ime slobode reči, dam puno pravo da vičeš, lažeš i pišeš štogod hoćeš...”

(Lenjin o slobodi štampe, 1921.)

Ja nisam ni vikao ni lagao, nego sam se zgražao nad prizorima savremene okupacije. Sud nije ni pokušao da opovrgne nego je, naprotiv, zaobišao osnovnu stvar: *da je izvršena okupacija jedne socijalističke zemlje*, da je taj čin javno i merodavno u našoj zemlji nazvan i sada se naziva *okupacijom*; da sam ja pisao *isključivo o okupaciji*, i to određenoj okupaciji, onoj okupaciji koju je žigosala napredna javnost u čitavom svetu, pa i mi, i da sam *okupatora i okupaciju* slikao u adekvatnim bojama, tj. saglasno okupatorovom ponašanju u okupiranoj zemlji, tj. sovjetskih trupa u Čehoslovačkoj, a to isključivo na osnovu pisanja naše štampe i izjava naših odgovornih političara. Sud prelazi preko tih činjenica, ne spominje ih ni jednom jedinom reči, ponašajući se i tvrdeći kao da sam “iz čista mira”, bez ikakvog spoljnog povoda koji bi dao motivaciju i opravdanje, a iz neprijateljskih namera prema SSSR-u a i mojoj sopstvenoj zemlji, seo i napisao članak *protiv SSSR-a* sa namerom da unizim tu državu i njene oružane snage i ometem razvoj prijateljskih odnosa između dve zemlje. Sud govori o pravu na mržnju, sugerišući time na posredan način ideju da sam iz mržnje prema SSSR-u napisao članak, a to svoje tvrđenje *ničim ne potvrđuje*, naprotiv, oglašuje se i uopšte ne pominje suprotne dokaze: jer onaj ko mrzi SSSR ne bi popularizovao njegove pisce tako izdašno u listu koji uređuje, kao što sam to učinio ja, ne bi pustio napis generala Pavla Jakšića koji iznosi zasluge sovjetske armije u poslednjem ratu i piše pohvalno, a ne pogrdno, o toj armiji. Razume se, sud je to namerno prećutao, jer bi onda otpala njegova glavna insinucija o apriornoj, tj. bezrazložnoj mržnji kao motivaciji za moj napis.

Sud ničim nije *dokazao* da sam pisao protivu SSSR-a i njegovih oružanih snaga, jedini “dokazi” su mu proizvoljno tumačenje teksta koji ima sasvim

jasan i određen smisao: odnosi se na one vojnike koji sudeluju ili su sudelovali u tom sramnom poslu koji se zove okupacija.

Sud me okrivljuje i proglašava krivim što sam:

...”svojim napisom... i izloženom fotografijom ispod napisa – izložio poruzi SSSR kao državu obraćajući se u napisu pripadnicima Armije SSSR-a u vezi njihovog dolaska iz Lenjingrada u Prag avgusta 1968. godine kroz pitanja, savete i ironiju – šta da rade, kako da izbegnu sramnu ulogu koju im je država SSSR dodelila...”

Sud potpuno proizvoljno smatra da, osim napisa, upravo zajedno sa napisom, tj. u istoj meri kao i napis, jedna fotografija koja predstavlja grupu sovjetskih oficira koji su okupirali Prag, grupu koja broji svega dvadesetak oficira, koji su tako snimljeni da lica mogu da im se lako i bez zabune prepoznaju, dakle određene ljude i određena lica, da ta fotografija vređa SSSR kao državu! Pre svega, okupator nema pravo da se vređa niti jugoslovensko zakonodavstvo može sebi dozvoliti to da štiti okupatora. Pomenuta fotografija ima i svoj potpis iz kojeg se jasno vidi da su to oni oficiri sovjetske armije koji su okupirali Prag. Sud međutim zanemaruje osnovnu činjenicu – da ja govorim isključivo o tom delu oružanih snaga SSSR-a i Varšavskog pakta uopšte, jer su sve te trupe, izuzev Rumune, sudelovale u tom sramnom činu. Sud, međutim, taj sramni čin navino naziva “dolaskom iz Lenjingrada u Prag”, dakle izbegava pravu reč, pravu kvalifikaciju, reč *okupacija*, kako je i naša vlada okvalifikovala taj upad u Prag i Čehoslovačku. Pošto se naša vlada nije ni do danas odrekla takve kvalifikacije, pošto ju je kao takvu nedavno potvrdio i ponovio i sam predsednik Republike u razgovoru sa italijanskim novinarima, to se ima zvanično i obavezno smatrati da su te trupe upale u Čehoslovačku da je okupiraju i okupirale je, pa su prema tome okupatori. Pošto je iz teksta, iz celog napisa, isto kao i iz fotosa i potpisa ispod njega, savršeno i nedvosmisleno, jasno da ja govorim samo o onim trupama koje su okupirale Čehoslovačku, i pošto se ja obraćam samo tim trupama:

“Mladi ljudi, vi sa ovog i sličnih fotosa”... itd. A ovaj fotos predstavlja i snimkom i potpisom okupatora, dakle sovjetsku armiju u ulozi okupatora, a ne sovjetsku armiju u celini, jer i u potpisu ispod fotosa piše:

“Sovjetske trupe koje su okupirale “zlatni Prag” uživaju u baroknim lepotama grada.”

to se i obraćanje “Mladi ljudi, vi sa ovog i sličnih fotosa” ne može odnositi i ne odnosi se na bilo koje trupe i bilo koju armiju u celini, nego isključivo na one trupe, na one vojnike, čak i pojedinačno, koji borave na tuđoj teritoriji kao okupatori, te sam prema tome uvredio jedino i samo – okupatora, vojnika koji deluje i službuje kao okupator. A može li mi i sme li mi jedan jugoslovenski sud suditi zato što sam vređao okupatora? Može li i sme li jedan jugoslovenski javni tužilac i jedan jugoslovenski sud izjednačiti sa okupatorskim trupama SSSR-a i sila Varšavskog pakta čitavu državu? Zar se sa jednim pogrešnim i antisocijalističkim činom, koji predstavlja po jednoglasnoj oceni i naše i svetске javnosti negaciju socijalizma, sme i može izjednačiti država u celini, sa svojim socijalističkim sistemom, uređenjem i tendencijama? Ko je uvredio SSSR, ja ili sud i javni tužilac, ja koji sam napao jedan određeni čin, okupaciju, ili oni koji taj čin i tu okupaciju izjednačuju sa SSSR-om kao državom i sovjetskom

armijom? Za mene one trupe koje su okupirale Prag nisu ni sovjetska armija ni sovjetska država. Ako je ko uvredio sovjetsku armiju u celini i sovjetsku državu, onda su to upravo te okupatorske trupe koje su zaposlele Prag kao i oni ljudi koji su ih tamo poslali, a ne ja. Za mene one trupe koje su okupirale Prag i oduzele slobodu čehoslovačkom narodu nisu i ne predstavljaju ni sovjetsku armiju u celini, ni sovjetsku državu, nego one staljinsko-birokratske krugove u SSSR-u koji socijalistički progres vuku nazad, koji pokušavaju da rehabilituju Staljina i politiku čvrste ruke i koje neminovno moraju jednom biti politički poražene jer su istorijski osuđene na propast, jer budućnost socijalizma nije u etatizmu nego u samoupravnom dogovaranju, međusobnom poštovanju, ravnopravnosti kao i izbegavanju upotrebe sile kao argumenta. Ako sam međutim nekoga uvredio, uvredio sam okupacione trupe u Čehoslovačkoj kao i one sovjetske oficire, u sastavu tih okupatorskih trupa, čiji sam fotos objavio. Pošto me ti oficiri nisu tužili za uvredu, ne vidim kako mogu odgovarati zato što tužilac smatra da sam ih ja uvredio. Ako nekoga lično uvredim, što sam ja recimo učinio, ne može mi se suditi sve dok me ne tuži upravo onaj koga sam lično uvredio.

U tekstu suda postoji i jedna vapijuća protivrečnost: kaže se da sam uvredio državu SSSR "obračujući se pripadnicima Armije SSSR-a". Zar se država i armija mogu identifikovati? U kom paragrafu i u kojoj tački ili tumačenju našeg Krivičnog zakona stoji da se vređanje jedne određene grupe vojnika za jednu određenu radnju koju vrše ili su izvršili ima smatrati kao uvreda države u celini? Ako bi se tako proizvoljno i neodgovorno proširivao pojam države, onda bi se i uvreda grupe carinika na jednom graničnom prelazu, uvreda poštanskih službenika u službenom vagonu, uvreda jedne grupe milicajaca i slično morala okarakterisati kao uvreda države. Očigledno, ovakvo izjednačavanje svega i svakoga sa državom predstavlja ostatke birokratsko-etatičkih shvatanja iz perioda koji je naše društvo davno prevazišlo, te bi dopuštanje takvih uopštavanja, pored formalno-logičke besmislice, značilo i povampirenje etatičkih shvatanja od kojih je naše društvo imalo ne malo štete.

To oseća i sam sud pa odmah niže pribegava jednoj netačnosti, jednoj providnoj konstrukciji. Naime, doslovno kaže, prepričavajući moj tekst, da sam se sovjetskim trupama obratio pitanjem

kako da izbegnu sramnu ulogu koju im je država SSSR dodelila... da je SSSR svojom soldateskom otela Pražanima slobodu... pripisujući pri tome SSSR-u ulogu krvnika koji ne samo da uživa u nedelu i žrtvi...

Ja nigde, ni na jednom mestu, ne upotrebljavam reč *SSSR* ili *sovjetska država*, šta više, ja nigde ne dajem ni da se nasluti da iza akta vojničke okupacije stoji i deluje država, jer ne smatram, kao što sam već napomenuo, da je sovjetska država odgovorna za te okupatorske postupke, čak ni čitavo državno rukovodstvo, jer smatram da svi tamo nisu jednoglasni i da se tamo donose odluke koje izražavaju mišljenje jedne grupe, koja se ni u kom slučaju ne može izjednačiti ni sa sovjetskom armijom ni sa sovjetskom državom. Nisam upotrebio tu reč država ili SSSR iz prostog razloga što smatram da je okupatorski čin protivan smislu i duhu i sovjetske države i sovjetske armije, te ne činim njih odgovornim za te postupke nego one staljinističke krugove u sovjetskoj državi i armiji koji trenutno prevladaju. Izjednačiti njih sa sovjetskom državom i sovjetskom armijom ili sovjetskim društvom znači nemati pojma o savremenim društvenim procesima, o smislu njihovog kretanja i faktorima koji u njemu sudeluju, znači

biti politički i sociološki analfabeta. Osim toga, predmet i osnovna tema moga napisa jeste vojska kao instrument okupacije, a ne država kao država ili kao inspirator okupacije. O tom odnosu države i vojne sile kao sredstva siledžijstva u međunarodnim odnosima ja sam istim povodom pisao prošle godine na istom mestu i sada nisam imao potrebu da tu stvar ponavljam: čitav moj napis odnosi se rečju i duhom isključivo na žalosnu ulogu vojske kao okupatora. Sve druge relacije, kao vojska – država, vojska – politika itd. izuzev osnovne, bitne i suštinske relacije: okupator – potlačeni narod i okupator – njegovi sopstveni potomci, nisu me zanimali i ni na koji način, ni posredno ni neposredno, ni izričito ni podtekstom, nisam ih uzimao u obzir. Sud međutim ubacuje u moj tekst reči koje nisam upotrebio i koje nemam ni potrebe da upotrebim, s obzirom na osnovnu intenciju članka. Sud upotrebljava reč SSSR kao da je napisana u mom tekstu iako ja nigde tu reč ne upotrebljavam već kažem bezlično-trpno:

“sramna uloga koja vam je dodeljena”

Očigledno je da je sud, u nedostatku krivice, morao da je izmisli i pošto paragraf po kojem mi sudi izričito pominje državu i samo državu (osim grba i zastave), sud stavlja u moj napis reč koju ja nisam upotrebio.

Isto tako sud proizvoljno, iskonstruisano i tendenciozno tvrdi da sam pripisao

“SSSR-u ulogu krvnika”, iako je sasvim jasno da ja u jednoj od pet varijacija pod naslovom “Zla sudbina vojničkog poziva”, gde se govori o vojničkom pozivu uopšte, niti pominjem SSSR niti na njega aludiram niti taj deo ima veze sa onim delom koji je posvećen sovjetskoj okupaciji Praga i Čehoslovačke. U varijaciji pod pomenutim naslovom govori se o glorifikaciji vojske čemu su sklone sve zemlje i narodi, kao i težnji zavojevača da se ovekoveči u svom poslu. Nema ni jedne jedine reči ili rečenice iz koje bi se zaključilo ili naslutilo da ja SSSR smatram krvnikom koji uživa u nedelu i žrtvi. Tvrdnja suda da sam identifikovao armiju SSSR-a sa četničkim koljašima i nemačkim okupatorima je ili kleveta ili potpuno nerazumevanje teksta.

“i, najzad, vređajući njih i državno rukovodstvo, završava napis “učoporili ste se... Dok se krećete u gomilama...” Kakve to ima veze sa državnim rukovodstvom? Te se reči o čoporu odnose isključivo na grupu vojnika i oficira koji su na ulici, i ako je to uvredljivo, jer to je grupa okupatora, ne zaboravimo, onda sam uvredio tu grupu kojoj se simbolično i retorski obraćam, i nikog više.

U produžetku, sud navodi kao glavni optužni i dokazni materijal sledeće rečenice:

“Vaši političari znaju šta rade: dobro su izučili đavolsku nauku vladavine nad ljudskim dušama... sve što biste da vidite, čujete, osetite – prethodno prolazi kroz ideološke filtre, koji imaju čudesnu moć da belo učine crnim, da humani san o socijalizmu pretvore u izdaju Marksa, težnju za slobodom – u imperijalističku zaveru...”

Ove rečenice, kao što je poznato svakom ko prati savremene sociološke, politikološke i psihološke analize birokratsko-etatičkog mentaliteta, koji je dobio svoj najdrastičniji oblik i izraz u staljinizmu, uzima sud kao vrhovni dokaz protivu mene zaboravljajući da su iste takve ili još oštrije opaske o staljinizmu izrečene i da se i dalje svakodnevno izriču u ovoj zemlji a da sud ni tužilac dosad nisu smatrali za potrebno da intervenišu i izvode na optuženičku klupu njihove autore. Dovoljno je samo pregledati dela i napise Mijalka Todorovića,

Miroslava Pečujlića, Najdana Pašića, Mihaila Markovića, Svetozara Stojanovića, Andrije Krešića i mnogih drugih pa će se videti da nisam napisao ni iskazao ništa više od onoga što je već pre mene u više mahova, mnogo oštrije, žučnije ili čak drastičnije rečeno o istoj temi. Po čemu sada i otkuda da ja odgovoram za napise protivu birokratizma i staljinizma kad nema publikacije koja se bavi društvenim problemima u kojoj takvi napisi nisu objavljeni ili se objavljuju? Da ne bi bilo zabune, navešću šta su neki odgovorni funkcioneri u ovoj zemlji izrekli javno i objavili u našoj štampi izričito na adresu sovjetskog rukovodstva i države, a da za to nisu snosili nikakve konsekvence.

U diskusiji na 10. sednici CK SKJ, koja je osudila okupaciju Čehoslovačke, izrečene su i sledeće konstatacije:

MIKA TRIPALO:

Danas postaje sve očiglednije da u Sovjetskom Savezu jačaju neostaljinističke tendencije i da su one našle svoj najdrastičniji izraz u oružanoj intervenciji u Čehoslovačkoj. Do ispoljavanja i snaženja tih tendencija došlo je posle pada Hruščova i pokušaja novog rukovodstva da postigne sporazum sa Kinezima... One (tj. neostaljinističke tendencije, moja primedba - ZG) su se ogledale u ublažavanju kritike tzv. perioda kulta ličnosti... zatim u gušenju slobode umetničkog stvaranja, u tezi o tzv. imperijalističkoj ideološkoj agresiji. Mi, na žalost, moramo konstatovati da u postupcima Sovjetskog Saveza socijalizam često služi samo kao fasada za prikrivanje njegovih velikodržavnih interesa. Očigledno je da Sovjetski Savez podržava sazivanja savetovanja u Moskvi da bi međunarodni radnički pokret... dalje pretvarao u instrument za ostvarivanje svojih interesa. Uostalom, bezobzirnost intervencije u Čehoslovačkoj... jasno govori o tome da sovjetsko rukovodstvo ne vodi računa o interesima socijalizma i komunističkih partija.

Ima li direktnije optužbe sovjetske države i sovjetskog rukovodstva za okupaciju Čehoslovačke od gornjih reči koje je izgovorio Mika Tripalo a prenela celokupna naša štampa? Zašto javni tužilac ne pokrene postupak protivu Mika Tripala koji je u gornjim redovima izričito i nedvosmisleno uvredio Sovjetski Savez i sovjetsko rukovodstvo za staljinizam, za imperijalističku politiku, za okupaciju Čehoslovačke, za zloupotrebu interesa međunarodnog radničkog pokreta?

MIROSLAV PEČUJLIĆ:

Ili će se socijalizam razvijati u bogatije, više životne forme ili će se održavati autokratski oblici, birokratska despotija. Zbivanja oko ČSSR pokazuju da održavanje starih odnosa vodi takvom osamostaljenju jednog rukovodstva, koje stvarno ne odgovara narodu. Ono zato može i da preduzima poteze koji ne odgovaraju ni interesu sopstvenog naroda ni interesima drugih.

CVIJETIN MIJATOVIĆ:

Nema na žalost drugog zaključka osim zaključka da su akteri agresije protiv Čehoslovačke postali dobri Staljinovi učenici... Taj akt predstavlja apsurdnu i mračnu avanturu, koja označava totalni krah jedne preživjele politike...

U obrazloženju presude stoji da sam tvrdio da je Sovjetska armija soldateska. Sud nije naveo kao dokaz, sem moje reči soldateska, ceo tekst iz kojeg bi

se videlo da li sam sovjetsku armiju tako okvalifikovao. Naprotiv, ja nigde, u celom tekstu ne upotrebljavam reč sovjetska armija, a iz čitavog napisa je sasvim nedvosmisleno jasno da soldateskom nazivam samo one trupe koje upadnu na tuđu teritoriju i na taj način podjarme jedan slobodan narod. Prema tome, ukoliko sam nazvao soldateskom jedan deo sovjetske armije, to se odnosilo i odnosi se na one sovjetske trupe koje su okupirale Čehoslovačku i ja ne vidim kako se drukčije mogu nazvati oni što nezvano upadaju na tuđu teritoriju, hapse legalno izabrane predstavnike naroda, odvođe u nepoznatom pravcu najviše predstavnike političkog, državnog i društvenog života, pucaju i ubijaju mirne i ne-dužne građane te zemlje. Ja za te trupe, ma čije da su, nemam drugog naziva sem – soldateska. Ako sud drukčije misli, onda tako treba i da se izjasni, a ne da me okrivljuje kako sam tobože vređao sovjetsku armiju kad vrlo dobro zna da sam vređao sovjetske okupatore Čehoslovačke.

U daljem tekstu obrazloženja sud me optužuje za uvredu grupe sovjetskih vojnika i oficira sa fotografije koju sam objavio uz svoj napis. Ponavljam, to nisu sovjetski vojnici i oficiri ma gde i bilo koji, to su pripadnici sovjetskih okupacionih snaga, kako je jasno rečeno u potpisu ispod slike, i kako se i po samom fotosu vidi. Prema tome, ja sam vređao određene vojnike i oficire, ako je uopšte uvreda reći jednom okupatoru nešto neprijatno što se odnosi na njegovu okupatorsku radnju, ako uopšte smem da kažem okupatoru kako deluje na mene i na okupirano stanovništvo dok sprovodi okupaciju, a ti sovjetski vojnici i oficiri za koje se tužilac i sud tako revnosno zauzimaju, okupirali su jednu malu socijalističku zemlju i prema pisanju naše štampe doneli joj sledeća zla:

POLITIKA, 23. avgust 1968. godine

Prag, 22. avgusta, od našeg specijalnog izveštača, (telefonom)

Ovde od građana Praga čujemo da ima 25 mrtvih i oko 180 ranjenih. Bolnice pozivaju da se da krv.

POLITIKA, 25. avgust. Specijalni izveštač "Politike" iz Čehoslovačke javlja:

Iz mnogobrojnih vesti, informacija i usmenog prepričavanja vidi se da je odnos sovjetskih trupa prema stanovništvu u toku jučerašnjeg dana, kad je Svoboda bio na putu za Moskvu i kada se po celoj zemlji proneo glas da će u pregovorima učestvovati i Dubček i Černjik, – *postao oštiri, suroviji...* U Banskjoj Bistrici jedan je čovek ubijen na ulici samo zato što je vojnicima nudio neki letak. Ima slučajeva da vojnici upadaju u kuće da bi oduzimali ljudima tranzistore kad mogu (uz put, i hranu), a po ulicama mašinke i mitraljezi su uvek demonstrativno upereni u prolaznike, kao što smo se i sami mogli uveriti... Bili smo svedoci iznenadnog pojavljivanja tenkova. Oni su, povremeno pucajući u vazduh, jurnuli prema masi studenata koji su se s kamiona sklonili na trotoare. Tenkovi su prošli nekoliko puta od početka do kraja ulice Suhe Mito lomeći stubove uličnog osvetljenja i izazivajući u publici duboko ogorčenje. Žene su vikale: "Zar su to ljudi? To su zverovi".

POLITIKA, 26. avgust, 1968.

Okupacione trupe pucaju na svaki automobil. Javlja se da sovjetski vojnici nisu dozvolili čehoslovačkim građanima da priđu ranjenim licima i da im pruže pomoć. Javlja se da je u Pragu prošle noći bilo više mrtvih i

ranjenih. U saopštenju Predsedništva CK KP Čehoslovačke kaže se da je utvrđeno da su okupacione trupe pucale bez opomene na prolaznike i civilne automobile. (Tanjug)

Kako javlja AFP, u izveštajima agencije ČTK o situaciji u Čehoslovačkoj, akcentat se stavlja na sve veću nervozu među okupatorskim vojnicima. Oni sve češće pucaju u bilo šta: na čehoslovačke zastave, na ulične svetiljke, na civilne automobile, pa čak i na ptice.

POLITIKA od 27. avgusta donosi napis sa sledećim podnaslovom:
PRAŠKE BOLNICE PUNE RANJENIKA

U istom broju objavljen je apel koji je CK KP Slovačke uputio centralnim komitetima partija onih sila Varšavskog pakta koje su okupirale Čehoslovačku. Tu se između ostalog kaže:

Odgovornost i sramota za ubijanje naših građana pada na vas.

BORBA, 24. avgust, objavljuje dopis iz Bratislave sa sledećim naslovom i podnaslovom:

OKRVAVLJENE ULICE BRATISLAVE

Više studenata poginulo prilikom protestnih manifestacija

Dakle, o tim trupama koje su prolivale nevinu krv po Pragu, Bratislavi i drugim mestima Čehoslovačke ja sam pisao. Njih, te trupe, koje su se ponašale zverski, ja sam izvrgao ruglu i žigosanju. Zar trupama koje se tako ponašaju (ubijaju, ranjavaju, zastrašuju, ruše) ne priliči naziv *soldateska*? Čak je taj izraz preblag za zlodela nanesena Čehoslovačkom narodu. Ili možda sud smatra da je kriv onaj ko je pomenuo i izrekao da je okupator počinio zlodela, a nije kriv sam okupator koji ih je počinio? U tom slučaju tražim da se izvedu pred sud i osude za uvredu svi dopisnici naših listova koji su danima i nedeljama pisali o brutalnosti i o nedelima sovjetskih trupa u ČSSR-u, kao i glavni i odgovorni urednici koji su te napise objavljivali. Ja sam po ovim kriterijumima poslednji na listi odgovornih, jer čak ni te trupe, čije su vladanje detaljno iz dana u dan opisivali "Politika" i "Borba", nisam nigde nazvao krvnicima. A nisam ih nazvao ne zato što sam se plašio da ih tako nazovem ili što one nisu činile zlodela po Čehoslovačkoj, nego prosto zato što mi je tema i čitava inspiracija napisa vodila u drugom pravcu.

Što se tiče samog potpisa ispod slike, za koju kao i za sam potpis ispod nje treba da snosim krivičnu odgovornost, navešću nekoliko drastičnijih primera za koje ni tužilac ni sud nisu ni pomislili da predstavljaju uvredu strane države.

U "Politici" od 24. avgusta na strani 3 objavljen je fotos sa potpisom:
Devojčica beži ispred sovjetskog tenka

Politika, 25. avgust, fotos sa potpisom:

Omladinci uveravaju sovjetske tenkiste da su okupatori a ne oslobodioci

Borba, od 23. avgusta, fotos sa potpisom:

Čehoslovački omladinci bacaju kamenje na tenkove intervencionista

Borba, 24. avgust, fotos sa potpisom ispod fotosa:

Golim grudima na tenk intervencionista

Svako ko se iole razume u značenje ispisanih reči složiće se da je moj potpis (*Sovjetske trupe koje su okupirale zlatni Prag uživaju u baroknim lepotama grada*) zajedno sa fotosom koji predstavlja grupu vojnika i oficira sa foto-apara-

tima nešto savršeno bezazleno, iako sa ironičnim podtekstom, razume se name-
rnim, u poređenju sa užasavajućim fotosima i potpisima ispod njih koji su ob-
javljeni u pomenutim listovima i koji su najužasniji svedoci optužbe protivu sov-
jetskih trupa. Zašto javni tužilac okleva da podigne optužnicu protivu dopisnika
tih listova i njihovih urednika kad su i fotosi i potpisi daleko uvredljiviji po sov-
jetskog okupatora negoli što je to slučaj sa mojim fotosom i mojim potpisom is-
pod tog fotosa? I otkuda ovolika zabrinutost i suda i tužioca za tretman sovjet-
skog okupatora umesto za Čehoslovačke, ranjene i izginule od strane okupatora?
Da li naš ustav i pozitivno zakonodavstvo na čije se odredbe pozivaju i sud i tu-
žilac, obavezuju naše građane da štite okupatora ili okupiranog? Odbacujući od-
branu u celini, sud je naveo:

U spoljnoj politici naše zemlje, jedan od principa je i princip poštovanja
druge države. Taj princip naša država nudi i ostvaruje ne samo preko svo-
jih službenih predstavnika, nego i preko cele nacije i svakog pojedinca.
Preko građana, država ostvaruje taj princip ne naređujući im da vole ili
da mrze neku stranu državu, – ali im zabranjuje da stranu državu vređa-
ju. Građanima se, dakle, nalaže da se uzdrže od vređanja. To je minimum
koji se traži od građana kao njihova podrška ovom principu naše spoljne
politike... Optuženi Gluščević se nije pridržavao ni tog minimuma, nego
je na gore opisan način izvrgavao ruglu stranu državu.

Sud je izgleda prevideo prošlogodišnje avgustovske događaje. Jer da to
nije slučaj, on bi se veoma lako setio koliko je puta i od koga sve u tom perio-
du najneposrednije izvredana sovjetska država i njeno rukovodstvo. Pošto je to
sud zaboravio, ja ću ga podsetiti na te izjave.

Celokupna naša javnost i sva naša politička tela i organi nazvali su upad
trupa Varšavskog pakta u Čehoslovačku *agresivnom* akcijom. Na sastanku Iz-
vršnog odbora Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda
Slovenije prihvaćen je proglas u kome se odlučno i oštro osuđuje *agresivna ak-
cija* protivu ČSSR. Predsedništvo Saveza sindikata Jugoslavije zahtevalo je da
se odmah obustavi *oružano nasilje i okupacija*. Predsednik Republike, Josip
Broz Tito, u svojoj izjavi objavljenoj 22. avgusta 1968. godine u svoj našoj štam-
pi, rekao je da je “narušen i *pogažen suverenitet* jedne socijalističke zemlje, i *za-
dat težak udarac socijalističkim i progresivnim snagama u svijetu*”.

List POLITIKA u svom komentaru od 22. avgusta kaže:

*Prekršene su, grubo i nemilosrdno, sve norme međunarodnog ponašanja, međunarodnog prava, Povelje Ujedinjenih nacija. Za nekoliko časova bačeni su pod noge nezavisnost i suverenitet jedne slobodne socijalističke zemlje... Pod maskom ciničnog “objašnjenja”... trupe pet zemalja za-
posele su celu teritoriju Čehoslovačke.*

Objavljen je jedan *nedostojan i zlokoban posao*... Tenkovi su blokirali put koji je odobrala ogromna većina naroda ČSSR.

Na zajedničkoj sednici Gradskog komiteta, Izvršnog odbora GO SSRNS, predsedništva Gradskog sindikalnog veća i Sekretarijata GK Saveza omladine Beograda rečeno je u zajedničkom saopštenju:

... sa dubokim ogorčenjem osuđujemo...

zatim se govori o “*dubokom gnušanju nad aktom vojne intervencije*”, prenose predsedniku Republike “*ogorčenje* građana i komunista Beograda zbog neshvatljivog *nasrtaja* na pravo čehoslovačkog naroda da suvereno odlučuje...”

Dakle, pomenute političke i društvene organizacije, u ime građana Beograda, govore o *dubokom ogorčenju*, *dubokom gnušanju*, zbog *neshvatljivog nasrtaja* na prava čehoslovačkog naroda. One, te organizacije, kao i stanovnici Beograda imaju dakle pravo na gnušanje i ogorčenje. I ja sam stanovnik i građanin Beograda, a ustoj i pisac. I ja imam pravo da se gnušam i zgražam nad zlo-delima okupatora. Ono što su oni izrazili u obliku krupnih ali apstraktnih reči (*gnušanje*, *ogorčenje*), ja sam pretvorio u niz konkretnih slika, ja sam, po vokaciji svoga poziva i svoje inspiracije, dao izraza ne samo svom nego i njihovom gnušanju i ogorčenju. Nije svaki čovek u stanju da izrazi svoja osećanja niti se to od njega očekuje. pisci time i ispunjavaju socijalnu misiju što postojećem, a neizraženom osećanju, koje u jednom trenutku nosi u sebi čitavo mnoštvo, daju plamene boje i slikovit jezik upečatljivosti i neprolaznosti. Kada se pažljivo i nepristrasno, bez dodataka i nasilnih umetaka od strane tužioca i Okružnog suda, pročitaju redovi koje sam napisao povodom godišnjice okupacije Čehoslovačke i kada se samo prizovu, ma i za trenutak, u sećanje i ožive u uspomeni i našoj svesti atmosfera, raspoloženje i opšti ritam emocija miliona naših građana avgusta meseca 1968. godine, onda svakom postaje jasno da moj napis prirodno i poetski izranja iz te klime, iz te atmosfere, iz tog raspoloženja, dajući živim slikama izraza onom opštem *gnušanju*, *ogorčenju* i *revoltu* koji su tada, tih dana, ali za jednog pisca i njegov lako pokretljivi i nadražljivi senzibilitet, svakad kad ih prizove u svom sećanju i mašti, bili zajednička svojina i način doživljavanja svih naših građana. Razlika između jedne obične i pesničke mašte i jeste u tome što se pesnička mašta lako prenosi u ranije doživljaje, što u sebi duže i trajnije čuva ranija osećanja i što im pronalazi pregnantniji i efektniji izraz. Dovoljna je najmanja asocijacija ili povod, neki predmet, slika ili fotos, činjenica jedne godišnjice, jedan datum, često, kao što nas uči pisac Prust, samo jedan miris sačuvan, zadržan u čulima, da se mašta pokrene i čitav jedan svet osećanja, slika, utisaka, boja, preliva i zvukova uskrse u svesti kao nepokolebljiva i neuništiva stvarnost, stvarnija od svih stvarnosti našeg svakodnevnog života i svakodnevne stvarnosti življenja, od svake racionalne stege i norme, svakog ograničenja. U tome i jeste razlika između sveta racionalne, normative stvarnosti i sveta mašte i emocija kojima se neograničeno predaje jedan stvaralac da bi stvorio delo. Otuda se jedno delo ili jedan napis umetničkog karaktera ne može suditi po racionalnim normama i merilima publicističkog i političko-utilitarnog kriterijuma. Ako se merila političke racionalnosti unesu u svet gde se slike i emocije oblikuju po estetskim konceptima i gde intenzitet doživljaja predstavlja osnovni podstrek i princip stvaranja jednog neuhvatljivog a prisutnog sveta mašte, sveg od pričina, snova i fantazije, – onda bi to grubo prekoračivanje međusobne razgraničenosti značilo kraj i smrt svakom stvaranju.

Upravo i sa te tačke gledišta, koja je bitna kad je reč o napisima pesničke vokacije, a ne grube političke ili publicističke inspiracije, presuda Okružnog suda je potpuno neodrživa. Ona govori o tome kako država nikome ne naređuje da voli ili mrzi, ali nalaže građanima da se uzdrže od vređanja. Pritom sud nije definisao ni pojam uvrede. Šta je uvreda sa tačke gledišta političkog oportuniteta, a šta sa tačke gledišta jedne estetske celovitosti u okviru koje se izražavaju određena osećanja negativne vrste? Ako mi država kao građaninu dozvoljava da nekoga mrzim ili volim, da se nečim oduševljam a nečega gnušam, ona mi mora i kao građaninu, a pogotovu kao piscu i stvaraoocu, dozvoliti i da izrazim

što osećam, bilo negativno bilo pozitivno. Ako mi pak ne dozvoljava da ga izrazim, onda je to najužasnija hipokrizija koja se može zamisliti. Da i ne govorim o zahtevima mentalne higijene da se izrazi ono što se u sebi nosi kao emocija, jer u protivnom dolazi do unutarnjih poremećaja, presije, izvitoperavanja, gomilanja agresivnosti i stvaranja potencijalno opasnih ličnosti. Prema tome, država ne samo da nema pravo da mi propisuje osećanja, što sud smatra vrhunskom benevolentnošću države prema građaninu i što me zaista iznenađuje od suda. Zar se čitav nekolikohiljadugodišnji razvoj svetske i evropske civilizacije i kulture svodi na tu dobrobit građanina da mu država ne naređuje da voli ili mrzi?! Zar je struktura našeg društva i zar su procesi našeg državno-pravnog razvitka na tako niskom nivou, u tako primitivnoj fazi da se uopšte može postavljati pitanje mešanja države u karakter emocija njenih građana? Ovakva mišljenja proističu iz jednog apsolutističkog shvatanja države kao birokratske svemoći koja ne priznaje nikakve ljudske slobode. Ali ona su bila anahrona i apsurdna i za našu etatičko-birokratsku fazu, kada je država stvarno vodila računa o tome šta ko misli i govori, ali još uvek za mišljenje nije uzimala na odgovornost, nego za delo. U samoupravnom društvu mora se ići korak dalje: ne samo da imam pravo da osećam šta hoću, nego i da slobodno izrazim svoja osećanja. Na tom se principu i zasniva sloboda umetničkog stvaranja i izražavanja. Sud je apsolutno anulira i osporava. Možda zaveden i činjenicom da se u poslednje vreme, sve češće, zabranjuju pojedine publikacije, skidaju sa repertoara drame, radio-drame i televizijske drame, itd. Ali to su poslednji trzaji birokratsko-etatičke svesti koja se još uvek ne snalazi u uslovima samoupravne demokratije i to su prolazni ekscesi, kojih će se naše društvo osloboditi kao što se umelo osloboditi i ranijih godina.

Publicistički napisi nisu isto što i književni ili pesnički napisi. U prvim je sve ogoljeno do neposredne poruke reči, otpadaju i dokazi i širi kontekst, psihološki ili intelektualni, u okviru kojeg jedna poruka dobija svoje krv i meso, svoju punu motivaciju, smisao i opravdanje dublje prirode. Polazeći od publicističkog gledanja i čitanja teksta, Sud je sasvim površno i olako uzeo značenje jednog dela moga teksta koji se delimično navodi u obrazloženju presude:

– Učoporili ste se... Dok se krećete u gomilama itd.

Čitav deo tog citata koji je dat u odlomcima, izgleda ovako:

Učoporili ste se, jer bi vas pojedinačno razbilo zračenje ove kulture. Dok se krećete u gomilama, u dobro potkovanim kohortama, kohezija vaše ideološke stege jača je od svakog drugog utiska kojem biste kao pojedinac možda i podlegli. Vaši političari znaju šta rade: dobro su izučili đavolsku nauku vladavine nad ljudskim dušama. Ovako, opasnosti za vas nema: sve što biste da vidite, čujete, osetite – prethodno prolazi kroz ideološke filtre koji imaju čudesnu moć: da belo učine crnim, da humani san o socijalizmu pretvore u izdaju Marksa, težnju za slobodom – u imperijalističku zaveru, pravo na samostalnost – u buržoasku zabludu. Vi ste unapred lišeni napora da mislite, da razmišljate, da se predomišljate, da se kolebate, da odabirate, da se odlučujete. U vaše ime sve je unapred odlučeno: ostaje samo da pritisnete oroz!

Sud nije hteo ili nije bio u stanju da vidi da je gornji navod iz mog teksta jedna psihološka sumacija staljinističkog mentaliteta, objektivizovanog na ponašanje sovjetskih vojnika koji sprovode okupaciju Čehoslovačke. Sve što

sam u tom delu teksta napisao spada u poznate i već više puta iznesene istine o staljinizmu kao sistemu i mentalitetu koji od čoveka pravi automat sposoban samo da sluša i izvršava naređenja. Te kvalifikacije staljinizma, koje sam samo slikovito izneo i primenio na jedan određeni slučaj, nisam ja ni prvi napisao niti izmislio. To spada u dobro poznatu literaturu o staljinizmu. Hiljade i hiljade stranica, i kod nas i u svetu, napisane su; izvršene su sve moguće sociološke i psihološke analize tog fenomena, i ovo je samo jedan mali isečak iz mora istina publikovanih i kod nas. Besprimerno je i neshvatljivo da jedan jugoslovenski sud uzima kao inkriminaciju moje iznošenje notornih istina o staljinizmu! Čak ni dovođenje u vezu staljinizma sa sovjetskom okupacijom Čehoslovačke i sa ponašanjem sovjetskih okupatorskih trupa u Čehoslovačkoj nije moj pronalazak, mada se ničim ni posredno ni neposredno nisam koristio prilikom pisanja ovog napisa. Smisao tog napisa, upravo ovog njegovog završnog dela, jeste da su agresiju organizovale i sprovele staljinističke snage u sovjetskoj državi i društvu. To što sam ja tako slikovito i posredno izneo, pre mene su sažeto i nedvosmisleno publicistički, ali meritorno politički, izneli učesnici diskusije na poznatoj istorijskoj X sednici CK SKJ, koja je žestoko, žešćim rečima i nedvosmislenije, osudila okupaciju Čehoslovačke od strane sovjetskih trupa. Evo kako je Mika Tripalo povezao staljinizam sa okupacijom Čehoslovačke:

Danas postaje sve očiglednije da u Sovjetskom Savezu jačaju neostaljinističke tendencije i da su one našle svoj najdrastičniji izraz u oružanoj intervenciji u Čehoslovačkoj... One su se ogledale u ublažavanju kritike kulta ličnosti... zatim u gušenju slobode umetničkog stvaranja, u tezi o tzv. imperijalističkoj ideološkoj agresiji...

Cvijetin Mijatović na neposredan način dovodi u vezu staljinizam sa agresijom na Čehoslovačku:

Nema nažalost drugog zaključka osim zaključka da su akteri agresije protiv Čehoslovačke postali dobri Staljinovi učenici...

Miroslav Pečujlić, posredno ali nedvosmisleno, izražava istu ideju:

Ili će se socijalizam razvijati u više, bogatije životne forme ili će se održavati autokratski oblici, birokratska despotija. Zbivanja oko ČSSR pokazuju da održavanje starih odnosa vodi takvom osamostaljenju jednog rukovodstva, koje stvarno ne odgovara narodu. Ono zato može i da preuzima poteze koji ne odgovaraju ni interesu sopstvenog naroda ni interesima drugih.

Kao što se iz svih ovih navoda vidi, sva tri učesnika diskusije na pomenutoj sednici CK SKJ osudili su staljinizam kao sistem, kao poredak i kao uzročnik sovjetske okupacije Čehoslovačke. Onaj deo mog napisa koji delimično navodi sud, a ja u celini, i za koji me optužuje i, uz ostale izvadke iz mog teksta, osuđuje, jer to je najduži deo moga teksta koji navodi sud, ne izražava nikakvu drugu no istu ideju samo književnim sredstvima, u vidu i obliku slika! Kako me onda sud može uzeti na odgovornost za ono što je izrečeno na sednici najmeritornijeg političkog tela u ovoj zemlji? Te tri izjave saopštene su u štampi, njih niko nije demantovao, one su ušle u zvaničnu partijsku dokumentaciju i kao takve one obavezuju svakog građanina ove zemlje. Ja ne mislim i ne smatram da može jedan sud da propisuje političke norme u zemlji. On može samo da bdi nad njima, da pazi i odlučuje da li su one prekršene. Ovde se među-

tim Okružni sud u Beogradu postavlja i iznad CK SKJ uzimajući me na odgovornost i osuđujući me za one iste ideje koje je usvojio Centralni Komitet! Koliko ja znam, takvo pravo nije dato našem sudstvu nijednim normativnim zakonodavnim ili ustavnim propisom.

Sud me osuđuje na zatvor zato što sam u navedenom delu teksta rekao da sovjetski vojnici u Čehoslovačkoj nisu mislili nego slepo izvršavali naređenja! Ja bih mogao biti za to uzet na krivičnu odgovornost samo u tom slučaju ako sam sve to izmislio: ako sam izmislio da su sovjetske trupe okupirale Čehoslovačku; ako sam izmislio da su sovjetske trupe pucale i ubijale čehoslovačke građane. Međutim, to su sve dobro poznate činjenice koje je danima, iz dana u dan, saopštavala i iznosila naša štampa, evo nekoliko naslova i izvadaka iz novinskih izveštaja tih dana koje je donela naša štampa:

PRAŠKE BOLNICE PUNE RANJENIKA
ODGOVORNOST I SRAMOTA ZA UBIJANJE
NAŠIH GRAĐANA PADA NA VAS
OKRVAVLJENE ULICE BRATISLAVE
OVDE OD GRAĐANA PRAGA ČUJEMO DA IMA 25 MRTVIH I 180
RANJENIH. BOLNICE POZIVAJU DA SE DA KRV

Sve je to samo mali broj navoda iz naše štampe o postupcima sovjetskih okupatorskih trupa u Čehoslovačkoj. Niko dosad nije te izveštaje demantovao, niko dosad nije odgovarao što ih je pisao ili što ih je štampao, ali sada, oktobra 1969. Beogradski okružni sud smatra da je krivično odgovorno napraviti ma i najmanju aluziju na zlodela sovjetskih okupatora Praga i Bratislave, i sada to smatra uvredom sovjetske države. Međutim, nigde ja nisam u tekstu rekao ni napisao ono što su napisale naše novine prošle godine, ja sam govorio samo o *slepom mehanizmu poslušnosti* okupatorskih sovjetskih trupa koje su spremne da pucaju kad im se naredi. Ja sam napisao samo to. Međutim, novinski izveštaji su išli i dalje, pokazali su da su te trupe stvarno pucale i ubijale, a sud mirno prelazi preko toga a meni sudi za tekst koji je književno i stvarno naivan prema gornjim krvavim izveštajima! Da li je Sud svestan svoje nedoslednosti i odgovornosti za ovakav postupak?

Čudni su kriterijumi Suda: iako ja nigde ne pominjem sovjetsku državu, niti njeno rukovodstvo, nego samo okupatorske trupe koje obavljaju prljavi posao okupacije, Sud mi sudi tobože za uvredu države a mirno prelazi zajedno sa tužiocem preko direktnih "uvreda" sovjetske države i njenih rukovodilaca koje su izrečene prošle godine!

Mika Tripalo je doslovno rekao:

Mi nažalost moramo konstatovati da u postupcima Sovjetskog Saveza socijalizam često služi samo kao fasada za prikrivanje njegovih velikodržavnih interesa... Bezobzirnost intervencije u Čehoslovačkoj... jasno govori o tome da sovjetsko rukovodstvo ne vodi računa o interesima socijalizma i komunističkih partija.

Kao što se vidi iz navoda, Mika Tripalo je optužio direktno Sovjetski Savez i sovjetsko rukovodstvo za sprovođenje velikodržavnih interesa i za zanemarivanje interesa socijalizma i komunističkih partija. Neka mi sud u celini, u autentičnom tekstu, a ne u svom prepričavanju, navede gde ja upotrebljavam reči koje bi ma i izdaleka mogle da se odnose na sovjetsku državu ili vladu ili

rukovodstvo. To ipak sudu ne smeta da me osudi za uvredu sovjetske države! Jasno je da ja takvu presudu ne mogu smatrati legitimnom sve dok mi se ne dokaže gde sam upotrebio reči za koje sam osuđen ili sve dok pre mene ne budu osuđeni oni pojedinci u našoj zemlji koji su, kao Mika Tripalo i drugi, izričito optužili i “vredali” sovjetsku državu i vladu.

Cvijetin Mijatović kaže:

Na žalost drugog zaključka osim zaključka da su akteri agresije protiv Čehoslovačke postali dobri Staljinovi učenici... Taj akt predstavlja apsurdnu i mračnu avanturu...

I ovo je direktna optužba sovjetske vlade, a valjda sovjetska vlada predstavlja sovjetsku državu! Kad Mijatović kaže “akteri” agresije, onda je nedvosmisleno da pod tim podrazumeva sovjetsku vladu, jer niko drugi do sovjetska vlada nije mogla da naredi okupaciju Čehoslovačke. Kad kaže za te aktere agresije da su “postali dobri Staljinovi učenici”, mislim da nema veće uvrede koja se nekome može reći. Jer Staljin je oličenje najmračnijih postupaka, pogroma, genocida i svih mogućih zlodela koja su otkrivena i od strane Hruščova saopštena svetu. Biti ili postati dobar Staljinov učenik znači postati nemilosrdan utamanitelj najboljih komunista, kakav je utamanitelj bio Staljin. Prema tome, korpus delikti Cvijetina Mijatovića je savršeno jasan i dokazan. Zašto ga niko dosad nije izveo na sud? Ali zato Okružni sud izvodi mene i sudi mi iako nigde nisam ni jednom jedinom reči rekao ni napisao ni aludirao na to da su sadašnji sovjetski rukovodioci Staljinovi učenici.

Miroslav Pečujlić isto tako “vređa” sovjetsko rukovodstvo, pominjući izričito reč rukovodstvo, da čini postupke koji su protivni interesima sovjetskog naroda. Ja tako nešto nisam napisao. Zašto Pečujlić nije izveden pred sud?

Očigledno, sud je u dubokoj koliziji sa događajima i načinom njihove interpretacije u mom tekstu i u novinskim izveštajima naše štampe. Nigde u tekstu nisam rekao da je Sovjetski Savez ili čak i sovjetski vojnik počinio zločine, iako su ih stvarno počinili, dok je naša štampa najdirektnije danima optuživala sovjetske trupe za ubistva i ranjavanja i druga zlodela. Niko tu štampu nije uzeo na odgovornost, a meni se sudi i presuđuje za ono što nisam ni učinio i što bi, i da sam učinio, odgovaralo istini i bilo bi samo naknadno ponavljanje onoga što je pre mene toliko puta rečeno i napisano. Ovim postupkom sud, ma kakve bile njegove pobude, prekoračuje svoje kompetencije. Jer ako niko u ovoj zemlji nije smatrao za potrebno da sudi onim pojedincima koji su direktno optužili sovjetsku državu, sovjetsku armiju i sovjetsko rukovodstvo (i to imenujući doslovno reči za ove pojmove), a sud meni sudi za ono što stvarno nisam počinio i što su drugi pre mene nekažnjeno učinili, onda je sud u dubokoj koliziji i sa našom političkom praksom, sa normama koje se stvaraju u političkom životu. Da su sudovi počeli da prekoračuju svoje kompetencije najbolje pokazuje govor predsednika republike u kome je spomenuo dramu “Kad su cvetale tikve” i kvalifikovao je kao “blaćenje našeg društva” i celog sistema, pa ipak, predsednik republike je smatrao za potrebno da dva puta istakne u tom istom govoru da autora te drame ne treba hapsiti niti uzimati na krivičnu odgovornost nego celu aferu okončati političkim sredstvima. Pre nekoliko dana Marko Nikezić je vodio razgovore u uredništvu “Večernjih novosti”. Na pitanje urednika Juga Grizelja Nikezić je rekao da je protiv suđenja piscima. Kad mu je predložena moja kazna, odgovorio je: “Ne mogu da shvatim strogost tog suda”. Iz ovoga je očii-

gledno da postoji tendencija da sud preuzme kompetencije političkih foruma, i to zato što publicističko-političkom logikom vrednuje napise čije je poreklo, inspiracije, i način kazivanja, sasvim drukčije od publicistike.

Ako ja u jednom emotivnom naponu, u jednoj inspirativnoj i stvaralačkoj groznici upotrebnim slike ili reči ili nizove reči koje neko želi ili pokušava da kvalifikuje kao uvredu, postavlja se pitanje šta je uvreda i koji su osnovni kriterijumi za njenu definiciju. Pošto su naše krivično zakonodavstvo kao i čitava pravna literatura o tome veoma oskudni, ostaje nam slobodna diskusija o tom problemu. Koje su olakšavajuće a koje otežavajuće okolnosti prilikom utvrđivanja delikta uvrede? Svakako da se u prvom redu mora uzeti u obzir *moment istinitosti*. Ako ja kažem nešto lažno, izmišljeno, iskonstruisano za nekoga, a usto sasvim negativnog i neprijatnog karaktera, jasno je da je samim tim data i zadovoljena osnovna pretpostavka delikta uvrede. Tu istovremeno i prestaje svaka diskusija. Ali ako ja kažem samo ono *što odgovara činjeničnom stanju*, a ono je samo po sebi neprijatno, negativno za subjekt o kojem je reč, onda je isto tako jasno da nisam ja taj koji sam uzročnik uvrede nego on sam, tj. činjenično stanje do kojeg je on sam doveo, koje je on stvorio. Moja uloga kao posrednika u iznošenju činjeničnog stanja nepovoljnog karaktera i značenja ima se u prvom redu odmeravati prema *stepenu subjektivnosti*, dakle *pristrasnosti*, tj. prema udelu *subjektivnog dodavanja* objektivnom činjeničnom stanju. Ako je u pogledu tog dograđivanja moja uloga *svedena na nulu*, jasno je da je i moja odgovornost u tom smislu potpuno anulirana. Razume se, to nije sve. Postavlja se pitanje moje uloge kao posrednika. Tu su važna dva elementa: jedan *subjektivni*, drugi *objektivni*. Subjektivni elemenat ne može a da se ne svede na to *zašto sam*, *iz kakvih pobuda* i *sa kakvom svrhom* izneo objektivno nepovoljno činjenično stanje o jednom subjektu? Dakle, *pitanje motivacije*. Kako će se i na osnovu kojih kriterijuma razmotriti karakter i objektivna, moralno-humana vrednost motivacije za iznošenje jednog činjeničnog stanja koje podleže sumnji da je uvredljivog karaktera? Motivacija je jedan na prvi pogled neuhvatljiv psihološki entitet, ali se do nje, sem introspektivnog iskaza i izjave okrivljenog subjekta, može doći i posrednim putem, uzimanjem u obzir niza objektivnih okolnosti, kao i analizom samog teksta koji podleže ispitivanju pod sumnjom uvrede. Ako se analizom svih tih elemenata dođe do zaključka da je motivacija bila plemenita, da *pobude ostaju u okviru moralno pozitivnih normi*, onda time otpada još jedan razlog za kvalifikaciju teksta kao uvrede. Važan je međutim *objektivni elemenat*. On može da ima *dva aspekta*: jedan je objektivno značenje, tj. *karakter moralne vrednosti istine* koju iznosim o subjektu kao njegovo objektivno-činjenično stanje, a drugi spada u oblast *realnih posledica* i obektivne, *moralne, humane, društvene, državne i političke štetnosti* iznesene istine kao objektivno-činjeničnog stanja jednog subjekta, a koje nastojimo da kvalifikujemo kao fenomen uvrede u stepenu njegove uvredljivosti. Ako se suptilnim ali ipak do suštine ovog fenomena dostupnim analizama utvrdi da iznošenje jednog objektivno-činjeničnog stanja nekog subjekta ima karakter afirmacije pozitivnih moralnih i humanih vrednosti i da ono spada u progresivna nastojanja jednog društvenog kretanja, onda je jasno da je i prvi aspekt podozrenja otklonjen. Ako se isto tako jednim objektivnim instrumentarijom verifikovanja tekućih događaja i činjenica utvrdi sa maksimalnom verovatnoćom ili verodostojnošću da se i realne posledice jednog čina pod pretpostavkom uvrede

svode praktično na nulu, onda je otpao i drugi aspekt podozrivosti na uvredu u sastavu objektivnog elementa. Na kraju, ostaje razume se lično reagovanje samog subjekta. Za to je, međutim, nadležan sam subjekt koji se oseća uvređenim i sve dok se ne jave njegove reakcije i sve dok on sam ne pokrene pitanje svoje uvređenosti, ono se mora zanemariti.

Svu ovu veoma složenu problematiku karaktera i stepena uvredljivosti jednog teksta inkriminisanog kao uvreda Okružni sud uopšte nije razmatrao. Ona kao da za njega i ne postoji. Međutim, ako se moj napis razmotri i sa ovog stanovišta i podvrgne brižljivoj analizi i osvetljavanju iz svih pomenutih uglova, doći će se do nedvosmislenog zaključka da *uvrede uopšte nema* ili da olakšavajuće okolnosti u tolikoj meri preovlađuju da se stepen uvredljivosti svodi na nulu, tj. može se potpuno zanemariti.

Sve što sam napisao u svome napisu nije izmišljeno. Ja u varijaciji o sovjetskim vojnicima govorim o sovjetskoj okupaciji Praga i Čehoslovačke. Iz svega što je ranije izneseno očigledno je da ja okupaciju nisam izmislio nego se ona stvarno odigrala i još je u toku iako ne više u onom obliku. Prema tome, *moment istinitosti* je zadovoljen u tom osnovnom činjeničkom stanju, Međutim, taj moment je održan i u svim drugim aspektima moga tretiranja okupacije Praga od strane sovjetskih trupa. Ja sam govorio o staljinističkom profilu sovjetskih okupatorskih trupa, o slepoj automatskoj poslušnosti tih vojnika. Ona se ogledala u zlodelima okupatora, čije je žrtve naša štampa beležila iz dana u dan. Ja ih nisam pominjao, ja sam govorio o psihološko-moralnom aspektu i strani okupacije kao i odnosa okupatora prema porobljenom stanovništvu. Ako sam rekao da su automati, oni su to pokazali svojom slepom poslušnošću: pucali su i ubijali Čehoslovake, terorisali i plašili stanovništvo. Pa ipak, ni za te prestupe i zlodela, nisam upotrebio nijednu reč koja bi se smatrala preteranom, još manje uvredljivom. To je izdašno činila naša štampa, ja za tim, zbog karaktera svoga članka, nisam imao potrebe.

Sud uopšte nije ulazio u pitanje pobuda i motivacije. On me je posredno optužio da sam iz apriorne mržnje prema SSSR-u napisao taj napis. Dokaza nema za tu moju mržnju, naprotiv čitavo uređivanje Književnih novina govori sasvim suprotno. Sud se uopšte nije bavio problemom motivacije. Međutim, kvalifikacija krivičnog dela ne može se smatrati završenom i dovoljnom ukoliko se ne pronade i ne dokaže motivacija za krivično delo. Sud je nije mogao pronaći iz prostog razloga što krivično delo ne postoji. Postoji samo želja tužioca i suda da me okrive i osude. Koje su onda moje pobude za napis? Već sam rekao šta je bio povod: godišnjica okupacije. Ja sam i prošle godine pisao o čehoslovačkoj tragediji i sovjetskoj okupaciji. Čehoslovačka je i danas porobljena. Ja imam veliki broj prijatelja u toj zemlji. Ja nisam ravnodušan prema sudbini tog nesrećnog naroda. Pobuda je međutim još i šira: antimilitarizam i odupiranje ma čijoj okupaciji. Prva tri dela napisa, sa podnaslovima IZ STAROG VOJNIČKOG ALBUMA, JEDAN SAVET SVAKOJ ORUŽANOJ SILI i ZLA SUDBINA VOJNIČKOG POZIVA i samim podnaslovima govore o svom sadržaju: o zlehudom vojničkom udesu koji se raspinje između slepe vojne obaveze i moralno-humanih zahteva koji nisu uvek u skladu sa onim što vojnici rade pogotovu kad se javljaju u ulozi okupatora. Poslednja dva dela sa podnaslovima posvećena su sovjetskoj okupaciji Čehoslovačke. I tu se okupacija žigoše i osuđuje, mada ne na onaj način i onim rečima i onim nedopustivim spojevima reči i rečenica

koje sebi dopuštaju tužilac i sud. Prema tome, pobuda je plemenita, ako mi skromnost dopušta da to za sebe kažem. Pošto ja sadržajem i tonom napisa ži gošem okupaciju, a ne zalažem se za nju, to je održan i prvi aspekt objektivne moralne vrednosti istine koju iznosim. Pošto moj napis nije praktično naneo nikakve štete našem održavanju prijateljskih odnosa sa SSSR-om, to je zadovoljen i drugi aspekt valorizovanja moguće društvene štetnosti mog dela. Iz iznesenog se vidi da sve okolnosti idu meni u prilog. Ako neko i pored toga želi da smatra sebe uvređenim, na to imaju pravo isključivo okupatorski vojnici o kojima sam pisao. Do jednog takvog procesa može doći samo u slučaju da me oni tuže, a nikako se *lična* "uvreda" njima nanescena ne može tako proizvoljno pretvoriti u *apstraktnu* "uvredu" države, kako su učinili tužilac i sud.

Što se tiče samog umišljaja izvršenog dela, moje pobude ga posredno pobijaju. U pitanju je jedna koincidencija događaja i okolnosti (godišnjica sovjetske okupacije Čehoslovačke, nemogućnost da napis ranije izađe zbog moje odsutnosti i dolazak Gromika) koja nema nikakve veze sa umišljajem dela. Umišljaj bi mogao postojati da me je neko od merodavnih obavestio o tačnom datumu dolaska Gromika, da mi je bilo kako skrenuo pažnju na karakter napisa u vezi sa tim dolaskom i tako postavio jedan određeni politički zahtev. Pošto to niko nije učinio, pošto sam samo znao da Gromiko dolazi, a ne tačno i kada, to uopšte nisam imao u vidu tu posetu dok sam pisao i objavljivao napis.

U nastavku svog obrazloženja sud na strani 5 kaže:

Sud je ocenio kao neosnovanu tezu odbrane prema kojoj se u članku ništa ne govori o stranoj državi i prema kojoj Armija i neimenovani političari ne predstavljaju državu, a posebno da onaj deo Armije na Čehoslovačkoj teritoriji ne predstavlja Armiju u celini. Ovo stoga što je ovde suvišno i dokazivati da se u ovom slučaju radi o tome da je Armija sprovođila u delo politiku svoje države i svog političkog rukovodstva, na koje se u članku i misli.

Kao što se vidi, sud proizvoljnom i nasilnom dedukcijom dolazi do zaključka da sam vređao sovjetsku državu i armiju. Pošto je deo armije jednak armiji u celini, a ona je izražavala volju države i vlade, to sam ja, vređajući deo armije – ustvari uvredio vladu i državu. Da li vladu i državu ili samo *jedan čin* (okupacija Čehoslovačke) te vlade i te države?! Razume se, ova dedukcija ne sadrži nikakve činjenične ni materijalne dokaze i sud, sem ove providne sofistike, nije u stanju da navede nijedan deo moга teksta u kome se vidi bilo posredna bilo neposredna uvreda sovjetske države. I sam sud to posredno i prećutno priznaje, jer umesto konkretnih dokaza za moju uvredu sovjetske države i vlade, navodi ono što sam ja *mislio*! Dakle, sud na osnovu mojih misli, a on zna bolje od mene šta sam mislio, zaključuje koga sam uvredio! Zar se može neko osuditi za ono što sud misli da je on, tj. optuženi, mislio?! Za misli se bar ne uzima na odgovornost! Prirodno je da se ovakva vrsta "dokaza" ne može shvatiti ozbiljno.

Na završetku se kaže:

Prilikom odmeravanja kazne optuženom sud je imao u vidu društvenu opasnost izvršenog krivičnog dela... Sud je imao u vidu i težinu upotrebljenih uvredljivih izraza kojima se SSSR izvrgava ruglu.

Sve gornje navode sud ničim nije potvrdio niti argumentovao. U čemu je *društvena opasnost* izvršenog dela? Sud pominje obostrane napore naše države

i Sovjetskog Saveza na razvijanju i održavanju prijateljskih odnosa, ali sem te fraze ne navodi *kakvu je i koliku štetu* naneo tim odnosima moj napis, iz prostog razloga što nikakve štete nije ni bilo po te odnose ili po pregovore o unapređenju tih odnosa. Tako se tvrđenje suda, na kojima zasniva svoju presudu, svode na čist verbalizam.

Iz svega izloženog jasno je da moj napis ne spada u oblast vrednovanja krivično-pravne valorizacije, jer elemenata za krivično delo u njemu i nema. Otuda za ovaj napis ne mogu snositi krivičnu, nego političku odgovornost, a to ne spada u nadležnost sudova.

Stoga tražim od Vrhovnog suda da poništi presudu Okružnog suda kao neosnovanu, nedokazanu i proizvoljnu, te da naloži Okružnom sudu održavanje nove rasprave ili me pak sam oslobodi bilo kakve krivične odgovornosti.

Beograd, 17. novembra 1969.

Zoran Gluščević

PRESUDA VRHOVNOG SUDA SRBIJE

Kž. 1610/69

U IME NARODA

Vrhovni sud Srbije u Beogradu u veću sastavljenom od sudija; Đukića Milutina, kao predsednika veća, Jankovića Vojislava i Seratlića Milivoja, kao članova veća i stručnog saradnika Radojević Danice, kao zapisničara, u krivičnom predmetu optuženog Gluščević Zorana, književnika iz Beograda, zbog krivičnog dela iz čl. 175 st. 1 KZ, rešavajući o žalbama optuženog Gluščevića i njegovog branioca, izjavljenim protiv presude Okružnog suda u Beogradu K. 616/69 od 28. oktobra 1969. godine, održao je na dan 30. januara 1970. godine sednicu veća u smislu čl. 341 ZKP u prisustvu optuženog Gluščevića Zorana, njegovog branioca Tasić Miloša, advokata iz Beograda i zamenika Javnog tužioca Srbije Trifunovića Miodraga, pa je istog dana doneo

PRESUDU

PREINAČAVA se presuda Okružnog suda u Beogradu K. 616/69 od 28. oktobra 1969. godine samo u pogledu odluke o kazni tako, što Vrhovni sud optuženog Gluščević Zorana za krivično delo povrede ugleda strane države iz čl. 175 st. 1 KZ, za koje je tom presudom oglašen krivim, OSUĐUJE na kaznu zatvora u trajanju od 3-tri meseca, čije se izvršenje ODLAŽE za vreme od 1 - jedne godine, s tim da se izrečena kazna neće izvršiti ako u ovom roku osuđeni ne učini novo krivično delo.

Obrazloženje

Prvostepenom presudom optuženi Gluščević Zoran, književnik iz Beograda, oglašen je krivim za krivično delo povrede ugleda strane države iz čl. 175 st. 1 KZ i za to delo osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 6 meseci. Pored toga obavezan je da plati na ime paušala iznos od 50,- dinara.

Protiv navedene presude izjavili su žalbe i to:

optuženi Gluščević zbog pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja, povrede krivičnog zakona i odluke o kazni i

branilac optuženog Gluščevića – advokat Tasić Miloš zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka, povrede krivičnog zakona, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja i odluke o kazni.

Predložili su da se presuda preinači u smislu navoda žalbi ili da se ukine.

Vrhovni sud je održao sednicu veća u smislu čl. 341 ZKP na kojoj su optuženi, njegov branilac i zamenik Javnog tužioca Srbije obrazložili svoje stavove, razmotrio sve spise ovog predmeta i ispitaio pobijanu presudu u smislu čl. 346 ZKP, pa je po oceni navoda u žalbama našao:

Neprihvatljiva je teza istaknuta u žalbama, a koja je isticana i na glavnom pretresu, da se inkriminirani izrazi, navedeni u izreci prvostepene presude, odnose samo na armiju SSSR-a, i to na deo armije, a ne na SSSR kao državu. Ovo sa sledećih razloga: Inkriminirani napis nosi naslov "Pet varijacija na temu vre-

lo praško proleće 1968”. Te varijacije govore o armijama uopšte i o armiji Sovjetskog Saveza posebno. Sve te varijacije završavaju se jednom poentom citiranim pod navodnicama u izreci prvostepene presude: “Učoporili ste se... Vaši političari znaju šta rade... Sve je unapred odlučeno...” itd. Sadržaj poente jasno ukazuje da je optuženi vojnu intervenciju u ČSSR i sve ono što iz tog čina sledi, pripisao SSSR-u kao državi.

U žalbi branioca ističe se da SSSR kao državu predstavljaju organi predviđeni Ustavom ove države i da armija ne spada u takve organe, iz čega se izvođi zaključak da armija ne predstavlja državu. Međutim jasno je da se ovo predstavljanje države odnosi na predstavljanje u međunarodno-pravnom saobraćaju a ne na jednostranu vojnu akciju, a jasno je takođe da svaka akcija na međunarodnom planu predstavlja akciju same države bez obzira koji njen deo to provodi. U tom smislu prvostepeni sud dao je razloge koje ovaj sud prihvata, te je neosnovan navod žalbe da presuda ne sadrži razloge o bitnim činjenicama.

Netačni su navodi u žalbama da inkriminirani izrazi nisu tačno navedeni, da su oni prepričani, pa čak i proizvoljno interpretirani. Opravdanje za ovu tvrdnju žalioци vide u tome što se u izreci kaže da je optuženi izložio poruzi SSSR kao državu na taj način što je..., mada se, prema navodima u žalbama, SSSR kao država u inkriminisanom napisu ne pominje. Međutim, jasno je da se radi o opisu dela i da je u tom opisu naveden SSSR kao objekt, kao država čiji je ugled povređen. Iz daljeg teksta izreke vidi se da su navedeni samo oni inkriminirani izrazi koji su navedeni u napisu, kojima se, i po oceni ovoga suda, preko armije povređuje ugled države.

Vrhovni sud je cenio navode u žalbama o tome da je optuženi povodom konkretnih događaja u Čehoslovačkoj pisao u svom članku, pored ostalog, i o onome o čemu je pisala celokupna jugoslovenska štampa, naročito o onome o čemu je pisala “Borba” od 23.VIII 1968. godine – o mitingu u Beogradu na kojem su visoki rukovodioci SKJ najoštrije osudili intervenciju u Čehoslovačkoj, cenio je i sve one navode u kojima se ističe na kakav se način reagovala celokupna naša javnost u kritičnim danima vojne intervencije i kako su reagovali mnogi visoki rukovodioci, pa i Predsednik Republike SFRJ, pa je cenio i žalbeni navod da optuženi u svom napisu nije rekao ništa što bi bilo mimo opšte jugoslovenske osude vojne intervencije. U vezi sa ovim navodima u žalbi branioca je istaknuto da optuženi nije znao da je iznošenje njegovih misli u inkriminisanom članku nezakonito.

Ceneći ove navode Vrhovni sud je našao:

Pre svega optuženi je mogao i može slobodno da iznosi svoje misli kao književnik i publicista i da u svojim napisima osudi vojnu intervenciju u Čehoslovačkoj na način kako je to učinila celokupna naša javnost, pa i lica koja se pominju u žalbi. On zbog toga nije ni optužen, niti oglašen krivim.

Njega je prvostepeni sud i oglasio krivim zbog toga što je u svom napisu upotrebio i takve izraze kojima se očigledno povređuje ugled države, što je protivno principu poštovanja druge države, protivno članu 175 st. 1 KZ koji zaštićuje taj ugled. Ovakvo stanovište prvostepenog suda sasvim je ispravno i u dovoljnoj meri obrazloženo. Zaštita ugleda u smislu navedenog propisa prostire se na sve države, bez obzira na postojanje ili nepostojanje reciprociteta. Ona se pruža i onda kada druga država iz bilo kog razloga određenim gestom pokaže da ne vodi dovoljno računa o svom ugledu.

Na osnovu svega izloženog Vrhovni sud nalazi da je prvostepena presuda zasnovana na pravilno utvrđenom činjeničnom stanju i da je optuženi pravilno oglašen krivim za navedeno krivično delo.

Međutim, odluka o kazni nije pravilna, te su navodi u žalbama u tom delu osnovani. Pored olakšavajućih okolnosti koje je prvostepeni sud cenio postoje, što se vidi iz spisa, i druge okolnosti koje u znatnoj meri utiču na kaznu a koje prvostepeni sud nije cenio. Naime, rasturanje "Književnih novina" u kojima je objavljen inkriminisani napis, zabranjeno je sudskom odlukom, optuženi je prestao da bude glavni urednik navedenog lista a time je prestao i njegov radni odnos. Optuženi je, prema tome, u znatnoj meri pretrpeo konzenkvence koje su proistekle iz njegovog dela. Mora se, isto tako, imati u vidu da je optuženi, pišući svoj napis, bio pod utiskom oštrog reagovanja jugoslovenske javnosti i reagovanja naših građana na vojnu intervenciju u ČSSR. Sve su to posebne okolnosti koje govore u prilog ne samo manje kazne već i u prilog zaključku da i sama osuda, bez izvršenja kazne, ostvaruje njenu svrhu. Zato je Vrhovni sud na osnovu čl. 3, 38 i 48 KZ preinačio prvostepenu presudu tako što je optuženom odmerio kaznu u manjem trajanju i izvršenje iste odložio, što znači da izrečenu kaznu neće ni izdržati ukoliko u ostavljenom roku kušnje ne izvrši novo krivično delo.

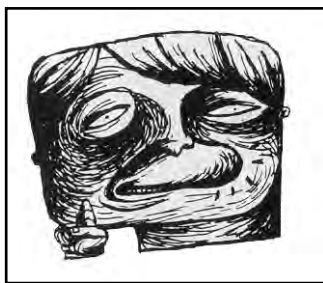
Na osnovu izloženog i čl. 357 ZKP odlučeno je kao u izreci.

Zapisničar

Danica Radojević, s.r.

Predsednik veća

Milutin Đukić, s.r.

REAGOVANJA

SUD POTVRDIO ZABRANU RASTURANJA “KNJIŽEVNIH NOVINA”

Presudom Okružnog suda u Beogradu, juče je zabranjeno rasturanje 361. broja “Književnih novina” od 30. avgusta ove godine zbog napisa Zorana Gluščevića “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.”

Ova odluka doneta je juče posle javnog pretresa održanog na zahtev Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu, koje je i donelo privremenu naredbu o zabrani rasturanja “Književnih novina”.

Posle dužeg većanja, predsedavajući sudija Ljubomir Radović saopštio je odluku Suda kojom se poslednji broj “Književnih novina” zabranjuje zbog napisa Zorana Gluščevića “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.” U kraćem usmenom obrazloženju, sudija Radović je rekao da je sud u potpunosti prihvatio zahtev za zabranu rasturanja, pošto smatra da se sadržinom članka neposredno remeti održavanje i razvijanje prijateljskih odnosa, vređa i napada narod Sovjetskog Saveza, njegovo rukovodstvo i oružane snage na jedan nedopustiv način.

B.J.

Politika, 6. septembar 1969.

Odluka okružnog javnog tužioca u Beogradu ZABRANJENE “KNJIŽEVNE NOVINE” OD 30. AVGUSTA

List je zabranjen zbog članka Zorana Gluščevića “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.”

Okružni javni tužilac u Beogradu Spasoje Milošev doneo je juče rešenje kojim se privremeno zabranjuje rasturanje lista “Književne novine” br. 361 od 30. avgusta ove godine, zbog objavljivanja napisa “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.”, čiji je autor Zoran Gluščević, glavni i odgovorni urednik lista.

U obrazloženju rešenja stoji: “Sadržina pomenutog članka je u suprotnosti sa utvrđenim i do sada u svetu priznatim i pozitivno potvrđenim principima spoljne politike naše zemlje, ugrožava ravnopravne međunarodne odnose i remeti održavanje i razvijanje prijateljskih odnosa između Jugoslavije i drugih zemalja, a što je kao razlog za ovu zabranu i predviđeno u članu 52, st. 1, tačka 5 i 6 Zakona o štampi i drugim vidovima informacija”.

(Tanjug)

Politika, 9. septembar 1969.

Pisci i kulturni radnici o budućim “Književnim novinama” NEOPHODAN JE OZBILJAN LIST ZA KNJIŽEVNOST

U velikoj sali, gde se obično održavaju sednice Izvršnog veća Srbije, održan je juče konsultativni sastanak o budućoj fizionomiji i redakciji “Književnih novina”. Sastanak su organizovali Zajednica kulture Srbije, Republički sekre-

tarijat za kulturu i obrazovanje, Skupština grada i Socijalistički savez, a pozvano je preko trideset pisaca i javnih radnika.

Republički sekretar za kulturu i obrazovanje, Žika Berisavljević, dao je uvodne napomene o potrebi organizovanja inicijative u konsolidovanju redakcije i o demokratskoj formi konsultacija koja će biti sprovedena posle obustavljanja dosadašnje serije "Književnih novina". Naglašavajući da postoje mogućnosti za rešavanje krize oko KN, Berisavljević je napomenuo da treba biti svestan izvesne animoznosti između pojedinih grupa i ličnosti, i letargije – i da je upravo prvi zadatak buduće redakcije da okupi ljude iz raznih generacija, širokih shvatanja, koji će kao najvažniji kriterijum imati merila vrednosti. Postoje razne varijante, među njima i jedna koja se zalaže za nedeljno izlaženje lista, ali je iznad svih varijanata zahtev da naša sredina dobije ozbiljan i solidan list, koji bi se na prvom mestu bavio književnim i kulturnim problemima.

U diskusiji koja je povremeno prelazila i u polemiku čula su se i ova mišljenja:

"Do sada nikada nisu ostvarile ambiciju da se bave društvenim pitanjima na zadovoljavajući način. Ako se govori o odgovornosti, treba zameriti što ovakvi sastanci nisu držani i pre poslednje smene uredništva u KN. U kadrovskom smislu treba redakciju sastaviti od novinara u klasičnom smislu i književnika, kako se ne bi desilo da informacija o kulturi ima više u drugim novinama. Jednom rečju, da budu književne, ali novine". (Mladen Oljača)

"Odgovornost buduće redakcije je velika jer list treba da odslika prilično amorfno javno mnjenje. Našem duhovnom trenutku više odgovara revijalno izdanje nego poluzvaničan list". (Predrag Palavestra)

"Da bi se napravio dobar kompromis, mora se vratiti poverenje prema listu među samim piscima. Amorfna grupa nikako neće imati jedinstvo volje, pa bi i ovaj pokušaj propao kao i dosadašnji". (Radonja Vešović)

"Trebalo bi list poveriti jednoj ličnosti, koji bi formirala redakciju, u koju bismo svi imali poverenje". (Aleksandar Vučo)

"Prave estetske diferencijacije su maksimalno smanjene, a glavni sukobi dolaze iz sudaranja privatnih interesa. Za praktičnu realizaciju široke koncepcije i dobrog kvaliteta, treba stvoriti autoritativnu redakciju, od najstarijih i najmlađih, afirmisanih. Jedan radni urednik morao bi biti "kulturni novinar", koji bi okupljao ljude i imao operativne sposobnosti. List bi morao da se liši privatnih opredeljenja, da bude izvan i iznad njih, a mandat glavnog urednika treba ograničiti". (Petar Džadžić)

"Govorimo kao da su se pisci u stara vremena ponašali dostojanstvenije! List ne treba da bude iznad postojećih privatnih igara, nego protiv njih. Ako se učine javnim sve ideje i događaji, ako list bude čitan, moglo bi se razbiti stanje samoupravljanja u kulturi koje je na neizvesnom nivou". (Vasko Ivanović)

"Naivno je misliti da bi širina dala kvalitet. Tradicija KN je da izazivaju pokretanje boljih kulturnih listova. Da li možemo učiniti da se ta tradicija prekine?" (Vasilije Popović)

"Nesreća je što se mnogih naših pisaca ne tiče ono što se događa u našoj književnoj i kulturnoj situaciji. KN su uvek reagovala protiv perifernih neprijatelja kulture, nikada protiv pravih, a to su klanovi, koji dolaze od neizvesnog

ekonomskog položaja pisaca. KN treba da vode kulturni i književni političari, a ne čisti pisci”. (Dragan M. Jeremić)

“Treba utvrditi šta pisci hoće od lista, i onda poveriti posao jednoj grupi, sposobnoj da realizuje sve zahteve”. (Milan Đoković)

“List će napraviti praksa a ne unapred zamišljena koncepcija. Demokratizacija može da bude pogubna u umetnosti. Ne treba nam list koji neće niko čitati”. (Filip David)

Zaključujući ovaj konsultativni sastanak, potpredsednik Izvršnog veća Aleksandar Bakočević napomenuo je da će u nešto proširenom sastavu diskusija biti nastavljena za petnaestak dana, kad bi Zajednica kulture i Republički sekretarijat podneli svoje predloge, koji bi bili ravnopravni sa drugim predlozima.

M.M.

Politika, 3. oktobar 1969.

Obaveštenje Republičke zajednice kulture PRIVREMENO PREKINUTO IZDAVANJE “KNJIŽEVNIH NOVINA”

Glavni i odgovorni urednik Zoran Gluščević podneo ostavku.

– Obaviće se šira konsultovanja o programu i koncepciji lista u novoj seriji

Izvršni odbor Republičke zajednice kulture izdao je juče sledeće saopštenje:

“Izvršni odbor Republičke zajednice kulture na sednici održanoj 24. ovog meseca razmatrao je zaključke izdavačkog saveta i radne zajednice novinsko-izdavačkog preduzeća “Književne novine” o situaciji koja je nastala u listu “Književne novine” ostavkom članova redakcije.

Prihvatajući zaključke izdavačkog saveta i radne zajednice novinsko-izdavačkog preduzeća “Književne novine” o usvajanju ostavke dosadašnjeg glavnog i odgovornog urednika Zorana Gluščevića kao i o privremenom obustavljanju izdavanja lista, Izvršni odbor Republičke zajednice kulture zaključio je da se, u saradnji sa novinsko-izdavačkim preduzećem “Književne novine”, osnivačem Skupštinom opštine Stari grad, sa društvem i drugim organizacijama, kulturnim radnicima i umetnicima, obave šira konsultovanja o programu i koncepciji lista u novoj seriji, koja bi izražavala najšire potrebe naše književnosti i interese razvoja kulture i umetnosti.

Izvršni odbor je zaključio da bi ova konsultovanja trebalo obaviti što pre, kako bi nova redakcija mogla da obezbedi kontinuitet u izlaženju lista.

Smatrajući da je jedan književni list neophodan, Izvršni odbor je izrazio spremnost da u skladu sa svojim programom i dalje obezbeđuje finansijska sredstva potrebna za njegovo izlaženje”.

Politika, 25. septembar 1969.

U Okružnom sudu Beograda ZORAN GLUŠČEVIĆ OSUĐEN NA ŠEST MESECI ZATVORA

Krivično veće trojice Okružnog suda u Beogradu, kome je predsedavao sudija Dragoslav Lukić, osudilo je juče književnika Zorana Gluščevića, bivšeg glavnog i odgovornog urednika “Književnih novina” na šest meseci bezuslovnog zatvora. Gluščević je oglašen krivim zbog krivičnog dela povrede ugleda države iz člana 175 stav 1 Krivičnog zakona, zato što je u “Književnim novina-

ma” od 30. avgusta ove godine objavio članak “Pet varijacija na temu vrelo praško proleće 68.” u kome je, kako je navedeno u obrazloženju presude, izložio poruzi Sovjetski Savez i njegovu armiju.

Obrazlažući presudu krivičnog veća, sudija Dragoslav Lukić je rekao:

– U spoljnoj politici naše zemlje jedan od principa je i princip poštovanja drugih država. Taj princip naša država nudi i ostvaruje ne samo preko svojih službenih predstavnika, nego i preko cele nacije i svakog pojedinca. Preko građana država ostvaruje taj princip ne naređujući im da vole, a ne zabranjujući im i da mrze neku stranu državu, ali im zabranjuje da stranu državu vređaju. Drugim rečima, od građana se traži da se uzdrže od vređanja. To je minimum koji se traži od građana kao njihova podrška ovom principu naše spoljne politike. Ne traži se ni reciprocitet u krivično-pravnim odredbama stranog prava (to znači da čak i u slučaju da u jednoj zemlji građanin nije odgovoran po zakonu ako vređa Jugoslaviju, naš građanin nema pravo da vređa tu zemlju).

– Optuženi Gluščević se – rekao je dalje sudija Lukić – nije pridržavao ni tog minimuma. Izrazi, čitave formulacije i intonacije članka u celini, po smislu i sadržaju, predstavljaju vređanje i izvrgavanje ruglu SSSR-a. Optuženom se ovde nije sudilo zbog toga što on osuđuje prisustvo stranih trupa na tuđoj teritoriji, nego mu se sudilo za vređanje, a to je krivično-pravna kategorija.

Povodom odbrane Zorana Gluščevića da mu ne treba suditi prema potrebama političkog trenutka, već da mu se sudi polazeći od principa humanosti, sudija Lukić je, obrazlažući presudu rekao:

– Krivični zakonik, koji sud primenjuje, ne odražava političke potrebe jednog trenutka, ali nije ni izvan prostora i vremena, već izražava potrebe jednog perioda razvoja. Ono što je u njemu trajno ne odnosi se na politička gibanja, nego na zaštitu vrednosti od trajnog značaja, a to je u ovom konkretnom slučaju ugled strane države, koji naša država čuva, polazeći od trajnog i nepromenljivog principa poštovanja druge države.

– A za poštovanje je minilani uslov – ne vređati. Sud je Gluščevića osudio imajući u vidu društvenu opasnost dela, okolnosti pod kojima je delo izvršeno i ličnost optuženog kao izvršioca – on je književnik i u vreme pisanja članka glavni i odgovorni urednik, odnosno ličnost s visokim stepenom krivične odgovornosti – rekao je na kraju sudija Dragoslav Lukić.

Osuđeni Gluščević ima pravo žalbe Vrhovnom sudu Srbije u roku od 8 dana po dobijanju pismenog obrazloženja presude.

P.K.

Politika, 29. oktobar 1969.

.....

OSVRTI, RECENZIJE PRIKAZI

.....

Marinko Arsić Ivkov
književnik, Beograd

KORENI “NIN-OVE NAGRADE”

I

Kad su krajem 1944. došli na vlast, komunisti su sistematski, do temelja, uništili sve postojeće institucije države i društva. To važi i za institucije kulture i umetnosti, pa i za umetnost samu. Sklonjeni su (ubijeni, prognani ili potisnuti na društvenu marginu) i svi nepodobni pisci i njihova dela (koja su u bibliotekama i knjižarama uništavana, a njihovo pominjanje bilo je zabranjeno).¹ Visoki partijski funkcioner i pisac Radovan Zogović je već na prvoj skupštini Saveza književnika Jugoslavije, 1947. godine, raportirao: “Književni život očišćen je od ljudi koji su izdali i književnost i domovinu”. To “čišćenje” bilo je zaista temeljno i vršeno je još dugo posle podnošenja navedenog raporta.

Naporedo sa rušenjem starih, komunisti su stvarali nove, svoje institucije. Tako je i “čišćenje” književnosti od ideoloških neprijatelja bilo praćeno stvaranjem nove, komunističke literature. Pod budnim okom partijskih teoretičara školovani su mladi pisci, a raznim pritiscima i ustupcima pridobijani su stari, afirmisani u “truloj Jugoslaviji”, koji su izrazili spremnost da “budu na usluzi” novoj vlasti. No vlast je budućnost književnosti ipak videla u mladima. Nova književnost se rađala na širokom frontu. Agitacije u školama, na javnim i partijskim tribinama, u listovima i časopisima, bile su stalne. Svaku objavljenu ili pročitano pesmu, pripovetku, dramu javno su analizovali i ocenjivali provereni partijski kadrovi. Književni život bio je u poletu. Jedan od mnogobrojnih “instruktora” bio je i bivši partizanski komesar Dobrica Ćosić Gedža, u čijem listu *Mladi borac* takođe funkcionise “književna radionica”. (Tako on u broju od 15. avgusta 1945. zamera mladom pesniku Branku V.

1 Radovan Zogović je u tekstu “Može li izdaja da zastari?” objavljenom u *Borbi* 23. oktobra 1946. obrazložio zašto i “nepodobne” pisce i njihova dela treba zauvek proterati iz nove države.

Radičeviću što u pesmi “Sutonski dani” peva o dekadentnom *sutonu*, u vreme kada svima sviće nova *zora*. U privatnom pismu istom pesniku 1947. godine /koje se nalazi u pesnikovoj zaostavštini/ Ćosić naglašava da je obaveza svakog pesnika da “mobilise ljudske umove i srca” da prihvate komunističku ideologiju, i da je to njihov petogodišnji plan, “pe-toletka”).

Ćosićeva književna karijera započela je pod patronatom Milovana Đilasa, koji je u njemu prepoznao srpskog Maksima Gorkog i u njega polagao velike nade. Ćosić je, dakle, bio jedan od pisaca koga je stvorila i iza koga je stajala Partija, i to *vrh* Partije. Pisac novog doba. Istovremeno, naravno, i visoki partijski funkcioner.

Partija je svoje pisce bogato nagrađivala – uživali su razne društvene privilegije, bili su, u poređenju sa drugima, dobro plaćeni, njihove knjige zauzimale su glavna mesta u knjižarama, bibliotekama, školskoj lektiri. Jedna od privilegija bile su i nagrade.

U tom kontekstu valja posmatrati i ustanovljenje *NIN*-ove “Nagrade kritike”, koja je, kako je naglasio predsednik prvog žirija Milan Bogdanović, nagrada piscu za *stvoreno delo*, a nikako podsticaj za pisanje romana.² Drugim rečima, predsednik žirija je hteo da kaže da je vreme “obnove i izgradnje” u književnosti završeno i da je *NIN*-ova nagrada ustanovljena kako bi pokazala da je komunistička književnost 1954. godine dostigla zrelost, jer se tako koncipirana nagrada može dodeljivati samo u literaturi koja je zrela, profilisana i koja je stvorila određene vrednosti. Nije teško otkriti da iza takvog Bogdanovićevog profilisanja *NIN*-ove nagrade stoji političar a ne književni kritičar i da predsednik žirija želi da poruči da smo, što se književnog života i književnosti tiče, već u komunizmu.

Odluka o ustanovljenju *NIN*-ove nagrade doneta je verovatno krajem 1953. godine, jer je u *NIN*-u od 1. januara 1954, na str. 10, objavljena vest da je Radnički savet *NIN*-a usvojio preporuku redakcije da se uvede “stalna književna nagrada *NIN*-a za najbolji roman ili najbolju dramu objavljenu u protekloj godini”. (Milan Bogdanović će kasnije objasniti da je drama ispala iz konkurencije, pošto nema nikakvih dodirnih tačaka sa romanom.³) U vesti je još pisalo:

“Prva nagrada biće dodeljena 1. januara 1955. godine. U obzir za nagrađivanje biće uzeti svi romani i drame objavljeni u toku 1954. godine u svim nacionalnim jugoslovenskim književnostima. Žiri sačinjavaju kritičari: Milan Bogdanović, Velibor Gligorić, Eli Finci, Zoran Mišić, Borislav Mihajlović, Stevan Majstorović.

2 *NIN*, 13. februar 1955, str. 9.

3 *NIN*, 13. februar 1955, str. 9.

Žiri donosi odluku svakog poslednjeg četvrtka u godini, a rezultat se objavljuje u prvom januarskom broju *NIN*-a."

Članovi žirija bili su sve sama kritičarska elita, grobari stare, nazadne i babice nove, napredne književnosti.

Milan Bogdanović je važio za barda komunističke književne teorije i kritike. Njegova teorija književnosti više je ličila na krivični zakon nego na naučni tekst. Ona je, pre svega, bila "svojevrsni skup zabrana", kako je uočio Dušan Bošković.⁴ Da je ovakva ocena tačna, pokazuje i ova Bogdanovićeve rečenica o slobodi umetničkog stvaranja: "U literaturi, kao sadržaj i kao motiv, kao dejstvo književnom rečju, nije dopušteno samo ono što bi došlo pod udar zakona: antirevolucionarstvo, protivosijalistička stimulacija, propaganda za monarhiju, motivi koji raspiruju nacionalnu mržnju i razdor, svako neprijateljsko i reakcionarno negiranje Revolucije i izgradnje socijalizma, kao i sadržaji koji omamljivo slikaju moralno naličje života: pornografija, anarhizam i izobličenošću u naravima i strastima, i tome slično".⁵ Bogdanović je, inače, smatrao da literatura treba da bude angažovana, odnosno u službi komunističke ideologije. Čak je i apolitična književnost za njega bila neprijateljska. "Međutim, tendencija depolitizacije je isto tako politički obojena. Hteti literaturu odvojiti od politike, politiku iz literature udaljiti, u suštini je i sama sobom jedna politička tendencija, za mene vrlo providna i jasna. Literaturu udaljuju od života, od stvarnosti, pa, prema tome, i od politike samo ona htenja kojima određena politika u danome momentu smeta, i koja se određenoj politici suprotstavljaju kao protivna, pa čak i neprijateljska".⁶

Velibor Gligorić je preporučivao piscima da motive za svoja dela najpre nalaze u govorima državnih i partijskih rukovodilaca, pa tek onda u stvarnosti. Učestvovao je u napadu na Ćopićevu humoresku 1952. godine i tražio "socijalističku idejnost" u umetnosti.

Eli Finci je 1945. godine u *Politici* priložio spisak umetnika-neprijatelja. Bio je zagovornik zabrana književnih dela. "Nisam protiv administrativnih mera. Jer nisu u suprotnosti sa principima samoupravljanja, ukoliko za njih ima opravdanja. Ako nekome zabranjujemo politički zbor zato što je uperen protiv jedne politike, zašto ne bismo zabranili i jednu pesmu čiji je cilj u suštini isti?"⁷

Zoran Mišić je takođe bio pristalica "administrativnih mera", tj. sudskih zabrana, u umetnosti, a afirmisao se napadima na tzv. zapadnu

4 Dušan Bošković, *Stanovišta u sporu*, IIC SSO Srbije, Beograd 1981, str. 105.

5 Milan Bogdanović, "Opšti osvrt na razvoj jugoslovenske književnosti od 1945. do 1955.", *Savremenik*, br. 10, 1955, str. 367.

6 Milan Bogdanović, "Književnost i politika", *Savremenik*, br. 7-8, 1955, str. 120.

7 "Kako delovati protiv negativnih pojava u kulturi?", *Borba*, 28. oktobar 1969.

umetnost, koja je vršila štetan uticaj na “narodne mase”, naročito kad je reč o filmu i stripu.⁸

Borislav Mihajlović Mihiz bio je blizak prijatelj Dobrice Ćosića i propagator njegove literature i politike (obojica su bili članovi u najmanju ruku zagonetne grupe iz Simine 9a). Učestvovao u osporavanju knjige Isidore Sekulić o Njegošu (napad je predvodio Milovan Đilas). Kao “mlad i perspektivan” režimski kadar, a na inicijativu Oskara Daviča, 1952. dobio državnu stipendiju za Pariz. Kad je uz Ćosićevu podršku osnovan *NIN*, Mihiz je dobio stalno radno mesto književnog kritičara. On će i nakon napuštanja *NIN*-a dugo biti “siva eminencija” *NIN*-ove nagrade.

Stevan Majstorović je godinama bio jedan od najagilnijih “instruktora” mladih književnika.

Najvažnije obaveštenje u navedenoj vesti o ustanovljenju *NIN*-ove nagrade nije ispoštovano. Reč je o rokovima, koji su precizno naznačeni: žiri saopštava odluku *poslednjeg četvrtka u (1954.) godini*, a saopštava je javnosti *u prvom januarskom broju NIN-a (1955. godine)*. Saopštenje o dobitniku je, međutim, objavljeno tek u broju od 13. februara, više od mesec dana kasnije. Zašto?

Odgovor je najverovatnije jednostavan. *Koreni* nisu na vreme izašli iz štampe. Čak je malo verovatno da su se pojavili do kraja 1954. godine. Sve ukazuje na to da su se pojavili prvih dana 1955. godine. U intervjuu sa Dobricom Ćosićem objavljenom u *NIN*-u od 5. decembra 1954. godine, M. Bulatović obaveštava čitaoce da “ovih dana” u “Prosveti” izlazi roman *Koreni* (dakle, roman je tada u najboljem slučaju bio u štampi). Ovome ide u prilog i podatak iz impresuma knjige da je njeno štampanje završeno decembra 1954. godine. (Nakon štampanja sledilo je savijanje i formiranje knjižnog bloka, pa povezivanje, koričenje knjige tvrdim, platnenim povezom, što je prosečno trajalo desetak dana.) Najzad, Borislav Mihajlović u prikazu, objavljenom u *NIN*-u od 23. januara 1955. euforično ističe da su stranice romana “stare tek nekoliko dana”!

Dostupne činjenice, dakle, govore da je žiri čekao izlazak *Korena* iz štampe, što pobuđuje sumnju da je dobitnik nagrade određen unapred i da je navođenje užeg izbora u saopštenju žirija bila obična farsa. (Inače, u užem izboru bile su tako slabe knjige da i nisu bile neka konkurencija i prepreka jednoglasnoj odluci žirija: Aleksandar Vučo, *Raspust*, Radomir Konstantinović, *Daj nam danas*, Ivan Potrč, *Na kmetih*, Jara Ribnikar, *Nedovršeni krug*, Ervin Šinko, *Optimisti*. Sa političkog

8 Zoran Mišić, “Stripliteratura na tržištu”, *Mladost*, br. 1-2, 1950, str. 84-86; “Filmovi o špijunaži”, *Mladost*, br. 3, 1950, 96-97.

stanovišta, sve nesporni autori. Doduše, “nepodobni” i nisu mogli da objavljuju, tako da žiri ima alibi za donesenu odluku. Treba još napomenuti da je 1954. godine izišla Andrićeva *Prokleta avlija*, ali žiri je i za nju, da ga je neko pitao, imao alibi: verovatno bi odgovorio da je u pitanju novela, a ne roman. Naravno, pitanje je da li bi žiri pogrešio da je prozu od stotinak stranica svrstao među romane i “ovenčao” je *prvom NIN-ovom* “Nagradom kritike”.)

No kad je reč o žiriju, bilo da je u pitanju dodvoravanje moćniku, bilo izvršavanje, kako bi rekao sam Ćosić, petogodišnjeg plana, najmerodavniji sudija njegovog rada je nagrađeni roman.

II

Propadanje i degeneracija moćnih i uglednih porodica česta je književna tema (Jakov Ignjatović, Man, Krleža). Kao po pravilu, društveno i ekonomsko propadanje porodica u literaturi praćeno je psihičkim i biološkim izobličenjem njenih članova. Na prvi pogled, sve to nalazimo i u romanu *Koreni*.

Tema romana je propadanje i raspad bogate srbijanske seoske porodice i prelazak jednog njenog člana iz opanaka u cipele, odnosno u drugu, građansku, klasu. Ono što tu temu u *Korenima* već u osnovi čini neuverljivom jeste činjenica da su srbijanski Budenbrokovi tikve bez korena. Oni su bogatstvo, moć i ugled, pa čak i ime, stekli u jednoj jedinog generaciji (i to izgleda samo zato da bi pisac sa kulacima mogao lakše da se obračuna).⁹ Nisu se ni zgrejali na ovom svetlu, a već su postali dekadentni, zreli za propast. Za razliku od evropske truleži, koja se u bogataške porodice uvlači generacijama, ili bar sporo i neprimetno, u zabačeno moravsko selo trulež, prema Ćosićevom viđenju, stiže već u drugom kolenu, kao preki sud. Već takav pristup temi otkriva nam jednan od krupnih uzročnika umetničke slabosti *Korena* – njegovu ideološku pozadinu.

I sama tema, prividno bez ikakvih dodirnih tačaka i veza sa revolucijom i daleko od svake ideologije, odraz je “politike u kulturi i umetnosti”. Komunistički režim nije bio zadovoljan samo romanima koji prikazuju revoluciju i “oslobodilačku borbu”, u kojima su proleter i komunisti *pozitivci*, a građanska klasa i seljaci *negativci*. To kod naroda nije moglo dugo da pije vodu. Trebalo je biti uverljiviji. Trebalo je prikazati genezu truleži starog sistema, kako bi dolazak komunista na vlast ispao kao pobjeda zdravog dela društva nad bolesnim, nešto prirodno,

⁹ *Koreni* su moja želja, veli njihov autor, da pokažem da je seljaštvo “anahronizam u civilizaciji ovog savremenog potencijala”. (*NIN*, 13. februar 1954, str. 9.). Šta slavodobitnik podrazumeva pod ovim savremenim potencijalom, ne treba objašnjavati.

opravdano biološki, a ne samo ideološki. (To je bila i strategija sovjetskih komunista. Otud *Tihi Don* i otud potreba za našim Šolohovim.) Zato Ćosić više neće napisati nijedan “partizanski roman” (mada ga je indirektno najavio u pomenutom razgovoru sa D.A. prilikom proglašenja *Korena* romanom godine). To je prepušteno drugorazrednim piscima.

Radnja se događa upravo u vreme stvaranja građanskog staleža u Srbiji, poslednjih decenija 19. veka. Porodica Aćima Katića, uglednog radikala i skupštinskog poslanika, bogata je i moćna, ali iznutra počinje da je napada trulež. Tu trulež, i to je ono što roman čini prilično izveštačenim i neuverljivim, pisac, kako smo već pomenuli, prikriveno motiviše svojim ideološkim opredeljenjem. Porodica Aćima Katića iz Prerova upravo je onakva kakvom su komunisti, nakon dolaska na vlast, predstavljali “kulačke” i “zelenaške” seljačke porodice: sav njen imetak poticao je od krađe, prevare, zelenašenja i eksploatacije siromašnih (pa čak i tajnog ubijanja, političkih i drugih, protivnika). Malo je tako negativnih porodica u srpskoj književnosti. Gotovo da niko od Katića nije uradio nešto časno i pošteno (čak su i sa crkvom u zavadi, što bi, imajući u vidu piščev odnos prema veri, eventualno moglo da im se uzme kao olakšavajuća okolnost). Aćimova majka je najpre bila žena čuvenog hajduka, tako da je i “jezgro” potonjeg bogatstva stečeno nožem i krvlju. Kad joj je muž poginuo, ona je izrodila decu sa slugom došljakom. Aćim je proširio imanje i stekao imetak trgovinom, i to trgovinom koja je počivala na varanju seljaka (šuplje đule kao teg), zelenašenju i iskorišćavanju nadničara. Prema ženi, majci svoje dece, odnosio se kao prema robinji. Vodio je nemoralan život, živeo je i sa prijom (snahinom majkom). Fiktivni letopisac ovog romana, Nikola, bio je njegov plaćeni ubica, a po načinu na koji je vršio likvidacije možemo ga smatrati pretečom modernog srbijanskog podzemlja. Takav je bio ugledni građanin, radikalni vođa i poslanik Aćim Katić. Njegov sin i naslednik Đorđe uvećavao je bogatstvo idući očevim stopama. Mlađi sin Vukašin, očev mezimac, poslat je na školovanje u Beograd i Pariz. On je izneverio oca, ne samo što je postao “gospodin”, nego što se svojevolski oženio ćerkom Aćimovog političkog protivnika. To je bio više nego jak razlog da ga se otac odrekne i da ga isključi iz nasledstva.

Tako raspad porodice treba da deluje kao izvršenje neke više socijalne pravde.

Đorđe je i fizički degenerisan – mali je rastom i ne može da ima dece, iako ga je otac, pre svega zbog zdravog potomstva, oženio lepoticom Simkom. Ona je iz siromašne porodice, pa je zdrava i jedra, sposobna da rađa. Takva je u *Korenima* sva sirotinja. Njeno oličenje je Tola Dačić, Katićev nadničar i prvi komšija, sušta suprotnost kržljivom “kulaku” Đorđu. Zdrav, snažan, rađa samo mušku decu (Đorđe je neplo-

dan). Ta deca su budućnost Srbije, poručuje nam pisac kroz usta svog junaka Tole, a ne dukati i bogatstvo. Dobar deo prve glave romana je nadmudrivanje Đorđa Katića i Tole Dačića, gospodara i sluge, vezano upravo za temu plodnosti i jalovosti, bogatstva i siromaštva, sadašnjosti i budućnosti, bolesti i zdravlja. Piščeve simpatije su na Tolinoj strani, tako da nadničar u verbalnom nadmetanju trijumfuje nad gazdom, dovodi ga u očajno stanje, iz kojeg više i neće izići. Seoskom "proleteru" Toli pisac je ukazao čast da Katićeva vrata širom otvori nesrećama – što su, prema autorovom gledištu, kao "truli bogataši", prevaranti i zelenaši, i zaslužili. Tu nema nikakve Toline krivice, njemu je pisac samo ukazao čast da u Katićevu avliju pusti onoga koji je neminovno morao da dođe i koga su stalno prizivali. Tola je, što iz svega rečenog može da se pretpostavi, simpatičan lik, nije zavirljiv ni zloban. Jedino što ponekad pecka svoga gazdu. Njemu će pisac čak ukazati čast da, kao zdrav i jak, produži Katićevu lozu. Za njega se kao oca sopstvenog deteta opredelio čak i Đorđe, a i Simka ga je odabrala kao mužjaka sa kojim se dobijaju samo muška deca. Piščeva poruka je jasna: zdrava krv teče sirotinjskim venama i jedino ona daje zdravo potomstvo. Tu poruku "truli" bogataš Đorđe saopštava svojoj ženi (sirotinjskog porekla): "Odavno znam da će on /Tola/ u tebe i ti znaš, vi ste jaki život da produžite, u mojoj kući ognjište da se ne ugasi, da se ne zatremo..."¹⁰ (str. 183).

Dijalozi Tole i Đorđa sa početka knjige, koje smo pomenuli, toliko su napadni, direktni i toliko izlizani i umetnički nemotivisani, da otvaraju suštinska pitanja vezana za nagrađeni roman, a to su pitanja umetničke valjanosti romana i stila.

Iako ovim romanom pretenduje da bude moderan pisac, pisac koji je raskinuo sa socijalističkim realizmom i realizmom u klasičnom smislu uopšte, njemu to ne polazi za rukom. On će zauvek ostati solidan učenik sovjetskih i, manje uspešan, ruskih klasika. Preopširan je (iako roman nije preobiman) pre svega zbog rđavog stila, mnoštva scena i opisa unutarnjih stanja junaka koji govore jedno te isto kao da je delo pisano za čitaoce koji su tek završili analfabetski kurs i prvi put "konzumiraju" književno delo. Gotovo polovina *Korena* opisuje muke i dnevne i noćne more Aćima, Đorđa i Simke vezane za naslednika i nastavljača loze. Najpre se muče što naslednika nema, a posle još više pate odgonetajući ko je naslednikov otac. To, naravno, ne bi bio nedostatak romana da je Ćosić umeo da opiše lomove u ljudskoj duši, kao što je to umeo, recimo, Bora Stanković. Ili da je bar bio u mogućnosti da prati tokove moderne proze u svetu, da se uči na dobroj literaturi. Ovako te "bure u čaši vode" liče na scene u partizanskim aktovkama. Uverljivije

10) Svi navodi iz romana su prema njegovom prvom izdanju (Dobrica Ćosić, *Koreni*, "Prosveta", Beograd 1954.)

deluju ljubavne poruke sa liciderskih srca nego duševne patnje Ćosićevih junaka. To će ostati njegov nedostatak i u potonjim romanima (setimo se samo koliko je vojvoda Mišić u *Vremenu smrti* pojeo pečenih jabuka). A nedostatkom osećaja za tkivo sopstvenog romana i njegovu kompoziciju, nepoznavanjem poetike romana kao vrste, nemanjem mere i samokritičnosti, tovaranjem reči, opisa i scena kao lopatom, kao da je u pitanju zadružna prikolica a ne književno delo, Ćosić je, bez obzira na sve nagrade i veličanja, svakim novim romanom zatrpavao sebe kao pisca. Nažalost, niko od njegovih vernih i moćnih kritičara nije se potrudio da mu na početku književne karijere ukaže na te propuste, tako da su oni u svakom narednom romanu još više dolazili do izražaja.

Stil Ćosićev je rđav. Velikim delom zbog toga što želi da bude moderan, što je od najvišeg rukovodstva (Đilas) dobio zadatak da postane rodonačelnik novog srpskog romana, jer je u komunističkoj Srbiji sve moralo da bude novo i da počne ispočetka. Rđav stil odveo je pisca u manirizam. On je najočigledniji, i najčešći, u opisima. Gde god stigne, Ćosić gomila krupne i neprimerene reči, jake kontraste, besmislena poređenja, mimo svakog opravdanja i zdrave pameti, a sve u želji da bude nov, neočekivan, "moderan". Evo malo primera, gotovo nasumce odabranih: "Boleo ga je i san. Tanka skramica sasušene krvi, mlake, bockave. Čeona kost se odvalila i korica mozga zebe i boli; po njoj se vuče četkica sna, dlakava, oštra, i ne prestaje da boli i kad je ustao pre Simke, pa se obukao brzo da pobeogne od bola, da bol iznese napolje, jutro je sivo isto kao i mozak bez čeone kosti, i ledena kora snega što je zakovala krovove i zemlju nije hladnija od njegove kože, jer je i jednu i drugu noćas smreškao vetar, pa se i opanak smrzao, pešice ne može, štala je topla kao žena i kisela kao ona, konji su brzi, i najbrži konji, pa ržu kao vetar noćas, mora je isterati, nije pijan, samo konje da upregne, kuda će?..." (97) /U ovom opisu nije reč o ranjeniku kome je povređena čeona kost, nego o Đorđu koga, iz razloga koje smo pomenuli, mori nesanica i koji je ljut na ženu./; "... noć mu zgazila na zenice, vetar vrišti pod strejama, pa onda skače na jasenove..." (94); "... njene ruke svađale su se sa posuđem." (77); "Ponudio je da sedne i ona je sela na njegovu drhtavicu a sablja meseca presekla joj lice. Govorila je senkom..." (166); "Zvono ječi, jauče, stravom uzbune plaši noć; veliko, sivo oko neba nadnelo se nad selom, nad zvonarom, viri u Tolu, on vidi i još brže i snažnije trza konopac da zvono smrska nebu zenicu..." (76); "Crveno oko peći gasne i pleh sitno cvokoće." (58) "Sofra kao zaklana; curi crno vino na njegov opanak." (50); "Još do zore ognjište će mu se zagasiti, jer je noć kroz odžak provukla hladan patrljak noge i gazi vatru." (65); "Bezglave zverke mraka čuče pod krevetom i u uglovima, spremne za skok na nje-ga," (63); "... a mrak tutnji u kacama, ječi i hukće u crnim gomilama."

(55); "... iz otkrnutih vrata zabeleše se zubi u busenu mehandžijine glave." (17) /To se samo bradati mehandžija pojavio na vratima./; "A kad su stigle do visoke kamene ograde, ona je uplašeno stala, zagledana u tamni obris manastira koji su vešte ruke podmetnule nebu, sada mrkomodrom i zvezdama izubadanom." (108) "... U glavi zveknu mu reza, škrgutnu katanac i zasekoše po mozgu reči..." (149); "Oko njega seljaci srpovima kolju kukuruze i njihova suva krv šušti, vratovi su im pod sitnim zubićima čelika savijenog u mlad mesec, vratovi im prvim ili drugim mesecom škrife, strahovito, neverovatno, stidno." (173) itd.

Roman vrvi od ovakvih besmislica, one su piščev stil. Taj stil neretko ukida tanku crtu koja ih deli od nepismenosti ili pogrešne upotrebe reči: "... bila se nagnula nad drvenom kofom bunarske vode, guste od bistrine..." (160); "Iza njega, u senci, naslonjena na načve nečujno suzi Simka, tako kao da joj se znoje oči od vatre i šiljate šubare." (27); "Po Vukašinu se hitro stvrdla jeza." (63); "Divlje guske nisko preleteše i ispuniše suton piskavom osamljenošću." (80); "... šapućući mu zrnastu pljuvačku u uvo..." (85); "Tada je jardžiji bacio dizgine i brzo ušao u kafanu tiskajući se kroz kafedžijine pozdrave, neka pitanja i priče..." (98); "On isitnjeno hrče..." (104); "Nekoliko trenutaka trnula je u nedoživljenoj malaksalosti." (107); "Trčeći zgazila žuto pile. To više puta." (110); "Ona je sebi kap mesa..." (111); "... glasno misle svoj strah." (126); "I svi ga okitiše očima." (126); "... i kukale zapaljene ovce." (138); "Po selu psi su grizli tmušavu pomrčinu." (140); "U mutljagu mamurluka i bunila bleđo je čkiljila svest i često se gasila, štipana mokrim prstima umora koji je neizdržljivo bazdio na rakiju i čupao creva po stomaku, mučeći na povraćanje. Sećanja su se kidala u gađenju od koga je trnula i bolela moždina u kičmi." (140); "... u njemu šiknu grč i usiljeno nasmeja kožu više brade." (149); "Po desnoj ruci struji krckanje rskavice i mokro šištanje. U zglobovima prstiju i u ležajima vilica. Opet, samo kratko jeknu, da otera iz sebe ono što je krckanje rskavice i mokro šištanje." (149); "Tek ispiljeni pilići kljucaju po blizoj livadi neba." (163); "Ona se lako udavi u njega." (164); "Sporo mu se približavala niz oštru strminu ravnog detelišta, bolelo je treperenje žilica u zatutnjalom srcu, sunce joj je celom težinom nagazilo na glavu, srušice se, kosa će joj izgoreti." (169) itd.

Ćosić je pisac "epopeja", što je bilo očigledno već posle njegovog prvog romana. (Đilas je izgleda to blagovremeno uočio i bio je sasvim u pravu kad je u mladom Ćosiću prepoznao budućeg vodećeg srpskog "inženjera" ljudskih duša.) To znači da je reč o piscu koji opisuje događaje, tipove, opšta mesta..., koji *agituje*. Kad piše o istorijskim zbivanjima, Ćosić je, ukoliko ovaj pojam uopšte može da se primeni kad je u pitanju umetničko delo, uverljiviji, jer deluje nepretenciozno i neopterećeno. Kad opisuje, recimo, Aćima Katića kao radikala i narodnog vođu,

on je uverljiv. Kad ga prikazuje kao oca, pisac je trapav, euforičan, izveštačen. *Obučaru, ne dalje od cipela!* Kako ova latinska izreka pristaje autoru *Korena*. Ali to nije imao ko da mu kaže. Umesto toga, Mihiz *Korene* proglašava maltene psihološkim romanom, a njihovog autora spasi teljem srpske proze, nastavljajući Laze Lazarevića i Borisava Stankovića, “poslednjih srpskih pripovedača”. (Prema ovom kritičaru, u Srbiji između dva svetska rata nije napisano nijedno prozno delo vredno pažnje.)

Posmatrano iz tog ugla, Ćosić je ispustio dva važna toka u romanu, koja njemu kao piscu više odgovaraju: razlaz s Vukašinom kao sukob tradicije i modernizma, Istoka i Zapada, seljaka i građanina; Pašićevu “izdaju” radikalskih načela i Aćimovo razočaranje u vođu.

Umesto ovoga on se bavi onim što kao pisac najmanje poznaje, ljudskom intimom, pa tako pravi mnoge propuste. One psihološke prirode već smo pomenuli, kao najkrupnije. Sitnijih ima sijaset. Npr. dok Simka umire, nad njom, noću, bdije muškarac, sluga Nikola (gde joj je majka, koja se inače uvek vrzma po Katićevoj kući?) Otkad u patrijarhalnoj Srbiji bolesnu ženu neguje muškarac, i to sluga i stranac? Nejasna je i ničim motivisana Nikolina strasna ali skrivena ljubav prema Simki (Nikola je starac od osamdesetak godina!).¹¹ Ćosić kao da ne zna da u književnom delu sve ima neki razlog i značenje i da sve treba da bude motivisano. U životu su mnogi događaji beznačajni, ali u romanu i najbeznačajnije scene moraju imati neku svrhu.

Uz to, kao uzrok slabosti ovog romana još jedanput treba istaći ideološke razloge, proistekle iz piščevog ubeđenja da književnost treba da bude jedno od sredstava političke propagande. Ćosićeva politička uverenja usmeravaju njegovu ruku dok drži pero. Komesar motri na pisca i kad piše o temama vezanim za 19. vek. On to i sam ističe u razgovorima sa M(iodragom) Bulatovićem, pre izlaska romana,¹² i sa D.A. (Dragoslav Adamović?), nakon proglašenja *Korena* za *NIN*-ov roman godine (*NIN*, 13. februar 1955, str. 9).

Koreni nam pokazuju da biti moderan u umetnosti ne zavisi od političke volje i političke direktive. Moderna književnost svakako podrazumeva obrazovanje, čitanje, ali i moderno osećanje života. Modernu književnost posle Prvog svetskog rata kod nas su stvarali upravo takvi pisci (Crnjanski, Vasić, Krakov...). Modernu književnost posle Drugog svetskog rata (i nasilnog raskida sa socijalističkim realizmom)

11 Lik Nikole, Mihiz, ni manje ni više, u pomenutom prikazu *Korena* u *NIN*-u smatra “jednom od najsnažnijih ličnosti celokupne naše literature”.

12 “Znate već, okrenuo sam se prošlosti. Svakako da bih kroz nju bolje video nas, savremenike. Ima za to i idejnih i estetskih razloga. ...trudio sam se da budem savremen, idejno i estetski.” (*NIN*, 5. decembar 1954., str. 7).

kod nas su stvarali neobrazovani i (ili) ideološki fanatizovani pisci. *Koreni* otkrivaju sve mane takve književnosti, koja je pre karikatura moderne književnosti nego moderna književnost. Ruku na srce, ali ne i *NIN*-ovom žiriju za utehu, u poređenju sa većinom *objavljenih* romana (verovatno je suvišno napominjati da je objavljivanje ideološki bilo strogo kontrolisano) i onih koji su se našli u užem izboru, Ćosićev roman možda i deluje malo manje loše.

Ono po čemu će Ćosić biti pominjan u srpskoj književnosti, a što se vidi već nakon čitanja *Korena*, jesu teme. On je, u *Korenima* i potonjim romanima, koji čine jedan ciklus, pokušao da opiše *tipičnu* sudbinu Srbijanca, srbijanske porodice i društva, određivanu, pre svega, voljom istorijske sudbine. Njegov književni opus je romansirana istorija srpskog naroda u Srbiji od poslednjih decenija 19. do polovine 20. veka, i to istorija viđena očima komuniste. (Na to ukazuju već i naslovi romana – *Koreni*, *Deobe*, *Vreme smrti*, *Vernik*, *Grešnik*, *Otpadnik*...) No on nije ni Krakov, ni Grigorije Božović, ali ni Branko Ćopić, čak ni Mladen Oljača. I ovi pisci su u svojim delima prikazivali čoveka u ratnoj, istorijskoj, buri i oluji, ali su njihovi likovi mnogo uverljiviji, a dela, bar ona najbolja, umetnički uspelija.

Da je neki kritičar-udvorica na vreme rekao Ćosiću “Obučaru, ne dalje od cipela!” (umesto što ga je, kao Mihiz, nakon dva objavljena romana proglasio najvećim srpskim pripovedačem 20. veka), možda bi i sputao njegovu megalomaniju i od njega načinio solidnog pisca istorijskih romana.

Ovako, on je otpočeo seriju umetnički prilično slabih, ali zato od strane kritike slavljениh, romana, a *NIN* seriju “najboljih romana godine”, koja takođe zaslužuje ozbiljnu i objektivnu analizu.

MIODRAG STANISAVLJEVIĆ, PESNIK U OPSADI

“Opsaduj dok ne crknu!”

Iz pesme *Sve se sliva u naš levak*

Pre više od tri decenije, Stanisavljević je u jednoj svojoj pesmi za decu napisao: “Ko izdrži dosadu, dobio je opsadu”. Ove dve ključne reči, **opsada** i **dosada**, postale su simboli stanja u Srbiji već čitavih petnaest godina. Pogledajmo kako *Rečnik Matice srpske* definiše ove pojmove: *Opsada je vojna akcija kojom se neprijatelj u utvrđenom objektu drži opkoljen, u obruču; Dosada je osećanje nestrpljivosti, nespokoјstva, nezadovolјstva zbog odsustva zanimljivih ili uzbuđljivih doživljaja*. Pokrivaju li ove definicije stvarno stanje opsade i dosade u kojoj se pesnik, a i mi nalazimo? Naravno da ne, i vrlo je malo onoga što se može preuzeti iz tih objašnjenja.

Opsada, kako definicija kaže, ima za cilj da “neprijatelja” drži opkoljenog u utvrđenom objektu. Naravno, u našem slučaju neprijatelj je sopstveni narod, a oni koji izvode “akciju” takođe su naši, samo što su sebi utuvili u glavu da mi nismo njihovi, ili pak znaju da smo njihovi, ali pošto nismo dovoljno razumni valja nas prosvetiti i osvestiti, podvrđavanjem nas raznim duhovnim i fizičkim torturama.

Dosada, kao izuzetno psihološko stanje, u našim uslovima javila se kao odgovor na opsadu i poprimila je katastrofične razmere. Ona nas već dugi niz godina razara svojim besmisлом i bezizlaznošću. Njene žrtve su kako mladi tako i stari. Naš svakodnevni život pretvorio se u glupo osluškivanje pulsa duvača u nacionalne mehove i kovača lažnog novca i sreće, praćenje uspona biznismena i šičardžija, zaklinjanje pred secikesama i ubicama itd, itd. Pa ko može sve to izdržati i dokle će sve to trajati? Možda ovaj o kojem pišem, a i ovaj koji to piše, neće to dočekati, jer su naslage zlih i nemuštih namera tako duboke i slojevite da će proći mnogo vremena dok se one ne istroše. Nije utešno, ali tako je. Opsadu su nam nametnuli da bi nas opljačkali, da bi nam rad obezvređili inflacijom, podmetnuli su nam novu skalu društvenih, umetničkih i moralnih vrednosti, jednom rečju, potkopali nam smisao života. Opsada je postala izraz varvarskog duha.

U slučaju pesnika Stanisavljevića i dosada i opsada dobile su konkretne razmere. Stanisavljević se iz dosade povukao u svojevrsnu osamu.

On se okrenuo sebi i svom duhu, u kojem je našao najboljeg sagovornika: napustio je društvo, prezreo nametnuto nacionalno dušebrižništvo i izrastao u najbriljantnijeg hroničara zla, pa što pesmama, što svojevrsnim zabeleškama i komentarima, iliti političkim zapisima, izvršava svoju individualnu misiju. U svojoj fizičkoj izolaciji (dosadi) hrabro, i ne bez razloga, podvlačim: usamljenički i nezavisno (bez zaleđine bilo koje partije, bilo koje institucije, bilo kojeg klana, a da ne pominjem u šali i zbilji telohranitelje koji bi ga svojim telima štitili), vodi bespoštednu, moralnu borbu, odupirući se stravičnoj opsadi duha. On se zgražava nad masama i kolektivnim JA. On se suprotstavlja svemu mračnom, povampirenom i podlom. Jer, opsada koja nas je zadesila verovatno nema premca u svetskoj istoriji po perfidnosti, po podmuklosti i pobrkanosti raznoraznih interesa.

A šta Stanisavljević, briljantni pesnik, može očekivati od ovog društva? Naravno, i dalje samo opsadu. I, nažalost, to mu se događa. On je postao apokrifni pesnik. O njemu govore samo njegovi najbliži prijatelji, istomišljenici. Čaršija za njega ne zna, a nema ga ni u oficijelnoj književnosti (koju su preplavili mediokriteti i klanovi, piskarala i nacionalni uvlakači, komunisti - crkveni pevači, nastavljači epskog pevanja, unizitelji svetskih književnih dostignuća, svakovrsna 'žgadija' – Stanisavljevićev izraz), jer njegov disonantni glas ni malo se ne uklapa u bi-ljurno ogledalo "uzornih" nacionalnih mislilaca, profesionalnih i dežurnih rodoljuba.

A ko je Miodrag Stanisavljević? Na ovo pitanje i nije i jeste lako odgovoriti.

Miodrag Stanisavljević je jedan samosvojan čovek i osoben glas u srpskoj poeziji. On već četiri decenije ispisuje prepoznatljive stihove, poeziju i drame za decu, filmsku i pozorišnu esejistiku, i u poslednjih desetak godina komentare na naša društvena zbivanja u listu *Republika*. No i pored vrhunskih književnih rezultata koje ostvaruje desetljećima, on nije postao miljenik književne kritike. Njegova višeslojna poezija oduvek je tražila tumače, a znamo, kritičari ne vole da se udubljuju. Danas, kada piše "čitke" stihove, ni oni im ne odgovaraju. Skovali su opaku zaveru prećutkivanja, bagatelisanja, opsade, prezira, pa i pretnji. A naivan čovek, kao što sam na primer ja, pita se kako je moguće da ti vrednovatelji književne produkcije mogu ostati tako slepi, gluvi i bez trunke savesti kada je u pitanju Stanisavljević. Kako je moguće da ne primećuju jedno izuzetno književno ostvarenje, koje će, u ovom slučaju zaista moramo verovati, merilom budućnosti biti izmereno kao nešto najznačajnije u srpskoj književnosti poslednjih decenija XX veka. Pa ako za nacionalnu stvar angažovanim književnim kritičarima ne odgovara poslednja Stanisavljevićeva faza, čudno je kako nisu primetili ni njegove

pesničke istraživačke radove u zbirka *Ritmovi*, *Ritmovi I, II* i *Ritmovi III*, nastalim osamdesetih godina XX veka. Projekat "Istraživački program 'Spirala' sa 'Manifestom br. 1' i 'Apendixom'", predstavlja novinu u savremenoj srpskoj poeziji i traži ozbiljne tumače. Stanisavljevićeva bogata leksika, originalne i neobične metafore, dubinska istraživanja u jeziku i smislu, nezadovoljstvo postignutim, traženje novih pesničkih rešenja i formi, zbilja govore o jednom predanom i visokoestetskom pristupu pesništvu.

Kada sam pre 35-36 godina upoznao Stanisavljevića, bio je to pesnik lirске, ali ne i idilične poezije, pesnik one tanane lirike koja ima snažne porive u prirodi. To su pesme koje se ne zaustavljaju samo na slikama. One i u lirskoj formi ispisuju biografiju pesnika, odslikavaju njegov aktivni odnos prema svetu. Iz njegovih stihova provejavalo je što u naznakama, što direktno, podrivanje zaleđene slike o nama i našoj stvarnosti. No ono što je u ranim pesmama bilo natuknuto kao nemirenje sa svetom, u kasnijim je postalo dominantno. Pesnik je, recimo, u poslednjoj deceniji ispevao do groteske razorne stihove na politička zbivanja u Srbiji, ali vrednost tih stihova nije u ruganju događajima i ličnostima, već u nadasve sjajnom, modernom načinu pevanja.

I da zabeležim jedan originalan Stanisavljevićev način borbe protiv režima i njegovog vođe. Negde 1993, dok smo po jednoj šumi blizu Beograda tražili pečurke, Stanisavljević mi je ispričao o neobičnoj akciji koju je izveo tih dana. Naime, u Beogradu je bilo opsadno stanje. Čuvari režima Slobodana Miloševića bili su na svakom koraku. Skupštinu Jugoslavije čuvali su na tuđu i svoju smrt spremni plavci. Miša je dan ranije u šumi našao kornjaču i odneo je kući. Na njenom oklopu ispisao je vodootpornim flomasterom: Dole Sloba! Kornjaču je odneo ispred Skupštine i usmerio je prema obezbeđenju. Ona je sporo, ali dostižno, kao u čuvenoj trci sa Ahilom, odnela poruku ispred nogu takođe oklopljenih čuvara. Autor *projekta* posmatrao je iz prikrajka prizor: policajci su se hvatali za glavu ne znajući šta da učine sa hrabrom životinjom. Bili su u nedoumici da li da je uhapse ili da je na licu mesta streljaju. A možda ih je mučilo suštinsko pitanje: ne šalje li to sama priroda antimiloševićevske parole?!

Imajući sve ovo u vidu, sa radošću sam se prihvatio posla da sačinim sažet izbor iz Stanisavljevićevih objavljenih pesničkih knjiga i da čitaocе uputim na njegovu bibliografiju. Verujem da sam u pravu.

BIO-BIBLIOGRAFIJA

Miodrag Stanisavljević rođen je 5. marta 1941. u selu Srednja Dobrinja kod Užičke Požege. Studirao je na Filološkom fakultetu i magistrirao na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. Živi u Beogradu.

Objavio je do sada sledeće knjige:

Pesme, pisma Aleksandra Roša (pesme), 1965.; *Ja sam na spisku* (prevod poezije Borisa Pasternaka), 1969.; *Knjiga senki* (pesme), 1974.; *Levi kraljevi* (pesme za decu), 1977.; *Epika i drama* (studija), 1977.; *Slike i saglasja* (pesme), 1980.; *Ritmovi* (pesme, izdavač autor, 40 numerisanih primeraka), 1982.; *Novi ritmovi I, II* (pesme), 1984.; *Ritmovi III* (pesme), 1989.; *Golicanje oklopnika* (politički zapisi), 1994.; *Jadi srpske duše* (pesme), 1995.; *Elan mortal* (politički zapisi), 1996.; *Katarza i katarakta* (politički zapisi), 2001.

Drame: *Ilustrovani život*, 1968.; *Obično veče*, 1969.; *Priča o carskom zatočniku*, 1975.; *Vođa*, 1980.; *Nemušti jezik*, 1981.

IZ PESNIKOVIH KNJIGA

Neosetno taloži se
breme dana i godina,
ko prah brašna što se slaže
Na paučinu starog mlina.

Al mlaz što prah ozaruje
već bleđi uveliko.
Gle crva što omegu
naziva svojom vernom slikom.

Već sutra, već sutra
manje će da mi sija!
Gle crva što mileći
u omegu se izvija.

Jedino moje srce,
tek po čuvenju mi znano,
negde u pustoši kuca
uporno, neprestano.

Ali i za nj čujem
da slabi, uveliko;
gle crva što omegu
naziva svojom vernom slikom.

Već sutra, već sutra
 manje će da se duri!
 Gle crva što – hodom
 omegi sličan nekud žuri.

A vi, o mora daleka,
 da l još računate na me?
 Ja ću krenuti makar
 plutajući na bali slame!

Ja slutim, taj čas
 bliži se uveliko;
 gle crva čiju tajnu
 dosad ne odavah nikom.

Koliko sutra, konačno,
 nekud ću da se denem...
 Tek u omegu zgrčen
 crv može da krene.

MALE NEVEŠTE KUĆE

Male neveste kuće
 Na brzu ruku podignute.
 Građa uboga, trošna:
 Trska, slama, zemlja i pruće.

Male neveste kuće
 S malo blagoslovenog dima.
 S grobljima – blizu il dalje,
 Već prema običajima.

Male neveste kuće
 Bez stepenica, bez plota,
 Skupljene oko crkve
 Ko nedaće oko života.

(1969)

JABLAN

Gde sam išao? Otkud sam dolazio?
 Stajao sam na putu, a onda je
 Naglo pljusnula kiša i pojurio sam
 Pod stari jablan da se sklonim.

Ima drveća koje kapi kiše
 Dočekuje na široke, pouzdane grane,
 Ali ti, jablane, kraj koga sam stajao,
 Ti si kišu dočekivao isto kao ja.

Vozači su palili svetla –
Toliko je silan pljusak bio.
Kisnuli smo. Nismo zaista imali kud
Saterani u to široko, široko polje.
(1966)

SANJAO SAM...

Sanjao sam svoju smrt:
Pao sam i ljudi se skupiše.
Draga prinese mom licu ogledalo
– Ogledam se, ali ne dišem.

Ja sam posrtao, padao,
Ustajao, padao opet...
Al odluku sam stvarao uvek:
Počecu ispočetka sve!

Ko dečak, jednako gubeći,
Izmišljah uvek nove igre.
Al sad – ne mogu ustati,
Ne mogu otići nigde.

Ležim nepomičan, nem.
Pokriše mi nečim lice.
Preturaju po mojim džepovima
Pretrpanim, kao u skitnice.

Sanjao sam svoju smrt:
Pao sam i ljudi se skupiše.
Draga prinosi mom licu ogledalo,
Moj lik je tamo, ali ne dišem.
(1967)

CRVENA ZEMLJA

Napuštam Crvenu Zemlju*
Znam da ovaj put vodi samo u ćutanje,
Iz ćutanja u nestajanje.
Ali, izjutra ću biti daleko.

Neću da mislim šta će se događati kad odem.
Zatvaram oči.
Ići ću tako daleko dok misli te
Ne sustanu i počnu zaostajati.

Osvrćem se još jednom s bolom i tugom:
To je lice mojih srećnih maštanja!

* Ime jednog sela

Trebalo je godina da shvatim:
U pustinji sagradih dom, pustinja mi bejaše okućnica!

Neću se više vratiti u Crvenu Zemlju!
Sve kad bi i postojalo nešto od davnih obmana,
Sve kad bi i izvesnost ljubavna čekala me tu,
Neću se vratiti.

Neću se vratiti! Neću se vratiti!
Hiljadu puta ne!
Još dugo ponavljam stojeći na raskršću,
Suzama učvršćujući odluku!

(1966-1969)

DRUGOVI

Doba detinjstva!
Doba želja!
Kako bejasmo dobri i čisti
Ne znajući za izdaju što je svet
Našim željama sprema!

Al kao šaš što leti iznad njiva
Nestaše ti dani.
I ja gledam kako drugovi mog detinjstva
Izlazeći iz mladosti
Stiču mir domova
I varljiva nekakva znanja o sebi.

Ponekad se još sretnemo i uz piće
Ožive stare priče i maštanja.
Ali ja vidim ta lica, juče kao jezero jasna,
Sad okićena jevtinim spokojstvom.
I prepoznajem u pokretima
– Nekada samo igri potčinjenim –
Drugog nekog, okrutnijeg vladara.

Vidim da su se naučili podozrivosti.
Od ranih poraza na licima im ostaše senke.
I sad već
Po tome da li im se želje ostvaruju ili ne
Cene da li su blizu il dalje od istine.

Vidim da su sve manje slobodni
A ne shvataju moć što ih sputava.
Nedaće i bede sve više ih pritiskaju
Ali ne odveć brzo –
Ostavljaju im dovoljno vremena da se naviknu,
da se neprestano navikavaju.
Jer, gospodarska moć – u tome je njena mudrost! –

Širi se polako, sigurno,
Onom brzinom kojom se čovek navikava na nesreće!
Isprva radosni, raspričani,
Brzo postajemo ćutljivi, daleki.

Odobravamo jedni drugima
Ali već se javlja blagi oprez u pogledima
I ja vidim kako im se
– Kao svima kojima neke stvari polaze za rukom –
Odjednom čini da o svemu znaju više no pre.

Kako tad žalim godine minule mladosti
Za koje dobismo tako malo!
Drugovi mog detinjstva
Koliko bejasmoo bogatiji nemajući ništa!
(1969)

IZVOR

U travi visokoj otkrih izvor jasni.
Razgrnuh bokor; spletah rasuti mlaz,
i česmu od kore leskove namestih.

Potom postavih znamenje visoko
da onaj što poljem travnim prohodi
iz daleka spaziti ga može.

Nastavljam put
spokojan, zračan, lak...
Često se osvrćem
misleći na onog što travom visokom brodi
odjednom mi dragog.

A ne zna da tamo
pod busenom onim što se nadima blago
otkucava moje srce.

MARIJA IGRA

Marija igra.
Gomila gleda zanesena:
nad virom njenih bedara
blago se talasaju ramena.

I kosa vijuč se zrakom
neshvatljive oblike stvara.
O, beži, beži odatle,
ta kosa čara, čara, čara.

Al već je kasno. Kad zaigra
bacajuć tamo amo haljina skute

ja videh da oko sebe vije
sve moje misli, sve moje pute.

I shvatih da će tom igrom brzom,
sve bržom, sad već nevidljivom,
pred gomilom lakomom, bučnom,
odigrati ceo moj život.

LICA

Lica s tragovima prećutanih poraza,
izbrazdana mržnjom,
zavišću podsmešljivom,
lakomošću,
mučiteljskim ćutanjem...

Lica sa izrazom ptičjim,
lica ko raskoš otrovnih cvetova,
lica kao vododerine, kao drač,
lica – kao sećanja nedraga.

O kako Bog
neiscrpno
uvek drukčije
pati u svakom od nas.

PESMA KOJA PUTUJE

U noći decembarskoj
razleže se prastara putnička popevka...
Počuj: njeni su tonovi tako dugi
da ti se čini –
pesma sama putuje.

Tako kiridžije iz erskog kraja
Što prohode selima moravskim menjajuć smolu i luč za žito i so
tugu i stud rasteruju
zapevajući na stari putnički način.

A možda to nisu kiridžije
no se vuci sa svojim trubama
oglašavaju s bregova.

Nisam siguran.
Čas mi se čini da su vuci
Čas opet jasno razaznajem
Napev kiridžija drevni.

A možda su vuci pojeli kiridžije i njine konje
Pa sad vuci putuju
I na stari putnički način zapevaju.

Iskustvo bezobličja,
iskustvo boje
i svojstva – ničija –
za jutro se bore.

Navada plaveti,
iskušenje bolesti
u oku aveti
morale su se sresti.

Iskustvo bekstva.
Redosled izdaja.
Lažna jemstva
sutrašnjih preobražaja.

Objava kože.
Iskustvo prurušavanja.
Tajne lože
sutrašnjih događanja.

Pomama lučno,
navika krugom.
Odbegla sličnost
uzvraća porugom.

Navika i pomama.
Promena i liv.
Ti si im log, topla slama.
Ti? Koji ti?

Pisaću pesme-letke
jer će nas, uskoro,
bez slova posletka
pojesti bela pokora.

Neću izvesno nikog
pridobiti za zaveru.
No surim oblikom, trpkim zvukom
izopačiću meru

postojanja bar jednog.
Kasno će biti da se vratimo.
Znak odobrenja, kredom,
osvanuće na vratima.

A u kapima znoja
pogled hiljadu očiju.
Strelci kroz razliv boja
Stari posao dočinju

i staru slutnju, kožom.
Preosvetljen u padu
pozdraviću podložnost,
ćutanje i navadu.

Grad ovaj od nekuća, od sige od rđe
nije moj. Ni reke. Ni rušeće linije drveća i zidova.
Ni njegova pozorja. Moj govor,
za koji mislim da je njihov, pripada nekom nepoznatom narečju.
U ponekom staklu kad sam već prošao ogledam se.

Pozni smehoviti dolasci kući
nisu moji. Kao ni jutra. Kao ni nedelje.
Nedodir. Zamorno sablasno prisustvo.
Ja sam za pokoru tu – da gledam ispunjenje svih pomama.
Njinih, a nijedne moje.

Pomama ponavljanja oblika. Ponavljanja okolnosti.
Ništa moje tu ne nalazi neku pogodu.
I osećanje nedostatnosti koje delim sa meštanima
i pokuda poretka – u stvari su oblici prerusavanja
jer sve je ionako po nekoj drugoj meri.

Kazne njihovih sudija
meni ne mogu nauditi. Meni pripada
samo onaj "suvišak zla" u njima.
Preves osvete. Pomama osude.
Lukavstvo neboravka.

Ni u sasvim retkim (zato više nežnosti)
očima optočenim pozorišnim srebrom
nisam; one se samo začaraju;
same prečvrsnu u drugu svetlost,
u drugu gipkost.
(Ipak, više nežnosti!)

Nema me u pomami ponavljanja boja.
U oblasti onog što se događa drugima.
U ludilu sličnosti i različitosti. Golih krošnji. Brda.
U načinu na koji onaj pas leži na suncu.
Ni u drugim svojstvima i načinima.
Optrčao šumu. Reku. Nema me.

4.

sećanja na davna ranjavanja:

smrskani nokat na nožnom palcu za vreme loptanja na
selskom putu.
sljuštena kolena u brišućem padu.
ubod kupinovog trna u kažiprst, izvir i rast krvi.
posekotine po butinama od crnih, oštrih grozdova školjki.
na kamenitoj plaži.
nagaz na ekser na mračnom tavanu.
zmija kose kroz oporu travu probija gležanj.
zupci testere po dlanu.
sitni ubodi osja pšeničnog klasja po nadlaktici.
ujed gusenice, opale s vrbe, po vratu.
ujed petla za jagodicu kažiprsta.
ogrebotine po sluzokoži grla od presuvih oraha.
plod ili hleb pečen u pepelu poskakuje na dlanovima.
iverje kosti u otvorenom prelomu.
posekotine u peti od komada zelenog stakla sakrivenog
u algama reke.
opkoračivši odsečenu jovu skidam joj koru širokom
tesarskom sekirom. ogoljeno stablo, koje ostaje iza mene
na vazduhu brzo menja boju, postaje purpurno, purpurno
sečivo odskače od čvora i seče deo lista leve noge.
u davnašnjim ranjavanjima, u sećanjima koja izazivaju
jezu, objava tela, objava živih kristala.

5.

dva tela u ulivu.
primajući međusobne oscilacije.
jedno odzvanja u tetivama drugog.
tako je, tako sve, tako počelo:
listopadna ruka.
gipki odgovori tela.
vrtložni odgovori tela ruci.
kalderovi mobilni koje sam odsutno dodirivao na nekom
putovanju ponovo mi došli u sećanje, sada u jasnom
plotskom značenju.
prvi ustalasani odgovor bedrenog prevoja ruci.
odgovor kičmene udoline.
podrhtavanje listića tebe, od sedefa, od selena, od telura.
od još neimenovanih metala.
koja su pra-sećanja na mene
u tvom telu bila sakrivena?
“ono Pre uvibrirano je u nama” govorio je
jedan zaboravljeni pesnik.

DNEVNIK

Prepoznah jutros u Glasilu
stanjene, zaobljene
škriljce otrova svojih.
Ružouhi okot
slobode dozvoljene
u zubićima me nosi.
Nek mi to ne bude važno.
Dok postojim.

Otvorim prozor širom
i s maske oduvam
prašinu i spore.
Prostor ih dočeka gladno
i svaku prašku
na bezbroj deli, roji.
To jezivo je. I nije –
dok postojim.

Pijem vodicu kineske alge.
Ogavno. Spiker govori
o novim merama vlade.
Nama je suđeno
da budemo meropsi
(ovde ili u Evropi).
Nije mi to važno.
Dok postojim.

Nekome jeste.
 $\frac{3}{4}$ oksidatora
i $\frac{1}{4}$ ulja
daju odličan eksploziv.
Hoćeš li: pravi,
hoćeš li: ruši.
Meni nije važno.
Dok postojim.

Samo ponekad,
kad lavež u njemu odjekuje,
mogu nazreti dubinu
levka noći.
Njegovo šljašteće suženje:
to sam ja.
Dok postojim.

U postelji od sadre
dahove brojim.
Čekam da se vrv pomisli
s pokretima rebara spoji.
Gle, kristal broja 72
u peni udisaja plovi.
Plovi
dok postojim.

JEDENJE BRESKVE

S dlačicama dodir tvojim breskvice
jezik mi i grud ugne
a donja usna (za prihvat sočka navalnog)
u majmunove gubice otombolj
premetne se.

Zalepi l se kožmurica, cic, za nepce kredasto
ko pijavka, vakum-vešaljka
mlade eto nevolje:
draž, draž olinjali svodić taj
skida s njega reči
surutku poezijice srpske
koju na naprstke
piju izandale lujke.

1.

Setivši se – podne u teme –
jutrošnjeg jasnog odnosa
prema poeziji ovdašnjoj

– črčkarije dobrozvučne
unutar zunzarinih orbita,
hvale na pozajmicu –

dahnem na zraku dolutalu
s nekog divljeg zrcala:
da muljam znano neće mi se,
zgubi se u podgrlcu;
preostaje mi bela poruga
il prepust svetu muzike
što izvire iz mere njegove.

9.

Visoki oblaci, sparina;
go i trbušat, mirišući na sirće
(maža za ujede kukaca)
po podu nauznaKo fukljam se.

I tek predveče: u zglobovima
zapatilo se nešto pokreta;
baš lepo – iskoristiću ih
da večeras smaknem cezara.

Nečija zalutala rešenost
(tako se to dakle zbiva)
posle dugotrajnog odlaganja
gadna mi i – privlači me.

Kontrolišući disanje, belinu
zamišljajući pokretima dodajem sok
što lakše, kad se pojavim tamo,
sa mene da klizne čin.

1989.

Jevtinu ribu trebam od bezbrojnih YYYYY
Zamisli naših najprobranijih čovaca
dovedoše nas na rubni rub.
(Šta bi tek bilo da izbirljivi ne besmo.)

Onager lične izrade
uperim na CK.
Magarac moj divlji kad se ritne
ima da zvrknu
vejači loših prilika.

Juče ih je narod najurio
i izabrao poboljšače.
Ali, već vidim kako jajasti
telesom i kretnjama sve sljubljenim uza nj
oblik poprimaju idiota.
A činili nam se pronicljivim.
Slabo smo birali
ili blunast smo odreda soj.

Ljuto drvo – izdanaK bede
buja u dvorištima mnogoljudnim,
kraj vlažnih zidova pećina-kuća,
iznad našeg povinovanja.

Bratstvo što se zaklinje u Pedesetoknjižje
– lakomo, osvetoljubivo –
vrevom se brani od dolazećeg.
Njino istoglasje tmulo
sad jača, sad jenjava.

Neko kaže:
Prva četiri dana neće biti glasa pevajućeg,
samo glas zboreći.

Laka pohota nagađanja
širi se pokrajinama.

Večernji nemir poljskog življa
i ceo kraj ko da vri
a između svega, u dugim razmacima,
komešanje reči nalik na stih.

Vekovni lavež selskih pasa,
popaca posvećenih odziv tih,
i retko, iznad tog mnogoglasja,
nejasan zvuk, možda stih.

Poplave dana a j e d n a noć,
sjaj zvezda okorelih, zlih,
i retko, u dugim razmacima,
varljivi susret reči, poneki stih.

U BEOGRADU PEPELJASTOSIVOM...

U Beogradu pepeljastosivom
gde ni kreč pesak više ne vezuje
dan čkilji podozrivo
vetar boju misli izbeljuje.

Ono što jedan sroči,
ponovi hiljada istolikih.
Navikom se istina kroji;
ona je tek zvuk na koji smo svikli.

Na stanicama, na licima,
u praznim staklima jutarnjih očiju
jučerašnji snovi, plavi naumi
polako skončavaju.

U posvednevnom povinovanju,
u beskrajnom moru istoglasja
beda i opsena, nehaj i lakomost
– svakodnevna opera saglasja.

U sve dubljoj ćutnji,
sve šumnijem sjaju i slavi...
Nema izraza u staklima mutnim,
nema duge u nijednoj glavi.

U Beogradu pepeljastosivom
gde ni kreč pesak više ne vezuje
sneg pada, lasno i pretilo;
strah boju misli izbeljuje.

OPSENAROV PUT

Strepeć od teatralnog pada,
od banalnog prelaska u ništa
opsenar putuje od grada do grada,
menja imanja i konačišta.

Dostigao je savršenstvo umeća.
Cela zemlja je – vašarska scena.
Svi veruju u njegove moći
i sama od sebe buja opsena.

Stvorio je za druge edenski vrt –
remek-delo opsenarskog dara.
Al sluti da će njegova smrt
biti do pomame, do izdajstva, stvarna.

Svi veruju u njegove moći,
veruju svakoj reči, gestu.
Al on nikad na istom mestu
ne sme dvaput da zanoći.

Strepeć od teatralnog pada,
od banalnog prelaska u ništa,
opsenar putuje od grada do grada
menja imanja i konačišta.

NOVEMBAR 1989.

Novinama ušuškavam okna,
za rusku spremam se zimu.
Možda neki nevidljiv
prolaz ostavim hladnoći – ko je šiša.
A Ona i računa na moje nedoslednosti
i ona je očenj strpljiva.

Sneguljak – novembarac
a ja pri
a ja prigrlio sančić
na obroncima nedovršene rečenice.

Neka žgadija mota se u mraku,
stiskam prekidač al sijalica ne moga.
Znam – svetlo se ne pali u lošim snovima
al tako je i u nas na javi.

Lisice i lažne lisice
pretrčavaju preko dvorišta.
(1989)

SRPSKO-HRVATSKI RAT (3)

Prošetao, radoznao žuto,
Samodržac jutru mrk
zemlje tanin Srbije
do čudne države u kojoj
svi se zovu "Van".

Sačuvaj me bože, rekao,
eolsko-neonskih zemalja,
vratio se u psima opevane
predele anahronije –
čigra njegova tu se još vrti,
popovi i pesnici
poduhuju u njen rub.

Dočekali ga njegovi ratnici
s čakljama i torbuljinama,
proterali smo, velili mu,
pet (do šest) njihovih sela
sa naših – to oblik kaže – brda.

A u Beogradu, mandal-gradu,
korzoom šetaju daždevnjaci
s beretama i bajunetima
podruku sa poetesama
maznim (mazni mu bombu!)

A On im velio:
iskorišćena da je svaka
sunčana prilika za zločin
imali bismo Drusnu Srbiju
i ne bi nam se Veliki Pohod
pretvorio u zahod.
(1992)

SVE SE SLIVA U NAŠ LEVAK

Mi nemamo vojnih problema. Samo jezičkih.
"Oslobođenje" ili "pad", na primer.
Ili, kako opisati sedefne prelive nemoći,
šikljanje peska iz stisnute šake
u vreme Pogančevog rata.

Na dvoru se otvara šampanjac
za jednu vonjavu – glava šarana – pobeđu.
Ljubičasti nekrofil, u ruševinama,
drži sednicu vlade.

Kao što gušter svoj plavičasti
jezik hitne na muvu – dograbićemo ih,

recituje dvorski pesnik.
Dvadeset oligarha aplaudira mu.

Evropa je mlitava, naše oružje sofisticirano,
sve se sliva u naš levak
– tolkuje glavni Rasudnik. Doista,
mi vojnih nemamo problema, a i logičke
rupe – popunjavaju leteće grupe.

Poljsko ludilo je češće
al ludilo brđana uvek je krvoločno
– mni, gledajuć Potpredsednika,
romanopisac-čokotorezac.

Između paperjastih rečenica
("Opsaduj dok ne crknu!", "Ucmekaj na stepeništu!")
pleše vojvoda šupkoljubac.
Nafrakana smrt žuri na televiziju.
(Potajno radi za oba propagandna štaba.)

Doista, mi nemamo problema sa našim kohortama
a i opravdanja su nam sve povožitija.
ja sam državotvoran, peva rošavo stvorenje.
Ozimi grbavac otpeva mu. Iz svakog beščašća
poleću u naše verzije. One će biti seme
nove posleratne umetnosti.

Sve sliva se u naš levak.
Instrumenti su – javljaju – registrovali
trepet stomačnih mišića onih što nas ne vole,
u južnom delu grada.
Leteće grupe već su se zaputile tamo...
(1991)

JURIŠ SRBA

Juriš Srba
na vrata autobusa
Beograd-Obrenovac
puštena ustava
otcepiše mi list
golenjača mi gola
jedan drži moje rebro
dobro mu za bubanj
kolenove loptice
kotrljaju se okolo
jednu dograbih
može ustrebati
jedan mali pirgavi

nebesnik
iz buraga mi proviruje
između bubrega se promovao
misli brži je od mene.
(1992)

Živeti u prizemlju, imati psa,
vreću sušenog hleba, čekati – šta?
Beograd je predivno mesto za gluvu smrt.
Pacovski miris dopire iz haustora.
Skočibube hodaju lokvama kao Isusi
blago uvijajući opnu vode.
Pretorijanci u ponoć nekog vijaju.
Ritam pucnjava odaje požudu ubijanja.
Samo psi reaguju.
Možda je sve to samo predstava
za Gospodara kog muči nesаница.
Ono što nas čini ljudima bez povratka
u onom je što nas razlikuje od pasa.
Svakako imati psa.
Zmije se ovde kamenjarkama zovu
a ti se ipak motaš po kamenju.
Septembar uvek klizne brzo,
meh boja izduži se.
Sutra potraži nešto za ogrev... Kupi so...
Proveri vrata pre nego što...
(1994)

AVARSKI ĐACI

Mariji

Uvek je isti raspored crnog i belog
na poprsjima i šapama pasa.
Po njima ćeš raspoznati naseobine
nas, avarskih đaka.

Konjozvrkasti Avari, učitelji naši,
odjurili su preko peščara i trščaka,
preko sedefnog obruba košave,
preko pogašenih vatri i zubala mrtvih pasa
odjurili su – u ništa.

U kolencima iskrzane trske
mi vidimo njihova mala lica,

lica duhova – savetodavaca.
Ona nam došaptavaju
koga i kada napasti valja.

Evropejci nas zovu “plemenom Ogavaca”
zbog naših podmuklih pohoda, pirova smrti
i bolećivog pozivanja na zakidanje nekog prava.
Oni ne shvataju našu nesreću:
nama nedostaje
ono što uvek nedostaje punom mesecu.

Mi možda i nismo narod, mi smo samo soj.
Anahronizam kao kesten, teški i sebi i drugima.
I zato potajno tražimo onu rupu u plavilu
kroz koju su u nevid nestali Avari
sa svojim psima i konjima.

(1994)

PROGON INTELEKTUALACA U KOMUNISTIČKOJ SRBIJI

Marinko Arsić Ivkov, *Krivična estetika – progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji*. Aurora, CUPS, Astimbo, Beograd 2003, s. 509.

Odnos politike i kulture, posebno fenomen političkog i kulturnog konvertitstva i disidentstva su teme koje su godinama zaokupljale književnika Marinka Arsića Ivkova. Rezultate svojih istraživanja on je objavio u knjigama *Antologija srpske udvoričke poezije* (1988) i *Citanka srpske političke poezije* (1999, koautor Ivan Ivanović). Knjiga *Krivična estetika – progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji* je rezultat tih višedecenijskih is-

traživanja. U njoj autor svestrano, objektivno i veoma dokumentovano razmatra uticaje politike i ideologije na umetničko stvaranje i intelektualni život u Srbiji u drugoj polovini XX veka.

Predmet njegovih analiza nametnuo se snagom svoje predominacije u našoj sumornoj političkoj i kulturnoj stvarnosti. To je, pre svega, progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji. Reč je o političkoj destrukciji i pustoši na polju kulture i stvaralaštva, koje su za sobom ostavili prethodni autoritarni režimi. Budući da se ti procesi kao u žizi najjasnije vide u jeziku i “novogovoru” totalitarne vlasti, autor je nastojao da ovom knjigom pokaže da je taj “jezik bio sistematičniji i opasniji no što, u svojoj sirovosti i besmislenosti, na prvi pogled izgleda. On je sušta protivnost, poricanje onoga što jezik jeste i po definiciji i po svom biću. U jeziku ovih novih jezuita čuveno načelo ‘starih’ jezuita, *ognjem i mačem*, zamenjeno je maksimama kao sto su: *perom i mačem, mašino, mašinko moja* i sl.”.

Stoga autor pokušava da na primeru dve relativno uske oblasti, kakve su umetnost i pravo, pokaže “da je u pitanju čvrst i nemilosrdan sistem, kao što je bila i sama vlast koja ga je upražnjavala”. U tom kontekstu autor svoj rukopis naslovljuje neobičnom i protivrečnom sintagmom “krivična estetika”, koja je na prvi pogled nonsens, sa puno neodređenosti i kon-

fuzija. Bez obzira na to, on smatra da krivična estetika najbolje određuje sistem uništavanja nezavisne umetnosti i slobodnog mišljenja koji je u Srbiji i Jugoslaviji funkcionisao više od pola veka. "Krivična estetika je komunistički kentaur, nastao, najuprošćenije rečeno, spajanjem politike, prava i estetike, odnosno sile, pravosuđa i umetničke teorije i kritike. To je skup mera i ponašanja čija je svrha potčinjavanje umetnosti i umetnika vladajućoj oligarhiji, odnosno njihovo odstranjivanje iz javnosti uz primenu svih mogućih načina i sredstava represije". U stvaranju krivične estetike, pored tužilaca i sudija, učestvovali su političari, ali i naši najznačajniji kritičari, pisci, publicisti, novinari, brojni naučnici, filozofi, umetnici i građani najrazličitijih profesija. Ne retko su njihove "stručne" i "estetske" (dis)kvalifikacije imale primat nad političkim i pravnim.

Knjiga Marinka Arsića Ivkova *Krivična estetika*, obima 509 strana, sadrži predgovor (str. 5-148), rečnik sa primerima iz prakse (str. 149-468), spisak korisćenih izvora (str. 471-494) i indeks imena (str. 495-507).

Prvi deo rukopisa sadrži veoma zanimljivu i značajnu analizu pojma i sadržine krivične estetike. On je neprimereno označen kao "Predgovor", a zapravo je teorijsko-metodološko utemeljenje autorovog istraživanja i izlaganja. On prvo u Uvodnoj napomeni obrazlaže svoju nameru da istraži i osvetli progon intelektualnih poslanika u komunističkoj Srbiji. Potom se bavi preciziranjem pojmovnog određenja sintagme "krivična estetika", te pretpostavkama, metodama i sadržinom "čudovišnog uništavanja nezavisne umetnosti i slobodnog mišljenja koje je u Srbiji funkcionisalo pola veka". Reč je o političkim, pravnim, estetskim, ekonomskim i moral-

nim pretpostavkama krivične estetika, kao i njenim metodama, jeziku i posledicama. Posebno je dragocena autorova analiza lažnih sloboda, lažnih disidenata, samocenzure i lažnih autoriteta.

Ovaj deo rukopisa je noseći i solidno teorijski utemeljen, a koncipiran je kao propedeutička analiza autorove ključne teze. U njemu je on pokušao da obrazloži političku, društvenu i psihološku genezu onog što je nazvao "krivična estetika". Time je Ivkov ispisao optužnicu ne samo protiv autoritarnih režima, već i protiv intelektualnog vazalstva, mentaliteta podaništva i samoobmanjivanja, protiv licemerja i hipokrizije pisaca i umetnika. U tom smislu on je na ozbiljan način postavio temu o lažnim disidentima u Srbiji, koji su bili i ostali na platnom spisku države, a sem nekoliko izuzetaka, niko nije otišao na robiju ili izgubio posao. Štaviše, oni su imali natprosečan standard, radna mesta, bili su akademici, a tobož su bili u konfliktu sa režimom. Na posredan način su sprečavali pojavu istinskih disidenata, pravih političkih protivnika, jer su bili (i ostali) moćna grupa, solidno utemeljeni u pojedinim strukturama vlasti. Prvi deo završava Letopisom, čija je svrha podupiranje iznetih (hipo) teza i oživotvorenje autorovih teorijskih razmišljanja. U njemu su obuhvaćeni u vidu hronologije najznačajniji slučajevi progona i zabrana relevantni za ovu knjigu u periodu od 1944. do 2000. godine.

Ključna teza iz prvog dela o krivičnoj estetici, u drugom delu knjige pod naslovom "Rečnik", uspešno je obrađena i potkrepljena. U najkraćem ta teza glasi: Krivična estetika je dominirala teorijom i praksom umetničkog stvaranja za sve vreme vladavine komunizma u Srbiji. Iako nije postojala u pisanom obliku, iako, for-

malno gledano, nije postojala uopšte, ona je bila normativna, imala je snagu propisa, koje su morali da poštuju i stvaraoci, i tumači, i “korisnici” umetničkih dela. Područje delovanja ove čudovišne teorije veoma je široko, tako da su sudnice bile samo vrh ledenog brega u moru. O tome šta je sve Ivkov video ispod površine tog ledenog brega krivične estetike uverljivo svedoči oko 1500 odrednica rečnika sa primerima iz prakse. U izradi tog rečnika on je koristio obimnu građu, pre svega sudske spise, optužnice i presude, najraznovrsnije materijale i dokumente Komunističke partije, pravne akte, počev od ustava i zakona do raznih uredbi, dnevnju i nedeljnu štampu, periodiku, raznovrsnu rukopisnu i arhivsku građu, kao i stručnu literaturu.

Na kraju rukopisa u “Izvori-ma” autor je popisao građu korišćenu za sam rečnik, tako da čitalac može da proveriti izvor svakog primera, odnosno navoda. Najzad, obimni spisak literature sa preko 350 izvora (knjiga, članaka, zakonskih akata, sudskih spisa, dnevnih listova, nedeljnika, časopisa i dr.) i preko 600 imena odnosi se na građu koju je autor koristio u svom istraživanju.

Koncipiravši knjigu kao rečnik krivične estetike sa oko 1.500 odrednica, autor je nastojao da pokaže da posledice malignog delovanja autoritarne komunističke vladavine traju i danas. On upozorava da, uprkos demokratskim promenama u političkom sistemu Srbije, mi se još uvek nismo suočili sa zlom autoritarne prošlosti, nismo izvršili prevrednovanje i ponovno čitanje umetničkih dela. Lestvica vrednosti je ostala ista, ništa se nije promenilo iako su tadašnja vremena bila ideološka, a ne umetnička. Otuda je kategorički imperativ našeg doba – savladavanje autoritarne prošlosti:

prošlost se mora savladati da se ne bi ponovila! Reč je o složenom procesu u kome valja izaći na kraj s minulim mračnim vremenima: “zagosposdariti, ovladati prošlošću koja je gospodarila nama, a i dalje bi, ako se ne ovlada njome” (V. Vodinelić).

U oblasti kulture to, pre svega, znači jedno apsolutno novo vrednovanje u umetnosti i u svim drugim oblastima stvaralaštva. Nažalost, na ključnim mestima na kojima se vrše takva vrednovanja ostali su ili isti ljudi ili njihovi učenici i sledbenici. Niko nije spreman da povuče radikalniji korak. Ova knjiga pokušava da skine mitske velove sa obrazine krivične estetike, da objasni zašto se ništa nije izmenilo u poluvekovnoj dominaciji ratničkih pohoda na autentične i autonomne autore i institucije kulture u Srbiji. Istovremeno, ona smelo i beskrupulozno skida maske sa lica brojnih intelektualnih poslenika, dojakošnjih “vrlih ratnika na idejnom frontu” koji su se isticali u gušenju autonomije stvaralaštva i stvaralačkih sloboda, a koji danas važe kao ljudi demokratske orijentacije i borci za ljudska prava. Na stranicama ove opore knjige ogleda se pečat “olovnih”, “mračnih” i “vunelih” vremena, gorko svedočanstvo da je svaki čovek koji je želeo postati značajno ime morao pristati na neki vid saradnje sa autoritarnim režimom, na ulogu ketmana. Tako među saradnicima srećemo i znamenite pisce poput Ive Andrića, Miroslava Krležu, Veljka Petrovića, Isidore Sekulić, Milana Bogdanovića, Elija Fincića, Zorana Mišića, Dobrice Ćosića, Antonija Isakovića, Petra Džadžića, Borislava Mihajlovića Mihiza i niza drugih.

Autor je uverljivo pokazao da gušenje autentičnog umetničkog stvaralaštva i sloboda ne bi uspelo da nije bilo saradnika, autora, kritičara, koji su delovali iznutra. Spoljašnja cenzu-

ra, koju čine sudstvo i politika, nisu toliko efikasni kao gušenja koja dolaze iz samog spisateljskog esnafa (urednika, kritičara, pisaca, profesora, naučnih savetnika, "eksperata", istraživača, recenzenata i sl. intelektualnih poslenika), koji su zarad višeg statusa, raznih privilegija, brze profesionalne ili političke promocije prihvatili podanički odnos intelektualnih vazala i ketmana. Oni su kao režimski umetnici, kritičari, profesori, novinari davali "stručno pokriće" tužiocima, sudijama, političarima za progone i suđenja. "Mnogo je sitnih duša, udvorica, poslušnika bez časti i karaktera prodefilovalo tom šašavom pozornicom, opštom bolnicom i načinilo lom... Dovoljno je da prelistamo književne kritike u dnevnim listovima za poslednjih pedesetak godina, pozorišne repertoare, čitanke i udžbenike književnosti, spiskove školske lektire, nagrađenih i slavjenih književnika, pa da nas spopadne jeza."

Pišući o njima argumentovano i dokumentovano, Ivkov je svojom *Krivičnom estetikom* ispisao optužnicu ne samo protiv satrapskog režima, već i protiv intelektualnog vazalstva, mentaliteta podaništva i samoobmanjivanja, protiv morala licemerja i hipokrizije pisaca i umetnika. On je, konačno, na seriozan način postavio temu o "lažnim disidentima" u Srbiji, koji su bili i ostali na platnom spisku države, a sa izuzetkom Milovana Đilasa, Mihaila Đurića i nekolicine mladih, niko nije otišao na robiju ili izgubio posao. Štaviše, oni su imali natprosečan standard, radna mesta, bili su akademici, a tobož su bili u konfliktu sa režimom. Na posredan način su sprečavali pojavu pravih disidenata, pravih političkih protivnika, jer su bili veoma moćna grupa solidno utemeljena u pojedinim strukturama vlasti.

Na drugoj strani, Ivkov je osvetlio angažman nekolicine časnih in-

telektualaca i pisaca (poput Ivana Ivanovića, Ilije Moljkovića i dr.), kao moralnih svetionika u tmini krivične estetike, koji nisu mogli ni da objavljuju ni da se uključe u javni život, ali su uspeli da afirmišu etos samosvojnog javnog delatnika, utemeljenog na jedinstvu mišljenja, govora i činjenja, na prožimanju životnog i misaonog opredeljenja. Reč je o etosu koji u prisustvu autonomnog, kritičkog intelektualca u modernom polisu vidi ključ demokratije. Oni su po cenu represije, izгона, jezive marginalizacije, poniženja i bede – uspevali da sačuvaju autonomnu kritičku poziciju, te da se časno, odgovorno i profesionalno bave svojim poslom. Pri tome on je sa žaljenjem konstatovao da se verovatno nikada neće saznati koliko je darovitih umetnika prestalo da stvara pošto su ih režimski kritičari i urednici odstranili iz umetnosti i javnog života.

Obespokojavajući zaključci autora ove zanimljive knjige mogu se sumirati u nekoliko tačaka: 1) Krivična estetika je za sobom ostavila pustoš i konfuziju, pometnju na polju umetnosti. Tek predstoji napor da se otpočne muktortpni proces otklanjanja pogubnih posledica krivične estetike, a to znači temeljno i stručno (pre)vrednovanje dela nastalih u vreme udvorištva i nemorala, pod stegom autoritarnih režima. 2) U književnosti je potrebno temeljno, kvalifikovano i odgovorno ponovno čitanje, koje će neke vrednosti da potvrdi, neke da ospori, a neke da rehabilituje. 3) Najgore je što to nesrećno vreme nije samo istumbalo vrednosti, nego je uništilo i osećaj za vredno. Surogat, epigonstvo, plagijat, kič, više se ne razlikuju od originala i prave umetnosti. 4) Jedna bolesna epoha stvorila je interesne grupe, klanove, koterije, kamaraderiju, koji kao gubave kraste guše i ono malo preostalog zdravog tela i brane

svoja mesta osvojena pod komunističkom stegom. 5) Mračni ljudi iz mračne prošlosti blagovremeno su klonirali svoje naslednike, po svemu nalik njima. Razmestili su ih po redakcijama, fakultetima i svim drugim institucijama preko kojih se nadgleda umetničko stvaralaštvo. Klonirani profesori stvaraju nove klonirane naraštaje nastavnika, klonirani kritičari vaspitavaju novu generaciju kloniranih kritičara i čitalaca. 6) Mnogobrojni lažni autoriteti su još uvek nedodirljivi, nezavisna misao je bauk koga se svi plaše – od naučnih institucija i fakulteta, do književnih novina i časopisa. 7) Oni koji su vršili progone za račun režima, ili su mu podanički služili, i danas uživaju privilegije koje im je taj režim dao. Njihove žrtve su i dalje na društvenoj i umetničkoj margini. 8) Tužno je i obeshrabrujuće što još niko od novih mašinovođa postkomunističke Srbije nije ozbiljno ni pokušao da tu anahronu kompoziciju zaustavi na najsporednijem koloseku istorije. Zato je, po mišljenju Ivkova, Zogovićeva konstatacija iz 1946. godine da je “književni život očišćen od ljudi koji su izdali književnost i domovinu” verodostojnija na početku trećeg milenijuma nago u vremenu kad je izrečena. 9) Interesi nacije, države i kulture zahtevaju da se radikalno raskine sa takvim nasleđem, da se zlo autoritarne prošlosti savlada da se ne bi ponovilo.

Iako rukopis krase mnoge vrline, *Krivičnoj estetici* se mogu staviti mnogobrojne primedbe. Pre svega, autor mora preispitati kompoziciju i sistematiku knjige, tako što bi “Uvodom” označio prve tri stranice rukopisa, a 140 strana označenih kao “Predgovor” su, zapravo, teorijsko-metodološka rasprava i noseći deo cele knjige. U tom smislu bi prvi deo “Sondiranje terena” i različite pret-

postavke (političke, pravne...) valjalo razviti, dati u konzistentnijem, celovitijem i teorijski utemeljenijem obliku. Budući da je to izostalo, prikupljena građa je ostala rasplinuta i neutemeljena. Utisak je da umesto da autor savlada nju, ona je savladala njega. To se, između ostalog, ogleda u činjenici da prikupljena građa i citati po obimu daleko nadilaze autorov tekst, koji čini tek petinu knjige. U nedostatku dublje utemeljenosti i solidnije argumentacije, ova sirova građa i na njoj zasnovane estetske (dis)kvalifikacije “progonitelja srpskih pisaca” i “grobara srpske kulture”, doima se kao arbitrarna i jednostrana. Najzad, rukopisu nedostaje zaključak, u kojem bi autor u lapidarnom obliku sumirao i poentirao rezultate svoje široke i veoma obimne analize.

Osnovni pojmovni aparat teorijski je nedovoljno utemeljen (pojam krivične estetike nije dovoljno preciziran ni teorijski obrazložen), a ključni pojmovi kao npr. autoritarni=totalitarni komunistički režim, “srpski liberali”, “lažni disidenti”, surogat, epigonstvo, plagijat, kič, interesne grupe, klanovi, koterije, kamaraderija, i sl. ostali su sasvim neodređeni. Stiče se utisak da Ivkov nije uspeo da izgradi i teorijsko-metodološki utemelji svoju kritičku poziciju sa koje propituje i “prevrednuje” pogubne učinke krivične estetike u kulturi i javnom životu Srbije. Tu kritiku on vrši argumentima i iz horizonta vladajućih komunističkih paradigmi, više ideoloških nego teorijskih. Time se stiče utisak da je u *Krivičnoj estetici* Ivkov idejno-teorijski ostao unutar tih paradigmi, bez jasnog alternativnog koncepta. Mada je njegova kritika zasnovana na izuzetnoj dokumentacionoj građi i shvaćena kao proces političke i moralne katarze, kao razorna kritika komunističkog i sl. autoritarno-političkih tutorisanja

kulturi i umetnosti – ona sadrži latentnu opasnost da, izlazeći iz kruga rigidnih komunističkih paradigmi u kulturi, zapadne u drugi krug, “novih”, ništa manje rigidnih i dogmatskih paradigmi. Međutim, taj kontekst je ostao izvan optike autorove analize.

Ipak, glavni nedostatak *Krivične estetike*, koji će sigurno izazvati žučne rasprave, kritike i osporavanja, odnosi se na metodički postupak autora. Naime, knjiga je nastala od bogate dokumentacione građe, navođenjem i ekstenzivnim nizanjem istrgnutih citata. Pri tome su citati upotrebljavani izvan i mimo istorijskog, društvenog, političkog, psihološkog i drugog konteksta. A kao što je dobro poznato, citat istrgnut iz svog konteksta i smešten u drugi, po pravilu, poprma drugačiji, a katkad i suprotan smisao.

Drugi veliki nedostatak ove knjige vezan je za činjenicu da autor nije uspeo da obradi sve značajne slučajeve progona intelektualaca u komunističkoj Srbiji od 1945. do 2000. godine. Neshvatljivo je i nedopustivo, na primer, da su neobrađeni i prećutani ratnički pohodi na stožerne institucije kulture i ostrakizovanje autonomnih intelektualaca od strane Miloševićevog satrapskog režima. Neverovatno je da Ivkov nije našao za shodno da u *Krivičnu estetiku* unese mnogobrojne školske primere, od zabrane sabranih dela Slobodana Jovanovića, preko zabrane medija i progona novinara, do izгона 200 nastavnika sa Beogradskog univerziteta na osnovu retrogradnog Zakona o univerzitetu iz 1998. godine. Njemu kao da je za to ponestalo snage. Time je samo delimično ostvarena namera autora da njegovo delo “postane neophodan priručnik” za istaživače, tužioce, sudije, advokate, književnike, kritičare, sociologe, istoričare, kulturne i javne radnike, kao i sve one koji

se bave društvenom i moralnom patologijom, da bude korišćeno kao “anatomski prikaz mehanizama i metoda sprečavanja slobodne i nezavisne misli”.

U celini posmatrano, uprkos ovim slabostima, *Krivična estetika* Marinka Arsića Ivkova predstavlja delo značajne literarne, političke i istorijske vrednosti. Njime se bar donekle popunjava velika praznina koja već decenijama zjapi u našoj kritičkoj teoriji, literaturi i publicistici. Uprkos kontroverzama, sadržaj *Krivične estetike* će predstavljati značajan istorijski i politički izvor, koji će doprineti objektivnijem prosuđivanju tragičnih događaja iz naše novije istorije, iz vremena udvorištva i nemorala, te progona autonomnih kritičkih intelektualaca. S nadom da će autor učiniti dodatni napor i otkloniti pomenute slabosti rukopisa i s uverenjem da će srpska kultura postati bogatija za jedno vredno delo, a istorija i teorija književnosti odmerenija i objektivnija, preporučujem izdavačima (Centru za unapređivanje pravnih studija i izdavačkom preduzeću “Aurora”) da donesu pozitivnu odluku o štampanju knjige Marinka Arsića Ivkova *Krivična estetika*.

ISTINSKI DOSIJE MINULOSTI

Eduardo Kadava: *Reči svetlosti - Teze o fotografiji istorije*, Edicija: Circulus; Beogradski krug, Beograd 2002.

‘Izobličena egzistencija’ i to u okvirima ideje napretka modernog življenja izbijala je i iz fantazmatskih domašaja proze Franca Kafke. Posežući baš za Kafkinim pripovestima, Valter Benjamin je i njegov doživljajni preplet između intelekta i emocija uviđao u snazi vidljivih odraza medijuma fotografije. Otud je autentičnost foto snimka najdirektnije sredstvo za prenos date realnosti. A uvidom u postavke izobličene egzistencije, stiglo se do svojstava, koja ne vladaju samo Kafkinim pisanjem, već i vizuelnim po-

retkom sveta. Posmatranje takvih rezultata, uostalom uobičajeno je u svetlu tehnoloških i medijskih inovacija Modernizma. Poznato je, pre svega za sve koji su prepušteni smisaonom povezivanju činjenica koje čine modernu kulturu, da su ta inovacija i njen resentiman obznanjeni upravo od strane Benjamina u njegovom najučestalije citiranom ogledu: *‘Umetničko delo u doba svoje tehničke reprodukcije’*.

Prateći dakle, paralelno, svet ideoloških izobličenja i zamora koji donose tehnološki klišeji, stiže se, uključujući jednako poetičke postavke i Kafke i Benjaminovog poniranja u njihova moguća unutarnja približavanja. Predstave slikovitog pisanja iz modernističke, pa i naše svesti, snabdevene su tajnovitim naznakama podsvesti prema samom stanju stvari; kao njihov princip i metafora fotografske tehnike ukazuje se razvijanje negativa. Zato je ključ fotografskog rada ustrojstvo kojim mehanizmi preuzimaju vođstvo u odlikama kolektivnog okruženja, kao i pojedinačnog postojanja: svojevrsna *Camera obscura* ideologije sadrži i Frojdiv, i još dalje iz prošlosti, Hegelov pojam negativa. Snage slika koje je putem uvida Benjamin ispisao u fragmentima svog poslednjeg teksta *Istorijsko filozofske teze* postavio je u studiji Eduardo Kadava, s Univerziteta u Prinstonu, naglašavajući potrebu za poniranjem u predstave nejasnog i maglovitog iz samih početaka medijuma fotografije. Precizan uput bio mu je Benjaminov ogled, na koji se u svojoj knjizi teme-

ljno poziva: 'Mala istorija fotografije', gde je propitivanje materijalnosti i preduslov snimljenog i identifikovanog sveta. Koncept koji fotografija, kao vizuelni medijum jezika upadljivo postavlja, rezultovala je u Benjaminovom grozničavom rasvetljavanju ili bojenju individualnog iskustva. Njegov ogled mora da je nastao i iz rezignacije poretkom ustrojstva sveta modernosti, i prepoznatih *camera obscura* ideologija i komunizma i tada jasno fašizma. Svoje lapidarne upute, pomenute *Teze* i pisao je pretposlednje godine života, 1939, kada je talas represija i požar rata već zahvatio Evropu. Po tome se fotografisanje istorije kao evidencija "pisanja svetlošću zavisnom od tame" odvija ka aktuelizovanju mistične obznane spasenja, to jest, mesijanizma koji se u psihološkom vidu izjednačuje s buđenjem. Ma koliko ekonomski i materijalistički uslovi logično pretežu u Benjaminovom ranijem pisanju, uočljivo gomilanje i podela razvijene civilizacije po njemu oscilira na doživljajnoj granici, što i naglašava rečenicom: "Poput fotografije, XIX vek je istovremeno prostor vremena i san vremena."

Intuicija mističkog doziva, mesijanizam ima potisnutu "dijalektičku optiku" kojom Benjamin razotkriva temelje iskustva evropske humanistike u tokovima XIX veka i fotografskoj evidenciji realnosti. Ti počeci su i paradoks istorijskog trenutka jer Benjaminu je u zrelih dvadesetim godinama XX veka savremena kulminacija svojevrstne revolucije na svim stvaralačkim poljima od strane nadrealističkog pokreta.

Mesijanstvo, hebrejska postavka dolaska Jehove, ili, u hrišćanstvu spasitelja, prerasta u intuiciju željenog izbacivanja. Metaforično, zamajac u materijalnoj preraspodeli evropskog, tehnološki naprednog društva u zavr-

šnici XIX veka, kada je i fotografija postala sveopšti medijum, prepušten je prepoznavanjima tokova istorije rušenja, raspadanja, nestajanja aure predmeta i postupaka pred novim zakonima modernizma. Vidljiva slika istorije postaje arhiv ili dosije prepuštanja džinovskoj reorganizaciji društvenog iskustva i samog individualnog postojanja.

Zato je izobličena egzistencija, imajući u svesti Benjaminovo unošenje u istoriju medijuma, neizbežni rezultat kad god posmatramo fotografske odraze realnosti, pa sastojali se oni u svojim likovnim primerima i od najapstraktnijih elemenata. U Benjaminovo i nadrealističko vreme bio bi to fotografski inventar tehnika. S modernizmom su stigli opiti izneveravanja ili drukčijeg pristupa viđenju: fotogrami, brze ekspozicije, krupni planovi i slična fotografska sredstva, koja posmatrača prepušta saznavnom i iskustvenom području izmenjenog i, moguće, podsvesnog jezika. Ali posredne reči svetlosti što je i citat naslov Kadavine knjige, su i metafora Benjaminovog shvatanja vizuelnosti čineći zamah snimljenih događaja, trenutak pre ili trenutak posle, u zamrznutoj mikrosekundi tamne komore foto aparata. Očigledan rezultat, obznanjen i u poglavljima knjige su uočavanje znakova starih fotografskih snimaka. Na tom kursu tumačenja imamo i novije fotografske primere, pogotovo one koji jasno sadrže snimljene odlomke nečijeg detinjstva, ili uvide u materijalna pustošenja ostatka prošlosti. Zato pisac i izdvaja Benjaminovu petu tezu iz spisa, ponirući u strukturu istinske slike istorije. Ovakav pristup je i vrednostan primer izobličene egzistencije pravnog, institucionalnog i uopšte, kako god proizašlo represivnog poretka. U njoj se činjenica pretnje da nestane i to ne sama prošlost koja

nam je, svakome, kao odlomak života neuhvatljiva, već što Kadava naglašava citatom “nepovratna slika prošlosti”, znači istinska slika koja je uvek u stanju promicanja.

Pravac bi za istoriju mišljenja o vizuelnim pojavama mogao da se ispiše kao putanja u protoku vremena, preko tumačenja i pristupa Kanta do Marksa, Bodlera, Ničea, naravno Frojda i od njega proistekle metafore nesvesnog. Komora ljudske svesti i komora fotografskog aparata stoje u očividnoj sprezi koja je, kako je Niče pisao, prebiva u srcu čoveka u “ravnodušju njegovog neznanja, u nemilostivom, pohlepnom, nezasićenom i smrtonosnom”. Na osnovu svojih istraživanja to je uviđao i Valter Benjamin, a dekonstrukcijska matrica novih čitanja ponela je i Eduarda Kadavu ka razjašnjavanju mehanizama istorije fotografisane ili ispuštene u političkoj prevlasti ideologija. Knjiga je opit nadgradnje proisticanja iz sna i pamćenja i izmičuće putanje koja je u svetlu Bergsona i i dijalektičkog materijalizma umela da reartikuliše smene realnog, dakle pragmatički materijalnog i izmičućeg, znači da istakne duševno i doživljeno proisteklo iz vizuelnih senzacija. ‘Ne treba zaboraviti’ ili ‘ne treba zaboravljati’ ukazuje se kao pročišćen epigram. Benjamin je istražujući tokove XIX veka u pariskoj Nacionalnoj biblioteci bio prepušten informacijama i silini prošlosti, u raznolikim pisanjima, prikupljanjima i katalogizovanju materijalne evidencije pisanja iz prošlosti. To je, uostalom i dovelo do osnova za rezultate tehnoloških umnožavanja od Nadara do Limijera i ogleđa ‘Umetničko delo u doba tehničke reprodukcije’. Pored reprodukcovanja kao tehnološkog svojstva koje od tada, u istoriji likovne umetnosti i vizuelnoj kulturi fotografije i filma vodi do Endija Vorhola i

savremene marketinške javne slike, previda se Benjaminov ogromni rad mikronski zgusnut u iskustveno poniranje i slutnju mesijanizma. Bila je to platforma dinamike vezane za zaustavljeni trenutak, za ispis svetlošću, pa i za fotografiju, posao koji je Benjamin radio s Erihom Heselom, prevodeći na svoj maternji nemački jezik kompletno Prustovo delo ‘Traganje za iščezlim vremenom’. Deonice kolosalnog Prustovog pisanja su jedinstvena sila objedinjenih mnemotehničkih znakova emocija i trajanja kojima je s pažljivim tumačenjem pristupao Žil Delez. Fotografiju koja je dokaz fizičnosti iskustva u istoriji, pisac *Reči svetlosti* izdvaja prema Prustu – pripovedaču, izjednačenim s vesnikom uspavlivanja. Saznajna granica između stanja uspavanosti i procesa buđenja kao preduslova će, po Benjaminu stvoriti iskustvo gledanja i otud tekstualnog i memorijskog proizvođenja kaleidoskopa slika.

Jezička analiza Benjaminovih refleksija, kroz ovu studiju otvara pitanje snage odnosa između sprege pisanja i zamišljanja, između izmičuće verodostojnosti medijuma fotografije i evidencije arhivskih, etnografskih i istoriografskih rezultata. Na osnovu procedura koje je Benjamin, intuitivni i senzibilni istraživač evropske prošlosti i naravi psiholoških i društvenih granica sprovodio, otpočinje i za nas iskidano, fragmentarno i slojevito otvaranje procesa kolektivnog istorijskog pamćenja. Fotografija, rezultat “tehnologije ispisane svetlošću” jasna je transpozicija reči i jezika. Ona je i restauratorski dokaz posmatranja i posmatranog, a time i dosije političkih i ideoloških zamki prema slobodi, i u svojoj poslednjoj instanci, borbi za opstanak refleksivne individualnosti.

.....

IN MEMORIAM

.....

U ODBRANI DEMOKRATIJE

Sećanje na Slobodanku Nedović (1955-2004)

1. – Slobodanka Nedović je rođena 29. novembra 1955. godine u Beogradu, gde je završila osnovnu školu kao nosilac diplome “Vuk Karadžić” i gimnaziju sa diplomom “Svetozar Marković”. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1977. godine sa odličnim uspehom. Na istom fakultetu magistrirala je tezom “Savremeni feminizam i položaj i uloga žene u porodici i društvu” 1982. godine i doktorirala disertacijom “Država blagostanja – ideje i politika” 1992. godine. Na beogradskom Pravnom fakultetu birana je u zvanje asistenta-pripravnika 1978, u zvanje asistenta 1983, u zvanje docenta 1993. i u zvanje vanrednog profesora 2003. godine za predmete Opšta sociologija i Socijalna politika i socijalni razvoj.

Budući da je tečno govorila engleski i italijanski jezik i služila se španskim i francuskim, često je boravila na inostranim fakultetima i institutima u Strazburu, Ženevi, Njujorku, Bostonu i Indijanapolisu, Buenos Airesu, Utrehtu, Mangaliji i dr. Držala je predavanja na mnogim fakultetima u bivšoj Jugoslaviji (Zagrebu, Zadru, Ljubljani, Sarajevu, Podgorici), kao i na sastancima stručnih društava i studentskim tribinama. Učestvovala je s uspehom na mnogobrojnim naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu.

Bila je sekretar Sociološkog društva Srbije, član redakcije časopisa *Socijalna politika*, Evropskog udruženja sociologa (ESA) i Međunarodnog udruženja sociologa (ISA). U vreme izbornih krađa za vlade Slobodana Miloševića sa grupom kolega osnovala je 1997. godine Centar za slobodne izbore i demokratiju, čiji je predsednik bila do kraja života. Suprotstavljajući se pogubnom i retrogradnom Zakonu o univerzitetu iz 1998. godine, aktivno je učestvovala u osnivanju i radu Centra za unapređivanje pravnih studija i Akademske alternativne obrazovne mreže.

2. – U svom stručnom radu suvereno se kretala u dve oblasti društvenih nauka: pravu i sociologiji. Ipak, svoj naučni rad profesorka Nedović je usmerila na osnovne teme sociologije i socijalne politike. Predmet njenog magistarskog rada bio je posvećen jednoj veoma kon-

troverznoj temi – feminizmu i položaju žene u savremenom društvu. Ona je uspjela da osvetli gotovo sva značajnija pitanja feminističkog pokreta u svetu, sa težištem na njegovim savremenim pravcima. Metodološki je korektno sakupila na jednom mestu i uspešno sistematizovala i obradila ključna pitanja feminizma i položaja savremene žene, tako da je njen rad predstavljao ma kako skroman, ipak vredan prilog izučavanju ove složene i nedovoljno istražene teme. Iz tih razloga taj rad je bio nagrađen Oktobarskom nagradom grada Beograda za 1982. godinu.

Doktorska disertacija Slobodanke Nedović “Država blagostanja – ideje i politika” sadrži rezultate njenih višegodišnjih istraživanja države blagostanja (Welfare State) koja je nakon Drugog svetskog rata bila karakteristična za većinu razvijenih zemalja Zapada. Polazeći od činjenice da je u našoj naučnoj literaturi država blagostanja više popularna nego spoznata, jer o njoj ne postoje monografske studije, ona se prihvatila složenog zadatka da celovito osvetli fenomen države blagostanja. Predmet njenog istraživanja bili su različiti idejno-teorijski pristupi i interpretacije države blagostanja. Jer, u svom razvijenom obliku, država blagostanja je interpretirana na veoma različite, pa i suprotne načine: od toga da je način da se kapitalizam stabilizuje i time produži njegov vek (umereni kolektivisti) do toga da je način za prevazilaženje kapitalističkog poretka, odnosno da je put u socijalizam (socijaldemokrati); od toga da je u pitanju “maskirana” kapitalistička država koja podmuklo integriše radničku klasu u sistem kapitalističke dominacije (marksisti), do toga da je reč o “puzajućem socijalizmu”, takođe “maskiranoj”, ali ovaj put socijalističkoj državi, koja pod perfidnim izgovorom da ostvaruje tako maglovit koncept kakav je socijalna pravda, razara individualnu slobodu i predstavlja “put u ropstvo” (nova desnica). Na taj način ova studija se doima kao veliki mozaik satkan od najznačajnijih idejno-teorijskih interpretacija i najrelevantnijih empirijskih uvida o državi blagostanja. U pisanju studije profesorka Nedović je koristila preko 380 izvora, uglavnom stranih, što u našim neprilikama naučne i kulturne izolacije deluje fascinantno. Metodološki je korektno obavila analizu prikupljene građe i prezentovanje rezultata. Zahvaljujući tome, njena analiza je argumentovana i ubedljiva, a ključne teze i stavovi su konzistentni i naučno utemeljeni.

Pored ovih monografskih studija, profesorka Nedović je bila i autor više leksikona i zbornika. Sa Mirjanom Todorović objavila je *Sociološki rečnik*. Priredila je zbornik *Ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava* (zajedno sa Aleksandrom Jovanović i Milicom Delević) i više brošura o izborima u Srbiji i Crnoj Gori pod naslovom *Oko izbora*. Uz ove knjige i zbornike, objavila je i mnoštvo članaka, od kojih desetak na engleskom jeziku u uglednim društveno-naučnim časopisima.

U ovim radovima došla je do izraza izuzetna erudicija Slobodanke Nedović i dobro poznavanje predmeta o kome piše. Bogato iskustvo stečeno na stranim univerzitetima, kao i intenzivna stručna aktivnost na međunarodnim skupovima omogućili su joj da svoje radove solidno teorijsko-metodološki utemelji. Ona nije pisala mnogo, ali je pisala dobro. I pored izvrsnih dometa koje je ostvarila u svojim studijam, ona je ostajala uvek nezadovoljna postignutim, autokritički besprimerno skromna. Njeno po obimu neveliko delo moglo je samo dobiti na kvalitetu i značenju, zahvaljujući tako visokim stručnim zahtevima, praćenim njenim traganjem za perfekcijom. Stoga njeni monografski radovi o feminizmu i državi blagostanja – po tome kako su koncipirani, kako je metodološki obavljeno istraživanje i kako su literarno uobličeni – predstavljaju naj-sistematičnije studije i do sada najbolje analize feminizma i države blagostanja u našoj stručnoj literaturi. Ovi radovi će bar donekle popuniti veliku prazninu koja postoji u našoj nauci o tim problemima.

Kao nastavnik i predavač, Slobodanka Nedović je bila veoma savesna i sistematična. Po prirodi rečita, britkog uma i jezgrovita, afirmisala se kao zanimljiv predavač i izvanredan govornik, elegantnog stila i preciznog jezika. Skromna i nepretenciozna, ona je sa lakoćom uspostavljala saradnju i neposrednu komunikaciju sa studentima i saradnicima.

3. – Kada su krajem XX veka nastupile godine jugoslovenske ratne apokalipse i nacionalističkog bezumlja, Slobodanka Nedović je odlučno i dosledno govoru mržnje, šovinizma i rata suprotstavljala govor razuma, tolerancije i dijaloga, te ponudila uzoran obrazac angažmana intelektualca u mračnom vremenu rata. Za razliku od ogromne većine srpskih intelektualaca, koji su se stavili u službu pogubne politike i postali promoteri mržnje i rata, te time izneverili i izdali svoj poziv, ona je ostala dostojna i dosledna svom časnom pozivu, nastojeći da sa stanovišta struke odgovori na sudbinska pitanja, iskušenja i izazove svog vremena.

Bila je jedan od osnivača i članova Ujedinjene jugoslovenske demokratske inicijative (UJDI) 1989. godine, u vremenu koje je prethodilo uvođenju višepartijskog sistema u bivšoj Jugoslaviji. Delujući na uskoj crti građanske demokratske opcije u Srbiji, ona se hrabro i dosledno suprotstavljala Miloševićevom autoritarnom režimu: od devetomartovskih demonstracija 1991, studentskog bunta u proleće 1992, preko građanskog protesta i studentskog otpora 1994-1997, do odlučne i dosledne borbe protiv Zakona o univerzitetu i Zakona o javnom informisanju 1998-2000. godine. U vreme izborne krađe i “Lex specialisa”, kojim je Milošević tu krađu morao da prizna, profesorka Nedović je osnovala

Centar za slobodne izbore i demokratiju, nastojeći da u njemu okupi mlade, hrabre i kompetentne saradnike. Oni su sa njom na čelu doprineli da civilizacijski principi slobodnih i fer izbora konačno zažive u Srbiji, da se slobodno izrazi, sačuva i uvaži izborna volja građana Srbije. Njihov cilj je bio da prošire znanje o demokratskim institucijama, da podignu svest građana o važnosti slobodnih i poštenih izbora, kao i da povrata poverenje javnosti u demokratske institucije, koje je grubo narušeno izbornim manipulacijama i prevarama počinjenim tokom izbora održanih od 1990. do 2000. godine. Uspeli su da izgrade mostove među političkim protivnicima sticanjem njihove saglasnosti po pitanju osnovnih pravila ponašanja, kao osnove otvorenog i demokratskog društva.

CeSID je delovao tako odlučno i uspešno jer je bio pod moralnim i stručnim štitom hrabre Slobodanke Nedović. Ona je optužena od Miloševićevih seiza kao “strani plaćenik” i “domicilna ništarija”, te je više puta bila maltretirana na graničnim prelazima, privođena od policije, pretresana, ucenjivana. Prkoseći režimu i strahu, CeSID je sa njom na komandnom mostu spretno i stručno vodio borbu za slobodne demokratske izbore, kompilirajući bogatu tradiciju studentskih pokreta i potisnutu energiju novih društvenih pokreta, kao i iskustva kampanja za ljudska prava i civilno društvo. Predvođeni profesorkom Nedović, mladi “cesidovci” su uspeli da prođu kroz Scile i Haribde Miloševićeve satrapije, da sa odlikom diplomiraju na predmetu “sloboda i izbori”, da podstaknu povezivanje Demokratske opozicije u Srbiji, te da značajno doprinesu porazu Miloševića na septembarskim, predsedničkim izborima i debaklu njegove kamarile na decembarskim, parlamentarnim izborima 2000. godine.

U vreme sumraka univerziteta u Srbiji krajem XX veka, malo se ko kao profesorka Slobodanka Nedović tako odlučno i hrabro suprotstavio ratničkom pohodu vlasti na visokoškolske institucije, i malo se ko tako beskompromisno i dosledno odupro sistematskom ograničavanju autonomije univerziteta i slobode naučnog rada. Naime, u vreme pobeonosnog ratničkog pohoda miloševićevsko-šešeljevske vlasti na ostatke univerzitetske autonomije, kada su političke stranke i prestižne institucije srpske kulture pustile univerzitet niz vodu a većina profesora i istraživača se uvukla u mišje rupe, ona je digla svoj glas razuma i savesti protiv represivnog Zakona o univerzitetu (1998). Ona je jasno ukazala da je reč o jednom od najrestriktivnijih, najnazadnijih i najpogubnijih Zakona, koji je zadao težak udarac autonomiji univerziteta, ukinuvši je u potpunosti u vitalnim sferama izbora nastavnika i saradnika i upravljanja fakultetima i univerzitetima. Pred naletom arogantne vlasti, zidovi nauke i autonomije su popucali, tako da je univerzitet dospeo pod

tutorstvo vlasti. Njegovi nastavnici pretvoreni su u činovnike države, a dekani i rektori u vazale političkih moćnika.

Iz tih razloga profesorka Nedović se, zajedno sa petnaest kolega Pravnog fakulteta u Beogradu, javno i odlučno suprotstavila tom Zakonu. Smatrala je da je njena moralna i profesionalna obaveza da se suprotstavi autoritarnoj vlasti i njenom pogubnom zakonu, koji su ugrozili osnovne njene profesije. Pri tom je bila svesna posledica takvog angažmana za nju lično. Dekan-namesnik ju je suspendovao iz nastave, novčano kaznio i lišio svih počasti koje su joj kao uglednom nastavniku pripadale.

U svojoj plemenitoj i bespoštednoj borbi za demokratiju i slobodan univerzitet u Srbiji, profesorka Nedović je smogla snage da se suprotstavi totalitarističkom zlu, da ponudi odgovore na moralne i političke izazove mračnog vremena, da pokaže puteve izlaska Srbije iz autoritarne prošlosti ka slobodnom svetu i otvorenom društvu. Ostala je do kraja dosledna svom životnom кредu da je prisustvo autonomnog kritičkog intelektualca ključ demokratije i da bi njegoa izdaja imala kobne posledice kako za sudbinu pojedinca, tako i za sudbinu ljudske zajednice.

Bila je i ostala do kraja skromna, velikodušna i plemenita. Posle petooktobarske pobeде 2000. godine, kada je nova dosovska vlast široko delila visoke državne funkcije, ambadorska mesta i sinekure, profesorka Nedović je počasti prepustila drugima. Ona se gotovo sasvim povukla iz javnog, medijskog života i vratila svojoj struci i pozivu, ljubomorno čuvajući svoju autonomnu i kritičku poziciju.

4. – Živeći i delujući na odgovoran, hrabar, principijelan i požrtvovan način, Slobodanka Nedović je sagorela u naponu snage pre svog intelektualnog zenita, potvrđujući gorku i tragičnu istinu da u Srbiji tokom protekle decenije autonomni, samosvojni i kritički angažovani intelektualci samo prividno umiru prirodnom smrću. Oni odlaze prerano, ozleđeni u borbi protiv zla, nasilja i prevara. U borbi protiv tog zla, u teškom vremenu koje dolazi, bolno će nam nedostajati njena lucidnost, hrabrost i požrtvovanost.

U ovom sve otuđenijem i ravnodušnijem svetu, u kojem je sve više znalaca a sve manje ljudi, sve se ređe susreću tako blagorodne, dobronamerne, srdačne i intelektualno raskošne ličnosti, kao što je bila Slobodanka Nedović. U biti, ona je bila po rođenju esteta, po ubeđenju idealista, po opredeljenju etična, po prirodi nekonvencionalna i neposredna, osećajna, pažljiva i srdačna prema svakom prijatelju, ali i oponentima.

Svojim životom, radom i javnim delanjem služila je na ponos svojoj porodici i prijateljima. Činila je čast ustanovi u kojoj je radila, gradu u kojem je živela i profesiji kojoj se bez ostatka posvetila. Utehu nalazimo u ponosu što smo je tako dičnu i plemenitu imali za prijatelja i saradnika. Zato se od nje rastajemo s tugom, ali i s ponosom, zahvalni za nesebičnu ljubav koju nam je davala, za trag dobrote koji je zauvek utisnula u naša srca.

Jovica Trkulja

NAPOMENA REDAKCIJE

Obaveštavamo čitaoce da se u broju 2/2003 Hereticusa učinjeni sledeći propusti:

1. U pripremi temata broja “Kontroverze oko lustracije” glavni urednik, Jovica Trkulja je dobio od akademika Koste Čavoškog tekst “Lustracija: zloupotreba religioznih izraza u političkom životu”, čiji su autori prof. dr Mirjana Stefanovski i akademik Kosta Čavoški. Tokom pripreme broja za štampu autori ovog priloga su povukli svoj tekst i objavili ga u časopisu *Hrišćanska misao*. Tom prilikom je došlo do nesporazuma jer je već prelomljen prilog prof. dr Mirajane Stefanovski i akademika Koste Čavoškog štampan u br. 2/2003 Hereticusa.

Izvinjavamo se akademiku Kosti Čavoškom i profesorki Mirjani Stefanovski zbog ovog nesporazuma, jer je njihov tekst objavljen bez njihove saglasnosti.

2. Tekst “Nepristajanja Uglješe Krstića” u rubrici *In memoriam*, objavljen je bez potpisa autora – Jovice Trkulje.

Redakcija

HERETICUS

Journal for Re-examination of the Past

Vol. II (2004), No. 1

TABLE OF CONTENTS

<i>Introduction</i>	5
---------------------------	---

MEDIA AND THE GOVERNMENT IN SERBIA

<i>Aleksandar Resanovic</i> Opening the Files of Secret Services - Comparative Experiences	11
<i>Vladimir Vodinelic</i> Opening the Political Police Files: Too Late or Perhaps Not	31
<i>Slobodan Beljanski</i> Kosutijans' Descendants - Notes on Secret Police Files	42
<i>Ivan Jankovic</i> What I Saw in My File	48
<i>Nenad Konstantinovic</i> Police Files: An Outlook from the Standpoint of Otpor	52
<i>Appendices</i> Model Act on Opening of Secret Files	59
CALS Letter	77
MOI of Serbia Letter	78
Letter of the Security-Information Agency	80

Research

<i>Mirjana Miocinovic</i> Introductory Remark for "Draft of Defence"	83
<i>Danilo Kis</i> Draft of Defence	87

Assays

<i>Predrag Cudic</i> Unfortunate in Bosnian Hotchpot	107
<i>Vladimir Jaglicic</i> Pornography of Our Time	146

Courses

<i>D. Rankovic</i> New Parties	179
---	-----

Events

<i>Dragoljub Todorovic</i> Some Aspects of the Trial for Sandzak Crimes	183
<i>Marinko M. Vucinic</i> Media on the Kosovo Events	191

Debates

The Danas Scandal	197
<i>Jovica Trkulja</i> A Voice Outside the Choir	197

Censored Texts

<i>Jovica Trkulja</i> Censored Texts in “Danas” and RTS	201
--	-----

File on Zoran Gluscevic

<i>Dragoljub Todorovic</i> Zoran Gluscevic - A Victim of Inter-Communist Conflict	207
<i>Incriminated Text of Zoran Gluscevic</i> Five Variations on the Topic of the Hot Prague Spring of 68	213
<i>Trial</i> Indictment	217
Record on the Main Trial	219
County Court Judgment	225
Appeal of Zoran Gluscevic	229
Judgment of the Supreme Court of Serbia	246
<i>Reactions</i> Excerpts from the Press	249

Reflections, Reviews, Accounts

<i>Marinko Arsic Ivkov</i> Roots - “NIN Prizes”	253
<i>Ibrahim Hadzic</i> Miodrag Stanisavljevic, Poet Under Siege	264
<i>Jovica Trkulja</i> , Persecution of Intellectuals in Communist Serbia (Marinko Arsic Ivkov, Criminal Aesthetic, Belgrade 2003.)	285
<i>Nikola Suica</i> , True File of Expiration (Eduardo Kadava, <i>Words of Light - Theses on Photography of Truth</i>)	291

In memoriam

In Defence of Democracy Remembrance of Slobodanka Nedovic (1955-2004)	295
Note of Editorial Team	300

HERETICUS

a magazine for re-examination of the past

Vol. II (2004), No. 1

Editor-in-chief

Jovica Trkulja

Members of Editorial Board

Predrag Čudić

Ivan Ivanović, zamenik glavnog urednika

Marinko Arsić Ivkov

Predrag J. Marković

Nikola Šuica

Vladimir Vodinelić

Publisher

Center for Advanced Legal Studies Belgrade,
Belgrade, 32/II Danijelova Street

Editorial Board Address

Belgrade, 32 Danijelova Street, II floor, tel/fax: 011/249-7788
E-mail: cups@cups.org.yu

Language editing and proofreading

Marinko Arsić Ivkov

Print run

500 copies

Annual subscription: 60 EUR / 75 USD

Societe General Yugoslav Bank

Vladimira Popovica 6/apt B 31 Beograd

SWIFT address SOGYUBG

EUR: 5428-978-30121

USD: 5428-840-30121

Front-page illustration

Leonid Sejka, "Omega Chamber", detail, 1968

Works published in this review may not be reproduced, either entirely or in parts, without express permission of the Editorial board. Assessments made in the articles are personal opinions of their authors and do not necessarily express the opinion of the editor or the publisher.

ISSN 1451-5822

9 771451 582001